

EAAAS

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

**Eesti
Akadeemilise
Ajakirjanduse
Seltsi
aastaraamat**

2012

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

Tartu 2013

Toimetajad:

Indrek Ude, Peeter Vihalemm

Toimetuskolleegium:

Neeme Korv, Maarja Lõhmus,
Indrek Treufeldt, Indrek Ude,
Sulev Uus, Sulev Valner,
Peeter Vihalemm

Koostajad:

Maarja Lõhmus, Indrek Ude,
Sulev Uus, Peeter Vihalemm

Keeletoimetaja: Katrin Kern

Makett ja küljendus: Artur Kuus

Kaanekujundus: Andrus Peegel

EAAS-i aastaraamatu väljaandmist
toetavad Eesti Kultuurkapital, Eesti
Meedia ja Ekspress Grupp

© Eesti Akadeemiline
Ajakirjanduse Selts
2013

ISSN 2228-0316

Trükk: AS Pakett

Trükiarv: 200

Sisukord

<i>Peeter Vihalemm. Saateks.....</i>	9
--------------------------------------	---

Ajakirjanikutöö

<i>Indrek Treufeldt. Ajakirjanduslikust faktiloomest ja selle analüüsimise võimalustest .....</i>	12
<i>Halliki Harro-Loit. Ajakirjandus ja vastutus: Eesti ajakirjanike hoiakud Euroopa kontekstis .....</i>	26
<i>Mihkel Lendok. Professionaalne ajakirjandus ajakirjandusüliõpilaste perspektiivis.....</i>	38
<i>Marko Paloveer. Ajakirjaniku eetilised dilemmad kultuuritööstuse kontekstis.....</i>	47
<i>Gunnar Leheste. Veebiajakirjanike tööd mõjutavad tegurid.....</i>	53
<i>Jaanika Niinepuu. Eesti ajakirjanike autonoomiat mõjutavad tegurid .....</i>	59
<i>Teele Tammeorg. Koosolekukommunikatsiooni analüüs Eesti Päevalehe näitel võrdluses Irish Timesiga.....</i>	67
<i>Ajakirjanik muutub ajas: vestlusring EAAS-i koosolekul 19. mail 2012 .....</i>	75

Ajakirjanduse regulatsioon

<i>Urmas Loit. Avaliku Sõna Nõukogu: kakskümmend aastat meediakriitilist vaatlust .....</i>	86
<i>Eve Rohtla. Kuidas Pressinõukogu täna oma rolli näeb? Pressinõukogu tegevussuundadest ja probleemidest.....</i>	93
<i>Sulev Valner. Mille vastu ajakirjandus tüüpiliselt eksib ehk Pressinõukogu viimaste aastate kogemusest.....</i>	98
<i>Urmas Loit, Halliki Harro-Loit. Kaks meediakaebuste menetluskogu: milleks?.....</i>	102

Ajalehed

<i>Juhan Peegel. Ajalehekeelest.....</i>	110
<i>Kaarel Vanamölder. Välgatused Eesti pressiajaloo varjudeajas? Püüd ümber mõtestada vanimate ajalehtede uurimislugu.....</i>	115
<i>Mart Kadastik. Eesti ajalehtede tulevikust. ....</i>	125
<i>Arutelu Mart Kadastiku ettekande järel 20. jaanuaril 2012 .....</i>	128

Ringhääling

<i>Liis Velsker. Telesaade „Võsareporter“: vaatajate tõlgendusi .....</i>	134
<i>Rutt Ernits. Raadiosaate „Kirjutamata memuaare“ sisu muutumine aastatel 1977–2006.....</i>	142

Internetikommentaariid: ülevaade EAAS-i koosolekust 12. oktoobril 2012

<i>Hans H. Luik. Kommentaariumi olemusest ja funktsioonidest .....</i>	148
<i>Anvar Samost. Kommentaariumidest Postimehes .....</i>	156
<i>Arutelu pärast Hans H. Luige ja Anvar Samosti ettekandeid .....</i>	159

Välismaa

<i>Ahto Lobjakas. Ajakirjandusest ja maailmast.....</i>	168
<i>Erki Bahovski. Välisuudised: müüdid ja tegelikkus .....</i>	171
<i>Ly Aunapu. Eesti väliskorrespondendid aastatel 1991–2011.....</i>	175

Varia

<i>Peeter Vihalemm. Lõpetajad ja lõputööd TÜ ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis 2012. aastal .....</i>	184
<i>Sulev Uus. Preemiad, aunimetused, stipendiumid 2011–2012.....</i>	187
<i>Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts 2012. aastal .....</i>	190

Saateks

Seekordne Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat on mahukam kui kaks eelmist. Esmakordselt on selles lindistustel põhinevad ülevaated seltsi koosolekutest, nii ettekannetest kui aruteludest nende järel. Esmakordsed on ka aastaraamatu rubriigid „Ajakirjanduse regulatsioon“ ja „Välismaa“. Hoopis mahukam kui varasemates aastaraamatutes on ajakirjanikutööd käsitlev osa.

Selts peab regulaarseid ettekandekoosolekuid, mis on avatud kõigile huvilistele (vt seltsi kodulehte [deemiline-ajakirjanduse-selts ja käesolevas aastaraamatus toodud lühiülevaadet seltsi tegevusest 2012\).](http://www.aki.ut.ee/et/instituut/koostoo/eesti-aka-</p></div><div data-bbox=)

Suur tänu Eesti Kultuurkapitalile, Ekspress Gruppile ja Eesti Meediale, kelle toetus on teinud võimalikuks käesoleva aastaraamatu väljaandmise.

Peeter Vihalemm

31. detsember 2012

A J A K I R J A N I K U T Ö Ö

Ajakirjanduslikust faktiloomest ja selle analüüsimise võimalustest

Indrek Treufeldt

Ajakirjandus tegelikkuse vahendajana

Mõni fraas kummitab nagu lööklaul. Nii ka Herbert Marshall McLuhani „*Medium is the message*“. Paljud armastavad seda korrata, kuigi ei taida päriselt selle mõtet. McLuhan kutsus vaatama sisust ehk üksiktekstist kaugemale, et küsida, mis määrab ajakirjanduse erilise vahendusviisi. Me tajume ajakirjandust ajakirjandusena, aga ei oska siiski alati selgitada selle olemust. Nõnda saab ka ajakirjanduse õpetamisest või õppimisest küllalt raske ülesanne, sest raske on pakkuda kindlat retsepti, kuidas koostada ajakirjanduslikku teksti — selle mõju ei sõltu üksnes teksti struktuurist. Kindlasti saab rääkida teatud vormistamisreeglitest, samuti ka mingitest üldistest žanritunnustest, aga need moodustavad üksnes väikese osa ajakirjanduse olemusest. Sestap tuleb otsida ja kirjeldada ka teisi ajakirjandust määravaid mehhanisme.

Hea sündmusfoto esitab mingi sündmuse üksikut hetke. Sama sündmust saab pildistada väga erineva rakursi alt; õigupoolest on pildistamiseks piiramatu arv võimalusi. Ka võib pildistaja asuda väga erinevates ruumipunktides. Ka selle sündmuse kohta käivate lausete sõnastamiseks on piiramatu arv võimalusi, kõik need võivad aga esitada ikka sedasama sündmust. Pole ette antud kindlat valemit nagu matemaat-

tikas, pole lauset, mis on sündmuse kirjeldamiseks ainuvõimalik. Samuti ei saa keegi määrata, millisel positsioonilt oleks kõige õigem pilti teha. Kõiki võimalikke sõnastusvariante ühendab teatud pürgimus, mis määrab ajakirjandust. Kõik ajakirjanduse laused püüavad esitada eeskätt tegelikkust. Aga tegelikkus pole päris seesama, mis tõlevastavus.

Lihtne on nõuda, et ajakirjandus peab väljendama tõde, aga enamasti puuduvad mingidki vahendid, et tõde selgitada. Seda enam, et suur osa meie teadmistest maailma kohta on lakkamatu avaliku kommunikatsiooni tulemus. Me konstrueerime ka ise paljusid tegelikkuse nähtusi, nagu majanduskriis või julgeolekuvaakum. Suur osa meie tegelikkusest põhineb tekstilisel selgitusel, teatud maailmamudelil. Tekst ise pole tegelikkus. Võib-olla on televisiooni otseülekanne ehe tegelikkus, aga selgi juhul näeme seda valikut tegelikkusest, mille on teinud telepilti edastav loominguiline meeskond — teleoperaatorid, -režissöörid ja -reporterid. Teisalt: tekstide najal võime ka kirjeldada maailma, mis on lapik ja asetseb kolmel elevandil. Nii-sugune mõttekäik tundub absurdne. Kuid miski ei takista meid hakkama saamast ajakirjanduslike tekstide loodud ebatäiuslikus maailmas, mis rajaneb pelgalt inimlikel uskumustel. Võib väita, et avalikkuses kujundatakse ühiselt mõistetavaid tegetsemise tingimusi ja jagatud tähendusi, mida saab mõista kui tõde.

Ajakirjandus käsitleb tegelikkust, mitte fiktsiooni. Asjakohasem oleks tõe asemel analüüsida vastavust tegelikkusele. Ajakirjandus on looming, mi-

da tervenisti välja ei mõelda ning mis ei sõltu üksnes autori suvast. Ajakirjanduse tegelikkusekäsitlus seondub avalikkuse ootusega ja teatud kommunikatsioonimudeliga, „milles info liigub ühelt inimeselt üle teisele ja seda terve kommunikatsiooniakti piires konstantse koodiga“¹. Kunstilisele tekstile omase kommunikatsioonimudeli korral ei tooda sisse mitte uusi teateid, vaid uusi koode. Põhimõtteliselt võib romaani kirjutada otsekui uudist, loobudes tekstis igasugustest kunstilistest kaunistustest, ja ikkagi ei pruugi sellisel tekstil olla mingit vastavust tegelikkusele. Niisiis pole vastavus tegelikkusele teksti omadus. Siin on kaalukas roll avalikkusel. Ajakirjanduslik tekst toimib eeskätt selle teksti looja ja avalikkuse koosmõjus, ühistegevuses. Ajakirjanduse puhul kasutame keelt teatud otstarbel ehk avalikkuse kontekstis, selleks et vahendada tegelikkust. Ajakirjandus seob tegelikkust ja avalikkust. Keele võimalusi teatud kasutus-situatsioonis uurib pragmaatika. Kuivõrd meid huvitab ajakirjandusega seotud pragmaatika, siis on oluline selgitada ajakirjanduse toimet tegelikkuse vahendamisel.

Ajakirjanduslik tekst sünnib avalikkust kõnetades, mistõttu sel tekstil peab olema mingisugunegi side avalikkusega, mingisugunegi avalikkuse tunnustus. Demokraatlikus ajakirjanduskeskkonnas tundub see selge olevat, totalitaarses ühiskonnas kujunevad aga avalikkuse ja teksti suhted keeruliseks. Siin püüab võim kontrollida sisu, aga samas ei saa lõplikult kaotada muljet ajakirjanduslikkusest. Ent piirjuhtumid, ka ajakirjanduse tegevus äärmusliku kontrolli tingimustes ongi huvi pakkuvad. Võimu ametlik tekst ei ole automaatselt ajakirjandus, mistõttu peab isegi totaalne võim ajakirjanduslikkusega pidevalt flirtima. Aga see omakorda murendab võimu — totalitaarne ei ole enam päris totalitaarne. Võib ju ka väita, et näiteks Nõukogude Liidus ei olnud üldse ajakirjandust, et ükski tekst polnud päriselt ajakirjanduslik. Siiski mäletan, et ajalehti sai kasutada millekski muuks kui üksnes õunte või nõude pakkimiseks. Mingil moel kohtusid ajakirjanduslikes tekstides avalikkus ja tegelikkus ka tasalülitatud nõukogude olustikus.

Tõepoolest, nõukogudeaegsest ajakirjandusest

võib leida väga ametlikke uudistekste ehk nii-öelda pühi tekste, mida ajakirjanikud ei tohtinud muuta, mis saabusid otse kommunistliku partei keskkomiteest. Kuid samas võib leida tekste, mis kirjeldasid näiteks üksikisiku ehedat kogemust, mille autentsuses pole põhjust kahelda. Kui suurtest asjadest, ühiskonnast kui süsteemist kõnelda ei saanud, räägiti lihtsatest asjadest. Seega näeme erinevates tekstides võimu suuremat või väiksemat mõju. Säärast mõju, nimetagem seda institutsionaalsuseks, on üsna raske mingile skaalale panna. Siiski on üks tekst institutsionaalsem kui mõni teine. Võim ei pääse kunagi kõigisse ajakirjanduslikesse tekstidesse. Teksti institutsionaalsust võib kirjeldada ka demokraatlikus ühiskonnas. Nii näiteks on juhtkiri institutsionaalne, sest esitab ajakirjandusväljaande kui institutsiooni seisukohata. Ka uudiste vormistamisviis on institutsionaalne — selle püsivuse tagab toimetus.

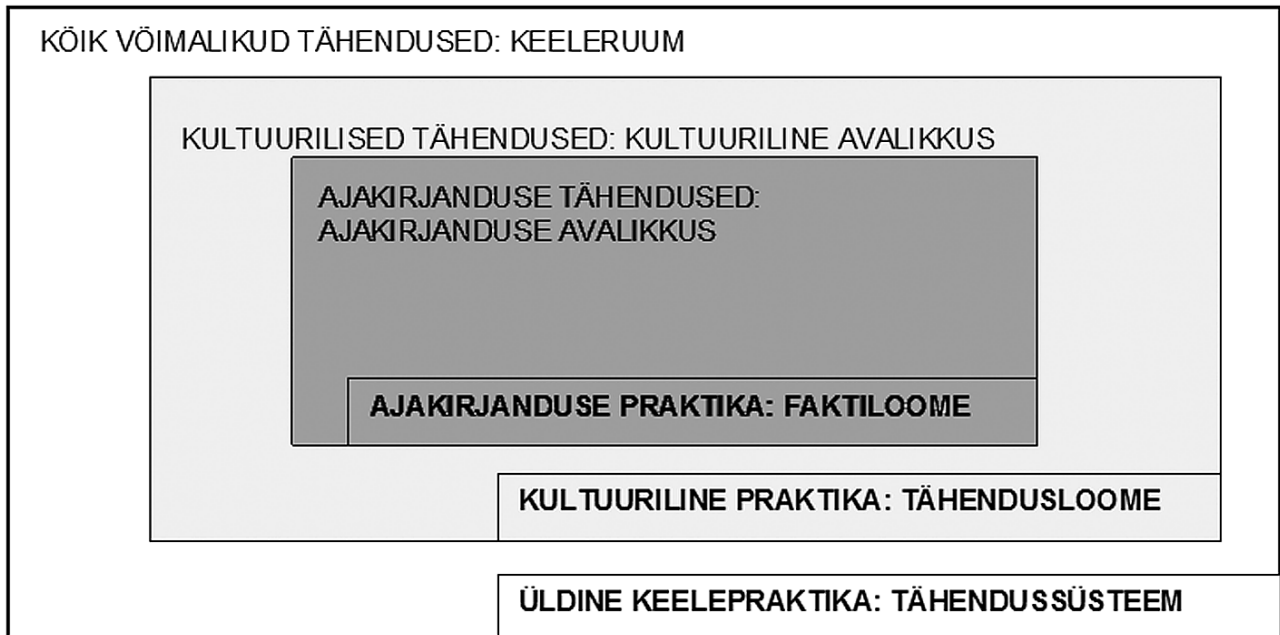
Faktid ja faktiloome

Avalikkus on ajakirjanduse võimalus ja väli. Avalikkus annab ajakirjandusele hingamise, aga ajakirjanduslikus kommunikatsioonis saab kasutada üksnes selliseid vahendeid, mis on avalikkusele mõistetavad. Siin on heaks näiteks keel üldise tähendussüsteemina. Me saame keeles väljendada mistahes mõtteid, ometi peame järgima keelereegleid, pidama silmas sõnade tähendust. Ajakirjandus toimib samuti keeleruumi sees, lisaks peab veel arvestama avalikkuses käibel olevate nii-öelda tähendusklompidega, kohati ka teatud terviklike mõttekäikudega — kõnelema asjust, mis avalikkusele korda lähevad. Ajakirjandus kasutab mõisteid, mis on avalikkusele tuttavad, mida avalikkus tunneb tegelikkusesse kuuluvat. Nii näiteks võib mõttekäik „Euroopas on majanduskriis“ olla oluline ajakirjanduslikku teksti määrav uskumus.

Joonis 1 toob ära eri tähendusruumid ajakirjanduse vaatevinklist. Mingis kultuuriruumis luuakse tähendusi. Kultuuriruum võib olla rahvusega seotud, aga kindlasti võib ka kirjeldada nt Euroopa kultuuriruumi. Nüüdisaegne tehnoloogia võimaldab tekkida ka (täendus)võrgustikel. Sestap on ruum siin isegi pisut eksitav mõiste.

Nagu näha, on tähendusruumide suhted kontsentriilsed ehk ühise keskmega. Eri tasandid te-

¹ Juri Lotman. Kahest kommunikatsioonimudelist kultuuri süsteemis. — Juri Lotman. Kultuuritüpoloogiast. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010, lk 140.

Joonis 1. Eri praktikatega määratud tähendusruumid kõige üldisema, keelepraktikaga määratud tähendusruumi taustal.

kivad lähtuvalt erinevatest praktikatest. Kõige üldisem on keele kasutamine mistahes olukor-
dades: keelega seotud praktika ehk *üldine keelepraktika*.

Kui *üldine keelepraktika* on määratud keeleru-
mi ja keeleoskusega, siis *kultuuriline praktika* seon-
dub tavade, kogukondade ja põlvkondade kom-
munikatsiooniga. Kultuur annab tähendusele põh-
ja, olles jagatud tähenduste ning ka jagatud prak-
tikate ala.

Kultuurilised tähendused ei ole ainuüksi „peas”.
Need korraldavad ja reguleerivad sotsiaalseid
praktikaid, mõjutavad meie käitumist ning järe-
likult on neil reaalne, praktiline mõju.²

Jürgen Habermas toob oma kommunikatiivse te-
gevuse käsitluses esile ratsionaalse arutelu, mis lä-
hendab mistahes ühiskondlikku süsteemi hõlma-
tud osaliste arusaamu, loob jagatud tähendusi.

Kommunikatiivse ratsionaalsuse mõiste kannab
endas tõdemusi, mis lõppkokkuvõttes rajanevad
piiramatu, ühendava, arutlusse konsensust too-
va jõu kesksel kogemusel, milles erinevad osali-

sed ütlevad lahti oma subjektiivsetest vaadetest
ning tänu vastastikku tunnustatud tõekspida-
misele tagavad endile nii objektiivse maailma
ühtsuse kui ka omaenda elumaailma.³

Habermas rõhutab just pürgimust liikuda läbirää-
gitud tähenduste kaudu võimalikult lähedale te-
gelikkuse ühisele „tõesele” (ehk tõeseks tunnista-
tud) mõistmisele.

Niisugusele universaalsele kommunikatiivse-
le pürgimusele võiks otsida ka vastet teksti ta-
sandil ehk siis mõistet, mis hõlmaks just pür-
gimuse ajakirjanduslikku väljundit. Teun van
Dijk on kirjeldanud sotsiaalse ja kultuurilise
reaalsuse fakte kui „sotsiaalselt põhistatud men-
taalseid konstruktsioone”.⁴ Ta arendab konst-
ruktivistlikku käsitlust, mille järgi tegelikkuse
esitamine on maailma tõlgendamine ja mõist-
mine sotsiaalselt omandatud kontseptuaalsete
kategoriate abil. Need kategooriad tekivad teks-
tis endas, teksti kaudu. Mingid väited muutu-
vad tegelikkuse enesestmõistetavaks osaks, na-
gu matemaatilised võrrandid esitavad erilist
sümboolset reaalsust, ehkki nendel pole tingi-

² Stuart Hall. The Work of Representation. — Stuart Hall. (Toim) Repre-
sentation: Cultural Representations and Signifying Practices. London
etc.: Sage, 1997, lk 13.

³ Jürgen Habermas. The Theory of Communicative Action. Vol. 2. Life-
world and System: A Critique of Functionalist Reason. Cambridge —
Oxford: Polity Press, 1987, lk 10.

⁴ Teun van Dijk. Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitlus. Tlk Merit
Karise. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 39.

mata vastet meeltega tajutavas tegelikkuses. Nii tekivad teadmised kui üks uskumuste kategooria, mida rühm, kogukond, kultuur või instants „peab tõeseks vastavalt mingitele kindlatele põhjendustele või (tõe)kriteeriumitele”.⁵

Nii võib öelda, et ajakirjanduse kõige üldisemat pürgimust esitab tekstis *fakt*, teatud keeleline konstruktsioon. Tegelikust struktureeritakse suuresti tõsiasjade ehk faktide abil.

See, millest reaalsus koosneb, ei ole määratud niivõrd sellega, mis objektid on olemas, vaid pigem sellega, millised propositsioonid on kehtivad: maailm on tõsiasjade, mitte asjade kogusus.⁶

Faktidena esitatud tegelikkuse puhul pole üksikul, isoleeritud faktil erilist väärtust. Fakt saab tähenduse ainult suhtes teiste faktidega.

Ka uudisega seotud žanrikonventsioonid sätestavad, et uudis peab põhinema faktidel ja kajastama tegelikust objektiivselt. Sel juhul on ajakirjanduse universaalne pürgimus *faktiloome* — taotlus esitada eeskätt fakte ehk sõnastada teatud tüüpi lauseid, et käsitleda tegelikust. Selle pürgimuse puhul ei pea kõik ajakirjanduslikud tekstid tervenisti koosnema faktidest. Faktiloome on siiski ajakirjanduse üldine siht, ajakirjanduse kõige olulisemat praktikat iseloomustav mõiste, sest faktid moodustavad ajakirjanduslike tekstide kindla koe. Niisiis on faktiloome all selles töös peetud silmas mitmetahulist protsessi, milles osaleb ajakirjandus koos avalikkusega. Just avalikkuse kaudu kohutuvad inimesed (subjektid) tegelikkuse ja üksteisega, seeläbi struktureeritakse „tegelikkust, mis on kõigi nende seisundite kogusus, mille kohta tõeväited on võimalikud”.⁷ Sealjuures määravad faktiloomet ajakirjanduse toimimisreeglid (faktide esitamise reeglid ja võtted), avalikkuses kollektiivselt jagatud teadmised ning võimalus tajuda oleviku hetke ja ruumi. Võib ka öelda, et ajakirjanduse abil luuakse faktilma. Faktilm on kõikide võimalike faktide kogum. Faktilm rajaneb ava-

likkuses kinnistunud uskumustel ehk avalikkuses jagatud teadmistel.

Faktiloome hõlmab seega tegelikust peegeldava tekstistruktuuri loomist. Sealjuures võib tekst olla verbaalne, heliline või pildiline. Faktiloome on seotud kindla tunnustusmehhanismiga ehk legitimeerimisega kõige laiemas mõttes, mis teeb erinevatest isikutest, objektidest, nähtustest ning ka väidetest meie igapäevaelu loomuliku osa.

Loomulikuks saamine toimub suuresti keele abil. Keel on võimeline saama tohutuks ladestunud tähenduste ja kogemuste objektiivseks laoks, mis suudab neid ajas säilitada ja järgmistele põlvkondadele edasi anda.⁸

Ühises teadmisteladestus (*stock of knowledge*)⁹ on ka oskused ja stiil, käitumismudelid ja käitumisharjumused. Nn välist tegelikust näeb Alfred Schütz kui avalikkuse ilma (*public world*), mis on võrdväärseks antud meile kõigile.¹⁰ Küsimus tegelikkusest on niisiis laiem kui üksnes võrdlus füüsilise ehk tekstivälise tegelikkusega. Oluline on kategooriate süsteem, mida seejuures kasutatakse. Ajakirjanduse seisukohalt on ühtviisi objektiivne nii tulekahju (välise reaalsuse muutus) kui ka usalduskriis (täendusruumis toimuv sümbolne muutus). Mõlemal juhul on objektiivsus sotsiaalne konstruktsioon ehk objektiivsus konstrueeritakse avalikkuse abiga.

Faktid leiavad tunnustuse vaid sotsiaalses kommunikatsioonis, tegelikkuse lakkamatus esitamises ja sellele tunnustuse otsimises. Nii on faktiloome samuti sotsiaalne protsess, mis saab nähtavaks fakte esitavates ajakirjandustekstides. Faktiloome seondub Jürgen Habermasi kirjeldatud universaalpragmaatikaga. Fakte sõnastatakse ajakirjanduslikus kommunikatsioonis usus, et auditoorium neid ka faktidena ehk enesestmõistetavustena tõlgendab. Kommunikatiivne pürgimus märgib seega teadete sõnastajate ning tõlgendajate erilist su-

⁵ *Ibid.*, lk 32.

⁶ Michael Dummett. Realism ja antirealism. — Akadeemia, 1999, nr 3, lk 529.

⁷ Jürgen Habermas. Truth and Society: The Discursive Redemption of Factual Claims to Validity. — Jürgen Habermas. On the Pragmatics of Social Interaction: Preliminary Studies in the Theory of Communicative Action. Cambridge–Massachusetts: The MIT Press, 2001, lk 87.

⁸ Peter Berger, Thomas Luckmann. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. New York: Anchor Books, 1967, lk 37.

⁹ Mõiste *stock of knowledge* eestikeelse vastena on siin kasutatud sõna *ladestu*. Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on *ladestu* seotud geoloogiaga — ajastu vältel moodustunud kivimid (näiteks siluri *ladestu*). *Ladestu* näib metafoorina sobivat tähistama sotsiaalselt settinud kogemust. *Ladu* mõjub pigem kitsapiirilise, mehaanilise kujundina, mis ei viita olulisele n-õ settimisprotsessile.

¹⁰ Alfred Schütz, Thomas Luckmann. The Structures of the Life-World. London: Heinemann, 1974.

het. Sellise suhte najal võib eeldada, et fakte esitav tekst kirjeldab mingil moel ka seda avalikkust, milles see tekst on loodud.

Avalikkusega seotud kommunikatsiooni puhul tuleb alati eeldada, et tekstides esitatava tegelikkuse kujundajaid on arvukalt. See kõik hoiab ajakirjandusliku tegelikkusekäsitluse paradoksaalsel kombel küllaltki staatilise ja suletud struktuurina. Moodustub teatud süsteem, mis määrab objektide võimalikkuse ehk loomulikkuse. Ajakirjanduse funktsioon on suunata sotsiaalse süsteemi enesevaatlust, ajakirjandus garanteerib oleviku.¹¹ Samamoodi nagu keel turvab mõtlemist ja võimaldab väljendada mi tahes mõtteid, peab eeskätt avalikkus turvama võimalust arutleda mistahes väidete üle ehk esitada mistahes fakte.

Muidugi mõista ei koosne ajakirjanduslikud tekstid üksnes faktidest. Ajakirjanduslik intervjuu võib rõhuda emotsioonidele, küsija ja küsitleva omavahelisele mängule, kuid eesmärgiks jääb ikkagi saada teada midagi uut ehk esitada fakte. Reportaaž panustab eelkõige kirjeldusele — igal lugejal-kuulajal-vaatajal on võimalus võrrelda oma kogemust ajakirjaniku omaga. Faktid on ekstrakt, ajakirjanduse tegelik toim on hõredam ning žanrid rikastavad tegelikkuse ajakirjandusliku käsitlemise võimalusi. Samamoodi nagu teed juues ei kalla me kurgust alla ehedat kontsentraati, vaid vajame vett, et tee oleks talutav või nauditav.

Eeltoodust lähtudes saab välja pakkuda veidi keerulisema definitsiooni: ajakirjandus on institutsionaalselt korraldatud faktilooma praktikate kogum, mille eesmärk on konstrueerida ühiskonnas ühiselt tunnustatud tegelikkust.

Faktilooma elemendid

Mistahes väiteid võib kunstlikult faktiks teha. Poliitikud armastavad ühtelugu kasutada fraasi: "Fakt on see, et ...". Sel moel tehakse faktiks ka kõige jaburamaid väiteid. Ajalehes võib kasutada esikülge kõige olulisemate faktide esitamiseks, lisades neile suuri uudispealkirju, dramaatilisi fotosid. Uudisajakirjanduse tehnilised võtted on üsna kergesti hoomatavad. Ka ringhääling kasutab spetsiifilisi vahendeid uudiste ja seeläbi ka oluliste faktide esile toomiseks. Faktiloomet võib mõjutada võim,

keelates näiteks teatud sõnumid või piirates ajakirjanduse toimimist. Erinevates ühiskondades kujunevad mitmesugused kontrollimehhanismid, mida on ka laialdaselt käsitletud.

Kuid kontrollimehhanismide kõrval on oluline ajakirjanduse eriline võime vahendada kogemusi ja hallata tõlgendusi. Selle mõttekäigu najal saab tegelikkust justkui kaheks jagada, kõnelda kogemustegelikkusest ja tõlgendustegelikkusest — mõlemaga on seotud erinevad keelelised vahendid.

Kogemustegelikkus seondub isikliku kogemusega. Seda kannab tekstis osutamine ehk viitamine. Kui kõneldakse mõnest geograafiliselt kaugest alast, püütakse lugejaid aidata tajuda, kus nimetatud koht lugeja suhtes asub. Kui aga ajakirjanduslik tekst käsitleb minevikku, luuakse ikkagi seos käesoleva hetkega. Keel ongi algselt arenenud vahetu kogemuse ning otseste viitamiste ja žestide pinnal.

Keelelised lausungid sõltuvad samasugusel moel nagu loomulikud žestid ühisest kontseptuaalsest teadmisesest, ja tõepoolest, mida tugevam on ühisteadmine, seda vähem on vaja keelt.¹²

Viited matkivad füüsilise tegelikkusega seotud kategooriaid. Üks viitesuhete põnevaid valdkondi on visuaalne keel. Foto näib erinevalt näiteks kubistlikust maalist vahetu, fotot iseloomustab tajulähedus.¹³ Viidata saab ajalehefotol kujutatud inimesele või jalgpallivõistluses löödud väravale (mis on näha videopildis). Näiteks ajalehefoto kivistab mingi sündmuse imelühikese faasi ja televisioonis monteeritud uudislugu esitab eri rakurssidest püütud vaadete sünteetilise kogumi. Pildi puhul näeme, kui keeruline on vahetada näiva ja tegeliku vahel. Keeruline on otsustada, millist pilti saab pidada tegelikkusele vastavaks.

Kogemus seondub objektidega, olgu siis meid ümbritsevate inimeste või asjadega, mille olemasolu me tajume, ehkki ei pea neid tingimata näpuga katsuma. Nii võib ka öelda, et kogemus toob teksti tekstiväliseid elemente. Tõlgendustegelikkus, nagu öeldud, on seotud teksti abil loodud maailmaga ehk tõlgendus on tekstisisene. See-

¹² Michael Tomasello. *Origins of Human Communication*. Cambridge — London: The MIT Press, 2008. lk 100.

¹³ Krista Kodres. *Pildiline pööre*. — Marek Tamm. (Toim) *Humaita-arteadeuste metodoloogia: Uusi väljavaateid*. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2011, lk 100.

¹¹ Niklas Luhmann. *The Reality of the Mass Media: Cultural Memory in the Present*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2000, lk 99.

tõttu ongi asjakohane rääkida kogemuse vahendamise ja tõlgenduste haldamisest. Kogemusega tuuakse väline reaalsus teksti, tõlgendusega tekitatakse tegelikkuse mõistmiseks juurde uusi tähendusi.

Ajakirjanduse erilist vahendusviisi võib iseloomustada mõistega „faktiloomemodaalsus“. Nõnda hõlmab kogemusmodaalsus kõiki neid mehhanisme, mis on seotud kogemuse vahendamisega, tõlgendusmodaalsus hõlmab tõlgenduste haldamist, institutsionaalne modaalsus kirjeldab võimu- ja kontrollimehhanisme.

Ajakirjandus kajastab aega ja olusid nende muutumises. Nõnda tuleb ajakirjanduse puhul vaadelda, kuidas saab võimalikuks hõlmata pidevalt muutuvat tegelikkust. Seejuures on ajakirjanduse eriline tegelikkuse hõlmamise viis (mida näitavad eri modaalsused) pika aja vältel muutumatu, määrates ajakirjanduse olemuse. Seega peaks analüüs selgitama neid faktiloomet määravaid tingimusi, mis kestavad kauem kui mistahes üksiktekt.

Kogemuse vahendamist on võimalik analüüsida. Eeskätt saab selgitada, kuidas kirjeldatakse aega ja ruumi, kuidas luuakse teatud valdav vaatepunkt, mille suhtes tegelikkust käsitletakse. (Seda võib nimetada ka tekstide valdavaks subjektsuseks.) Näiteks autoritaarses Eestis oli valdavaks vaatepunktiks riik. Ajakirjaniku isiklikku juuresolekut, tema esinemist tekstis oli harva tunda. Nüüdisaegses Euroopa Liidus aga näidatakse tegelikkust peamiselt rahvuslikust vaatepunktist ning seetõttu erineb ühe ja sellesama sündmuse käsitus riigiti oluliselt.

Faktiloomet uurides tuleks lähtuda terviklikest tekstikogumitest. Sel juhul saab vaadelda, milliseid väiteid tekstis üldse ei esine, millised on tekste määravad hoiakud. Kui näiteks tekstis on üleskutse mitte uskuda teatud väidet, siis tõenäoliselt on avalikkuses maad võtnud teatud uskumus, mida ajakirjandus püüab muuta. Ruth Wodak kirjeldab sääraseid veenmiskatseid kui diskursiivseid strateegiaid.¹⁴

Faktiloomes autoritaarses ühiskonnas

Analüüsitava tekstikogum pärines perioodist 1939–1940. Vaatluse all olid Eesti suurima trükiväljaande Päevaleht tekstid, samuti Soome ringhäälingu eestikeelsete saadete tekstid ajavahemikust detsember 1939 – märts 1940. Teise maailmasõja tingimustes tekkis ajakirjanduse kaudu pingeline dialoog kahe naaberriigi, Eesti ja Soome vahel, ühes sellega lahkesid ka tegelikkuse tõlgendused. Talvesõtta sattunud Soome Vabariik püüdis eestlastele anda teavet, mille vahendamine Nõukogude Liidu mõjusfääri hõlmatud Eestis polnud võimalik. Eestis kontrollisid ajakirjanduslikku sisu eri ametkonnad, nt kontrollis välisministeerium kõigi välisuudiste sisu.

1939/40. aasta Eesti Vabariigis hakkas domineerima ajakirjandust kontrolliv institutsionaalne raamistik. Välisuudised koondati ühte kanalisse — neid vahendati riigi kontrolli all tegutseva Eesti Telegraafiagentuuri ETA kaudu. 1939. aasta jooksul võib näha oluliste sündmuste viivitusega vahendamist. Paljusid Eestiga seotud sündmusi kajastati alles siis, kui neid oli välismeedias laialdaselt käsitletud (nt Venemaa läbiriikimised Prantsusmaa ja Suurbritanniaga 1939. aasta keskel). Sündmuste kajastamine võõrallikatele toetudes tekitas nn sünkroonsushäire. Nii minetas ajakirjandus oluliselt tegelikkuse reflekteerimise võime ehk veelgi üldisemalt, sünkroniseerimisvõime. Selle kadumine omakorda nõrgendas avalikkuse võimet tunnetada tegelikkust, vahendada kogemustegelikkust.

1939/40. aasta ajakirjandus oli suuresti institutsionaalne (võiks ka öelda subjektitu). Tekstidel puudusid autorid ehk autori nimi polnud oluline. Selles suhtes olid Eesti ja Soome ajalehed sarnased. Anonüümse teksti puhul ei saanud sageli eristada ametlikku teksti ja ajakirjandusliku teksti, raske oli määratleda, kelle nimel tekst avalikkust kõnetab. Tekstiruumi üheks valdavaks keskmeks sai Eesti rahvas, aga rahval puudus otseväljund ajakirjandusse. Rahvast kujunes subjekt, kelle nimel räägitakse, aga kes ise eriti sõna ei saanud.

1939. aasta lõpus sagesid Eesti ajakirjanduses üleskutsed olla mõistlik (olla tasakaalukas), mitte alluda kahtlustustele ja kartustele Eesti saatuse ja üldise sõjaohu suhtes. Niisugused üles-

¹⁴ Ruth Wodak, Rudolf de Cilia, Martin Reisigl, Karin Liebhart. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.

kutsed esindasid erinevaid diskursiivseid strateegiaid. Need näitavad tegelikkusepildi ja avalikkuses levinud uskumuste tõsist lahknemist. Veenmisele suunatud retoorika võeti kasutusele siis, kui taheti avalikkuse hoiakuid muuta. 1939. aasta puhul võib öelda, et avalikkuses võttis maad sõjahirm ja kartus, et Nõukogude Liit on Eesti endale allutanud. Ohtu ja hirmu faktina ajalehetekstides ei sõnastatud, ehkki need olid avalikkuses olemas.

Soome ringhäälingu eestikeelsed saated töid Eesti avalikkuseni alternatiivse tegelikkusetõlgenduse. Soome ja Eesti ajakirjandustekstide võrdlus annab unikaalse võimaluse näidata, kuidas sarnast alginformatsiooni tõlgendatakse erinevalt, milliseid tähendusi aktiveeritakse, milliseid üritatakse nõrgendada. Soomest saadetud eestikeelsete saadete põhisoõnum Eestile oli, et Nõukogude Liidu vastu tasub võidelda. Just suhtumine Nõukogude Liitu sai kahe erineva, Soome ja Eesti tegelikkusetõlgenduse aluseks. Eestikeelsetele saadetele Eestist laekunud kirjad näitavad, et Soome propagandakanali tõlgendusi peeti usaldusväärseks ja oluliseks.

Eesti valitsus pidas Soome ajakirjanduse tegelikkusekäsitlemist Eesti rahvuslike huvide riivamiseks. Igasuguseid teateid Eesti võimalikust okupeerimisest peeti lubamatuks. Kõige karmimaks sammuks Soome ajakirjanduse suhtes võib pidada ajalehe Helsingin Sanomat leviku keelamist sisekaitseülema korraldusega. Soome ajakirjandus vahendas kogu 1939. aasta Eesti sündmusi, paljudel juhtudel oli Soome ajakirjandus esimeseks allikaks. Näiteks teadete puhul, mis puudutavad Balti riikide julgeoleku tagamist nende enese teadmata.

1939. aastal sattus Eesti (info)sõtta, algas avaliku kommunikatsiooni kriis. Avalikkusega seotud kommunikatsioon ei täitnud enam oma eesmärki, ei vastanud oma olemusele. Nõukogude Liit haaras Eesti kiiresti oma mõjusfääri. Suve alguses NL-i suunal valitsenud skepsis asendus kiiresti avalikkuse poolehoiduga ning tekstides ka teatud imetlusega. Allumine oli võimalik Eesti võimude piiritu neutraalsustaotluse tõttu. Püüdes olla neutraalne, kadus riiklik eneseteadvus. See väljendub ka ajakirjanduslikes tekstides. Välispoliitiline neutraalsuspüüe tõi endaga kaasa neutraalsusprobleemi ajakirjanduses.

Reaalne sõjategevus legitimeeris Soome sammud avaliku kommunikatsiooni korraldamisel, ka piirangud, mida võim seab ajakirjandusele ja informatsioonivoole. Eestis ei olnud ajakirjanduspiirangutele tegelikult selget põhjendust, need ei olnud legitimeeritud. Tegu oli võimu ühepoolsete sammudega ajakirjanduse suunamisel. Võim õigustas piiranguid neutraalsustaotlusega. Sõda konsolideeris Soomes eri survegruppe, Eestis mitte.

Molotovi-Ribbentropi pakti sõlmimise järel kutsus Hitler oma kaasmaalased tagasi isamaale. Kiirelt käivitunud ümberasustamisaktsioon (*Umsiedlung*) sütitas Eesti avalikkuses tugeva, saksa vähemuse vastase kriitilise diskursuse, mis kajastub ka ajakirjanduslikes tekstides. *Umsiedlung* oli võimalus meenutada eestlaste 700-aastast orjapõlve sakslaste võimu all. See aga ei tähendanud tingimata kriitilist suhtumist Saksa riiki. Saksa saadik Hans Frohwein esitas Eesti võimudele mitu ametlikku protesti, millest Eesti juhtkond eriti ei hoolinud. Erinevalt Nõukogude Liidust ei olnud Saksamaal reaalset mehhanismi Eesti ajakirjanduse allutamiseks. Nõukogude Liit sai survestamisel viidata Eestiga sõlmitud baaside leppele.

Faktiloomet totalitaarses ühiskonnas

Faktiloomet totalitaarses ühiskonnas aitavad selgitada Eesti Televisiooni kõige esimesed eetritekstitid. Saated olid alul peamiselt eesti ja soome keeles (osalt ka vene keeles). Üks Eesti Televisiooni loomise eesmärke oli ideoloogiline mõjutustöö kapitalistliku Soome suunal. ETV uudistekstitid pidid looma pildi edukast ja probleemivabast nõukogude elust ja konstrueerima nii-öelda alternatiivset tegelikkust. Ajakirjanduse töökorralduse kirjeldamisel on muu hulgas kasutatud EKP juhtorganite dokumente, mis käsitlevad ETV tegevust, samuti toimetuste tööplaanid ja eelarveid. ETV esindas tolal seninägematut meedialiiki — televisiooni. Oma aja uus meedia pidi saama oluliseks nõukogude tegelikkust esitavaks institutsiooniks.

Eesti Televisiooni algusaeg näitab faktiloomet seisukohalt mitmekihilist, ambivalentset olukorda. Telesaateid alustati Nõukogude keskvoimu korraldusel ideoloogilise töö tõhustamiseks Soome suunal, aga eestlased kasutasid tekkinud uut meediakanalit uue rahvusliku meediaorganisatsiooni arendamiseks. Eesti Televisioonist sai mitmekihi-

lise kontrollisüsteemi mõjuala. Teisalt tekkisid koos uue tehnoloogiaga võimalused, mida ajakirjandusliku tegelikkusepildi loomisel varem ei saanud rakendada. Visuaalne tekst võimaldas näiteks oluliselt laiendada tunnetust, sealjuures ei saanud võim seda täielikult kontrollida. Tsensuuril puudusid kogemused ja vahendid pildi analüüsimiseks. Võim rakendas küll tehnoloogia poliitika teenistusse, aga ei suutnud seda täielikult hallata. Ka mõtlev inimene ekraanil muutus sõnumiks.

1950. aastatel kujunesid tolleaegse teleajakirjanduse peamised žanrid ja kaanonid. Televisiooni esialgne suhe tegelikkusega arenes kanali spetsifikat arvestavaks suhtevõrgustikuks, milles olid määravad teksti erinevad elemendid, nii sõna kui ka pilt. Informatsiooni vahendamine sai alguse vaheteadustustes, kuni 11. märtsil 1956. aastal läks eetrisse esimene spetsiaalselt televisioonile toodetud ringvaade. Nõnda kujunes uue institutsiooniga nii uuelaadne tekst kui ka uus praktika. Kujunes välja ka teatud modaalsuse jaotus saate sees. Nõukogude uudistesaaate esimene pool oli ametlik ja mittediaaloloogiline. Uudistesaaate teine pool oli aga dialoogiline, kus auditooriumile esitati küsimusi, arutleti, samuti kasutati satiiri. Sellisena tajus saadet ka tüüpiline vaataja. Ta mõistis, et saates pidi olema elemente, mis justkui on kohustuslikud, mis kuuluvad riigivõimu juurde, ja on tekste, mis kõnelevad sellest tegelikkusest, milles ta iga päev elab; milles räägitakse tema muredest ja rõõmudest.

Telesaadete tekst kõnetas vaatajat, hakkas kujunema vaatajaskond ja ühes sellega ka iseseisev televisiooniavalikkus. Seega ei saa võim totalitaarses olustikus haarata kogu avalikkust ning kõiki teksti tõlgendamises ja tunnustamises tekkida võimalikke suhteid. Kõige äärmuslikumalt avaldub kontroll juhul, kui võim ise sõnastab tervikuna avaliku teksti, nõuab teksti esitamist muutmata kujul ja nimetab seda ajakirjanduseks. Esimesed teletekstid olidki suuresti sellised ametlikud tekstid ja televisioon lihtsalt uus moodus ametlike doktriinide vahendamiseks. Kuid ajapikku kadus totaalne ametlikkus tekstidest. Vargsi asus televisioon ise avalikkust kõnetama ja ümbritsevat tegelikkust vahendama. Televisiooni esimeste eetriaastate lugu on osalt lugu selle ajastu uuest meediast, täiesti uuest faktiloome keskkonnast nõukogude olustikus.

Nii nagu majandus oli ka kajastatav tegelikkus nõukogude ühiskonnas plaanimise objekt. Tegelikuse ajakirjanduslikku käsitlust plaaniti pikalt ette. Sealjuures lähtuti kompartei kongresside otsustest ja juhtorganitest laekuvatest korraldustest. Nii võib eristada nn plaanitud tegelikkust.

Nõukogude olustikus rakendati laialdaselt tSENSUURI (enamasti normatiivselt eeltsensuuri, mingil määral ka järeeltsensuuri). Kuid tsensuur ei olnud ainus institutsionaalse kontrolli vahend. Tekstide vastavuse võimu ootustele pidi tagama ka toimetustesisene hierarhia. Teksti kontrollisid vastutavad toimetajad, kes enamasti kuulusid nn nomenklatuuri hulka — olid kompartei juhtorganite poolt kohale määratud, enamasti ka ise partei liikmed, aruandekohustuslikud selle ees. 1950. aastatel ei pääsenud eetrisse nn juhuslikud esinejad, vaid pigem volitatud esinejad.

Hruštšovi võimuletulekuga tekkis ajakirjandusel võimalus mõningaseks tegelikkuse kriitiliseks käsitlemiseks. Uudisetekstid ENSV-st tugevdasid paljudel juhtudel rahvuslikku identiteeti. Sel viisil võis ametlik tekst elustada diskursusi, mis Moskva keskvõimu seisukohalt olid suisa riigivastased. Kontroll ajakirjanduse sisu üle polnud enam nii totaalne nagu stalinistlikul perioodil. Kriitika ja debatt võisid areneda aladel, mis seonduvad üksikisiku emotsioonide või vastutusega (nt kultuur ja olme). Nendes valdkondades sai alguse ajakirjanduse jõuline areng.

Faktiloome demokraatlikus ühiskonnas

Faktiloome kirjeldamiseks demokraatlikus olustikus pakub põneva võimaluse Euroopa Liidu kontekst. Võib näha, kuidas kõiki EL-i liikmesriike puudutav sündmus (näiteks EL-i eelarvekava ühine arutelu Brüsselis) leiab eri keeleruumides erineva käsitlemise. Sarnaselt Euroopa ühisraha ning näiteks ühise Schengeni viisaruumiga on loodetud ka ühtse Euroopa avaliku ruumi tekkimist, mille puhul tegelikkust tõlgendatakse ühetaoliselt kogu Euroopas. Sel juhul võiks ka faktiloomet määravad mehhanismid ehk modaalsused olla sarnased. Faktiloome modaalsused kujunevad avalikkuses ja neid kannab avalikkus. Sel juhul võiks oletada, et Euroopas võiks tekkida ühtne faktiloome mehhanism, sarnane ettekujutus tegelikkusest.

Ühetaolisus eeldaks ka ühishuvidest lähtuvat vaatepunkti, positsiooni, mis ei kuuluks otseselt ühelegi riigile.

Ühetaolise avalikkuse eestvõitlejaks on kujunenud EL-i ametlikud institutsioonid — eeskätt Euroopa Komisjon, vähemal määral ka Euroopa Parlament. Ühtse avalikkuse eelduseks on ühesugune inforuum. Erinevalt institutsioonide endi levitatud kriitikast, et Euroopa avalikkuse kujunemise probleemid seonduvad eeskätt kommunikatsiooniga ja info levitamisega, väidab enamik Brüsselist töötavatest ajakirjanikest, et neil ei ole informatsiooni saamisega probleeme. Pigem on probleemiks info keerukus ja selle bürokraatlik väljendusviis. Sel moel saab Brüsselist töötavast ajakirjanikekorpusest omamoodi filter bürokraatliku Euroopa avalikkuse ning eurooplaste vahel. Mistahes EL-i teema osutub käsitlemiseks valituks siis, kui Brüsseli korrespondent seda mõistab. Paljud teemad jäävad kajastamata, sest neid peetakse liiga keeruliseks. Kuid korrespondentide otsustused ei ole ainus filter teema ja žanri valikul. Korrespondendid töötavad ühest küljest Euroopa institutsioonide ning teisalt koduriigi toimetuste ootuste mõjuväljas.

Hoolimata ajakirjanike väga sarnastest töötin-gimustest Brüsselis võib sündmuste valik EL-iga seotud teemade käsitlemisel olla väga erinev. Seda kujundab suuresti rahvuslik avalikkus. Kõneaineid kujundavad suured rahvuslikud narratiivid. Näiteks Suurbritannia puhul mõjutavad teemavalikut suhted USA-ga, enda positsioneerimine pigem Euroopa kõrval seisjana kui Euroopas olevana. Sealjuures on väga oluline, et EL-i käsitlevaid tekste on tunduvalt vähem kui teistes riikides. Nõnda võib Suurbritannia puhul täheldada nn välistavat valikut — EL-i käsitlevad tekstid jäetakse pigem kõrvale. Seevastu Saksamaa ja Prantsusmaa näevad Euroopa asjade korraldamisel pigem enda aktiivset osalust. Prantsusmaal eelistatakse EL-i poliitikat käsitlevaid teemasid (toetused, siseturg ja selle kaitse), Saksamaal pigem EL-i majanduslikku käekäiku puudutavaid teemasid, samas aga Saksamaa-poolset aktiivse poliitika kujundamist teemana pigem välditakse. Eesti näeb EL-i rolli suuresti just tõhusas toetuses välispoliitika teostamisel ja eeskätt Venemaad puudutava suhtumise kujundamisel.

Euroopa Liiduga seotud mitmeastmeline demo-

kraatiamudel võimaldab sündmusi tõlgendada mitmel moel. Kui rahvuslik huvi langeb kokku ühishuviga, siis tõlgendab ajakirjandus seda kui selle rahva ja riigi edu oma eesmärkide saavutamisel Euroopas. Kui aga rahvuslik huvi läheb Euroopa ühishuviga vastuollu, siis käsitletakse seda pigem kui bürokraatliku Euroopa survet rahvusriigile. Euroopa Liiduga seotud ajakirjanduslik käsitlus ei ole seetõttu kunagi päris neutraalne. Peaaegu alati kujuneb see huvidest laetud kontekstist sõltuvalt. EL-i sündmustega seotud faktiloome tõlgendusmodaalsuse analüüs näitab suhteliselt püsivaid (üksiktekstist kauem kestvaid) eelhoiakuid, mida kujundab rahvuslik huvi.

Empiiriliseks analüüsiks valitud tekstikogum puudutas 2005. a märtsis toimunud Euroopa Liidu tippkohtumise kajastust Saksamaa, Prantsusmaa, Suurbritannia ja Eesti juhtivates päevalehtedes. Neljalt maalt pärinevate ajakirjanduslike tekstide (kokku 98) kvalitatiivne sisuanalüüs võimaldas kirjeldada EL-i liikmesriikide ajakirjanduses kujunevaid viitesüsteeme (kogemusmodaalsusi). Nende abil oli võimalik kaudselt selgitada rahvuslikus avalikkuses kinnistunud positsioone ja eelhoiakuid. Kuigi uudisajakirjanduse tüüpiline hoiak oli jääda neutraalseks ja eemaldada tekstist autor, esitasid tekstid siiski suhteliselt püsivat vaatepunkti, mis oli suuresti just rahvusliku avalikkusega määratud — tegelikkust käsitleti rahvuslikust positsioonist lähtuvalt. Üldistavalt võib öelda, et Euroopa sündmuste kajastamisel kujunevad teatud põhitegelased ja -objektid, mõned neist positiivsed, mõned negatiivsed. Tüüpiline tegelane on mõni riik või rahvus. Koduriik muutub ajakirjanduslikes tekstides tihtilugu aktiivseks, abstraktseks tegelaseks, kelle suhtes paigutavad kõik teised tegelased ja objektid.

Sotsiaalselt tunnetatud ruum, mida kirjeldab faktiloome tõlgendusmodaalsus, on piiratud. Selles on vaid mõned olulised tegelased ja objektid, mille abil määratletakse sündmusi ja hallatakse kujutletavaid konflikte. Prantsuse tekstide puhul nähakse kõige rohkem vastanduvat Suurbritanniat ning vastupidi. Euroopa Liidu uued liikmesriigid on suurte (vanade) liikmesriikide jaoks pigem kollektiivne objekt, kelle suhtes rakendatakse mingit tegevust. Üksikutel juhtudel eristub uusliikmetest Poola. Ka Euroopa Liit on pigem objekt kui aktiivne tegelane. Tihti kaob see tekstidest sootuks ja

muutub riikidevaheliste suhete kirjeldamisel pigem taustal olevaks ajendiks. Sel juhul võib väita, et EL ei määra oluliselt sotsiaalselt kujundatud tegelikkusepilti.

Kui püüda kirjeldada Euroopa avalikkust, siis tõenäoliselt on tegu paljude eri avalikkuste kogumiga. Niisuguste rahvuslike avalikkuste tunnuseid kujundab suuresti rahvuslik vaatepunkt. Igasugused katsed rahvuslikke avalikkusi ühtlustada või liita aktiveerivad avalikkuse tõlgendusmehhanismid (tõlgendusmodaalsuse). Need ärgitavad pigem otsima erinevusi kui leidma sarnaseid jooni. See ei tähenda, et tegelikkuse ühetaoline käsitlemine Euroopas poleks võimalik. Seda saab pigem kirjeldada kui teatud ideede ja faktide (näiteks majanduskriisi olemasolu) võrgustikku.

Kolme ühiskonna võrdlus

Kolme erineva modaalsuse (kontrolli-, kogemus- ja tõlgendusmodaalsus) mõjuväljad on erinevates ühiskondades sarnased. Kontroll on pigem tekstiülene (näiteks teksti lubav või mittelubav, teksti valiv või valikust kõrvale jättev). Kogemus on pigem mõiste- ja sõnakeskne, tõlgendus aga pigem väitekeskne. Võim ei saa rakendada kontrolli kõikidel nimetatud tasanditel. Seda näitab ka ajaloolise materjali analüüs. Erinevad modaalsused määravad ka žanreid (nii avaldub näiteks juhtkirjas kontrollimodaalsus). Nõnda võiks ka žanrite analüüs anda võrdlusainest, aga see ei saa olla analüüsi ainuke lähtekoht. Nii võib näha nõukogude perioodi teletekstide puhul, kuidas üks žanr kompenseerib teise kitsendusi, seda isegi ühe uudistesaste sees. (Esimeses televisiooniringvaates olid ametlikud uudistekstid ning ka kaks mängulist, kriitilist uudislõiku.)

Nüüdisaegsetes, Euroopa Liitu puudutavates uudistekstides võib leida hinnangulisi, arvamust sisaldavaid elemente, mis võib tuleneda soovist muuta tekst lugejale huvitavamaks või dramaatilisemaks. Seda kasutatakse enam siis, kui käsitletav aines on poliitiline ja sündmusi justkui pole (näiteks ebamäärane eelarvevaidluste protsess). Selles on oma annus ajakirjanduslikku populismi, teksti vastuvõetavamaks või põnevamaks muutmist.

1939/1940. aasta Eesti ajakirjanduses domineeris institutsionaalne kontrollimodaalsus. Subjektsuse küsimus on ajakirjanduse puhul üks kesk-

semaid ehk täpsemalt, kelle silmade ja kõrvadega ajakirjandus kuuleb ja näeb, kelle suuga kõneleb ehk – kelle kogemust esitab ajakirjandus. Subjektsuse nõrgenemise puhul annab ajakirjandus vaatepunkti võimu kätte. Nii juhtuski tegelikult 1939/1940. aasta ajakirjandustekstides.

1950. aastate totalitaarse ühiskonna ajakirjandustekstides hakkas koos uue tehnoloogia arenguga ajapikku domineerima kogemusmodaalsus. Tekkis kahekihiline ajakirjandus. Esmalt ametlik, võimu jaoks oluline, aga samas avalikkust mittekonetav tegelikkus ning inimlähedane, põnev ja dialoogiline tegelikkusekäsitlus, millele vastas ka inimlik ja oluline tegelikkus. Esile kerkisid ajakirjanikud kui persoonid, mitte niivõrd nüüdisaegse telestaari tähenduses kui pigem isikutena, kes oskasid haaravalt kirjeldada oma isiklike tunnetuskogemusi.

Demokraatlikus ühiskonnas võib näha, kuidas ühist sündmust (näiteks EL-i eelarvevaidlused) tõlgendatakse liikmesriikides erinevalt, tugevaks saab tõlgendusmodaalsus. Siin on iseloomulik paljude tugeva tähendusväljaga mõistete kasutamine eelarvevaidluste nimetamiseks, nende kujundamiseks tegelikkuse objektiks. Teksti valdavalt dramaatiline loomus võimaldab esile tuua rahvuslikku positsiooni, mis ühtib ka ajakirjandusliku vaatepunktiga.

Tabel 1 koondab eri ühiskondade võrdluse analüüsiüksuste, modaalsuste ning ka detailsemate tunnuste kaupa. Kontrolli puhul on välja toodud ajakirjandusinstituutidele rakendatavad ning ajakirjanduse enda kehtestatud mehhanismid. Kogemuse puhul on ära toodud tekstides esinev valdav vaatepunkt (nn subjektsus), samuti aja (aktuaalsuse) haldamisega seotud nn sünkroonsusmehhanismid. Tõlgenduse puhul on esile toodud konteksti eeldav ja konteksti vallandav retoorika. Esimesel juhul on silmas peetud eelhoiakuid, mis teksti tähendust kujundavad-mõjutavad, aga mida otseõnu tekstis ei väljendata. Teisel juhul on vaatluse all retoorika, mis püüab avalikkust aktiivselt mõjutada (keelitab, kutsub üles, hoiatab, kritiseerib jne).

Tabel 1. Eri režiimide võrdlus

		AUTORITAARNE	TOTALITAARNE	DEMOKRAATLIK
KONTROLL	Välismõju	VÕIM AUTORITEEDINA ALLIKATE HALDAMINE Volitatud ajakirjanikud SUUNAVAD REPRESSIOONID	VÕIM KONTROLLIJANA Allikaviidete, seega ka ALLIKATE PUUDUMINE. Ideoloogia levitamine ja kontroll ning sidumine lokaalsete praktikatega Ajakirjanikud nõukogude nomenklatuuri osana	VÕIM PARTNERINA (vaatlusobjektina) ALLIKATE MITMEKESISUS (samas infoagentuuride ja võrgustike tugev mõju) EL-i ühishuvist ja poliitilistest otsustest lähtuva ideoloogia levitamine, aga mitte kontroll EL-i ÜHISHUVIGA SEOTUD INFO KESKNE HALDAMINE
	Sisemõju	Tekstide anonüümsus. Ajakirjandusliku refleksiivsuse nõrgenemine NÕRK AUTORSUS	Uudisteksti esinemine pigem võimutekstina Eri žanrid piiratud tegelikkusekäsitluse võimaluste avardajana Ajakirjaniku autoripärasuse esilekerkimine TUGEV AUTORSUS	Tegelikkuse käsitlemine eri žanrites VARIEERUV AUTORSUS
KOGEMUS	Vaatepunkt	Valdavalt kollektiivne, abstraktne <i>meie</i> , aeg-ajalt ka toimetuse kollektiivne positsioon AMETLIKU JA AJAKIRJANDUSLIKU SÜNTEES ehk NÕRK SUBJEKTSUS	Ajakirjandusliku vaatepunkti ambivalentsus. Ametlik ja samas ka ajakirjanikukeskne (ka lihtsa nõukogude inimese positsioon) AMETLIK JA AJAKIRJANDUSLIK PARALLEELSELT ehk VARIEERUV SUBJEKTSUS	Sageli kantud rahvuslikest huvidest ja rahvuslikust avalikkusest (kujuneb vastanduses teiste EL-i riikidega, osana maailma-pildist) AMETLIKKUST VÄLTIV SUBJEKTSUS
	Sünkroonsus	Selektiivne sündmuste valik Mitmed sündmused kajastamata vaatamata küllaldasele infole SÜNKROONSUSHÄIRED	Sündmuste kaudu planeeritud tegelikkus ehk INSTITUTIONAALNE SÜNKRONISEERIMINE (nomenklatuursed poliitilised sündmused) PARALLEELSÜNKROONSUS	Tsitaatide ja tõlgenduste sage käsitlemine sündmustena LOOMULIK SÜNKROONSUS
	Valdavad tegelased ja objektid	Peamiselt riigid ja ametiisikud, harva üksikisikud AMETLIK TEGELASTEVÄLI	Nõukogude institutsioonid ja ka volitatud üksikisikud AMETLIK JA INDIVIDUAALNE TEGELASTEVÄLI, PIIRATUD OBJEKTIDE VALIK	Selektiivne tegelaste ja objektide valik lähtuvalt käsitlusest HÜBRIIDNE JA VALIKULINE TEGELASTEVÄLI
TÄHENDUS	Konteksti eeldav retoorika	TÕLGENDUSTE HALDAMINE Riigi elus on valdkondi, mille üle arutlemine pole mõistlik	TÕLGENDUSTE PALJUSUSE VÄLTIMINE Poliitiline kontroll konfliktide käsitlemisel tugevate vastanduste kaudu	TÕLGENDUSTE PALJUSUS JA DOMINEERIMINE Vastandite ja konfliktide mitmekesisus
	Konteksti vallandav retoorika	Alternatiivse tegelikkusekäsitluse kriitika VÕIMU SUUNAV RETOORIKA	Kontrollitud mõistekasutus Kriitika üksikisikute ja vaenulike riikide suhtes IDEOLOOGILINE JA ALTERNATIIVNE (RAHVUSLIK) RETOORIKA KOOSMÕJUS	Laetud mõistete kasutamine kõigis žanrites Ulatuslik kriitika kõige suhtes PEAMISELT RAHVUSLIK RETOORIKA

Kokkuvõtteks

Fakt ei sõltu vaid formaalsetest esitamistingimustest (kuigi mõnel juhul nõnda just arvatakse), ka mitte üksnes ajakirjanduslikust praktikast. Küsimus tegelikkusevastavuse tunnustamisest kerkib ka nüüdisaegse infoliiasuse ehk nn infouputuse (*information overload*) tingimustes. Info odavneb ja hinda läheb keskendumisvõime.¹⁵ Mistahes infosüsteemides võib tänapäeval olla tohutu hulk andmeid, mida saab bittides-baitides mõõta, kuid hajusad andmed iseenesest ei moodusta informatsiooni. Informatsioon eeldab andmete korrastamist, struktureerimist. Suvalisel andmelasul ei pruugi olla tähendust avalikkuse jaoks ja seega ei sõnastata ka selle põhjal ajakirjanduslikke fakte.

Kontroll info üle on üks võimalus avalikkuse haldamiseks. Samas pole võim kunagi avalikkus. Nii info üleküllus kui nappus või puudumine osutavad teatud universaalsetele suhetele avalikkuse ning faktide kui teatud tüüpi tähenduste vahel. Faktis saavad need suhted nähtavaks. Fakt saab olla väide, mis esitab tegelikkust. Niisugust erilist suhet võiks kirjeldada mõistega tegelikkusekujutus.

Tegelikkusekujutus on ennekõike hüpoteetiline pragmaatiline abikonstruktsioon, mis väljendab ajakirjandusliku teksti üldist seost kindla olustikuga ega kuulu üksnes teksti autorile (või ka võimu- või ajakirjandusinstituutsioonile), vaid kujuneb avalikkuses. Tegelikkusekujutus märgib avalikus kommunikatsioonis osalejate kollektiivset valmisolekut pidada teksti tegelikkusele vastavaks (tegelikkusekujutluse printsiip on analoogne koostööprintsiibiga). Niisugune valmisolek ei häabu ajas, kuigi tegelikkuse vahendamise seotud tähendused ja ka sündmused (täenduslikkused) võivad ajas täiesti muududa. Tegelikkusekujutus ei sünni üksikus, spontaanses tajuhetkes, vaid on pikaajalisem ning seotud kommunikatsiooni paljude osalistega. Tegelikkusekujutluse najal saavad üksikisiku hoiakutest ja uskumustest tähtsamaks kollektiivsed hoiakud ja uskumused. Tegelikkusemulje on seetõttu kindlasti püsivam kui mistahes üksikhetk. Nagu keel ei ole kellegi oma ning samas on siiski millelegi suunatud, ei kuulu ajakirjan-

dusega seotud tegelikkusekujutus otseselt mitte kellelegi ning keegi ei saa seda vahetult sõnastada. See kujuneb üldises kommunikatiivses pürgimuses.

Ajakirjandus toimetab tähendusruumis, mis on määratud tegelikkusekujutlusega. See väljendab ennekõike teksti ja tegelikkuse pragmaatilist suhet, mida kannab avalikkus. Ajakirjandusega seotud tegelikkusekujutus ei ole kunagi täielikult ühepoolne ja asi iseeneses, selle toime kehtib kauem kui mistahes üksiksündmus. Tegelikkusekujutus ei ole pelk lepe, vaid pigem keerukas, samas aga küllaltki püsiv suhtesüsteem, mida määravad ühised teadmised, uskumused ja hoiakud, nn ühisalus (*common ground*), „mis on organiseeritud nagu ulatuslik mentaalne entsüklopeedia“.¹⁶ Tegelikkusekujutus on faktiloomet ning ka ajakirjandust tervikuna kandev universaalne printsiip.

Eri ajajärkudest pärit empiiriline materjal viitab, et tegelikkuse esitamine ei tähenda tingimata kokkupuudet reaalsusega. Paljudel juhtudel esindab tekst vaid muljet ehk kujutlust tõest. Sel juhul aitab tegelikkusekujutus selgitada keerukaid suhteid teksti ja tegelikkuse vahel. Ka totalitaarse olustiku ajakirjandus mängib kujutlusega tõsiseltvõetavusest või tõepärasusest. Tegelikkusekujutus võimaldab kirjeldada ka olukordi, kui teksti esitatakse kui tõest, kuigi tegelikult esitatakse valet. Niisuguseid olukordi tuleb ette näiteks sõjapropagandas. Tekste esitatakse tegelikkusekujutlust silmas pidades, aga need ei ole ometi tõesed. Võimule võib olla kasulik väita seda, mis pole tõene, kuid ometi ei saa eirata ajakirjanduse üldist iseloomu. Üldjuhul eeldab ajakirjandus sotsiaalset tunnustust, ajakirjandus peab ka mõjuma ajakirjandusena. Sel juhul tuleb arvestada sotsiaalselt kujunevat taustsüsteemi ja nõnda ei saa ükski võim ajakirjandust tervenisti hallata.

Tegelikkusekujutus võimaldab ajakirjandusel kirjeldada ka tegelikkuse seisundeid, mis pole otseselt tunnetatavad, mis on aja või ruumi mõttes kauged. Tegelikkusekujutus on kommunikatsiooni määrav printsiip. Nii on ka kiri kommunikatsioonivahendina olnud füüsilise ja sotsiaalse korralduse kõikehõlmav tehnoloogia, mis võimaldab inimesel meeltega tajutavast reaalsusest lahus hoi-

¹⁵ James Gleick. *Information: A History, a Theory, a Flood*. Kindle Edition, Vintage, 2011.

¹⁶ Herbert Clark. *Using language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, lk 106.

da „kujutletavat, emotsionaalset, tunnetatud maailma“.¹⁷

Jürgen Habermasi käsitluses pole kommunikatsioon mitte üksnes vahendamine, vaid ka asjakohaste võimaluste loomine järelduste tegemiseks — seega siis ka tegelikkuse kujutlemiseks. Ratsionaalsus peitub Habermasi käsitluses intersubjektiivse kommunikatsiooni struktuurides, mitte ebamäärases kõiksuses või üksiku subjekti teadmises. Kommunikatsioon on koostöö ja rajaneb lootusel, et lugeja teksti ka mõistab — nõnda rakendub Paul Grice'i¹⁸ kirjeldatud pragmaatika koostööprintsiip ehk kooperatiivsusiip. Selle järgi eeldab lugeja-kuulaja, et teksti autor (või üldisemalt kõneleja) sõnastab teksti igal juhul mõistuspäraselt, selliselt, et see oleks mõistetav. Koostööprintsiibi vaikimisi rakendamine avalikkuses tähendab, et kommunikatsioonis lähtutakse nii palju kui võimalik situatsioonist, ühisest kontekstist ja teadmistest. Paul Grice'i koostöömaksimi käsitleva teooria edasiarendused — nt Dan Sperberi ja Deirdre Wilsoni¹⁹ nn relevantsusteooria (asjakohasusteooria) — rõhutavad pigem nn asjakohasusprintsiipi, mitte niivõrd koostööd kui kõige tähtsamat põhimõtet suhtlusaktis.

Ajakirjandus on avalikkuse üks olulisemaid töövahendeid tegelikkuse tunnetamiseks ja mõistmiseks. Ajakirjandust võib käsitleda ka kui teatud liidest (*interface*). Liides koondab eri vahendid, mille abil saavad ühe süsteemi kasutajad tinglikult suhelda teise süsteemiga. Õigekeelsussõnaraamatu järgi on liides ühispiir kahe funktsionaalosa vahel. Ajakirjandus paikneb tegelikkuse ja avalikkuse ühispiiril. Ajakirjandusväljaannet saab üldjuhul usaldada pika aja jooksul, sest väljaanne ei muuda iga päev toimimispõhimõtteid, mis samuti kujundavad avalikkuse ja tegelikkuse vahelist liidest. Liides rakendub teatud vormistamisvahendina, teatud tööriistana, mis peab vastu pidama mistahes olukordades ning hakkama saama ka kõige ootamatute mõtete väljendamisega. Nii nagu nüüdisaegne arvutikasutaja saab loota mõnele kasutajaliidesele (*user interface*), et täita väga erineva ise-

loomuga unikaalseid ülesandeid, nt luua täiesti uusi tähelepanekuid vormistatud tekste, võib avalikkus loota tegelikkuse vahendamisel ajakirjandusele. Ajakirjandus kui liides hõlmab avalikkuses kujunevaid tähendusmehhanisme, mille rakendamisel on erinevaid otstarbeid ehk funktsioone.

Totalitaarse ühiskonna puhul võis näha, kuidas võim üritas kujundada ajakirjandust kui liidest uue tehnoloogia abil. Samas tekkisid tehnoloogiaga uued võimalused tegelikkuse käsitlemisel, mida ei suutnud hallata ei tsensuur ega peatoimetajate võim. Teisalt näitas nüüdisaegse, demokraatlikus ühiskonnas toimiva ajakirjanduse analüüs, et tegelikkuse esitamise elemendid kehtestab ajakirjandus valikuliselt — mitte kõik tegelikkuse aspektid ei jõua avalikkuse ette, pealegi ei soovi avalikkus ka kõike teada. Nii võiks Euroopa ühishuvide seisukohalt eeldada, et avalikkus võiks olla informeeritud teatud tegelikkuse asjaoludest, isegi siis kui avalikkus seda ei soovi. Samamoodi nagu kasutusliides aitab inimesel suhelda masinaga ning ühtlasi ka abstraktse ja hoomamatu andmekoguga, aitab ka ajakirjandus liidesena toime tulla tohutu infokülluse olukorras. Sel juhul muutub liides omamoodi puhvriks. Vaid teatud osa keerukast tegelikkusest saab ajakirjanduslikuks tekstiks. Üha täiuslikumaks muutuvad sünkroniseerimismehhanismid võimaldavad üha täpsemat tegelikkusekäsitlust. Samas toob iga ajahetk uue info. Tekib oht kapselduda ülikiiresti uuenevatesse olevi-kuhetkedesse ja seejuures kaotada üldpilt. Liides võib koondada ka avalikkuse sarnaseid, tüüpilisi ning ka üha vaesuvaid valikuid. Nii võib juhtuda, et hoolimata rikkalikest tehnoloogilistest võimalustest soovitakse vaid ühetüübilisi tekste.

Sõjaeelse Eesti Vabariigi faktilooma analüüs osutas, et avalikkuses võib kujuneda oma arusaam tegelikkusest, mis ajakirjandusse ei jõua. Ajakirjandus ei esindanud kõiki arusaamu ning vältis teatud fakte. Faktid on tõepoolest sotsiaalselt konstrueeritavad ja ajakirjandus võib selles protsessis olla abiks, aga võib tekkida olukord, kus neid konstrueeritakse väljaspool omamaist ajakirjandust — välismaiste kanalite abiga, omavahelises suhtluses, moodsal ajal kasvõi sotsiaalvõrkudes. Kui paljud eestlased 1939/1940. aastal jälgisid Soome kanaleid ja väljendasid kirjades Soome ringhäälingule oma seisukohti, oli tegu avalikkuse lausungitega, kuigi need ei leidnud ajakirjanduslikku käsitlust.

¹⁷ Marshall McLuhan. *Understanding Media. The extensions of man.* London: Routledge, 1964/2002, lk 95.

¹⁸ Paul Grice. *Logic of Conversation.* — Peter Cole, Jerry Morgan. (Toim) *Syntax and Semantics, Vol 3: Speech Acts.* New York: Academic Press, 1975.

¹⁹ Dan Sperber, Deirdre Wilson. *Relevance: Communication and Cognition.* 2nd ed. Oxford: Blackwell, 1995.

Ajakirjanduslik sünkroonsus eeldab ajakirjanduselt reflekteerimisvõimet, võimet tekitada tegelikkuse vahendamisel seoseid. Nii nagu mistahes televisiooni uudislugu on monteeritud, eeldab iga tekst autori panust ja rolli. Üks sõjaeelse Eesti probleeme oli refleksiivsuse kadumine: ajakirjandus muutus üksnes vahendajaks ja nii minetas lõpuks ka võime tajuda tegelikkust.

Ajakirjanduslikule faktiloomele jääb alati kogemuse ja tähenduste haldamisega seotud komponent. Võim saab otseselt toimida vaid nn institutsionaalse modaalsuse kaudu. Nõukogude totalitaarne olustik osutab võimu püüdlustele suunata ajakirjandust vaid teatud kindlatele sündmustele, samuti tekitada teatud (peamiselt rituaalseid) sünd-

musi. Paljud avalikkuse huvi seisukohalt olulised sündmused jäeti siis kajastamata, sest neid peeti nõukogude inimese jaoks kahjulikuks või tarbetuks. Näiliselt tähtsusetuid sündmusi esitati kui tähtsaid. Sündmuse mõistet tuleb näha laiemalt. See pole mitte pelgalt füüsilise reaalsuse muutus, aja ja ruumiga seotud kategooria. Nõukogude periood näitas, et sündmus võib ka olla institutsionaalne, võimu konstrueeritud ametliku tegelikkuse objekt. Nõukogude võim püüdis hallata sääraseid objekte. Faktiloome puhul üritab võim kontrollida lausungite ajakirjanduslikuks saamise protsessi, aga ta ei saa täiel määral sekkuda avalikkuse pragmaatikasse. Avalikkus ei ole kunagi välise võimu poolt hallatav, sest ta lihtsalt ei kao!

Ajakirjandus ja vastutus: Eesti ajakirjanike hoiakud Euroopa kontekstis

Halliki Harro-Loit

Ajakirjandusvabadus on ühiskonnale oluline, ent see vabadus peab teenima avalikkuse huvi saada kvaliteetset teavet. Seega on Euroopa meediapoliitika üks keskseid küsimusi, kuidas tagada ajakirjandusorganisatsioonide suurem motiveeritus toota mitte üksnes odavat ja hästimüüvat, vaid eeskätt kvaliteetset informatsiooni. Kas ja kuidas võtavad meediaorganisatsioonid vaevaks avalikku kriitikat kuulata? Veel tuleb seoses meediaorganisatsioonide vastutusega küsida, kui läbipaistev on ajakirjanduse sisutootmine ja kui valmis on ajakirjandusorganisatsioonid dialoogiks auditooriumiga. Viimane on muutunud mõnevõrra lihtsamaks seetõttu, et professionaalne ajakirjandus on tehnoloogiliste võimaluste tõttu nagunii üha enam interaktiivseid võimalusi kasutama hakanud.

Need kaks küsimust on Euroopa Liidu seitsmenda raamprogrammi projekti MediaAct põhiküsimused. 2011. aastal küsitleti ajakirjanikke 13 riigis: Saksamaal, Austrias, Šveitsis, Hollandis, Hispaanias, Soomes, Eestis, Rumeenias, Poolas, Suurbritannias, Prantsusmaal, Jordaania ja Tuneesias. Lõplikus valimis oli 1764 vastanut (11,3% peatoimetajaid; 59,6% reportereid; 17,1% juhtivaid toimetajaid; 0,8% praktikante; 11,0% vabakutselisi). Eestist vastas 146 isikut, maade võrdlevaks analüüsiks valiti 100 täiskohaga töötavat vastanut. Proportsioonide arvestamisel lähtuti sellest, kui palju töötab arvestuslikult ajakirjanikke erakanalites (sh ajalehtedes, ajakirjades, raadios, teles), avalikus ringhäälingus, *online*-meedias ja teabeagentuurides. Kuna ametlikke andmeid täiskohaga töötavate ajakirjanike kohta pole, saime 2011. a suvel

kõiki olemasolevaid andmeid kokku lugedes ajakirjanike üldarvuks umbes 1000. Ankeet tõlgiti eesti keelde, vastamine toimus internetis; vene keeles töötavaist ajakirjanikest vastasid vaid need, kes valdasid eesti keelt.

Küsitluses oli küsimusi, mis puudutavad Eesti ajakirjandust vähe (näiteks küsimus erialaajakirjade mõju või ombudsmanide kohta). Eestis ei ole meediakriitilist erialaajakirja ja nn meediaombudsmani funktsiooni täidab vaid üks inimene avalikus ringhäälingus. Seetõttu on järgneva analüüsi tarbeks välja valitud Eesti puhul olulisemad andmed.

Küsimustikus kasutati meetodit, kus vastajal paluti hinnata skaalal 1–5 ühe või teise probleemi või meetme olulisust tema jaoks.

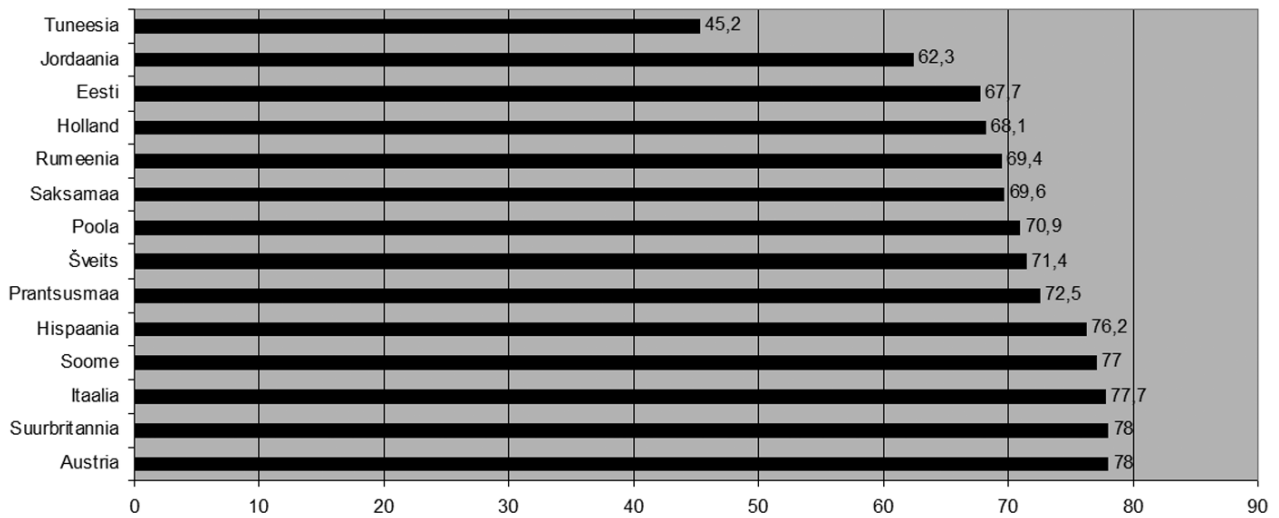
Kuidas ajakirjanikud tajuvad kvaliteediga seotud probleeme?

Ajakirjanikud üle Euroopa tajuvad, et kõige suurem surve ajakirjanduse kvaliteedile on majanduslik. Kõigi vastanute keskmine võimaldab näha, et kõige rohkem tajutakse majandussurvet nn vanades Euroopa riikides, kus majanduskriis on tõenäoliselt koos ajakirjanduse ärimudeli kriisiga tekitanud tõsise vapustuse (joonis 1).

Vastuseid erinevate probleemide kohta võrreldes näeme, et valdavalt tajutakse majandussurvet poliitilisest survest oluliselt tõsisemana (joonis 2).

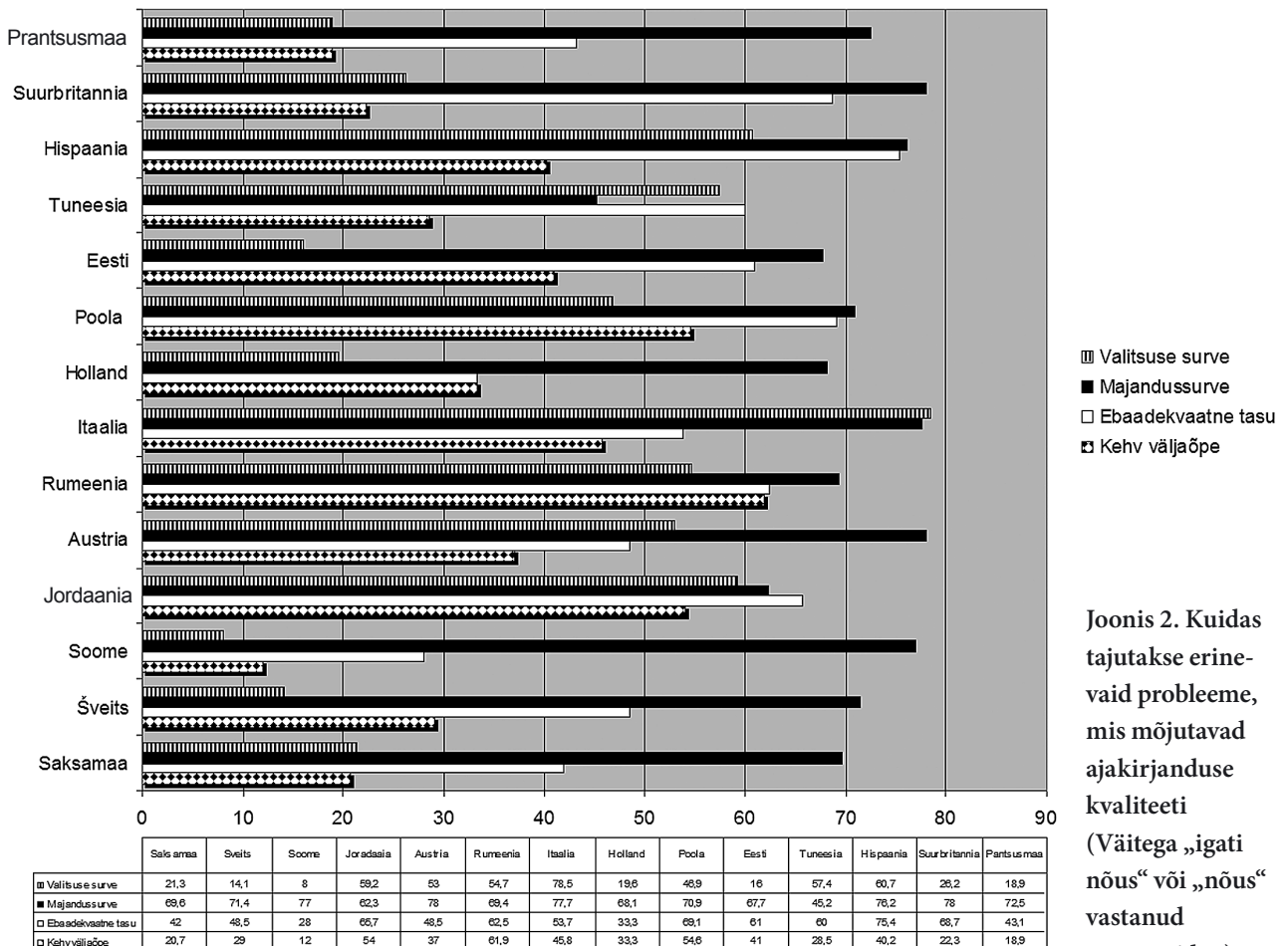
Ainult Itaalias oli rohkem neid, kes nõustusid väitega, et valitsuse surve mõjutab ajakirjanduse kvaliteeti, kui neid, kes pidasid ajakirjanduse kva-

Majandussurve riik ajakirjanduse kvaliteeti: nõustujad 4+5 protsentides

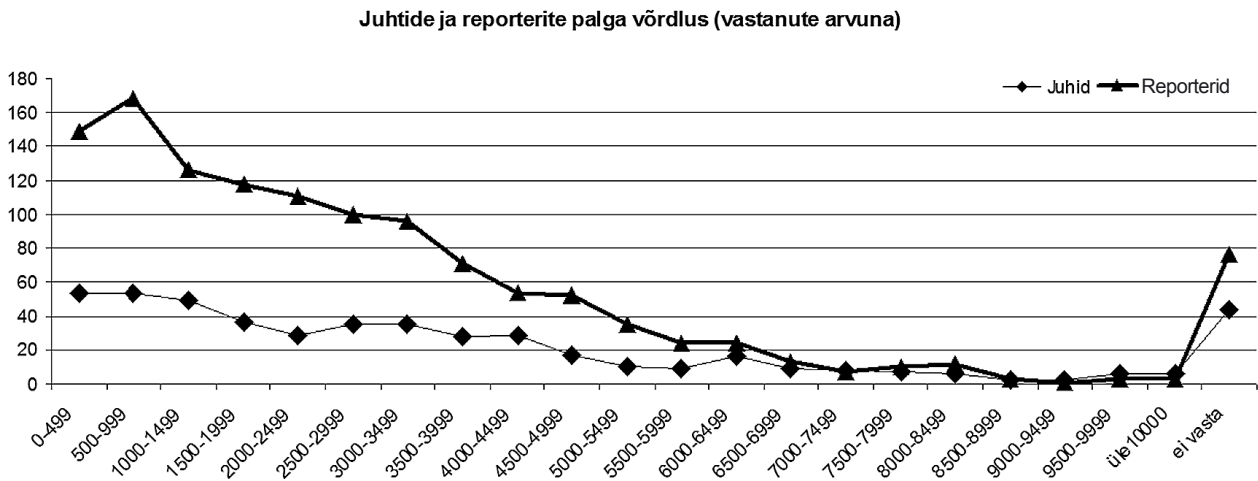

Joonis 1. Majandussurve mõju ajakirjanduse kvaliteedile. (Nõustujate, 4 või 5 vastanute osakaal protsentides, 5 = nõustub täielikult; 4 = nõustub väitega suurel määral.)

Suhtumine erinevatesse probleemidesse, mis vähendavad ajakirjanduse kvaliteeti: vastajad 4 + 5 protsentides

Joonis 2. Kuidas tajutakse erinevaid probleeme, mis mõjutavad ajakirjanduse kvaliteeti (Väitega „igati nõus“ või „nõus“ vastanud protsentides.)

Joonis 3. Juhtide (nii keskastme kui ka tippjuhtide) ja ajakirjanike palga võrdlus

liteeti sõltuvaks majandussurve. Tuneesia ajakirjanikud pidasid majandussurvet väiksemaks kui ülejäänud riikide vastajad.

Mis puutub valitsuse ja riigi survele üldiselt, siis teadaolevalt on Eesti kõrge ajakirjandusvabadusega riik ja ka siinsed ajakirjanikud tajuvad riigi survet minimaalsena. Valitsuse survet tajusid Eesti ajakirjanikest veel vähem vaid Soome ajakirjanikud.

Ebaadekvaatne töötasu mõjutab paljude riikide ajakirjanike arvates ajakirjanduse kvaliteeti rohkem kui valitsuse surve, kuid vähem kui majandussurve (joonis 2). Kõige rohkem, üle kolmveerandi ajakirjanikest pidas palka ebaadekvaatseks Hispaanias, väga palju nõustuti sellega ka Poolas ja Suurbritannias. Eestis tõi palga ebaadekvaatsust esile 61% vastanutest. Kõige vähem nähti seda ajakirjanduse madala kvaliteedi põhjusena Soomes ja Hollandis.

Ajakirjanike palga adekvaatseks või ebaadekvaatseks hindamine ei olnud seejuures kuigi tugevas korrelatsioonis sellega, millisel ametikohal ajakirjanik töötab või kui palju ta absoluutnumbrites palka saab. Vastavalt küsitluse tulemustele on ajakirjanike palgad Euroopas riigiti väga erinevad. Kõige enam oli neid, kes said palka vahemikus 500–999 eurot, kuid sama palju oli ka neid, kes said palka üle 5000 euro.

Kuigi juhid teenivad üldtendentsina oluliselt enam kui reporterid, siis kõrgemate palkade puhul jagunevad juhid ja nn tähtajakirjanikud üsna võrdselt (joonis 3).

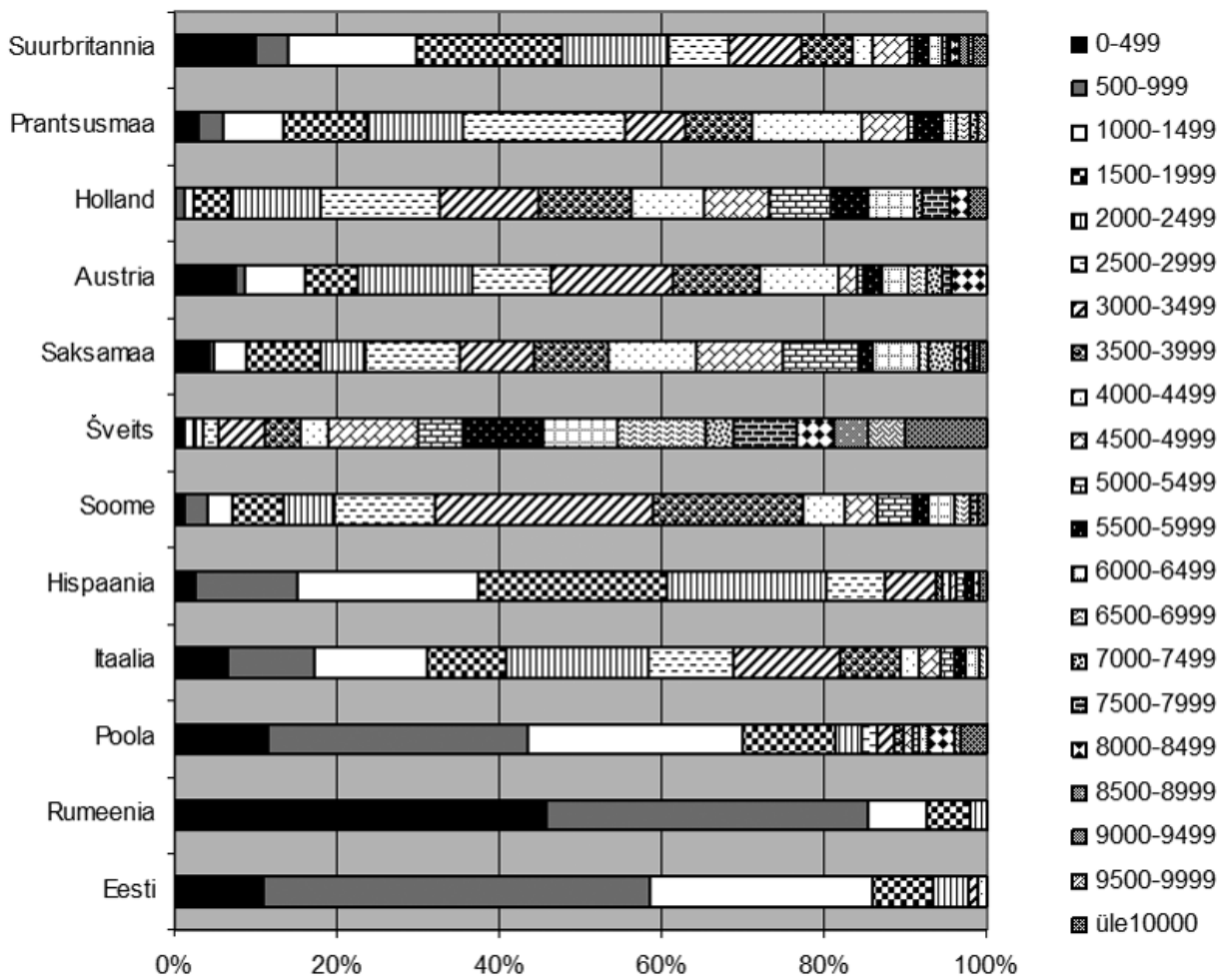
Riigiti erineb palkade jaotumine tugevasti (vt joonis 4). Ühelt poolt eristuvad Šveits ja Saksamaa,

kus palgad jaotuvad kogu skaala ulatuses ühtlasemalt kui teistes riikides ning keskmine palk on kõrgem. Teisalt eristuvad endised sotsialismimaad (Rumeenia, Poola ja Eesti), kus palkade keskmine on Lääne-Euroopa riikidega võrreldes palju madalam, 1000 euro piiril. Samas, Poolas on ka ülikõrgete palkadega tähtreportereid. Poola ajakirjandusuurijad kommenteerisid, et sealsete televiisiooniprogrammide populaarsed juhid ja ajakirjanikud on ülikõrgelt tasustatud. Rumeenias seevastu on ajakirjanduse probleemiks see, et väga suur tung sellele elualale toob meediaorganisatsioonide uste taha madala kvalifikatsiooniga inimesi, kes on nõus töötama väga väheses eest.

Ajakirjanike keskmine kuusissetulek oli kõige kõrgem Šveitsis ja (Euroopa riikidest) kõige madalam Rumeenias, erinedes 7,6 korda, vastavalt 5966 ja 782 eurot. Soome ja Eesti ajakirjanike keskmine palk erines üle kolme korra, olles vastavalt 3557 ja 1088 eurot.

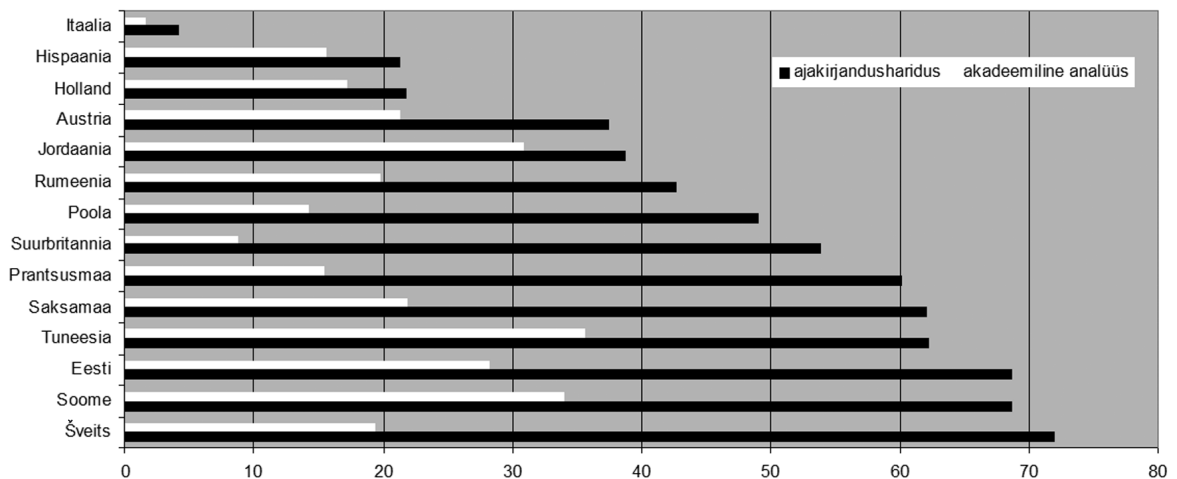
Tõsisema probleemina kui valitsuse survet tajuti paljudes maades ajakirjanike kehva väljaõpet. Kõige enam peeti seda ajakirjanduse kvaliteeti mõjutavaks teguriks Rumeenias, kus turule on tekkinud väga palju odavat tööjõudu ja puudub ajakirjandushariduse kultuur. Kehva väljaõpet tõid rohkem kui pooled vastajatest esile ka Poolas ja Jordaanias. Eesti ajakirjanikest pidas seda ajakirjanduse kvaliteeti langetavaks teguriks 41%. Eristub Soome, kus väga vähesed (12%) nõustusid, et ajakirjanduse kvaliteedi probleemide põhjus on ajakirjanike kehva haridus.

Üldiselt tajutakse hariduse probleemi keskmisest pigem vähem olulisena, eriti võrreldes majan-

Joonis 4. Ajakirjanike palgavahemikud erinevates maades (% küsitletutest, eurodes)

Ajakirjandusliku hariduse ning akadeemilise analüüsi mõju vastaja riigi ajakirjanduse kvaliteedile, vastanud 4+5 protsentides

Joonis 5. Ajakirjandushariduse ja akadeemilise analüüsi mõju ajakirjanduse kvaliteedile

dussurve ja kommertskaalutlustel ülespuhutud (haibitud) sisuloomega. On iseloomulik, et juhid (tippjuhid ja keskastme juhid) on hariduse küsimuses nõudlikumad: 41% vastanud juhtidest pidas haridust kvaliteedi tagamise seisukohast oluliseks või väga oluliseks, reporteritest oli see hoiak 31%-l.

Siinkohal tuleb märkida, et ajakirjandusliku kõrghariduse olemasolu märkis 37% vastanuist; ajakirjanduskoolis oli käinud 18% vastanuist. Tasse järgi: 31% vastanuist märkis ülikooliharidust, 42% magistrakraadi, 4% doktorikraadi. 12% olid kas keskharidusega või koguni madalama kui keskharidusega. Eesti vastajatest oli doktorikraadiga 1%, magistrakraadiga 43%, kõrgharidusega 45%, keskharidusega 8%. Ajakirjandusliku kõrgharidusega oli 29% vastanutest.

Riigiti on ajakirjandushariduse tähtsustamine erinev. Võrdlusena on joonisel 5 toodud see, kui tähtsaks on ajakirjanikud ajakirjanduse kvaliteedi jaoks hinnanud ajakirjandusharidust ja akadeemilist analüüsi. Kui Soome, Saksamaa ja Šveits liigituvad maade hulka, kus ajakirjanike haridustase ja erialane haridus on oluline ja sellega ollakse ka üldjoontes rahul, siis näiteks Itaalia ajakirjanikud ei pea erialast haridust üldse oluliseks ega näe selle puudumises ka probleemi. Rumeenias peavad ajakirjanikud haridust tähtsaks, kuid samas on ülikriitilised ajakirjanike tegeliku harituse kohta pealt. Rumeenia puhul on probleemiks tööjõu ülisuur pakkumine, mis ületab nõudlust ja võimaldab palgata odavat tööjõudu.

Seejuures võib oletada, et tõenäoliselt ei ole vastajate endi haridust aust hariduse olulisuse hindamisel määrav olnud. Näiteks Hispaanias oli ligi 80% vastanutest ajakirjandusharidusega, ometi ei hinnanud nad haridust oluliseks mõjuteguriks. Eesti ajakirjanikud näivad olevat kriitilised hariduseusku professionaalid. Akadeemilise analüüsi mõjukust hindas Euroopa riikidest kõige enam oluliseks Soome ajakirjanikkond (1/3 vastanutest pidas seda tähtsaks). Tegelikult põhjendab Soome erialajakirjade akadeemiline laad ja avatus uurimustele hästi, miks Soome nii selle näitaja kui ka üldse ajakirjanduskultuuri poolest Euroopa riikide seas esile tõuseb.

Tõsiseks ajakirjanduse kvaliteedi probleemiks peetakse paljudes maades ka seda, et ajakirjanikud loovad auditooriumi tähelepanu suurendami-

seks ülespuhutud, „haibitud“ uudiseid (joonis 7). Hollandis nõustus selle väitega koguni 80% küsitletud ajakirjanikest. Väga palju, üle 70% nõustus sellega ka Soomes ja Prantsusmaal. Nimelt on just Soome ja Hollandi ajakirjanikud ülekaalukalt kriitilised. Samas on eriti Soome, aga ka Hollandi ajakirjanduskultuur, sh vastutuskohusluse (*accountability*) tagamise süsteemid väga arenenud. Seega peegeldavad selle küsimuse vastused ühelt poolt tõsisemaid kvaliteediprobleeme (Rumeenia), teisalt ajakirjanikkonna kriitilist suhtumist ajakirjanduse toimimisse.

Erinevate regulatsioonivahendite olulisus ajakirjanike jaoks, lojaalsus erinevatele sihtgruppidele ja väärtustele

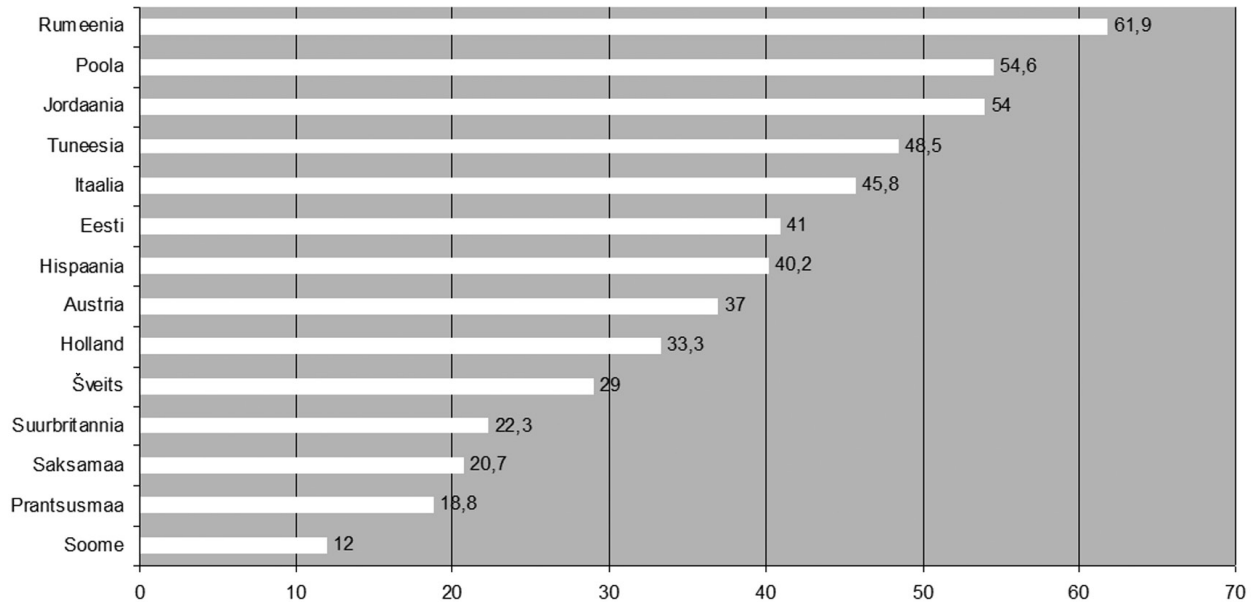
Saab eristada n-ö klassikalisi eneseregulatsiooni vahendeid (eetikakoodeks, meedianõukogud, ombudsman), vastavat seadustikku ning meediakriitilise suunaga professionaalseid väljaandeid, eeskätt erialajakirju. Tänu interaktiivsete võimaluste tekkimisele avaldavad ärksad lugejad nii professionaalseid väljaandeid kui ka blogisid kasutades kriitilisi analüüse professionaalse ajakirjandussisu kohta. Seetõttu on meediakriitika üha olulisem normatiivse regulatsiooni instrument. Meediapoliitikas on eneseregulatsiooni hinnatud üldiselt positiivseks. Samas on teravad küsimused, kas ja mil määral on ajakirjandusorganisatsioonid ja ajakirjanike kogukond valmis meediakriitiliseks dialoogiks avalikkusega, kuivõrd oluline on ajakirjanike jaoks avalikkuse arvamus ning kuivõrd lähtutakse pigem majasisestest reeglitest.

Eesti väike meediaturg piirab meediakriitilisi võimalusi — kõige tuntum on Daniel Vaariku meediakriitiline blogi Memokraat, aeg-ajalt on tehtud teisigi katsetusi, kuid need kas ei ole toimunud pikalt või pole saanud laiemat tähelepanu. Eesti ajakirjanduse eetikakoodeks on loodud aastal 1997. Eestis on kaks meediakaebusi menetlevat kogu: Avaliku Sõna Nõukogu ja Pressinõukogu.

Järgnev joonis 8 annab ülevaate, kuidas Euroopa riikide ajakirjanikud hindavad erinevaid ajakirjanduse vastutust mõjutavaid vahendeid.

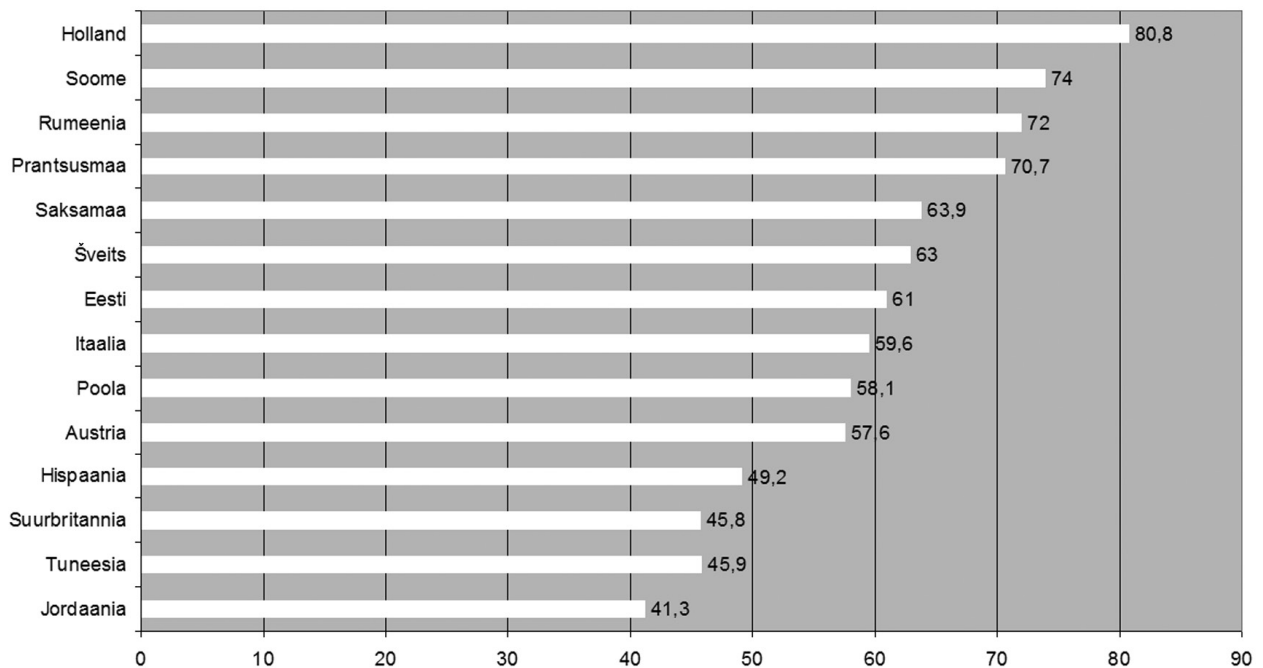
Nagu on näha joonisel 8, peetakse paljudes maades kõige tähtsamaks ajakirjanduse vastutust mõjutavaks teguriks organisatsioonisiseseid (maja-

Ajakirjanike kehva väljõpe viib sisukvaliteedi alla – väitega nõustujad (4+5) protsentides

Joonis 6. Ajakirjanike kehva väljaõppe mõju ajakirjanduse kvaliteedile

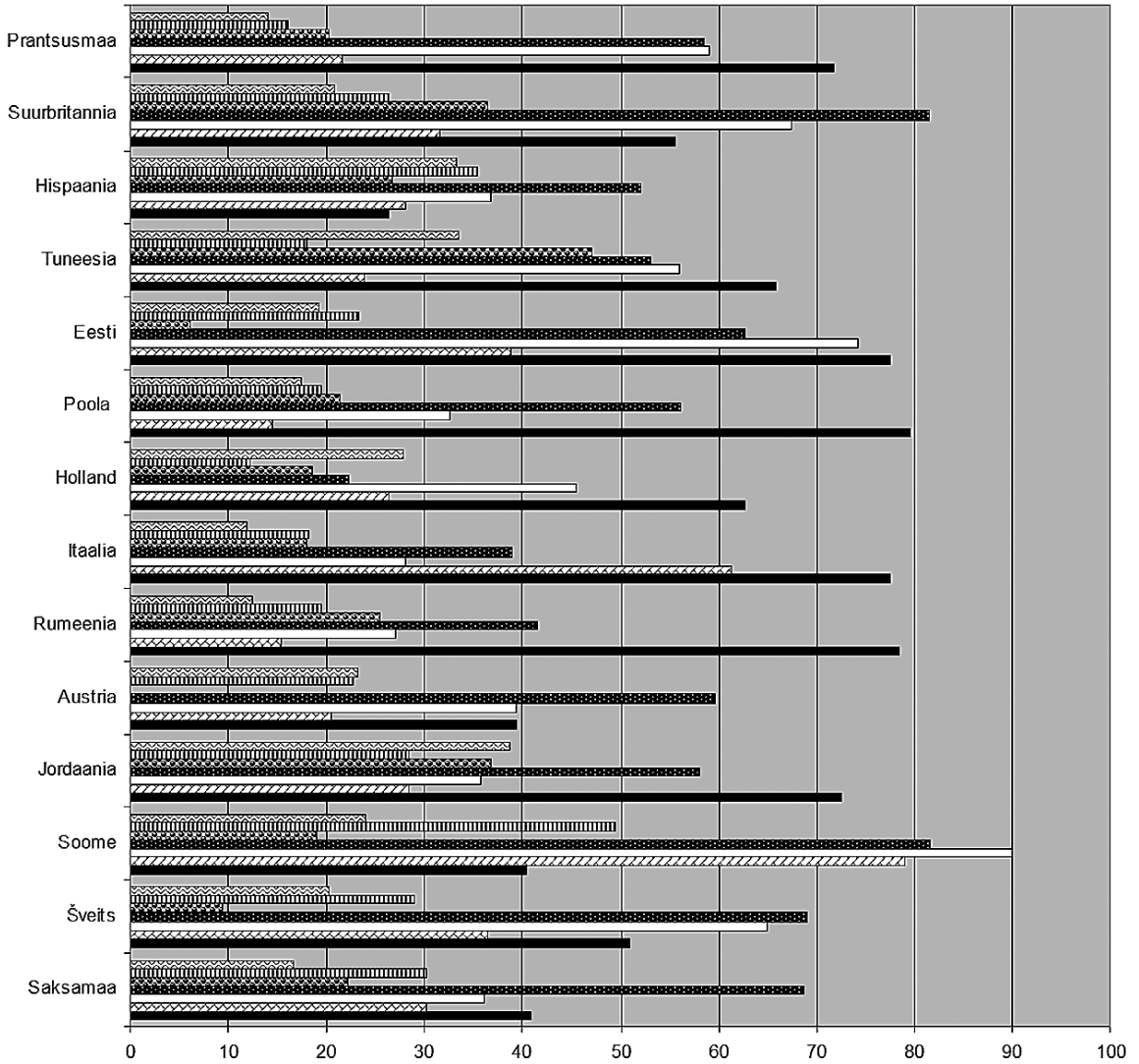
Haibitud sisu tekitab kvaliteediprobleeme - selle väitega nõustujate protsent (4+5)

Joonis 7. Ajakirjanike hinnang sellele, kuivõrd suur probleem on haibitud sisu tootmine

Mis mõjutab meedia käitumist: 4+ 5 vastanud protsentides

- organisatsiooni sisereeglid
- ▨ meedianõukogu
- eetikakoodeks
- ▩ ajakirjandust reguleeriv seadusandlus
- ▤ meediaregulatsiooni asutus
- ▧ avalikkuse kommentaarid
- ▦ kritika sotsiaalmeedias

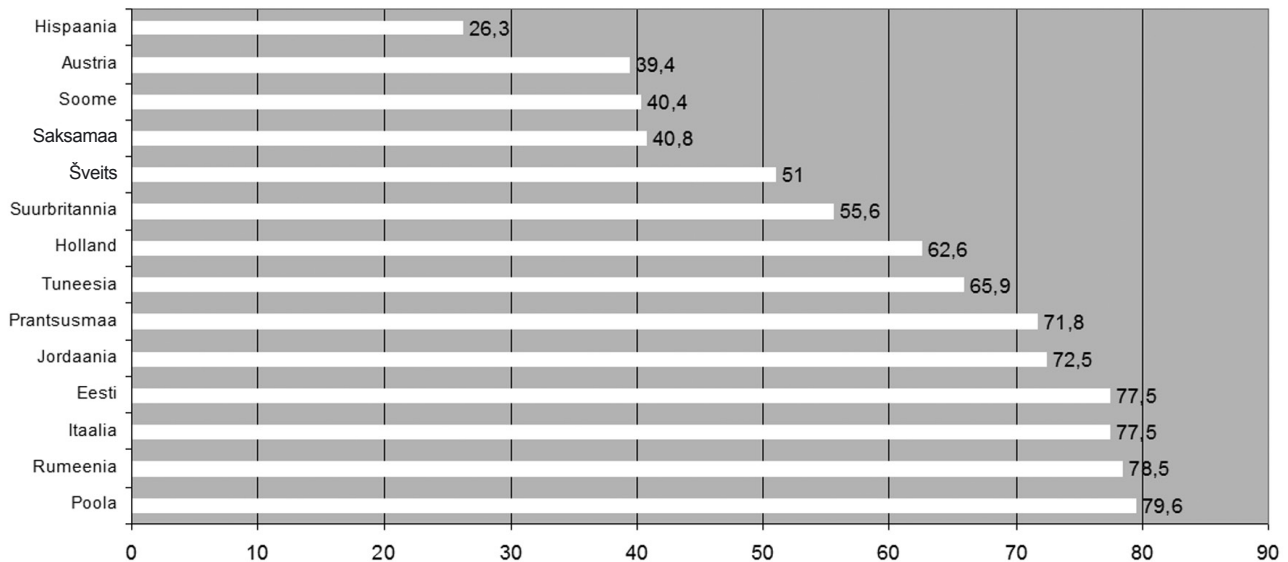

	Saksamaa	Sveits	Soome	Jordaania	Austria	Rumeenia	Itaalia	Holland	Poola	Eesti	Tuneesia	Hispaania	Suurbritannia	Prantsusmaa
▦ kritika sotsiaalmeedias	16,7	20,2	24	38,7	23,2	12,5	11,9	27,8	17,3	19,2	33,4	33,3	20,9	14
▧ avalikkuse kommentaarid	30,2	29	49,5	28,3	22,7	19,4	18,2	12,2	19,4	23,3	18	35,5	26,3	16
▤ meediaregulatsiooni asutus	22,2	9,4	19	36,7	0	25,5	18	18,5	21,4	6,1	47	26,7	36,5	20,2
▩ ajakirjandust reguleeriv seadusandlus	68,7	69	81,6	58,1	59,6	41,6	38,9	22,3	56,1	62,6	53,1	52,1	81,5	58,5
□ eetikakoodeks	36,1	65	90	35,7	39,4	27,1	28,1	45,5	32,6	74,2	56	36,7	67,5	59,1
▨ meedianõukogu	30,3	36,4	79	28,3	20,4	15,4	61,3	26,3	14,5	38,8	23,9	28,1	31,6	21,5
■ organisatsiooni sisereeglid	40,8	51	40,4	72,5	39,4	78,5	77,5	62,6	79,6	77,5	65,9	26,3	55,6	71,8

Joonis 8. Ajakirjanike hinnangud erinevatele vastutuskohusluse instrumentidele.

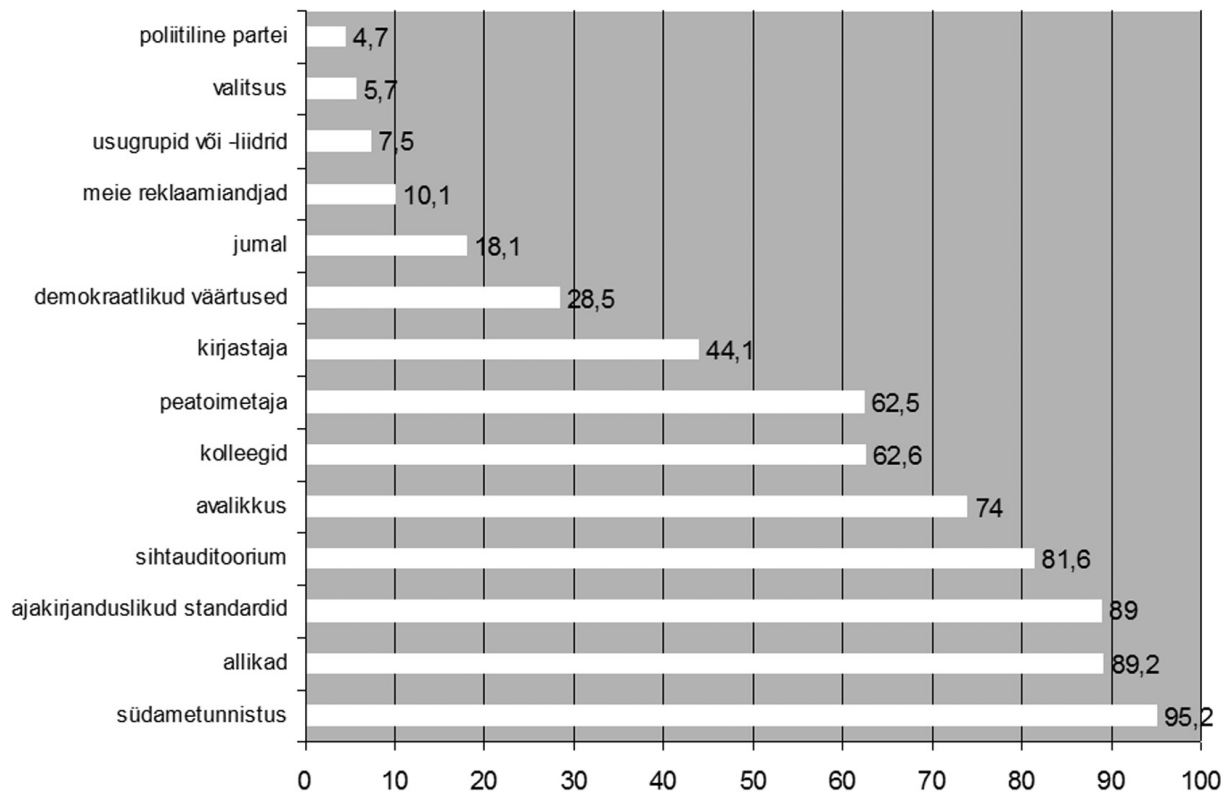

Kui paljudele on majasisesed reeglid olulised: vastanud 4+5 protsentides

Joonis 9. Majasiseste reeglite olulisuse hindamine erinevate riikide ajakirjanike poolt

Kelle ees tunnete end ajakirjanikuna vastutavana: 4+5 vastanud protsentides (kõik vastanud)

Joonis 10. Ajakirjanike lojaalsus erinevate gruppide ja väärtuste suhtes

siseseid) reegleid. Keskmisest enam pidasid sisekonventsioone oluliseks Poola, Rumeenia, Eesti ja Itaalia ajakirjanikud (joonis 9).

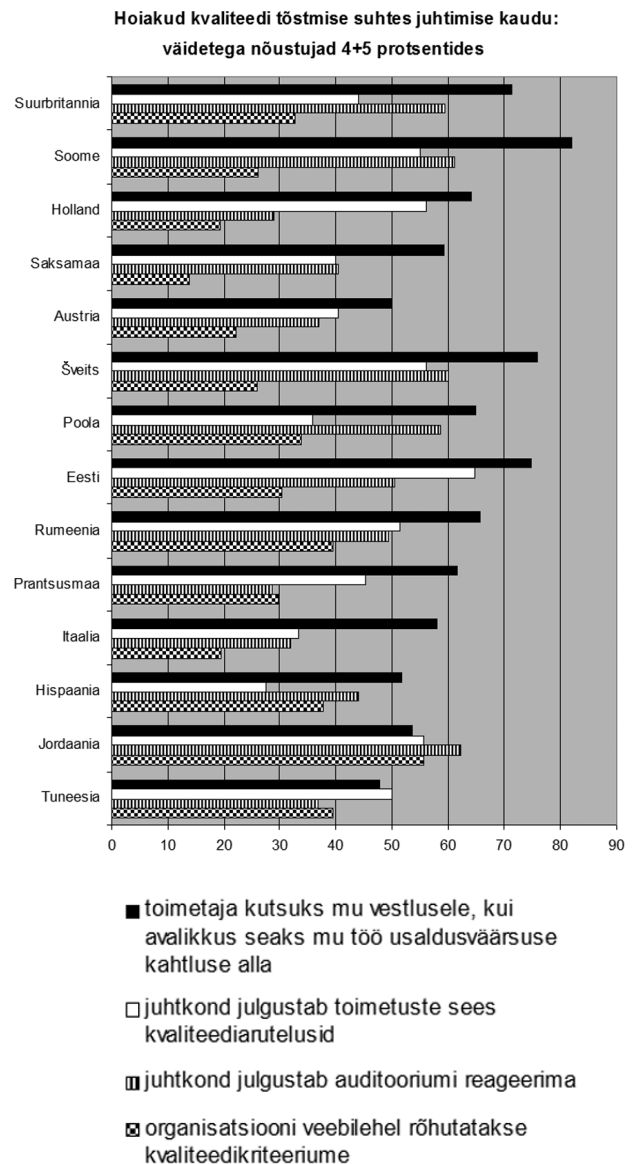
Meediaorganisatsiooni sisereeglite osatähtsust ajakirjanike jaoks võib ühelt poolt tõlgendada kui olukorra peegeldust, kus igapäevast tagasisidet annab eeskätt tööandja. Teisalt võib seda tõlgendada kui üksikajakirjaniku autonoomia vähesust. Samas vastas enamik, et peamiselt lähtuvad nad oma otsustes südametunnistusest. Tähtsuset järgmised olid allikad ja professionaalsed standardid (joonis 10). Igatahes on ajakirjanikud sisemisi ja välisteid mõjutajaid võrreldes suunatud pigem sissepoole, erialase kogukonna ning oma põhimõtete poole, lähtuvad üldisest professionaalsest ideoloogiast ja organisatsiooni reeglitest.

Kui võrrelda Eesti ajakirjanike lojaalsushoiakuid üldiste suundumustega, siis olulisi erinevusi ei ole märgata. Eesti ajakirjanikud väitsid, et kõige enam lähtuvad nad oma isiklikust südametunnistusest (olulisushinnangute keskmine oli viiepalliskaalal maksimumilähedane 4,8). See tendents läheb kokku eelnevate kvalitatiivsete uuringutega,¹ millest ilmnes, et professionaalsete väärtuste hierarhia kujuneb väga individuaalselt. Edasine lojaalsuste hierarhia oli küsitletud Eesti ajakirjanikel järgmine: lojaalsus allikatele (keskmine 4,53); professionaalsetele standarditele ja kolleegidele toimetusest (keskmine 4,4); sihtauditooriumile (4,3); auditooriumile üldiselt (4,11), peatoimetajale (3,95).

Eneseregulatsiooni kui kvaliteedi ja vastutuse süsteemi puhul on seni räägitud vähe juhtimisest, mis võiks ajakirjanduse vastutust tõsta (joonis 11). Ajakirjanike hoiakud erinevate juhtimisvõtete suhtes viitavad sellele, et juhtkonna tähelepanu üksikajakirjaniku vastutusele peetakse üldiselt efektiivseks. Samuti leiab enamik vaatlusaluste riikide ajakirjanikest, et juhtkond julgustab toimetusesiseid arutelusid. Pigem toimetusse sissepoole pööratud tendentsi toetab ka tulemus, et kvaliteedikriteeriumide olemasolu veebilehel peetakse vähem oluliseks.

Tulles veel kord tagasi eneseregulatsiooni võimaliku efektiivsuse juurde, on oluline tähele panna, et eri riikides suhtuvad ajakirjanikud erinevalt

¹ Kaidi Kasenõmm. Suure töökogemusega ajakirjanike professionaalsed väärtushinnangud. Bakalaureusetöö. Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2011; Maili Kangur. Eesti ajakirjanike hoiakud eetiliste konfliktide puhul. Magistratöö. Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2009.

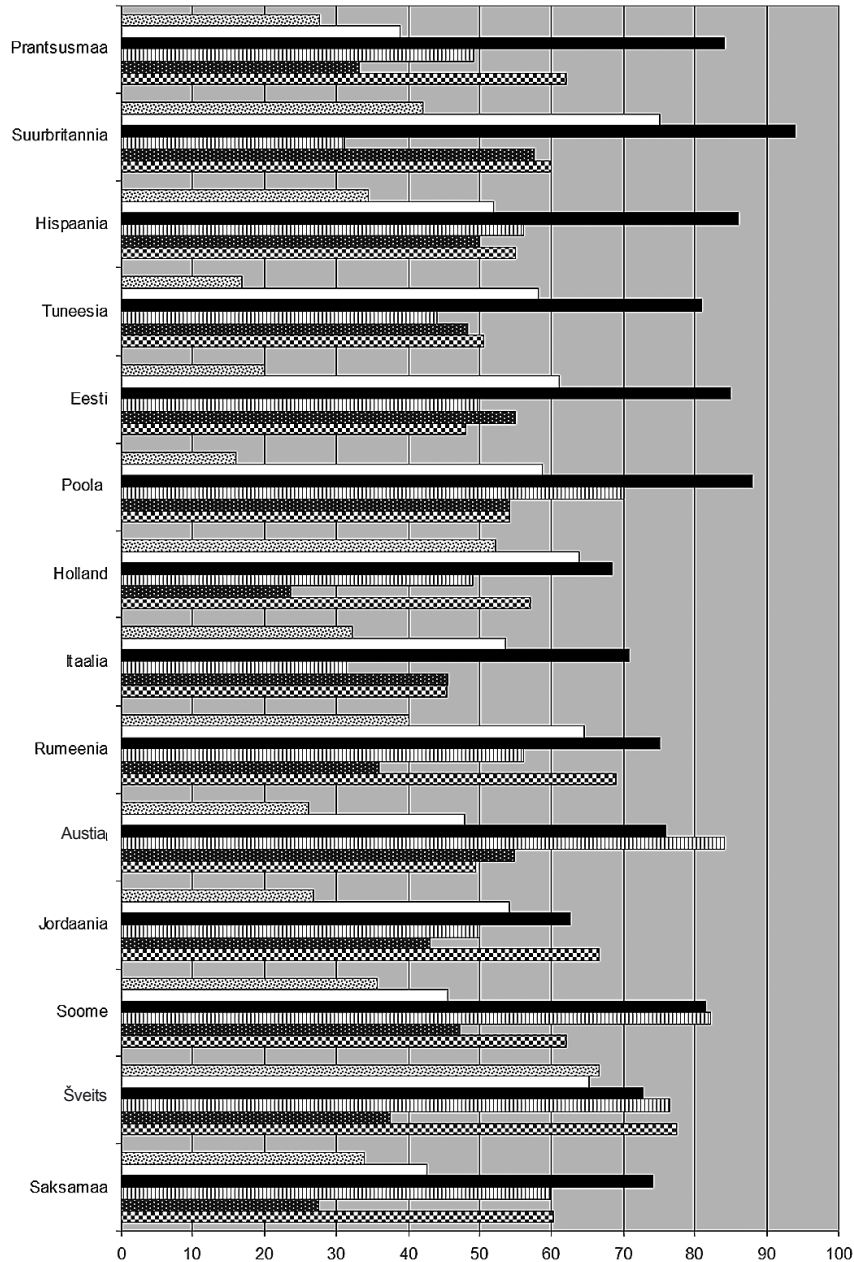
Joonis 11. Erinevate juhtimisest tulenevate kvaliteedi tõstmise vahendite olulisus eri maade ajakirjanike jaoks

küsimusse, kas eneseregulatsioon vajab efektiivseks toimimiseks sanktsioone (joonis 12). Suurbritannias, Itaalias ja Rumeenias nõustus sellega valdav enamik ajakirjanikest. Eestis olid nõustujad selges vähemuses, samas oli suhteliselt kõige rohkem neid, kes pidasid tähtsaks ajakirjanike vastutustunnet.

Eesti eristub ka arvamuse puhul, kas ajakirjanikud peavad tähtsaks avalikkuse kriitikat — ligi kolmveerand vastanutest leidis, et siinsed ajakirjanikud hoolivad auditooriumi kriitikast. Siin võib olla tegemist ühiskonna väiksusega, aga ka sellega, et meie modereerimata kommentaarikumikultuuris on inimesed saanud ajakirjanike tööd pika

Ajakirjanike hoiakud erinevate läbipaistvust toetavate meetmete suhtes: nõustunud (4+5) protsentides

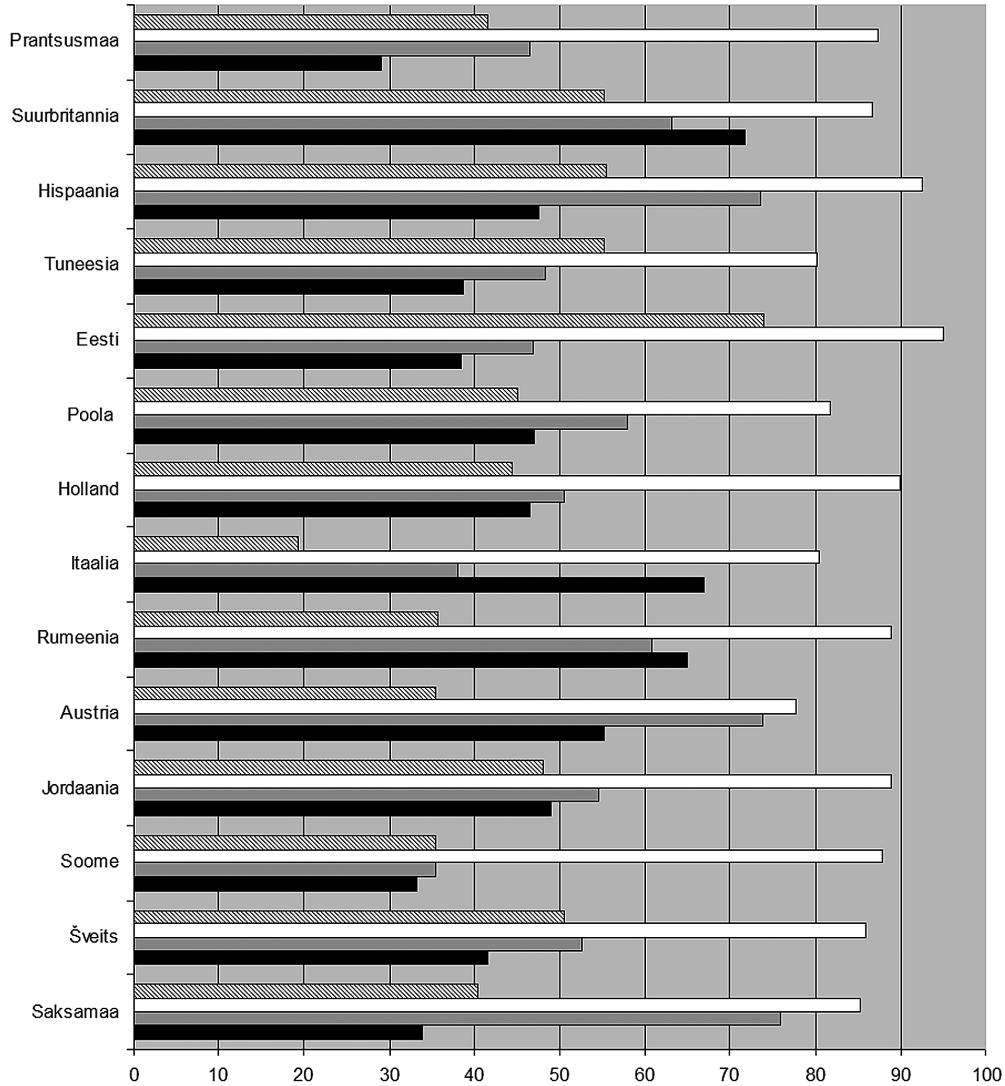
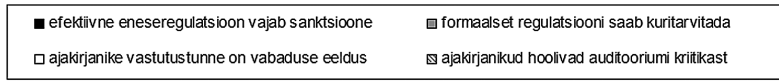
- ▣ võimaldada auditooriumil osaleda sisuloomes
- lisama lugudele originaalallikate viited
- võimaldama kaebuste esitamiseks eraldi kontakti
- ▤ palkama ombudsmanni
- ▨ selgitama toimetuse otsuseid
- ▩ võimaldama ajakirjanikega otsesuhtlust sotsiaalmeedias

	Saksa- maa	Šveits	Soome	Jordaa- nia	Austria	Ru- mee- nia	Itaalia	Holland	Poola	Eesti	Tunee- sia	Hispa- ania	Suur- brit- annia	Prant- sus- maa
▣ võimaldada auditooriumil osaleda sisuloomes	33,8	66,7	35,7	26,8	26	40	32,3	52,1	16	20	16,8	34,4	42	27,7
□ lisama lugudele originaalallikate viited	42,5	65,3	45,5	54,1	47,8	64,6	53,5	63,9	58,6	61	58,1	52	75	38,9
■ võimaldama kaebuste esitamiseks eraldi kontakti	74,1	72,7	81,3	62,6	75,8	75	70,8	68,4	88	85	80,9	86	94	84
▤ palkama ombudsmanni	59,7	76,5	82,1	50	84	56,1	31,3	49	70	50	43,9	56	31	49,2
▨ selgitama toimetuse otsuseid	27,5	37,4	47,2	43,1	54,7	36	45,5	23,5	54	55	48,3	50	57,6	33,2
▩ võimaldama ajakirjanikega otsesuhtlust sotsiaalmeedias	60,2	77,5	62	66,7	49,4	69	45,4	57,1	54	48	50,6	55	60	62,1

Joonis 12. Arvamused ajakirjanike hoiakute kohta erinevate eneseregulatsiooni vahendite efektiivsuse suhtes

Arvamused ajakirjanike hoiakute kohta: väidetega nõustunud (4+5) protsentides

	Saksamaa	Šveits	Soome	Jordaania	Austria	Rumeenia	Itaalia	Holland	Poola	Eesti	Tuneesia	Hispaania	Suurbritannia	Prantsusmaa
ajakirjanikud hoolivad auditooriumi kriitikast	40,4	50,5	35,4	48	35,4	35,7	19,2	44,4	45	74	55,1	55,4	55,1	41,8
ajakirjanike vastutustunne on vabaduse eeldus	85,2	85,9	87,9	88,9	77,7	88,8	80,4	89,9	81,8	95	80,2	92,5	88,7	87,4
formaalset regulatsiooni saab kuritarvitada	75,9	52,6	35,4	54,5	73,8	60,8	38	50,5	58	46,9	48,4	73,6	63,1	46,5
efektiivne eneseregulatsioon vajab sanktsioone	33,9	41,5	33,3	49	55,1	65	66,9	46,5	47	38,3	38,7	47,5	71,8	29

Joonis 13. Ajakirjanike hoiakud läbipaistvust toetavate meetmete suhtes

aja vältel ka kritiseerida, kohati küll väga lahmivalt ja ebakonstruktiivselt.

Hoiakud organisatsiooni tegevuse läbipaistvuse suhtes

Saab eristada sellist läbipaistvust, mis keskendub sisule selles mõttes, et selgitab, kust informat-

sioon pärit on. See on oluline, kui arvestada ajakirjandusliku ja turundusliku sisu üha suuremat segunemist, tekstide „rändamist“ kanalite ja nende muundumist sellise levimise käigus. Teine läbipaistvuse suurendamise võimalus on selgitada toimetuste ja ajakirjanike vastuvõetud otsuste tagamaid ning toimetuse poliitikat. Kolmas suund rõhutab auditooriumi (sh allikate

ja ajakirjanduslike tekstide tegelaste) kohest ja lihtsat reageerimisvõimalust.

Nagu jooniselt 13 näha, on Eesti ajakirjanikud erinevate läbipaistvust suurendavate meetmete osas pigem tagasihoidlikud. Eristub Soome. Joonis näitab taas selgelt, et ajakirjanikud on n-ö vanade meetmetega kui normidega pigem harjunud. Sellega, et auditooriumi liikmed peavad saama „kaebusi“ esitada, ollakse rohkem harjunud kui näiteks sellega, et tekstide juurde võiks lisada viiteid. Ajakirjanike otsesuhtluse võimaldamise küllaltki positiivset tendentsi on keeruline tõlgendada, sest ajakirjanikud peavad suhtlemist sotsiaalmeedias seonduvaks väga mitmete funktsioonidega, sh ka turunduskommunikatsiooniga.²

Kokkuvõtteks

Üldise tendentsina saab välja tuua, et kujutlused vastutusest ja kvaliteedist on riigiti erinevad. Soome ajakirjanduskultuur eristub teiste uurimusse kaasatud riikide ajakirjanduskultuurist kui tugeval määral vastutusele orienteeritud. Soome ongi Euroopas kõige enam kvaliteedile ja ajakirjanduse eneseregulatsioonile suunatud riik. MediaActi uuringu põhjal on Eesti ajakirjanikud oma arvamustelt ja hoiakutelt Soome ja endiste idabloki riikide

vahepeal, mitmes aspektis lähemal Soomele. Tulemustes kajastub selgesti Eestile iseloomulik ajakirjanduse vabadust toetav kontekst.

Üldine tendents on, et ajakirjanikud kasutavad pigem harjumuspäraseid meedia vastutuskohuse vahendeid, interaktiivsete meetmete osas ollakse suhteliselt konservatiivsed.

Ajakirjanikkond on suunatud pigem professionaalse kogukonna kui väliste mõjutajate poole, organisatsioonist lähtuv normatiivsus on enamikule olulisem kui auditooriumi kriitika.

Ajakirjanike üldist haritust peavad oluliseks kvaliteedikriteeriumiks eeskätt juhid, kes on selle suhtes pigem kriitilised. Ajakirjandushariduse mõju hinnatakse riikides väga erinevalt. See ilmestab hästi Euroopa ajakirjanduskultuuride erinevust. Näiteks Itaalias ei peeta erialast haridust üldse oluliseks, Soomes on haridus seevastu väga oluline. Eestis ollakse hoiakutelt lähedased pigem Soomele, ajakirjanike harituse osas aga kriitilisemad.

Kokkuvõttes näitas küsitlus, et võrreldes teiste Euroopa riikidega tajuvad Eesti ajakirjanikud kõige suurema survena majandussurutist, on kõige enam orienteeritud kuulama kolleege ja aktsepteerivad vanu, n-ö klassikalisi vastutustunde tagamise instrumente: eetikakoodeksit, kaebuse esitamise võimalust ning isiklikku südametunnistust.

² Halliki Harro-Loit, Juhan Lang, Marju Himma-Kadakas. Journalists' Blogs as an Instrument of Media Accountability in Estonia. — Central European Journal of Communication, 2012, Vol. 5, nr 2, lk 243–258.

Professionaalne ajakirjandus ajakirjandusüliõpilaste perspektiivis

Mihkel Lendok

Artikkel annab ülevaate sellest, millised on kõrgkoolis ajakirjandust õppivate tudengite arusaamad professionaalsest ajakirjandusest kui elukutsest ja motivatsioon seda õppida. Uurimistöö põhineb Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi ajakirjanduse ja suhtekorralduse bakalaureuseõppe ja ajakirjanduse magistriõppe üliõpilaste seas läbiviidud küsitlusel. Sama küsitlus viidi läbi ka Moskva ülikoolis Venemaal, Varssavi ülikoolis Poolas, Jyväskylä ülikoolis Soomes ning Södertörni ülikoolis Rootsis. Kokku täitis 136 küsimusega ankeedi 547 ajakirjandustudengit. Tartu ülikoolist oli vastajaid 70, neist 23 magistri- ja 47 bakalaureuseastmes.

Rahvusvaheline mõõde võimaldab positsioneerida ja analüüsida tulevaste Eesti ajakirjanike hinnanguid ja nägemust ajakirjanduse elukutsest rahvusvahelises kontekstis. Edasi saab teha järeldusi selle kohta, kuivõrd ühtsetest standarditest ajakirjandusharidus erinevates ühiskondades lähtub. See omakorda lubab näiteks hinnata, kas ajakirjandus on nendes piirkondades professionaliseerunud või professionaliseerumas. Nimelt peavad sotsiaalteadlased iga ameti või elukutse professionaalsuse hindamisel oluliseks aspektiks just eriala standardiseerumist.

Varasematest uuringutest¹ on selgunud, et ajakirjanikke riigiti võrreldes esineb näiteks nende rollitajus ja tööeetikas küllaltki palju erinevusi, mille ilmselt tingib neid ümbritsev keskkond. Seevastu maailma eri paikade ajakirjandustudengite vaated ja rollitajud on märkimisväärselt enam standardiseeritud. Seda juhul, kui on olemas professionaalset ajakirjandusõpet pakkuvad ülikoolid.

Tartu ajakirjandustudengite huvid ja eelistused

Üldiselt on Tartu ülikooli ajakirjandustudengid oma erialal õppima motiveeritud, tahavad üleriigilises või rahvusvahelises meedias tegeleda ühiskonnale oluliste ning endale huvi pakkuvate teemadega.

Tähelepanu väärrib fakt, et enamik vastanutest oli pärit maakohadest ja väiksematest linnadest. Suurem osa lapsepõlvest möödus väiksemas linnas või maakohas tervelt 59%-l vastanutest ning suures linnas või pealinnas 41%-l vastanutest. Elukoha suuruse määratlemine toimus küll iga vastanu enda hinnangu põhjal, kuid tulemuste järgi võib siiski öelda, et ajakirjandustudengid ei ole pärit mitte ainult keskustest.

Artikkel põhineb 2012. aasta juunis Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis kaitstud magistritööl (juh Halliki Harro-Loit ja Marju Himma-Kadakas). Vt <http://hdl.handle.net/10062/25783>.

¹ Slavko Splichal, Colin Sparks. Journalists for the 21st century: Tendencies of Professionalization Among First-Year Students in 22 Countries. Norwood, New Jersey: Ablex 1994; David Weaver, Wei Wu (toim). The Global Journalist: News People Around the World. Cresskill, New Jersey: Hampton Press, 1998.

Tudengid hindavad kõrgelt ajakirjanduse kui eriala professionaalseid väärtusi, kuigi ajakirjanikuna töötamise koha pealt veel täiesti kindlad ei olda ning ka ameti rahalises tasuvuses on kahtlusi. 50% vastanutest arvas, et suudab ajakirjanikuna töötades ennast ära elatada, kuid peab selleks veel endale mingi lisatöö/sissetuleku muretsema. 42% oli kindel, et ajakirjaniku töö pakub piisavalt rahalist kindlust, ning 8% ei uskunud seda üldse. Huvitaval kombel arvas magistrantidest isegi 53%, et nad vajavad ajakirjanikutöö kõrvale lisisissetuleku allikat. Teadlikkus, et praegu võiks ehk mõne muu ametiga ennast paremini ära elatada, näitab, et tudengid on suhteliselt kindlalt orienteeritud ajakirjanduse eriala professionaalsetele väärtustele.

Ülekaalukalt väga kõrge hinnangu saanud aspekt ajakirjanikuks saamisel on võimalus tegeleda huvipakkuvate teemadega. Seda motivaatorit (vt tabel 4 lisas) hindasid väga oluliseks peaaegu kõik vastanud nii magistrantide kui bakalaureuste seas. Väga kõrge hinnangu said ka töö loomingu-
gulus (91%-le pigem oluline), võimalus töö käigus kohtuda huvitavate inimestega (88%-le pigem oluline) ning töö vaba ja iseseisev iseloom (86%-le pigem oluline). Kõige madalamateks motivaatoriteks hinnati võimalust saada tuntuks (36%-le pigem ei ole oluline; 30%-le pigem on oluline) ja tööst tuleneva kõrge tunnustuse/staatuse saavutamist (24%-le pigem ei ole oluline; 60%-le pigem on oluline).

Meeste ja naiste motivatsiooni võrreldes ilmnes huvitav tendents, et naistele on meestest olulisem kindla töökoha ja hea palga kindlustamine, aga mehed peavad naistest olulisemaks võimalust olla ühiskonna valvekoer, töötada vabaduse ja demokraatia heaks ning võidelda ebaõigluse vastu.

Vastajate huvidest mingile teemale spetsialiseeruda joonistuvad selgelt välja eelistatud valdkonnad. Kõige suurem huvi on spetsialiseeruda kohalikele teemadele (65% pigem huvitatud; 12% pigem mitte huvitatud), millele järgneb kultuur (61% pigem huvitatud; 20% pigem mitte huvitatud), välismaa (54% pigem huvitatud; 23% pigem mitte huvitatud) ning poliitika (45% pigem huvitatud; 32% pigem mitte huvitatud). Väga vähe huvi pakub spetsialiseerumine krimi- ja õnnetuste teemadele (7% pigem huvitatud; 81% pigem mitte huvitatud) ning meelelahutusele ja glamuurile (14% pi-

gem huvitatud; 64% pigem mitte huvitatud).

Enim eelistatakse klassikalist kvaliteetmeediat, mille oluliseks jooneks on selle prestiižikus. Ilmselt seetõttu ei ole eriti kõrges hinnas uuemad meediavormid ja -kanalid. Tõenäoliselt on tudengite hinnangute ja rollitajude väljakujunemisel tähtsat osa mänginud Tartu ülikooli ajakirjandusõpe, kus pannakse suurt rõhku just klassikalise ajakirjanduse teoreetilisele ja praktilisele õppele, mis vormib niigi idealistlike noorte tudengite ettekujutust professionaalsest ajakirjandusest.

Meediakanalistest eelistati kõige enam televisiooni (29%) ja ajalehte (21%) ning kõige vähem *online*'i (3%) ja uudisteagentuuri (5%). Magistrante ja bakalaureusi võrreldes ilmnes kõige suurem vahe selles, et magistrandid olid rohkem huvitatud raadios ning ajakirjas töötamisest.

Ootuspäraselt on vanemad tudengid noortest märksa kriitilisemad ning realistlikumad. Magistritasemel on juba välja kujunenud kindel soov tegeleda ajakirjanduse erialaga ning sellega seoses tekkinud ka kitsamad huvid ja omandatud märksa rohkem kogemusi tegelikust ajakirjandusmaailmast. Magistrandid pole enam nii idealistlikud, kuid hindavad siiski kõrgelt ajakirjanduse professionaalseid väärtusi ja rolle.

Eesti tudengid rahvusvahelises kontekstis

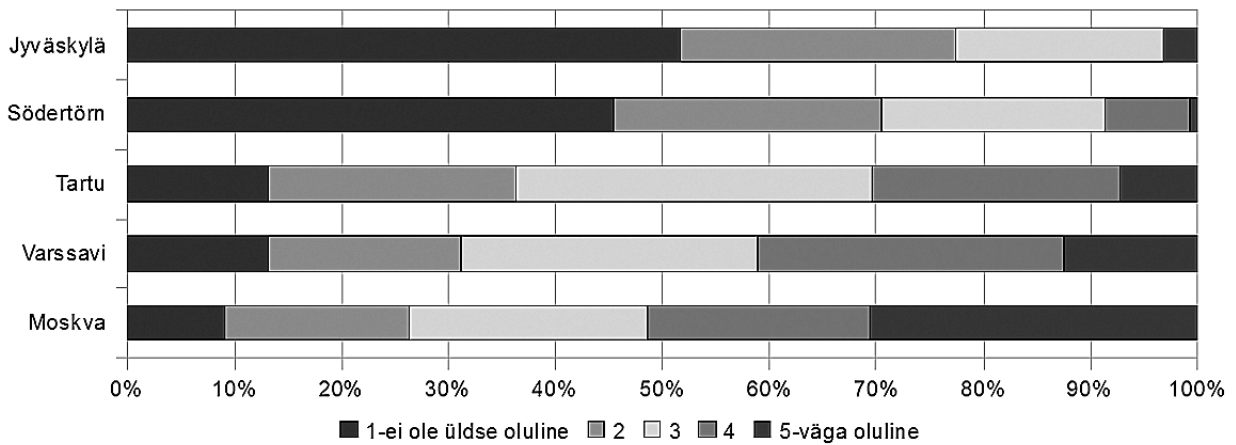
Tulemusi riigiti vaadates on selgelt näha sarnasusi hinnangute andmisel, motivatsioonis, prognoosides jne. Ühes riigis kõrgemalt hinnatud väärtused olid ka teistes riikides üldjuhul rohkem hinnas ning ka negatiivseid hinnanguid jagati suures osas sarnaselt. Varasemate uuringute põhjal on tõestatud, et juba töötavate ajakirjanike õpinguteaegsed arusaamad hakkavad aja jooksul üha rohkem lahknema, sest erinevalt universaalsest professionaalsete väärtustega haridusest hakkavad tegevajakirjanikku järjest rohkem mõjutama konkreetne ühiskond ja keskkond.

Üliõpilaste motivatsiooni eriala õppimisel võiks iseloomustada kui küllaltki idealistlikku. Eelkõige soovitakse endale huvitavat ja missioonitundlikku tööd, mille nimel ollakse nõus loobuma ka teatud rahalisest kindlustusest, kuigi ilmselgelt on sellises otsuses märksa kindlamini veendunud heaolumaade Rootsi ja Soome tudengid.

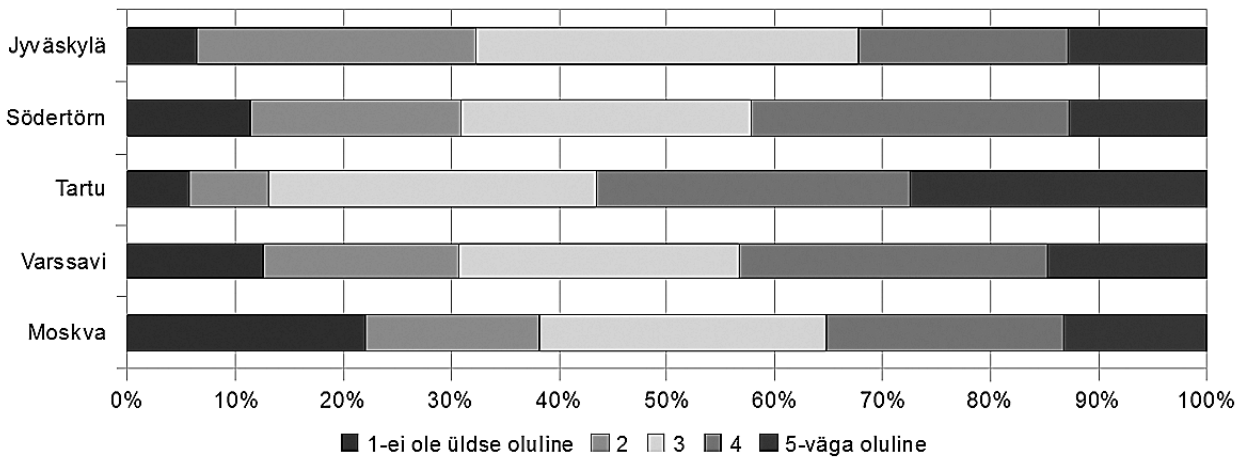
Kõikide riikide, kuid eriti just Eesti tudengeid motiveerivad kõrged professionaalsed väärtused ning tahe ühiskonna paremaks muutmises kaasa lüüa. Maailmaparandamisest aga veelgi olulisem motivaator eriala õppimiseks on võimalus tegeleda endale huvipakkuva alaga, mis võimaldab loomingulist kirjutamist ja põnevat ametit, mille kau-

du saab kohtuda huvitavate inimeste ja teemadega. Oluliseks märksõnaks on siin just loomingulisus, sest just see omadus mängib ka suurt rolli ametite puhul, mida eelistati teisena peale ajakirjaniku oma.

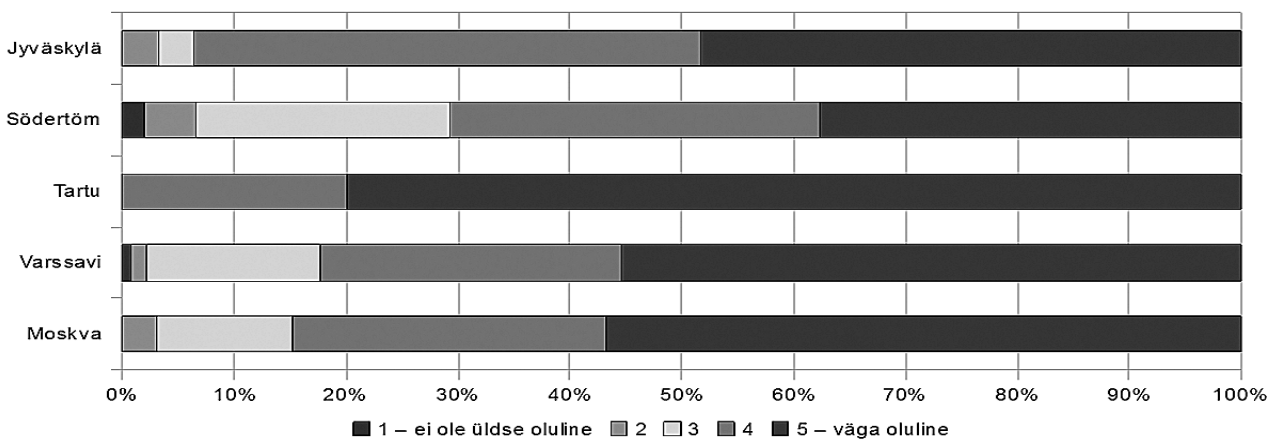
Vaadates tudengite motivaatoreid ajakirjanikuks saamisel ning spetsialiseerumisel, on eestlaste pu-

Joonis 1. Töölase reisimise võimalus motivaatorina

Joonis 2. Motivatsioon olla ühiskonna valvekoer

Joonis 3. Hinnang hea ajakirjaniku oskusele suhelda näost näkku

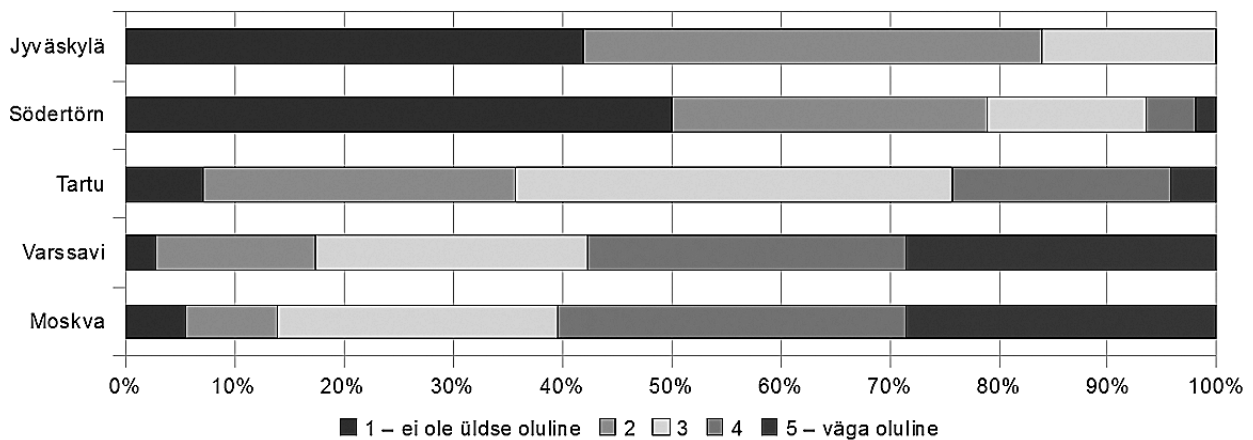
hul üldjuhul märgata teistest keskmiselt kõrgemat motiveeritust. Kuigi eestlaste jaoks olid keskmiselt suhteliselt olulised ka praktilisemat sorti motivatorid, nagu töökoha kindlustamine, hea palk ja võimalus reisida (joonis 1), siis teiste riikide tudengitest märksa olulisemaks peeti professionaalse ajakirjanduse ideaalrolle — olla ühiskonna valvekoeraks (joonis 2), töötada vabaduse ja demokraatia heaks ning võidelda ebaõigluse vastu (vt tabel 4 lisas).

Suur osa vastanuid sooviks oma karjääri teha kõrgelt hinnatud rahvusvahelises või üleriigilises meediakanalis, kuid samas ollakse selliste soovide täitumise koha pealt suhteliselt kriitilised ning realistlikud. Ka konkreetsetele teemadele spetsialiseerumisel olid eelistatumad pigem tugevad teemad ning siingi oli selgelt näha Eesti tudengite suuremat motiveeritust. Eestlased olid vähem huvitatud kergematest teemadest, nagu meelelahutus ja

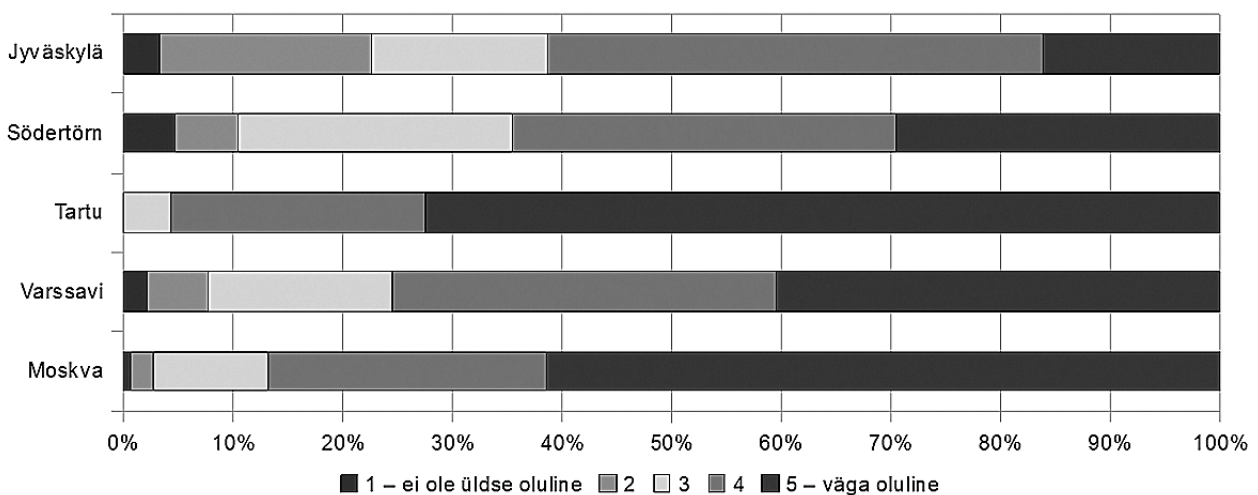
glamuur, elustiil ning krimi ja õnnetused, mida peetakse ilmselt pigem kollasteks. Erandlikult kõrge oli huvi kohalikele teemadele spetsialiseerumise vastu.

Arusaamises, millised omadused teevad ühest ajakirjanikust hea ajakirjaniku (vt tabel 2 lisas), olid kõikide riikide tudengid küllaltki ühte meelt. Eestlased hindasid üldiselt kõiki omadusi kõrgemalt kui teised ning näiteks teadmisi ühiskonnast ja näost näkku suhtlemise oskust (joonis 3) peeti teistega võrreldes hoopis rohkem väga oluliseks.

Ajakirjanikule vajalike isikuomaduste juures lähevad arvamused riigiti rohkem lahku (vt tabel 3 lisas). Eestlaste puhul on märgata orienteeritust klassikalisele professionaalsele uudisajakirjandusele, sest teistest märksa olulisemaks peeti täpsust, põhjalikkust, õiglustunnet ning kõrge hinnangu sai ka uute kontaktide loomise võime. Üsnagi erinevaid hinnanguid anti ajakirjaniku hea väljanä-

Joonis 4. Hinnang hea väljanägemise tähtsuse kohta ajakirjanikutöös

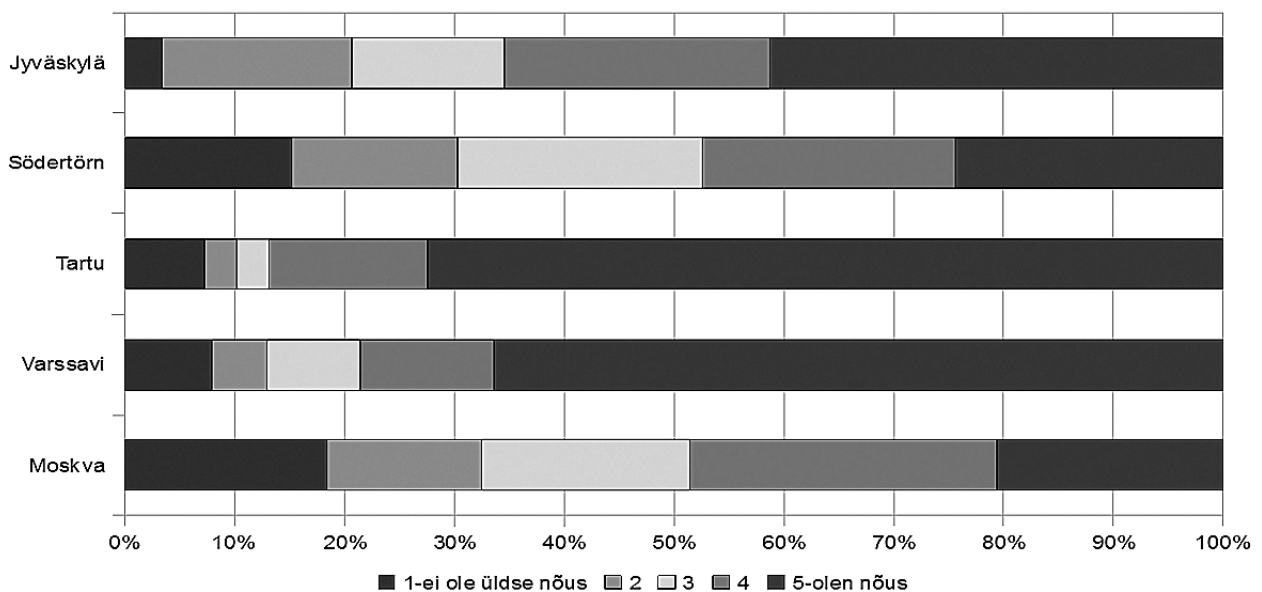
Joonis 5. Hinnangud ajakirjaniku ülesandele harida avalikkust

gemise tähtsusele, mida Moskva ja Varssavi tudengid pidasid Jyväskylä ja Södertörni ajakirjandusüliõpilastest palju tähtsamaks (joonis 4). Kuigi Eestis peeti head välimust veidi olulisemaks kui Soomes ja Rootsis, jäi see siiski isikuomaduste pingereas tähtsuselt viimaseks (vt tabel 3 lisas).

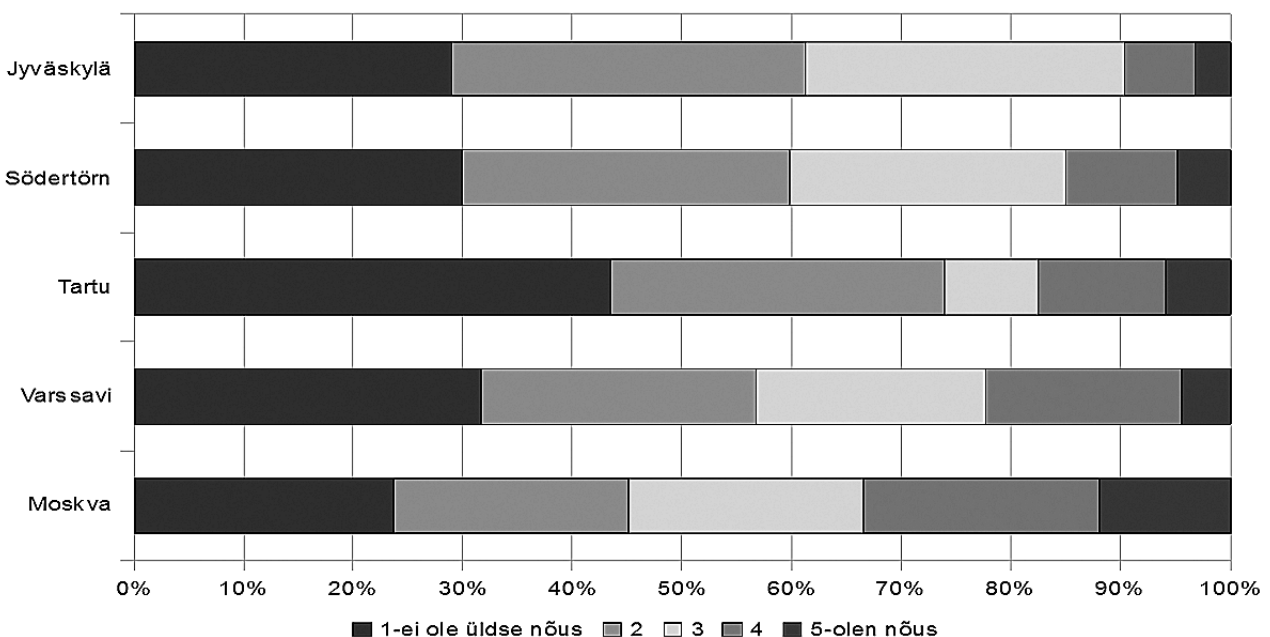
Ajakirjanike ülesannete olulisuse hindamisel on Tartu tudengid jällegi teistest keskmiselt suuremat tähtsust omistanud ajakirjaniku erinevatele rollidele (vt tabel 1 lisas). Selgelt enam oluliseks

peavad Eesti tudengid ajakirjaniku ülesannet jääda vabaks erihuvide mõjutustest, tuua esile eri arvamusi ning harida avalikkust (joonis 5).

Ajakirjanike eetiliste dilemmaade puhul olid Eesti tudengid kõige kindlamad selles, et ajakirjanik ei tohiks aktiivselt poliitikas tegutseda. Kõige vähem oldi võrreldes teiste riikidega nõus sellega, et ajakirjanik võiks töötada samal ajal suhtekorraldajana, samuti väitega, et kõik ajakirjanikud on äraostetavad. Erandlikuks võib pidada Venemaa

Joonis 6. Ajakirjanik ei tohiks aktiivselt poliitikas tegutseda, kui ta töötab samal ajal ajakirjanikuna

Joonis 7. Sõltumatu ajakirjandus on võimatu — kõiki ajakirjanikke on võimalik ära osta

tudengeid, kes olid eelnevate väidetega tuntavalt rohkem nõus. Kõige rohkem arvamuste erinevusi töid esile väited, et ajakirjanik ei tohiks olla samal ajal aktiivne poliitikas ning et ajakirjanikul on normaalne võtta vastu kingitusi allikatelt (joonis 6 ja 7).

Andes hinnangut oma riigi ajakirjanikele, kui võrd nad täidavad oma kohustusi ühiskonna ees, kas riigis on ajakirjandusvabadus suurenenud ning kas kvaliteet on paranenud, sarnanevad eestlaste vastused eelkõige rootslaste ja soomlaste omadega. Poola ja Venemaa tudengid on selles, kas nende maade ajakirjanikud täidavad oma kohustusi ühiskonna ees, negatiivsemalt meeletatud, kuid samas leiavad poolakad võrreldes venelastega, et nende ajakirjandusvabadus on viimastel aastatel kõvasti kasvanud. Magistrite ja bakalaureuste võrdluses on bakalaureused märksa positiivsemad ning arvavad, et nende maal on ajakirjanduse olukord kõvasti paremaks muutunud. Magistrandid suhtuvad sellesse ilmselgelt skeptilisemalt.

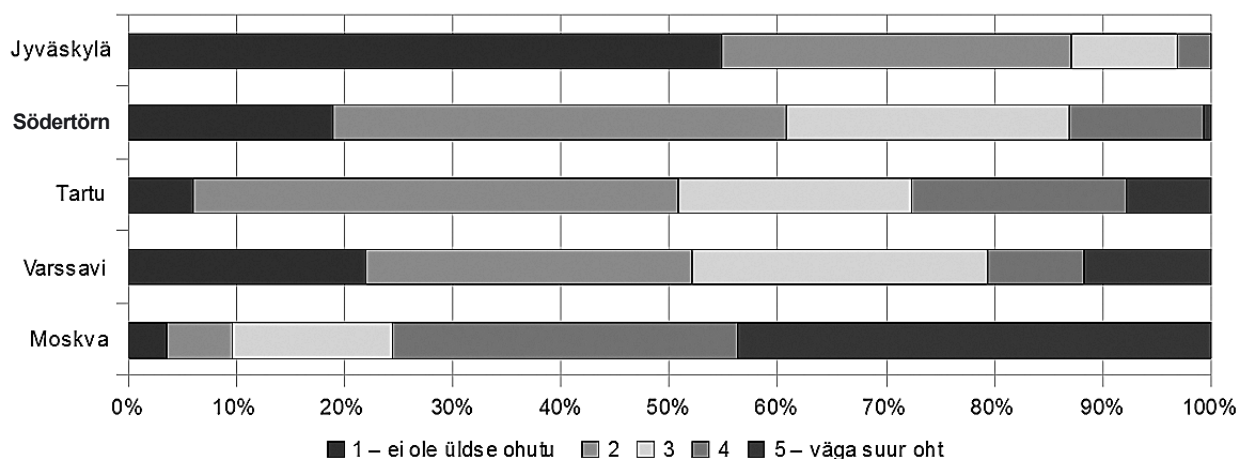
Hinnates võimalikke ohte oma riigi vabale ajakirjandusele, ilmnisid küllaltki suured vahed, mis on ka mõistetav, arvestades riikide ajakirjandusmaastike erinevusi. Kui Rootsi ja Soome tudengid pidasid vaba ajakirjanduse suurimateks ohtudeks meediamajanduse probleeme, nagu omanike kasuminõudmine, meediaettevõtete koondumine väiksemasse omanikeringi ning järjest kiirenev töötempo, siis venelastele tekitasid enim muret ajakirjanikele tehtud ähvardused (joonis 8), riigi omanduses olev meedia, meediat reguleerivad sea-

dused ja poliitilised mõjud meediaettevõtetes. Rootsised ja soomlased viimatimainitutes üldse ohtu ei näinud.

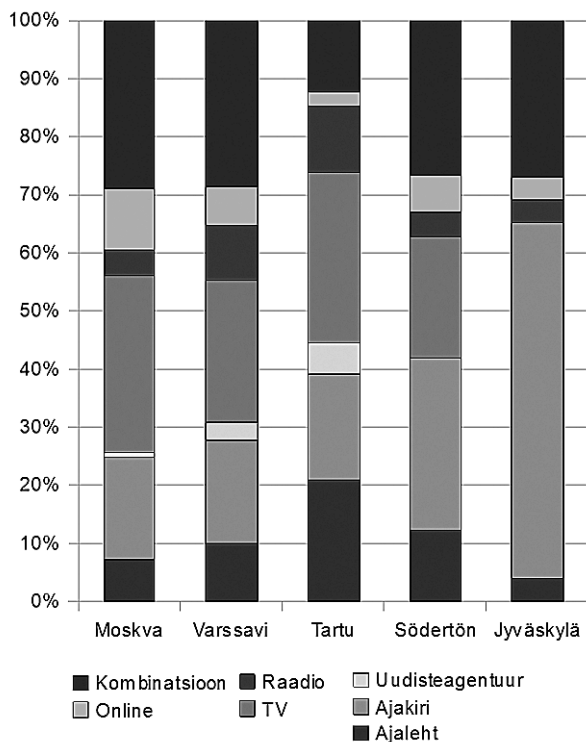
Spetsialiseerumisel on Eesti üliõpilaste puhul märgata väiksemat seotust mingite teiste erialadega või sooviga neid õppida. Kui võrreldavate välisriikide tudengid pidid valima õpingute jooksul mingi kitsama valdkonna ning märksa suurem osa tudengitest oli juba varem mõne muu eriala omandanud või oli seda tegemas, siis Eesti tudengid tegelevad enamasti puhtalt klassikalise ajakirjandusega. See on ilmselt ka üheks põhjuseks, miks Tartu tudengid hindasid kõrgemalt klassikalisi professionaalseid ajakirjanduse väärtusi, rolle ja motivatsioone.

Meediakanalite eelistusi võrreldes torkab silma Rootsi ja eriti Soome tudengite kõrge hinnang ajakirjas töötamisele ja väiksem orienteeritus televisioonile.

Mõneti üllatav oli tulemus, et Eesti tudengid olid väga vähe huvitatud *online*-meedias töötamisest, teistes maades oli noortel selle vastu suurem huvi — nad ei pidanud seda vähem kvaliteetseks ega professionaalsele ajakirjanikule mittevääriliseks alaks. Põhjus, miks teiste riikide tudengid on *online*-meediast rohkem huvitunud, seisneb ilmselt Eesti *online*-meedia kehvast reputatsioonist, aga peamiselt selles, et teistes vaatlusalustes ülikoolides pakuvad õppekavad võimalust uuele meediale eraldi spetsialiseeruda.

Joonis 8. Hinnang sellele, kas ajakirjanike ründamine ja ähvardamine ohustab praegu vaba ajakirjandust

Joonis 9. Ajakirjandustudengite eelistused meediakanalite osas

Kokkuvõtteks

Üldjuhul on kõigi viie riigi tudengite hinnangud sarnased ning lähtuvad ajakirjanduse professionaalsetest väärtustest ja rollidest. See ühtib teooriaga, mille järgi on ameti professionaliseerumise oluliseks komponendiks ühtse erialahariduse teke, mis õpetab sarnaste rolliväärtuse ja arusaamade tulevase professionaale. See tähendab, et uuringus osalenud riikide puhul võib tänu küllaltki standardiseerunud ajakirjandusharidusele rääki-

da ajakirjanduse professionaliseerumisest.

Eesti tudengite puhul on märgata isegi teistest suuremat lähtumist klassikalise ajakirjanduse töökspidamistest ja normidest, mis viitab siinse ajakirjandushariduse kõrgele professionaalsele tasemele. Tartu tudengite puhul torkab silma ka nende kohatine suurem idealistlikkus, mis võib ehk olla tingitud tugevamast püüdest vastata nii, nagu peab. Eestis pannakse aga küllaltki vähe rõhku kitsamale spetsialiseerumisele ja uute informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiate võimalustele, mistõttu suurt huvi ei saagi tekkida.

Lisaks leidis kinnitust fakt, et hariduse omandamise jooksul, õppetasel edasi liikudes muutuvad idealistlike vaadetega tudengite hinnangud realistlikumaks ning kriitilisemaks, mis tähendab, et õpingute käigus kujuneb välja ka professionaalne identiteet.

Viie riigi ajakirjandustudengite vastuseid analüüsid kerkis esile tendents, kus Poola ja Venemaa tudengid on oma hoiakutelt ja hinnangutelt omavahel küllaltki sarnased ning ühtemoodi kipusid vastama ka Soome ja Rootsi tudengid. Eesti üliõpilased olid olenevalt küsimusest kas kahe leeri vahel, sarnased põhjapoolsete maadega või siis hoopis Poola ja Venemaa tudengitega ühte meelt. Pigem kaldusid Eesti üliõpilaste vastused Soome ja Rootsi poole, kuid küsimustes, mida võiks seostada majandusliku keskkonnaga, sarnaneti rohkem Poolaga ja Venemaaga. See tähendab, et Eesti tudengid toetavad küll oma hoiakutes tugevalt professionaalse ajakirjanduse ideaale, kuid siiski avaldab nendele hoiakutele suurt mõju riigi majanduslik arengutase.

LISA

Tabel 1. Üliõpilaste hinnangud ajakirjaniku ülesannete olulisusele

(ülesannet oluliseks pidanute osakaal protsentides, pingerida Tartu tudengite vastuste põhjal)

	Tartu	Jyväskylä	Södertörn	Varssavi	Moskva
Tuua esile eri arvamusi	96	94	76	85	82
Harida avalikkust	96	61	65	76	87
Jäada vabaks erihuvide mõjutustest	94	70	71	77	74
Olla neutraalne	89	60	65	81	60
Alati tött rääkida	87	84	76	73	76
Kritiseerida ebaõiglust	87	84	82	73	76
Uurida võimul olijaid	87	87	83	69	52
Stimuleerida uusi ideid	78	81	69	73	85
Mõjutada avalikku arvamust	75	39	48	76	69
Panustada kultuuridevahelise mõistmise arendamisse	69	55	73	71	77
Olla kohalike arvamuste eestkõnelejaks	62	39	25	52	68
Tegutseda nii, et meediaäril läheks hästi	31	3	15	36	51
Lahutada avalikkuse meelt	23	19	37	36	53

Tabel 2. Üliõpilaste hinnangud hea ajakirjaniku pädevuste ja oskuste olulisusele

(oskust oluliseks pidanute osakaal protsentides, pingerida Tartu tudengite vastuste põhjal)

	Tartu	Jyväskylä	Södertörn	Varssavi	Moskva
Teadmised ühiskonnast	100	100	81	80	90
Näost näkku suhtlemise oskus	100	94	71	82	85
Kirjutamisoskus	97	97	90	83	92
Kuulamisoskus	97	94	96	92	94
Loo jutustamise oskus	93	94	94	72	93
Efektiivsus ja kiirus	92	77	77	85	89
Loovus	90	87	91	94	96
Visuaalse materjali hindamise pädevus	85	45	45	48	74
Elukogemus	81	71	60	64	77
Teadmine sellest, mis müüb	66	26	42	67	68
Oskus töötada mitmes meediakanalis	62	68	65	64	85
Grupis töötamise oskus	59	42	51	56	67
Tehnilised teadmised	53	26	38	50	67

Tabel 3. Üliõpilaste hinnangud ajakirjaniku isikuomaduste olulisusele

(omadust oluliseks pidanute osakaal protsentides, pingerida Tartu tudengite vastuste põhjal)

	Tartu	Jyväskylä	Södertörn	Varssavi	Moskva
Uute kontaktide ja tutvuste loomise võime	96	71	66	92	84
Uudishimu	94	100	94	93	81
Täpsus	94	97	77	87	73
Põhjalikkus	93	70	82	79	61
Õiglustunne	90	68	71	64	80
Siirus	78	71	82	65	76
Eneseväljenduse soov	77	45	73	42	72

Sarmikus	63	17	36	62	70
Kaastunne	59	42	61	53	65
Austus võimukandjate vastu	41	3	11	49	52
Külalislahkus	40	84	23	25	65
Hea väljanägemine	24	0	7	58	60

Tabel 4. Hinnangud motivatsioonide olulisusele ajakirjanikuks saamisel
(motivaatorit oluliseks pidanute osakaal protsentides, pingerida Tartu tudengite vastuste põhjal)

	Tartu	Jyväskylä	Södertörn	Varssavi	Moskva
Võimalus tegelda huvipakkuvate teemadega	99	100	90	92	93
Töö loominguiline iseloom	91	87	92	87	92
Võimalus kohtuda huvitavate inimestega	88	74	84	93	95
Töö vaba ja iseseisev iseloom	84	65	72	82	76
Kirjutamisest saadav rahulolu	83	77	81	70	74
Võimalus võidelda ebaõigluse vastu	77	52	54	51	54
Võimalus töötada vabaduse ja demokraatia heaks	74	61	50	55	51
Hea palk	71	39	27	60	82
Kindla töökoha kindlustamine	70	57	47	52	65
Võimalus osaleda huvitavates avalikes debattides	68	52	56	58	44
Võimalus tööalaselt reisida	65	48	46	79	88
Tööst tuleneva kõrge staatuse saavutamine	60	17	20	49	67
Võimalus olla ühiskonna valvekoer	57	32	42	43	35
Võimalus saada tuntuks	30	3	9	41	51

Ajakirjaniku eetilised dilemmad kultuuritööstuse kontekstis

Marko Paloveer

Tänapäeva kireval meediamaastikul on üsna tavaline nähtus, et klassikalises ajakirjanduses tegutsevad ajakirjanikud on aeg-ajalt hõivatud ka mõne meelelahutusliku meediaprojektiga, mis ei allu ülalnimetatud klassikalise uudisteajakirjanduse reeglitele ja väärtustele. Näiteks võib ajalehe päevatoimetaja olla raadio nädalalõpu meelelahutusliku muusikasaate produtsent või televisiooni uudistetoimetaja samas kanalis jooksva tõsielusarja toimetaja. Neil puhkudel tekib alati küsimus, kui palju suudab professionaalsetest väärtustest lähtuv ajakirjanik meelelahutuslikus meedias — nimetagem seda siinkohal laiemalt kultuuritööstuseks — töötades kõrvale heita jäigad dogmad ning keskenduda puhtalt meelelahutuse tootmisele (mis sisaldab tihti väärtuskonflikte), ning mis veelgi tähtsam, kas ta on suuteline seda tegema ka vastupidi ehk naastes uudisteajakirjaniku tööle, lähtuma oma valikutes alati headest uudisteajakirjanduse tavadest? Kas see on alati saajaprotsendiliselt võimalik? Žanrite ja formaatide hübriidiseerumine televisioonis on levinud tendents.¹

Eesti televaatajateni on viimase aastakümne jooksul jõudnud mitu maailmas populaarset tõsielusarja ja telemängu, nt „Eesti supermodell“,

„Selgeltnägijate tuleproov“, „Tantsi tagumik trimmi“, „Eesti otsib superstaari“ ja paljud teised. Nagu kõikide uute formaatide puhul polnud ka tõsielusaadete retseptiooni määravad nn žanrikonventsioonid Eesti kultuuriruumis selged: nt uudistesaadete puhul auditorium teab, et uudised peavad olema faktipõhised, tegelikkusel põhinevad. Tõsielusaated ei ole uudisteajakirjandus, aga nagu nimigi ütleb, pole tegu ka väljamõeldisega, nagu on seda mängufilmid. Siiski on *reality* meelelahutus, mille eestikeelne nimetamine tõsielusarjaks on pigem eksitav. Tõsieluga on sel tegemist vaid niipalju, et osalejad ongi n-ö pärisinimesed ega mängi fiktsioonilisi rolle ettekirjutatud lugudes. Teatriga võrreldes on see oluline erinevus, sest tõsielusarjades osalevad inimesed ei võta pärast võtet kostüümi seljast ega naase oma rollist erinevasse isiklikku ellu nagu näitlejad. Tõsielusarjades osalejad toovad pigem osa oma isiklikust elust teleformaati, mis seda osa vastavalt formaadi eesmärkidele raamistab. Sellest lähtuvalt kerkib tõsielusarjade tootjate jaoks rida eetilisi dilemmasid, mille märkamiseks ja mille üle arutlemiseks, nagu eespool mainitud, on Eesti kultuurimälus väga vähe praktilist kogemust.

Kuigi Eestis toodetud tõsielusarjade formaadid on valdavalt sisse ostetud, teevad sarju Eesti teletootjad. Ajakirjanike käitumisnormid on Eestis ajakirjanduse eetikakoodeksiga selgelt reguleeritud ning nii koodeksi kui ka professionaalse kultuuri toetatud diskussioon ajakirjaniku rolli ning

Artikkel põhineb 2012. aasta augustis Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis kaitsnud magistritööl (juh Halliki Harro-Loit). Vt <http://hdl.handle.net/10062/24474>.

¹ Halliki Harro-Loit, Kertu Saks. The Diminishing Border Between Advertising and Journalism in Estonia. — Journalism Studies, 2006, Vol. 7, nr 2, lk 312–322.

moraalsete valikute üle toimub pidevalt. Tõsielusarjade puhul on toimetaja konventsioonid ning eetilised käitumisnormid aga selgeks vaidlemata ning seetõttu leiab Eesti teletöötaja end pahasti justkui Metsikust Läänest, kus ühelt poolt on seatud prioriteediks vaadatavuse tõstmine, teisalt on õhus ebamäärane küsimus, kelle asi on hoolida kommunikatsioonieetika ühest kesksest ja universaalsest väärtusest, inimväärikusest. Kui uudisteajakirjanduses on tava, et võimukandjad peavad oma maine eest eeskätt ise hoolt kandma ja ajakirjanduse ülesanne on teenida eeskätt avaliku huvi, siis *reality* puhul ei ole saates osalejad enamasti võimu omavad nn avaliku elu tegelased. Samas, nad on tulnud saatesse vabatahtlikult ja sõlminud lepingu, mis annab teletootjale suured õigused. Informatsioonilise enesemääramise kontseptsioonist lähtuvalt võiks mõelda, et keegi ei saa piirata täiskasvanud isiku otsustusõigust, millist informatsiooni ja mil viisil ta avalikkusele enda kohta levitada tahab. Veelgi enam, maailmas, kus avalik tähelepanu on väärtus (mõelgem, mida maksab reklaamiminut telekanalis!), mille nimel võideldakse ja võisteldakse, võiks arvata, et tõsielusarjas osalemine on saatesse tulnute võimalus saada tuntuks ning turundada ennast ja/või oma firmat. Ebaõnnestumise korral valitseb aga suur oht saada naerualuseks. Siiski, kõik saatesse tulnud inimesed pole ühesugused enesekehtestajad, nende motivatsioon saatesse tulla ja oskused esineda on erinevad. Kas toimetaja peaks sellega arvestama?

Mis juhtub saates osalenutega pärast saadet? Kas osalejad või toimetaja peaksid sellele mõtlema enne võtet või montaaži? Sellised ja paljud muudki moraalsed dilemmad tuleb *reality* toimetajal defineerida ja seejärel lahendada ilma professionaalse kogukonna „mälukultuurita“. Sarnaselt uudisteajakirjandusega tuleb toimetajal moraalseid dilemmasid märgata ja otsuseid vastu võtta väga kiiresti, sest aega on vähe. Kui uudisteajakirjaniku kiiret otsustamist toetab ideaalis lisaks kogukonna mälukultuurile ka eetikakoodeks ja koodeksite ning konventsioonide tõlgenduspraktika konkreetses toimetuses kui organisatsioonis (reporterid, toimetajad, päevatoimetajad suhtlevad informatsiooni töötlemise käigus), siis tõsielusarjade tootmisel lähtuvad otsused vaid väga kitsa ringi (peaproductsent, peatoimetaja) arusaamadest, mis jätab

toimetajad just eetiliste dilemmade märkamisel ja lahendamisel küllaltki üksi.

Magistritöö eesmärgiks oligi analüüsida ja süstematiseerida tõsielusarja toimetaja eetilisi dilemmasid ning pakkuda õppematerjali neile, kes *reality*-formaadi vastu huvi tunnevad.

Meetod

Magistritöö meetodiks valisin autoetnograafilise meetodi, et jõuaksin retrospektiivselt võimalikult sügavalt dilemmadeni, mis minus tekkisid aastatel 2009–2012 tõsielusarja „Õhtusöök viiele“ toimetades. Nelja hooaja jooksul toimetasin ühtekokku ligi sadat „Õhtusöök viiele“ episoodi, mille kogumaht ulatus ca 70 eetritunnini. Magistritöö jaoks panin esmalt kirja kümme enim meelde jäänud situatsiooni, mis sisaldasid minu jaoks erinevaid eetilisi dilemmasid, ning seejärel asusin neid teoreetilise raamistiku abiga analüüsima.

Autoetnograafiline meetod tekitab uurijale iseenda kogemusest akna, millest nähtuna ta välist maailma mõistab. Kuigi uurija ja uuritava vahelise piiri hägustumise tõttu on korduvalt pandud kahtluse alla meetodi sobilikkus teadustööks,² teeb ligipääs delikaatsele materjalile ja indiviidi kõige sügavamate mõteteni sellest isikliku ja sotsiaalse käitumise uurimise mõttes unikaalse tööriista. Fookuse sättimine iseendale ei tähenda tingimata iseenda uurimist mullis, vaid autoetnograafia on vahend, mille kaudu saab koguda andmeid sealt, kuhu tavaliste intervjuudega ei oleks võimalik jõuda.³

Autoetnograafilise meetodi võimalused olid minu jaoks kahesed. Ühelt poolt oli see võimalus meenutada situatsioone, mis jäid meelde kui kahtlusi ja/või kahetsusi tekitanud. Teiseks oli üht situatsiooni võimalik vaadata viisil, kus lahendusi võiks olla enam kui üks. Retrospektiivne analüüs ja väärtusselgitus võimaldas nende situatsioonide üle arutleda nii, et teoreetilised kontseptsioonid (Potteri kast, informatsioonilise enesemääramise õigus, universaalsed väärtused kommunikatsioonis ning toimetaja dilemmade märkamise ja defineerimine jm) toetavad analüüsihorisondi n-ö laiemaks venitamist.

² Vt Faith Wambura Ngunjiri jt. Living Autoethnography: Connecting Life and Research. — Journal of Research Practise, 2010, Vol. 6, nr 1.

³ *Ibid.*

Kui lähtuda John Merrill⁴ kirjeldatud eksistent-sialistlike vaadetega ajakirjaniku vaatenurgast, siis ajakirjanik peakski olema võimalikult üksi ja tegema oma valikud sõltumatult, sügava sisemise refleksiooni baasil. Kui lähtuda mõttest, et *reality* toimetaja jääbki selle formaadi spetsiifika tõttu oma dilemmasid üksi lahendama, siis võiks autoetnograafiline refleksioon olla toimetaja professionaalse toimetulekuoskuse kasvatamise vältimatu instrument.

Ville⁵ juhtum

Et saada aimu, milliste dilemmade lahendamise-ga tõsielusarja toimetaja päevast päeva silmitsi seisab, toon siinkohal ära ühe magistritöös kirjeldatud juhtumitest, mis autoetnograafilist meetodit kasutades kajastab Ville lugu.

Saatest „Õhtusöök viiele“ tuli Ville ellu vaheldust ning uusi tuttavaid otsima. Juba esimesel õhtul ristisid teised saates osalejad Ville ühe sketšisarja tegelase järgi Kivipalluriks, sest nimi sobis hästi kokku Ville tööde-hobidega, lisaks muutus mees pärast mitut klaasi veini joviaalseks. Võttepäev, mil oli Ville kord külalisi võõrustada, pidi algama juba kell kümme hommikul, sest pidime sõitma linna lähedale maale tema ämma-äia talu, kuhu õhtuks oli oodata külalisi. Mehega poes trehvates mõistsin ma olekust, et tal on pohmell, ning pärast sundimatut vestlust sain teada, et pärast eelmise päeva salvestust läks Ville koju ning kuna ta närveeris järgmise päeva esituse pärast, jõi poole ööni konjakit ja mõtles õhtusöögi detaile läbi. Haistsin head võimalust mees juba varakult lõbusasse meeleollu viia, et ta salvestuse jaoks kammitsaist vabastada. Ma ei tahtnud, et keegi saaks hiljem mind süüdistada saates osalejate mõjutamises, ning seega ei tohtinud ma Villele alkoholi-ga pea parandamist soovitada, vaid ta pidi selleni ise jõudma. Teadsin, et paar pudelit õlut muudaks mehe kontrollimatult lõbusaks ning kogu toiduvalmistamise protsess oleks tavapärasest naljakam. Palusin võttegruppi, et teeksime teel tallu peatuse toidupoes. Selgitasin, et tahan kangesti õlut ning võtan salvestusele mõned pudelid kaasa. Poodi

kaasa tulnud Ville ei suutnud end minu tegutsemist nähes tagasi hoida ning haaras kaasa kuus pudelit õlut, arvates, et mis see mehele pika päeva peale ikka teeb.

Toiduvalmistamine kulgeski õlut juues ning lõbusalt lõõpides, peagi said Villel õlled otsa. Seepeale käis hoogu sattunud Ville õues salaja konjakit joomas. Magustoitu tegi ta täiesti purjus päi ning beseekookide enne lauale kandmist suudlemise eest sai ta hiljem toiduhügieeni kriitikute käest kõvasti võtta.

Kui alguses proovisid külalised õhtusööki ja peremeest huumoriga võtta, siis lõpus tunnistasid kõik, et purjus võõrustaja mõjus sündsusetult. Samuti mõistsid külalised hukka Ville toiduvalmistamiskombed.

Kui saade oli läbi ning võttegrupp pakkis tehnikat kokku, tuli minu juurde maja perenaine, Ville ämm, ning palus, et ma ei näitaks saates nende maja väljaspoolt. Naine ei palunud mul Ville rolli saates viisakamaks muuta, kuid tunnistas, et tal on väimehe käitumise pärast häbi ning et oleks parem, kui külarahvas nende maja tele-eetris ära ei tunne.

Juhtum tekitas meedias elavat vastukaja, Õhtulehes väitis Ville, et teda õhutati jooma. Karskusselts mõistis saatetegijad hukka ning leidis, et kui tele-eetris ükskõik kuidas alkoholi tarbimist propageerida, siis see ainult õigustab seda. Alkoholi-probleemiga kimpus olnud tuntud saatejuht heitis saatetegijatele ette osaliste alatut ärakasutamist ning reitingu tõstmist teiste maine rikkumise arvelt. Ville ise kadus orbiidilt, ei vilistanud enam jalgpallikohtumisi ning muutis välimust, kasvata-des habeme. Meedias pihtis ta, et küllap ei suutu kogu loosse hästi ka tema tööandjad.

Siiski teadis Ville saatesse tülles, mis tüüpi saatega on tegu, samuti võis eeldada, et iga õhtusöögi juurde kuulub ka hea vein või mõni muu alkoholne jook. See elimineeris minu jaoks küsimuse, kas alkoholi joomist saates üleüldse näidata või mitte. Tõeline probleem seisnes pigem küsimuses, kui palju tohiks osalised juua. Ville alkoholiprobleem oli aga sügavam, kui ma aimasin, ning see viis paratamatult kurva lõpptulemuseni. Kui mõelda saate formaadi ning nõuete peale, siis täitsin toimetajana ülesande suurepäraselt. Meediakajastus tõmbas publiku ülejäänud nädalaks saate lainele, lood kogusid portaalides tublisti klikke ja

⁴ John C. Merrill. *The Dialectic in Journalism: Toward a Responsible Use of Press Freedom*. Baton Rouge – London: Louisiana State University Press, 1989.

⁵ Osaleja nimi on muudetud.

kommentaare ning korraks tekkis avalik diskussioon televisiooni eetiliste piiride üle.

Teine oluline probleem Ville loos puudutas tema lähedasi, eelkõige ämma ja äia, kel oli otsene oht olla ära tuntud ning pälvida külakogukonna hukkamõistev suhtumine. Saate kontekstile ei andnud ämma ja äia talu näitamine midagi juurde, seepärast olin vanade inimeste palvega nende maja välisplaane mitte näidata kohe päri. Küll aga on oluline mõelda, milliseid kannatusi tekitab saade Ville teistele lähedastele — abikaasale, lastele, vendadele-õdedele. Kuigi nende probleemid ei pruugi kunagi ilmsiks tulla, võib eeldada, et tema kujutamine alkohoolikuna tekitab pingeid laste koolikaaslaste ning abikaasa kolleegide seas. Siin jäävad aga toimetaja käed lühikeseks, sest juba formaadi kirjeldus nõuab toimetajalt negatiivsete lause ja seikade afišeerimist ning kaasnähud on paratamatud.

Nagu enne mainitud, kujundasid üldsuse suhtumise Villesse suuresti tema kaaslased õhtusöögilauast, kelle halvaks panu kandus edasi meediasse. Siingi on toimetajal oluline roll, kui teravaks lugu aetakse ning kui palju alkoholiga seotud teemasid afišeeritakse. Toimetajana kasutasin külaliste kommentaarideks lühikesi ja selgelt hukkamõistvaid lauseid, mida sai mõista vaid üheselt. Kuigi külalised tundsid kohati Villele kaasa, läksid saatesse pigem laused, mis andsid edasi nende pahameelt. Tagantjärele vaadates leidsin, et situatsiooni võimalikult teravaks ajamine ja alkoholi-probleemile osutamine oli toimetaja seisukohalt parem lahendus kui võimalike tagajärgede (alkoholi mõjul tekkinud ebasobiv keelekasutus, külaliste tolerantsuse proovil panek jne) saatel eemaldamine. Kui toimetaja on olukorra nii kaugele viinud/lubanud, et seda tagasi pöörata pole enam võimalik, peaks situatsiooni käsitlema kui ühiskonnale suunatud õppetundi. Toimetaja võiks säilitada osalise suhtes teatud lojaalsuse — nt jätta saatesse panemata mehe purjus peaga väljaõeldud ebasensuursed väljendid kitsi tööandja kohta. Kuid sellisel äärmuslikul juhul, kui ületatud on osalise enda inimväärikuse piir ja seda olematuks teha pole võimalik (Ville puhul tähendanuks see võtte kordamist ja mitu tundi edasi lükkamist, mis poleks olnud tootjaressurssi arvestades võimalik), tuleb luua kontrastid, millest auditoorium võiks oma järeldused teha. Sel juhul omistaksin ühiskonna

kriitilise tagasiside eest suurima vastutuse ikkagi osalejale ning toimetaja lojaalsuse fookus nihkub taas tootjale ja reklaamiandjale.

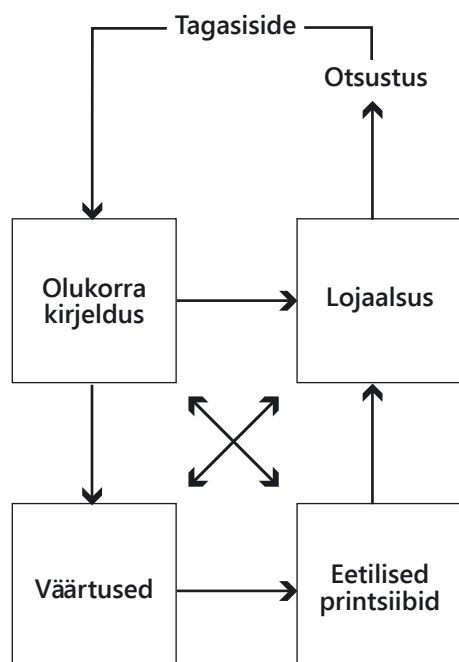
Järeldused

Üks suurimaid dilemmasid, millega toimetajal tuleb päevast päeva tegeleda, on lojaalsusküsimus. Sageli 12-tunnisteks veninud võttepäevade jooksul õpib toimetaja saate peategelasi põhjalikult tundma, sest ühelt poolt peitub selles võti inimeste iseloomude lahtimuukimiseks, teisalt hõlbustab see *reality*-situatsioonis võtte juhtimist soovitud suunas, sest osalistel oli tekkinud toimetaja vastu teatud usaldus. Rolli väga sügavalt sisse elades on algajal toimetajal oht kaotada reaalsustaju ning saateosalistega sõbrustamine võib viia olukorrani, kus toimetaja kaotab täieliku kontrolli toimuva üle ning ei pruugi täita talle tootjafirma poolt pandud ootusi olla terav, osalistest sõltumatu ja formaadi mõttes omakasupüüdlik.

Siit järeldub, et kõige mõistlikum ning lihtsam on olla lojaalne tööandjale, kellel on võim määrata toimetaja edasist saatust. Samuti saab toimetaja sel juhul saate teemadest või olukordadest tekkivate avalike, eeldatavalt valulike ning konfliktsete diskussioonide korral loota ringkaitsele. Kuigi ka tootja ei pruugi täpselt teada, kus asuvad näiteks inimväärikuse ja alandamise näitamise piirid, jääb kriitiliseks muutuvate olukordade puhul vastutus kõigest hoolimata tootja enda teada ning valikukriteeriume avalikult ei arutata. Kui toimetaja tunneb vajadust, võib ta oma valikuid avalikuse ees õigustada, ent *reality*-meeskonna töövõttes on tootja poolt vaikimisi kaitstud. Näiteks võib tuua ülalkirjeldatud Ville juhtumi, kus avalikku lunastust otsima läinud mees ei tekitanud tõe kuulutamisel muud kui pisikese tormi veeklaasis, mis pikemas perspektiivis võis osutada saate reitingule hoopis kasulikuks, selle asemel, et kanal, tootjafirma või toimetaja häbiposti naelutada.

Siiski peab toimetaja oma töös arvestama ka vajadusega olla vajalikel hetkedel lojaalne saate osalistele. Heaks abivahendiks keeruliste situatsioonide lahendamisel võiks eeskätt väiksema kogemustepagasiga toimetaja jaoks olla nn Potteri kast, mis näitlikustab, milliste sammude kaudu on toimetajal võimalik eetilisi dilemmasid teadlikult lahendada.

Joonis 1. Potteri kast⁶

Võimalus tagasi pöörduda väärtuste ja printsiipide analüüsimise juurde võib taas lojaalsusküsimusega tegelema hakates selitada olulisemad lojaalsused ning aidata eristada üleskaalutavaid kohustusi ülejäänutest.

Tootja vastutus

Konkreetsetel hetkedel on vastutus toimetajal, nt saate kulgu juhtides ja käsikirja kirjutades, kuid laiemas perspektiivis kannab juhtunu eest vastutust organisatsioon ning kaudses mõttes ka ühiskond. Organisatsiooni vastutus algab saadet telliva kanali soovidega ning lõpeb tootjafirma, sh saate toimetaja ja produtsendi otsustega. Kuigi tootjafirma vastutab üheselt selle eest, mis eetrisse paisatakse, siis kuivõrd suure vastutuse võtab tootja osaliste ning nende käekäigu eest? Vastust võib otsida lepingutest, mis osalejatega sõlmitakse. Lepingutega annab saates osaleja tootjale suured õigused, ent vastutuse mittevõtmine sätestatakse üldjuhul eraldi punktina, välja arvatud juhul, kui trauma, õnnetuse, surma vms on põhjustanud programmi tootja hooletus. Juriidiliselt on tootjafirma end seega rünnakute eest võimalikult hästi kaitsnud, kuid moraalse vastutuse aspektist jääb siiski suurim roll tema kanda.

Reality't puudutavad ühised aluskokkulepped on Eesti telemaastikul pigem üldised. Sõltuvalt tootjate praktikast võib leida mõningaid tootmisprotsessi hõlbustamiseks suuliselt sätestatud nõudeid, nt taunitakse allikatega liiga familiarsetesse suhetesse sattumist. Võimalike ekstsesside vältimiseks võib kanal või formaadi omanik nõuda osalejate psühholoogilist kontrolli, kuid see on pigem erand kui reegel. Mõningate kokkulepete puhul võib otsida viiteid Eesti ajakirjanduse eetikakoodeksist, kuid vajalik oleks eraldiseisev teletootjate eetikakoodeks, milles oleks sätestatud, kelle ja mille ees ning mis ulatuses lasub vastutus tootjal. Võib eksisteerida vaikumisi aktsepteeritav kokkulepe, et meelelahutusse ei kaasata nt vaimse alarenguga inimesi, kuid kes vastutab *reality*'sse sattunud vaimselt pädevate inimeste põhiõiguste säilimise eest? Kui ajakirjanduses on vastulause esitamise aega ja viisi üsna hästi kirjeldatud ning üldjoontes protseduur ka toimiv, siis meelelahutuse kontekstis ei pruugi nt inimväärikuse teotamise korral vastulause meetodil sellist jõudu olla. Tähtis on tekitatavat kahju ennetada ning inimeste põhiõigusi tootmisprotsessis juba eos kaitsta.

Toimetaja dilemmade lahendamisel mängib väärtusselitusel kahtlemata olulist rolli toimetaja ajakirjandusharidus ning meediapädevus. Siiski toetub meediaharidus peamiselt ajakirjanduslikule diskursusele ning ülikoolilõpetajad omandavad seejärel praktika käigus reporterite või toimetaja elukutse, mis jääb oma olemuselt *reality*-toimetaja ametist siiski kaugele. Mängureeglid on teised ning osa neist ei saa koolis õppida. Siit järeldub, et organisatsioon peab vastutuse võtma ka toimetajate ees, keda õpetada *reality*-maastikul esimesi samme tegema. Sealjuures ei pea verivärskel toimetajal mängureeglite mõistmiseks olema ajakirjandusharidust. Võrdlusmomente moraalse väärtuste selgitamiseks võib leida ka teiste elualade kutse-eetikast. Moraalsete dilemmade äratundmine ainult kogemusel põhineva üksioppimise kaudu võib osutada liiga pikaldaseks protsessiks, kus kuidagi ei saa õigustada liiga paljude vigade kaudu õppimist. Organisatsiooni ja selle juhtide tegevus lähtub erasektoris paratamatult konkurentsituatsioonist ja müügist. Meedia ja *reality* pole erand. Küll aga kasutab meedia raha teenimiseks teiste inimeste elusid ja lugusid. Seetõttu vajab ka meelelahutustööstus professionaalsete oskustega toi-

⁶ David Gordon jt. *Controversies in Media Ethics*, 3rd Edition. New York: Routledge, 2011, lk 191.

metajat, kes suudab erinevate poolte huvide, õiguste ja kontseptsioonide kokkupõrgete olemust mõista ja neid tasakaalustada. Kui toimetaja õigustab oma valikuid kasumihuvist lähtudes, kaotab saade peagi osalejad ning tõenäoliselt üsna pea ka vaatjad. Magistritöö keskendub toimetaja probleemidele just seda tüüpi tõsielusarjade tegemisel, mille struktuuris on kesksel kohal keskmisest tugeva-

mini konstrueeritud narratiiv, ja seega ei laiene töös toodud järeldused *reality*-formaadile üldisemalt.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et tõsielusarja toimetaja professionaalsete oskuste väljakujunemisel mängib olulist rolli isiklik empiiriline kogemus, kuid sama oluline on organisatsiooni panus moraaliväärtuste ja -printsipide selgitamisel.

Veebiajakirjanike tööd mõjutavad tegurid

Gunnar Leheste

Minu bakalaureusetöö põhieesmärk oli selgitada välja peamised veebiajakirjanike tööd mõjutavad tegurid. Ühtlasi otsisin vastust küsimustele, millised oskused peavad veebiajakirjanikul tänapäeval olema ja kellena nad end pidevalt muutavas *online*-meedia keskkonnas identifitseerivad. Lisaks uurisin, millistele uudisväärtustele veebiajakirjanikud teemade valikul tuginevad ning kuidas on toimetustes reguleeritud grammatikavigade ennetamine ning faktivigade tagantjärele parandamine.

Sama küsimustiku alusel uuris veebiajakirjanike tööruutiine ja väärtusi mu juhendaja Marju Himma-Kadakas Rootsis Expresseni toimetuses, nii sain tulemusi kõrvaltada ka Rootsis läbiviidud uurimuse omadega.

Metoodika

Bakalaureusetööle eelnenud seminaritöös kasutasin esialgsete andmete kogumiseks etnograafilist vaatlusmeetodit, mille eesmärgiks oli selgitada välja veebireporterite tööd mõjutavad tegurid. Vaatluse käigus tegin jooksvalt käsikirjas märkmeid, kasutades samal ajal reporterite kommentaaride salvestamiseks diktofoni.

Vaatlused toimusid Delfi ja Tartu Postimehe toimetuses, ühe reporteri kõrval istudes vastavalt 24. novembril ja 2. detsembril 2011 kella 11–15. Vaatluse käigus esitasin reporteritele täpsustavaid küsimusi, kuid vältisin olukorda, mille käigus läheks vaatlus üle intervjuuks — küsimisel püüdsin tava pärast tööruutiini võimalikult vähe häirida.

Seminaritöö vaatlusandmetest sain sisendi uu-

ringu järgmiseks etapiks — süvaintervjuudeks. Vaatlusandmetele tuginedes koostasintervjuu kava, mille kesksed küsimused olid järgmised.

- Millised sisemised ja välimised faktorid mõjutavad veebireporterite ja veebitoimetajate tööd?
- Millistele väärtustele veebireporterid uudisteloome protsessis tuginevad?
- Milliseid professionaalseid oskusi tänapäeva veebitoimetustes ajakirjanikelt nõutakse?

Valim

Minu intervjuueeritavateks olid kaheksa reporterit ja toimetajat vanuses 24–56 eluaastat (kolm vanusega alla 30, kolm 31–40, üks üle 40 ja üks üle 50 aasta), kellest üks alles omandas kõrgharidust, ülejäänutel oli kas bakalaureuse- või magistrakraad: magistrakraadiga oli kolm, bakalaureusekraadiga neli veebiajakirjanikku. Intervjuueeritavate tööstaaž varieerus 4–23 aastani. Mees- ja naissugu olid valimis võrdselt esindatud, töökohad olid Delfi, Tartu Postimees, Õhtuleht, ERR-i uudisteportaal (igast kaks intervjuueeritavat).

Töökeskkond mõjutegurina

Kõik Eesti suuremad (veebi)toimetused on kujundatud avatud toimetuse põhimõttel. Teisisõnu töötavad kõik ajakirjanikud ühes suures ilma vahe- seinteta ruumis, eri osakonnad mitmest lauast kokku pandud plokkidena.

Toimetuse füüsiline keskkond on üks teguritest, mis vaatlusandmete põhjal näis reporterite töö juures olulist rolli mängivat. Sellest lähtuvalt uurisin ka intervjuudes, kuidas veebiajakirjanikud tajuvad toimetuse keskkonna mõju oma tööle.

Töökeskonna suhtes olid veebiajakirjanikud ühte meelt, et avatud toimetusel on rohkem plusse kui miinuseid. Avatud toimetuse positiivse küljena toodi välja vahetu suhtluse ja tööülesannete operatiivse jaotamise võimalus, negatiivsed küljed olid rohkem isiklikumat laadi — müra, keskendumisraskused, palavus, haiguste levik väikeses ruumis jms. Nendega oldi valmis leppima, sest töö efektiivsuse seisukohalt kaaluvad vastajate arvates positiivsed küljed negatiivsed selgelt üles.

Seminaritöö tulemustest selgus, et keskkonnast on tingitud ka mõned veebiajakirjanike tööd segavad faktorid, nagu kaastöötajale nõu andmine neid allikate kontaktnumbrite või muu infoga varustades ning sekkumine mõnda tööd puudutavasse (või ka tööd mittepuudutavasse) vestlusesse, mis tekitab töökatkestusi, segades oluliselt käsil olevale artiklile pühendumist. Intervjuudes nad seda aga ei tajunud või ei tahtnud tunnistada.

No hea külg on ikkagi loomulikult see, et inimesed näevad ükszteist rohkem, inimesed suhtlevad üksteist rohkem olenemata sellest, millisest toimetusest nad on. Informatsioon liigub paremini, kuigi alati võiks veel paremini muidugi liikuda. [...] Võib-olla tahaks mõned inimesed rohkem privaatsust ja rahu võib-olla tõesti [...] suuremat pilti vaadates ma leian, et selline korraldus on ikkagi parem. (Toimetaja 3)

Multitasking, nõutav lugude arv, konkurents

Multitasking ehk mitme ülesande üheaegne täitmine ei olnud intervjueeritavate jaoks probleem, seda peeti veebiajakirjaniku töö paratamatuks osaks. Mitme asjaga korraga tegelemist tuleb eriti tihti ette päevatoimetajatel, kellest üks tunnistas, et tal on seetõttu vahel mõni tähelepanu vajav ühik või tegelemist nõudev asi kahe silma vahele jäänud ning alles uudispäeva lõpus meelde tulnud. Mitu artiklit on korraga töös ka reporteritel, kuid enamasti mitte rohkem kui kaks või kolm. Autor kahtlustab oma vaatlustele tuginedes, et see arv küündib tegelikult kõrgemale nagu töökeskonnast tulenevate segavate faktorite puhulgi.

Multitasking'uga on kaudselt seotud ka nõutav

lugude arv. Eriti puudutab see neid veebiajakirjanikke, kes peavad õhtuti või nädalavahetuseti üksi oma väljaande uudistelindi eest vastutama. Kuigi enamjaolt tunnistati, et kindlat päevast lugude arvu pole tööandja veebiajakirjanikele sätestanud, jäi autorile mulje, et nad tunnevad siiski teatud survet, mitu lugu või kui pika aja tagant millegi avaldamist neilt päevas oodatakse.

Mitu ühikut veebiajakirjanik päevas avaldab, sõltub mitmest asjaolust. Lisaks sellele, kuivõrd aktiivne on konkreetne uudistepäev, oleneb lugude arv sellest, millises vahetuses on ajakirjanik tööl. Originaaluudiseid tootev reporter võib päevas piirduda kolme pikema omauudisega või teha vaheldumisi kuni kümme artiklit, nii omauudist kui pressiteadet. Samas võib päevatoimetajatel ja nädalavahetuse toimetajatel päevane ühikute arv küündida lausa 50-ni, kuid seejuures tuleb silmas pidada, et nädalavahetustel töötavad toimetajad osas väljaannetes tavalisest kauem, katavad mõnel juhul uudistelinti terve päeva vältel sisuliselt üksi.

Meil vist kunagi ammu, ma arvan, et töövestluses võib-olla räägiti, et miinimum kaheksa, kuigi see on väga nii ja naa. [...] Üksi olles ka ikkagi, ütleme, et igas tunnis umbes kolm uudist vähemalt peab olema. Aga noh, see on väga individuaalne. Et seda nagu keegi konkreetset kella aega ei võta, aga kui jääks mingi rohkem kui tunniajane paus, siis keegi helistaks, et mis värk on. Aga tunniajane paus ongi see, mida nagu ei tohiks lasta tekkida. Et seda on meile nagu ette kirjutatud, et see oleks liig. Aga reaalselt seda ka ei tule eriti ette. (Reporter 4)

Teemade sissevoolust toimetusse ehk pressiteadetest ja lugejate saadetud vihjetest sõltub otseselt veebiväljaande sisu. Samas tunnistati, et pressiteadete massiline sissevool on muutnud veebiajakirjanikud laisaks ning vähem entusiastlikuks ise allikatega ühendust võtma. Küll aga ollakse altimad allikatega otse ühendusse astuma vihjete puhul, mis võib autori arvates olla tingitud sellest, et vihje lihtsalt nõuabki info juurde hankimist, pressiteates on pressiesindaja tavaliselt ajakirjaniku eest töö juba ära teinud ja avaldamiskõlbliku teksti talle ette söötud.

Pressiteadete ning teinekord ka vihjete üheaeg-

ne laekumine mitmesse väljaandesse korraga tekitab kohe konkurentsiolekorra — ajakirjanikud tunnevad survet pressiteade kiiresti üles saada ning konkurentidest ette jõuda. Vaatluste puhul ning ka autori enda tööpraktikas on ette tulnud juhtumeid, kus ajakirjanikule eksklusiivsena tundunud vihje on tegelikult laekunud ka konkureerivatesse väljaannetesse, mis omakorda sunnib ajakirjanike olemasolevat vähestki infot avaldama nii kiiresti kui võimalik.

Teemavalik lähtuvalt klikkide arvust

Kui ajaleheartiklil on pealkiri vaid üks paljudest tähelepanu äratavatest vahenditest, siis veebis on see peamine. Ühtlasi asendub veebis sõna „tähelepanu“ sõnaga „klikk“, sest lugeja ei näe artikli sisu enne, kui ta pole sellel klikkinud. Üks reporter tunnistaski vaatluse ajal, et oma lugu pealkirjastades on tema lõppeesmärk lugejate klikke püüda.

No ma mõtlen tegelikult selle peale küll, et see pealkiri oleks selline, mis ärataks inimestes huvi, aga ma üritan teha ikkagi nii, et sellest hoolimata pealkiri ei oleks vale. Sest ma ei taha väga lugejat eksitada, aga ma tahan teda küll lantida. Ja kui ma oma pealkirja toimetan ja toimetan ja toimetan, siis mu lõppeesmärk on ikkagi see, et inimesed sinna peale klikkiks. (Reporter 1)

Eriti jälgivad klikkide arvu päevatoimetajad, kes selle järgi otsustavad, millist artiklit avalehel suuremalt välja mängida — lugejale enam huvi pakuvad artiklid paigutatakse ettepoole, vähem loetavad ühikud kukuvad aegamisi allapoole.

Minu jaoks personaalselt ei ole (klikid olulised — G. L.), aga noh, ma arvan, et lehe jaoks on need olulised. See on ka see, et kui on uudis, mida... Kui tal ei ole palju klikke, siis me ei mängi teda suureks, siis ta niikuinii jääb sinna väheste lugejate arvuga. Siis ei ole ka sellist suurt kaalu uudisel. (Reporter 2)

Teemavalik lähtuvalt uudisväärtuste kriteeriumitest

Minu intervjuueeritud veebiajakirjanikud enda sõnul iga päev uudisväärtuste kriteeriumidele ei mõtle, vaid käituvad uudist töösse võttes või seda struktureerides vastavalt oma taktitundele. Üks reporter ütles, et üldjuhul sünnib uudis sellest, mida ta enda jaoks oluliseks peab. Sama väljaande toimetaja nimetas peamiseks veebiajakirjanduse uudisväärtuse kriteeriumiks värskust.

Noh, uudsus, olulisus, kui väga see mõjutab tavainimest, kui väga see mõjutab ühiskonda ja kui erandlik see on. Kõik needsamad põhited. Ma ei oska siin midagi sellist väga huvitavat välja tuua. Eks see uudisväärtuse kriteerium, uudisväärtuslikkuse hindamine on alati tegelikult suuresti selle ajakirjaniku taktitunde küsimus. (Toimetaja 4)

Teine reporter märkis, et kriteeriumid, mille järgi uudist avaldamiseks valida, on tal aja jooksul välja kujunenud vastavalt sellele, mida lugejad loevad, ning lugeja eelistusi hindab ta klikkide arvu järgi. Samas tunnistas ta, et alati ei saa ka ainult klikkidele tugineda ning olulisi poliitikauudiseid eirata, kuigi need võivad olla vähem menud. Ülერიიკილიკი tähtsusega rahandusuudiseid nimetas ta „kohustuslikeks uudisteks“.

Mille järgi sa hindad, kas sel on uudisväärtus ja kas inimesi huvitab see?

See, mis ma ka näen, mida loetakse üldiselt. Noh, siin on natuke ka see klikkide arv, mis inimestele nagu korda läheb, eksju. Ja mõnikord on ka see, et võib-olla ka meie lugejale nii väga korda ei lähe, aga kui see on väga üldine uudis, et igal pool kajastatakse, mingi rahandusasi või midagi, siis lihtsalt ka sellepärast, et see on kohustuslik uudis. See peab olema lihtsalt. (Reporter 2)

Toimetuste regulatsioon vigade ennetamisel ja parandamisel

Eesti veebitoimetustes on üldjuhul tavaks, et reporter kirjutab loo ja avaldab selle ise ning alles seejärel vaatab päevatoimetaja selle üle. Erandeid

tehakse keerulisemate ja pikemate lugude puhul, kus on vaja toimetajaga rohkem nõu pidada. Kaks küsitletavat tunnistasid, et neil üldiselt keegi artikleid peale selle kirjutaja enda enne avaldamist läbi ei loe, kahes teises kanalis tehakse seda aegajalt põhjalikumate artiklitega, kuid nagu intervjuust selgus, siis ikkagi selektiivselt.

Üldiselt oma vastutus, meil veebis seda keegi üle ei loe. Ise pead vastutama. (Reporter 2)

Ma ei toimeta neid enne avaldamist, kui ei ole, noh, niisugused keerulisemad teemad. Siis nad lihtsalt näitavad, et kas see või teine asi on õige või kas see või teine asi on hästi kajastatud või kas see või teine allikas on üles leitud. Aga valdavalt nad lähevad ju kõik nii-öelda toimetamata üles, toimub ainult järeltoimetamine, sest huvi pärast ma loen ja kui ma leian komavea, siis ma parandan ära. (Toimetaja 3)

Seevastu Rootsis Expresseni veebitoimetuses on kindlaks määratud kord, et reporter salvestab loo süsteemi toimetajale ülevaatamiseks, kes omakorda mõtleb sellele juhtlõigu ning pealkirja ja võtab niiviisi vastutuse fakti- ja kirjavigade eest täielikult enda peale.

Seega kui ma saan oma teksti valmis ja selle ära salvestan, siis mu boss, toimetaja näeb seda, enne kui see avaldatakse. Seega ma ei pea talle seda saatma, ma lihtsalt ütlen „mu tekst on valmis, kas sa saad vaadata?”. Ja siis ta loeb seda ja ütleb, kas see on avaldamiskõlblik, ning siis see tekst läheb edasi inimestele, kes selle avaldavad, küljendajad. (Expresseni reporter)

Ühes Eesti suurimas väljaandes on tööl ka veebiuudiseid jälgiv keeleteoimetaja, kuid temagi parandab lugusid tagantjärele, ning nagu selgus selles väljaandes tehtud intervjuudest, siis mitte kõikide, vaid nende reporterite omi, kelle puhul ta eeldab, et nende artiklis võiks mõni viga leiduda.

On ka *online*-keeleteoimetaja, aga eks tal on ka kujunenud välja need lemmikud, kelle kõik uudised ta peab üle käima ja no siis tema jutu järgi mina olen üks neist, keda ta eriti nagu ei jälgi. (Reporter 3)

Kui Expresseni reporteritele ja toimetajatele on antud käsk, et iga vea esinemise korral tuleb artiklisse lisada, miks esialgset lugu muudeti (ometi tunnistas üks vastajatest, et iga kord sellest nõudest kinni ei peeta), siis Eestis parandatakse väiksemad vead enamasti varjatult. Ning väiksemaid vigu tuleb ajakirjanikel nende endi sõnul sisse üsna sageli.

Üldiselt pigem, kui see on mingi väiksem asi, siis varjatult. Kui võib-olla on tõesti mingi suurem muutus või mingi asi, siis nagu rõhutatult, et ikka sel kellaajal kinnitati, et tegelikult on nii, selles mõttes, et ikkagi märku anda, et midagi muutus. (Reporter 2)

Veebiajakirjaniku enesemääratlus

Paberlehe toimetustes on rollijaotus selgelt paigas — ühed ajakirjanikud teevad ära reporteritöö ja kirjutavad artikli, teised toimetavad ja küljendavad neid. Eesti veebitoimetustes reporteri ja toimetaja roll nii selgelt eristatav ei ole ning seetõttu on ka veebiajakirjanikel keeruline ennast identifitseerida. Eriti raske on end ametinimetuselt määratleda neil veebiajakirjanikel, kelle ülesanne on ka paberlehte uudiseid kirjutada.

Nüüd ma viimastel aastatel enam üldse ei saa aru, millise talu koer ma olen, peksa saan igalt poolt. Ma ei tea, vist ei möödu päevagi, kui mul mingi lugu ei ilmu paberlehes. [---] Miks ma ei ole klassikaline veebireporter, on kindlasti see, et kogu tööprotsess on tegelikult suunatud ikkagi nagu ajalehele, ajalehe tugevdamisele. [---] Aga identifitseerin ennast selle väljaande töötajana. Ma ei oska ennast teistmoodi enam identifitseerida. [---] Et noh, ma olen lihtsalt reporter ilma igasuguse veebita ilmselt. (Reporter 3)

Seevastu üks toimetaja tunnistas, et ei pea ennast üldse ajakirjanikuks, sest veebiajakirjandus sünnib tema arvates liiga kiiresti, et seda ajakirjanduseks nimetada. Ta identifitseeris ennast toimetajana.

Ma olen ka mingi *online*-toimetaja või midagi sellist [---] aga põhimõtteliselt ma oma töös ei saa keskenduda nii palju ühele uudisele ja ühele

loole, et ma saaksin öelda, et see on nüüd ajakirjanduse tippteos ja nüüd ma olen ajakirjanik. (Reporter 1)

Kõik intervjuueeritavad olid ühel meelel, et veebiajakirjanike kuvand ajakirjanike endi või lugejate seas on või on olnud negatiivsem kui paberlehe ajakirjanikel. Näiteks üks reporter, kes on töötanud ka paberlehes, tunnistas, et on ise kunagi veebiajakirjanikke vaadanud põlastava pilguga.

Kui ma ise olin paberlehes, siis ma kohati suhtusin küll eelarvamustega. Sellepärast, et mulle tundus, et mina istun igal õhtul kella üheksani, pingutan ja pingutan ja teen, nemad sahmivad seal ja teevad väga palju rumalaid vigu ja nii edasi. (Reporter 2)

Ma arvan, et see suhtumine on nüüd ikkagi muutunud suhteliselt palju. Kui see *online* tuli, eks see ikka ju... [---] suhtumine sel ajal oli küll. *Online*, see on ju... Mingid inimesed, keda püütakse kərbsevõrguga tänavalt või liblikavõrguga tänavalt, sinna sobivad ju kõik. (Reporter 3)

Selgelt on olnud ajad, noh, kindlasti on mingite inimeste puhul veelgi, kus seda *online*-ajakirjandust vaadati põlastava pilguga. [---] paljud ajakirjanikud arvasid, et see on ajakirjanduse suund, meedia suund, mis neile isiklikult ei meeldi, et selline poolus on juurde tulnud. (Toimetaja 2)

Professionaalsed oskused

Küsid veebiajakirjanikelt, milliseid oskusi sellel ametikohal töötades vaja läheb, nimetas enamik vastajatest esimesena kiirust — nii kiirelt kirjutamist, uute olukordadega kohanemist kui ka sisetulevast infovoost kiirelt olulise eristamist. Veel peeti oluliseks suutlikkust kirjutada erinevatel teemadel, selleks vaja minevat laia silmaringi ning iseseisvust, viimast just seetõttu, et toimetajaga konsulteeritakse veebiväljaandes oluliselt vähem kui paberlehe puhul.

Kahes väljaandes, Tartu Postimehes ja Expressenis, märgiti ära ka kaamera ees intervjuueerimise ja sündmuskohalt raporteerimise oskus, mida osas kanalites, nagu Delfi ja Õhtuleht, juba tegelikult ka vaja läheb ning mille poole teisedki välja-

anded liiguvad. Arvati, et ajakirjanikele peaks ka videoloo tegemist ja *live*'is intervjuueerimist õpetatama.

Ei ole olemas minu meelest veebiajakirjanikku ja paberlehe ajakirjanikku. Nad on ühesugused ajakirjanikud kõik nii kaua, kui tegelevad kirjutamisega. Nüüd on küsimus, kas kanal annab võimaluse minul kui ajakirjanikul muutuda polüfunktsionaalsemaks. [---] Aga kui me arvame, et see areneb tulevikus edasi, peaksime me õpetama sellele ajakirjanikule ka videoloo tegemist, ka intervjuueerimist *live*'is, et see õudne välja ei näeks. Me peame tal õpetama olla natuke radioajakirjanik ja natuke teleajakirjanik. (Toimetaja 3)

Need veebiajakirjanikud, kes on ülikoolis ajakirjandust õppinud, kurtsid, et neil jäi koolist puudu praktilise töö kogemusest. Need aga, kes on ajakirjandustudengitest praktikante toimetuses kõrvalt näinud, heitsid ette, et praktikantidele tundub veebiajakirjanduse tempo üle jõu käivat, ning seadsid kahtluse alla ka nende artiklite vormistamise oskused.

Üks toimetaja märkis, et kiirus on tihtipeale saanud takistuseks neile toimetusse tulnud praktikantidele, kes pole ilmselt arvestanud, millise tempoga tuleb veebitoimetuses silmitsi seista. Sama väljaande reporter, kes küll ise pole ajakirjandusharidust saanud, lisas, et tema on näinud praktikante, kes on jäänud hätta artikli vormistamisega, ning seadis kahtluse alla, kas nad on pealkirja ja juhtlõigu põhimõtteid ülikoolis üldse õppinud.

Meil on praktikante käinud ka tööl ja ma olen näinud, et neil kõigil, kes tulevad *online*'i katsetama, on esimene üllatus see, et see tempo on nende jaoks ülejõukäiv. Et nad ei kujuta ette, et nad peavad kirjutama materjale sellise tempoga. [---] See on põhiline asi, mis neid üllatab ja millega neil on mõnikord raskusi. [---] See tempo on *online*-ajakirjanduses kohati ikka päris karm. (Toimetaja 3)

Intervjuueeritavad tajusid kõiki veebiuurijate poolt esile toodud paljuoskuslikkuse dimensioone — nii meediumipõhist (veebi- ja paberlehe uudiste toot-

mine), temaatilist (erinevate teemavaldkondade kajastamine) kui ka tehnilist (video monteerimine, fotode tegemine). Samuti tõusis peaaegu kõigi intervjueeritavate puhul esile multimedialisuse aspekt, erinevate meediumide põimumine kui üks veebiajakirjanduse olulisemaid tunnusoone.

Kokkuvõte

Vigade ennetamine ja parandamine on teema, milles autor näeb Eesti veebiajakirjanduses kõige suuremaid puudujääke. Intervjueeritavate arvates tekib neil kiirustamisest tingitud lohakusvigu peaaegu iga päev, kuid nende täielikuks ärahoidmiseks ei nähta muud varianti kui palgata toimetuse keeleteimetaja, keda aga enamikul toimetustest veel ei ole või kui on, siis nagu selgus Tartu Postimehe näitel, ei jõua ka tema kõiki artikleid üle lugeda, vaid korrastab ainult oma n-ö „lemmikute“ ehk sagedamini vigu tegevate ajakirjanike artik-

leid. Autor täheldas, et erinevalt Rootsi tabloidist Expressen on Eestis vigade parandus läbipaistmatu — väiksemaid faktivigu parandatakse varjatult, ilma sellest märki maha jätmata. Küll aga põhjendatakse faktivigade parandamine lugeja jaoks ära operatiivlugude puhul, kui sündmus areneb ajas edasi või kui häireteenistused on edastatud numbreid muutnud.

Autori jaoks oli uurimuse puhul kõige hämmastavam, et veebiajakirjanikel oli ennast raske identifitseerida. Nende identiteet on lahustunud, sest ühel päeval võivad nad tööle tulla reporterina, kuid juba järgmisel peavad kehastuma ümber toimetaja rolli. Need, kes selle enda jaoks valmis olid mõelnud, identifitseerisid ennast reporteri või toimetajana, kuid osa neist ei tahtnud ennast üldse ajakirjanikuks nimetada, sest veebiajakirjandust kiputi vaatlema kui „teistsugust ajakirjandust“, mis sünnib liiga kiiresti ja pealiskaudselt, et seda ajakirjanduseks nimetada.

Eesti ajakirjanike autonoomiat mõjutavad tegurid

Jaanika Niinepuu

Eesti tõusis maailmas ajakirjandusvabaduselt 3.–4. kohale — just selline uudis jõudis meieni 2012. aasta alguses. Kui ajakirjandusvabadus on suur, on järelikult tagatud ka ajakirjanike autonoomia. Aga kas ikka on?

Autonoomia eri tasanditel

Hoolimata erinevatest vaatenurkadest professionaalse ajakirjanduse, selle ülesannete ning sellele omaste normide ja väärtuste defineerimisele, olakse ühel meel selles, et üks professionaalse ajakirjanduse toimimise olulisemaid eeldusi on autonoomia.¹ See annab ajakirjandusele võimaluse olla ühiskonnas objektiivse, kallutamata informatsiooni edastaja, mis on omakorda oluline demokraatliku ühiskonna funktsioneerimiseks. Vabadus on demokraatliku ajakirjanduse tööpõhimõtetes küll tähtis märksõna, ent on vaja aru saada, et eri tasanditel on sellel mõistel erinev sisu: ajakirjanikud (indiviidid) peaksid olema vabad informatsiooni valimisel ja lugude tegemisel; uudisruumid (organisatsioonid) peaksid olema sõltumatud välistest mõjudest, näiteks kommerts- või poliitilistest piirangutest; meediasüsteemid (ühiskond) peavad garanteerima pressivabaduse ja ole-

ma vabad igasugusest tsensuurist.² Seega on ajakirjandusvabadusel eri tasanditel erinev sisu.

John Merrill³ eristab kaht vabadust: ajakirjandusvabadust, mis puudutab ajakirjanduse ja valitsuse suhet, ja ajakirjanduslikku vabadust, mis puudutab uudismediumis töötavate ajakirjanike ning uudismediumi juhtkonna ja toimetajate suhet. Tä leiab, et kui ajakirjandus on suurel määral valitsuse juhitud ja sekkumisest puutumata, siis reporterid ei ole toimetajate ja omanike suunistest kindlasti vabad.⁴ Veelgi enam: ajakirjandusvabadus ei ole Merrilli hinnangul sugugi mitte demokraatlik kontseptsioon — see on institutsionaalne kontseptsioon, mis on seotud majandusliku kontrolli ja mõjuvõimuga ning on koondunud ajakirjanduslikult mõjuvõimsa eliidi kätte. Merrilli hinnangul on aga probleemne see, et oma arvamuse, ideede ja nägemusega indiviidid on surutud korporatiivsesse ajakirjandussüsteemi, kus ajakirjanikul tuleb igapäevatoos järgida toimetajate juhiseid, käituda vastavalt toimetuse poliitikale ja jätta ennast tagaplaanile ning vastukaaluks pressivabadusele võtta enda kanda ka ajakirjandusvastutus koos pressinõunike, meediakriitika, ombudsmanide ja ajakirjanduseetika koodeksiga. Kollektiivse vastutuse idee ei sobi ka professionaliseerumise teooriatega, sest raske on väita, et ajakirjanik peaks indiviidina võt-

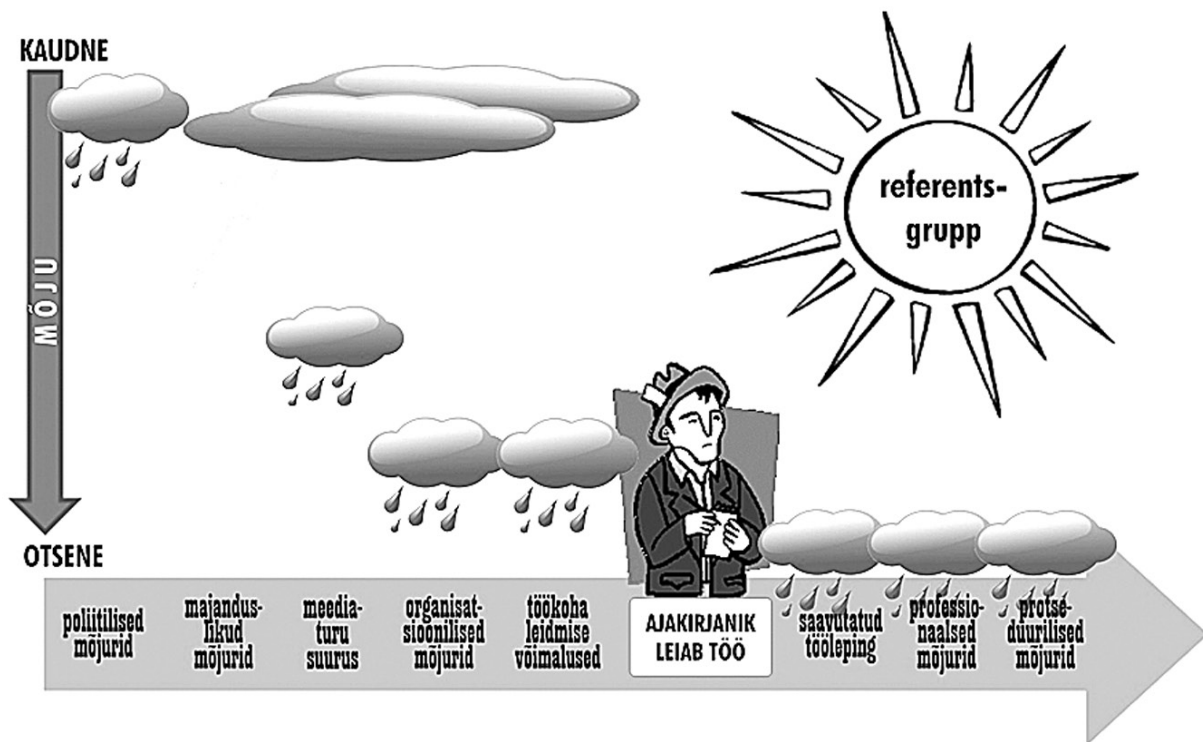
Artikkel põhineb 2012. aasta juunis Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis kaitstud magistritööl (juh Halliki Harro-Loit). Vt <http://hdl.handle.net/10062/25786>.

¹ Jane Singer. Contested Autonomy: Professional and Popular Claims on Journalistic Norms. — *Journalism Studies*, 2007, Vol. 8, nr 1, lk 79–95; Svennik Høyer ja Epp Lauk. The Paradoxes of the Journalistic Profession: An Historical Perspective. — *Nordicom Review*, 2003, Vol. 24, nr 2, lk 3–18.

² Armin Scholl, Siegfried Weischenberg. Autonomy in Journalism: How it is Related to Attitudes and Behavior of Media Professionals. — *Web Journal of Mass Communication Research*, 1999, Vol 2, nr 4, September, lk 2; <http://www.scripps.ohiou.edu/wjmc/vol02/2-4a-B.htm> (vaadatud märts 2012).

³ John Merrill. *The Dialectic in Journalism: Toward a Responsible Use of Press Freedom*. Baton Rouge–London: Louisiana State University Press, 1989.

⁴ *Ibid.*, lk 35.

Joonis 1. Ajakirjaniku autonoomiat mõjutavad tegurid. (Horisontaalteljele on paigutatud erinevad mõjutegurid suunaga kaudsematelt mõjudele otsesemate poole selles järjekorras, kuidas ajakirjanik neid enda töös tajuma hakkab. Pilvedega on tähistatud ajakirjaniku autonoomiat mõjutava teguri otsesus/kausus. Referentsgrupp mõjutab ajakirjanikku kogu tema karjääri jooksul. Samuti on pikendatud majanduslike mõjude pilve, kuna need avaldavad tugevat mõju ka järgnevate mõjutegurite gruppide kaudu.)

ma vastutuse kollektiivse toodangu eest, mille tegemisel tema professionaalsed standardid võivad toimetamisprotsessis muutuda tühiseks — ajakirjanike töökeskkond annab neile vähe manööverdamisruumi, palju on plaanitud vastavalt etteantud ajakirjanduslikele rutiinidele, formaatidele ja tüpograafilistele profiilidele.⁵ Paljud ajakirjanikud aga kardavad ajakirjanduslikku vabadust, sest ei taha oma tegude eest moraalselt vastutust võtta ja selle asemel et olla iseseisvad, loodavad pigem ajakirjandusorganisatsiooni toele.⁶

Seega on autonoomia tagamine indiviidi tasandil palju mitmekülgsema tähendusega kui organisatsiooni või institutsiooni tasandil, sest kõik mõjutegurid, mis survestavad institutsiooni ja organisatsiooni, kanduvad üle ka indiviididele. Samas tekivad institutsiooni ja organisatsiooni sees omakorda survemehhanismid, mis võivad mõjutada indiviidide vabadust ja sõltumatust. Teisalt loob just indiviid, ajakirjanik, uudisteorganisatsioonis meedia sisu ja vajab objektiivse ja mittekallutatud

informatsiooni leidmiseks, valimiseks ja esitamiseks võimalikult suurt autonoomiat. Nagu eespool viidatud, kahandab ajakirjanduse aruandekohustus autonoomiat indiviidi tasandil veelgi, mistõttu ei pruugi see olla parim mehhanism tasakaalustama ajakirjanikele antavat vabadust. Näiteks Jane Singer⁷ räägib sotsiaalselt vastutustundlikust eksistentsialistist, ajakirjanikust, kes tahab ise olla avalikkuse huve teeniva usaldusväärse informatsiooni allikas. Siinkohal on oluline ajakirjaniku enda soov viia oma töö ja käitumine vastavusse professionaalse kultuuri normatiivsete eesmärkidega, olla eetiline ja teenida avalikkuse huve ning sellisel moel tasakaalustada ajakirjaniku sõltumatuse nõuet.

Ajakirjaniku autonoomiat mõjutavad tegurid

Ajakirjaniku autonoomia seisukohast on oluline, milliseid mõjutusi saab meedia ühiskonnas terivi-

⁵ S. Hoyer, E. Lauk 2003, lk 10.

⁶ J. Merrill 1989.

⁷ J. Singer 2007.

kuna, sest kõik ajakirjandusele survet avaldavad mehhanismid avaldavad kaudselt mõju ka ajakirjanikule. Tegelikuses ei pruugi aga ajakirjanik praktikuna erinevaid mõjutegureid tajuda nii nagu meedia tervikuna. Seniste uuringute põhjal on välja toodud, et ajakirjanike autonoomiale avaldavad mõju kuus kontseptuaalselt ja empiirilisel selgelt eristatavat valdkonda: poliitilised, majanduslikud, protseduurilised, professionaalsed ja organisatsioonilised mõjutegurid ning referentsgrupp⁸. Need ajakirjanikku mõjutavad tegurigrupid põhinevad küll ajakirjandusele mõju avaldavatel teguritel, ent võrdusmärki nende kahe vahele panna ei saa, sest ajakirjaniku tasandile liikudes muutub ka osa mõjutegureist nüansirikkamaks.

Et jälgida, milliseid mõjutegureid ajakirjanik Eestis kogeb, järjestasin need nii, nagu ajakirjanik neid võiks tundma hakata — alates suurematest süsteemidest ja üldisemalt, seejärel konkreetsemalt, kui ta hakkab tööd otsima, otsustab saada ajakirjanikuks, peab tegelema igapäevatooga jne (vt joonis 19).

- Poliitilised mõjutegurid — üldine riiklik keskkond ja atmosfäär, milles ajakirjanikel tuleb töötada. Telge pidi edasi liikudes mõjutavad poliitilised toimejõud (ja omakorda järgnevad mõjutegurid) järgmisi tegureid ning ajakirjanikku igal etapil.
- Majanduslikud mõjutegurid — üldine majanduslik olukord ja süsteem riigis. Majanduslikel mõjuritel on otsene mõjuvõim uudisteorganisatsioonile, kus ajakirjanikel tuleb töötada. Lisaks peegeldab see tegurite grupp tõsiasja, et enamik meediaettevõtteid on turul konkureerivad kasumile suunatud ettevõtted — isegi kui rahategemine pole peamine eesmärk, on uudiste tootmine nii kallis, et majanduslikust kriteeriumist ei pääse keegi.¹⁰ Kuigi ajakirjanikud ei pruugi majanduslikke mõjutegureid nii väga otseselt teadvustada, võivad nad nendega rinda pista toi-

metajate ja teiste organisatsioonis kõrgemal paiknevate isikute kaudu hilisemates etappides nii igapäevatööd tehes, aga ka näiteks töökohta otsides. Siia gruppi paigutuvad meediaettevõtete kasumiootuste kõrval ka reklaamiklientide vajadused, turu mõju ja auditooriumiuuringud, mis hakkavad ajakirjanikke nende igapäevatoos kaudselt mõjutama¹¹ kasvõi protseduuriliste tegurite sunnil, näiteks kui toimetustes hakkavad ajakirjanikud ja toimetuse juhid uudiste tootmise protsessis ennetama reklaamiklientide vajadusi.

- Meediaturu suurus mõjutab meediapoliitikat ja meedia sisu. Turu väiksus soosib professionaalsete meediakanalite oligopoolset seisundit; meedia konvergens ja meediaülene omandamine mõjutavad ajakirjanike tööturgu ning seetõttu professionaalse ajakirjanduse taset ja professionaalset eetikat. Meediasüsteemi väiksus vähendab ka gruppide ja inimeste arvu, kes meediapoliitikat kujundavad.¹²
- Organisatsioonilised mõjud. Ajakirjanikku võivad tabada mõjud mitmelt tasandilt: toimetusest endast (juhendajad ja toimetajad, nende surve avaldub eelkõige sellest hetkest, kui ajakirjanik on töö leidnud) ja ka uudiseorganisatsiooni tipust (juhtkond ja omandiõigus, mis võivad avaldada mõju juba varem). Ajakirjanik ei vastuta alati isiklikult selle eest, et kogutud ja esitatud informatsioon auditooriumini jõuab. Näiteks leviga tegeleb ajakirjaniku palganud organisatsioon, samuti ei tegele üldjuhul iga ajakirjanik ise oma kogutud informatsiooni võrdlemise, organiseerimise ja esitamisega: selle protsessiga on seotud teised ajakirjanikud, toimetajad, graafilised disainerid ja tehnikud.¹³ Kõik see on määratud aga meediaorganisatsiooni struktuuri kaudu. Siia mõjurite rühma võib paigutada ka toimetuse eelarve.
- Töökoha leidmise võimalused ja kandideerimisel nõutavad pädevused. Riigi meediaturu suu-

⁸ Thomas Hanitzsch jt. Modeling Perceived Influences on Journalism: Evidence from a Cross-National Survey of Journalists. — Journalism & Mass Communication Quarterly, 2010, Vol. 87, nr 1, lk 5–22.

⁹ Oluline on märkida, et kui ajakirjanik leiab töö, hakkavad teda kohe mõjutama tegurid, mis on mõjude teljele juba varem paigutunud. Kui ajakirjanik asub tööle, lisanduvad mõjud, mis tulenevad ajakirjaniku töö spetsiifilistest reeglitest ja omapärasest ning mis avaldavad tema tööle kõige otsesemat mõju.

¹⁰ T. Hanitzsch jt 2010.

¹¹ *Ibid.*

¹² Halliki Harro-Loit, Urmas Loit. Does Media Policy Promote Media Freedom and Independence?: The Case of Estonia. — Mediadem: Case study report, December 2011, lk 6–7.

¹³ Henrik Örnebring. Technology and journalism-as-labour: Historical perspectives. — Journalism, 2011, Vol. 11, nr 1, lk 61.

rus mõjutab otseselt seda, kui palju on riigis ajakirjanike jaoks töökohti. Teisalt on viimase kümneni jooksul ajakirjanduse tööturg kokku varisenud ja tööpuudus olenemata turu suurusest selles vallas mitmel pool kasvanud.¹⁴ Majanduslik olukord ja sellest omakorda sõltuv meediaturu suurus ühelt poolt ning organisatsioonilised mõjud teiselt poolt tõstatavadki küsimuse, millised on ajakirjaniku töökohta leidmise võimalused ja milliseid väärtusi tööandjad ajakirjanike puhul hindavad.

- **Kindlus töökohta suhtes.** Väikese meediaturuga ja suure konkurentsiga tööturg tõstab küsimuse, kui kindlalt ja sõltumatult tunnevad end töökohta leidnud ajakirjanikud, arvestades seda, et ka olemasolevate teiste töökohtade arv on piiratud. See võib muuta ajakirjanikud ettevaatlikuks — keegi ei sooviks kord saadud töökohta kaotada ning see võib ajakirjanikke sundida professionaalsetele ja eetilistele väärtustele eelistama tööandja visiooni ja soosingut. Eesti ajakirjanduse tööturg on liiga väike ja ajakirjanikud ei riski olla tööandjale ebalojaalsed.
- **Professionaalsed mõjud** hõlmavad üldisi ja igale toimetusele omaseid poliitika, konventsioone ja tavasid, mida ajakirjanikul tuleb järgida.¹⁵ Need kultuurilised konventsioonid puudutavad seda, mida peetakse heaks ja vastuvõetavaks ametialaseks praktikaks.¹⁶ Üllatusena arvatakse siia mõjutegurite gruppi kuuluvat ka meediaseadused, kuigi tavaloojika järgi peaksid need kuuluma poliitiliste mõjutegurite hulka, ent ajakirjanikud ei tunneta seda nii, sest nad ei keskendu meediaseaduste poliitilisele küljele, vaid oma töö tegelikele tagajärgedele, kuna meediaseadused kujundavad ruumi, milles ajakirjanikud saavad seaduslikult töötada. Seaduslike ja tsunftisestest regulatsioonivahendite kõrval võivad toimida ka toimetusesisesed reeglid ja normid, mida ajakirjanikel tuleb samuti järgida.
- **Protseduurilised mõjud** hõlmavad kõiki erinevaid tegevusi, millega ajakirjanikel tuleb lugusid

tehes ja igapäevatoos silmitsi seista. Sellesse mõjutegurite gruppi kuuluvad ka ressursside (aeg ja ruum) piiratus ja fakt, et uudiste tootmine on üsna standardiseeritud ja rutiinne töö ning ajakirjanikud peavad nende oluliste piirangutega, protseduuride ja standarditega toime tulema.¹⁷ Sellesse rühma paigutuvad lugude jaoks vajaliku teabe hankimise, tähtaja surve jms probleemid, suhtekorralduse jt survegruppide mõju jne.

- **Referentsgrupp** mõjutab ajakirjanikku kogu tema karjääri jooksul isiklikul tasandil. Referentsgrupp hõlmab mitmesuguseid mõjutegureid, nii professionaalset (kolleegid teistest väljaannetest ja konkureerivad väljaanded, kelle tegevust jälgitakse) kui ka eraelulist dimensiooni (sõbrad, tuttavad ja perekond, kelle arvamusega arvestatakse), samuti kuulub sellesse gruppi auditoorium.¹⁸ Referentsgrupi tähelepanu all võib mõista ajakirjanikutöö mittemateriaalset tasu, milles osa tööandjaid näeb ka kompensatsiooni madalate palkade eest.¹⁹

Uurimisküsimused ja meetodika

Magistritöös püstitasin kolm uurimisküsimust.

1. Milline on Eestis ajakirjanike tööturule siseneamise süsteem?
2. Kui kindlalt tunnevad ajakirjanikud end tööturul?
3. Milliseid autonoomiat piiravaid mõjusid ajakirjanikud tajuvad?

Vastuste saamiseks kasutasin poolstruktureeritud süvaintervjuud kümne ajakirjanikuga (seitset naist ja kolm meest; viis inimest ajakirjanduskogemusega üle kümne aasta, viie kogemus oli 5–7 aastat). Et sarnaseid uuringuid ei ole Eestis teadaolevalt enne tehtud ja ka välismaine kogemus autonoomia autonoomia ajakirjaniku tasandil uurimise alal on kesine, oli töö eesmärgiks pigem võimalike probleemide väljaselgitamine kui konkreetsete vastuste leidmine.²⁰

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Susanne Fengler ja Stephan Ruß-Mohl. Journalists and the Information-Attention Markets: Towards an Economic Theory of Journalism. — Journalism, 2008, Vol. 9, nr 6, lk 667–690.

²⁰ Töö käigus kerkis esile veelgi olulisi küsimusi, mida töös täpsemalt ei

¹⁴ David Baines & Charles Kennedy. An Education for Independence: Should Entrepreneurial Skills Be Essential part of the Journalist's Toolbox? — Journalism Practice, 2010, Vol. 4, nr 1, lk 97–113.

¹⁵ T. Hanitzsch jt 2010, lk 15.

¹⁶ *Ibid.*

Milline on Eestis ajakirjanike tööturule sisenemise süsteem?

Ajakirjanike esmase töökoha leidmisel eristus selgelt, et oluline on praktika- või suvereporiteritöö kogemus. Siinkohal võib olulist rolli mängida ülikooliõpingute ajal praktika läbimise nõue — praktiliselt olles saavad ajakirjanikud sõlmida tutvusi ja omandada kogemusi, mida neilt tööle kandideerimisel nõutakse.

Ajakirjanike tööturg tundub Eestis olevat väljaspool olijatele üsna suletud süsteem — staažikamad ajakirjanikud nentisid, et valdavalt on neid uude kohta tööle lihtsalt kutsutud, konkurssi läbimata. Kuid sellise kogemusega ajakirjanike seast enamik tõdes, et sellele töökohale, kus nad intervjuude toimumise hetkel töötasid, on nad ometigi pidanud kandideerima, käima töövestlusel jne. Ühelt poolt võib põhjus olla selles, et nende praegune töökoht on mõnevõrra prestiižsem. Samas võib sellest välja lugeda tihenunud konkurentsi ilminguid, sest ka ajakirjandusmaastik ei ole jäänud puutumata majanduslangusest ja selle mõjust tööpuudusele. Ajakirjanikud nentisid, et kui majanduslanguse-eelsel ajal käis ajakirjanike üleostmine, siis nüüdseks on olukord võtnud teise suuna — töökoha on kaotanud paljud, nende hulgas mitmed heal tasemel ajakirjanikud. Üks oluline faktor on ka see, et igal aastal lõpetab ülikooli uus seltskond ajakirjandusharidusega noori, kes vanematele olijatele konkurentsi pakuvad. Igal juhul jäi intervjuueeritavate hinnangute põhjal mulje, et 1990. aastatel oli ajakirjanike tööturg uutele tulijatele avatum kui praegu.

Tööturule sisenemise protsessis joonistus välja järgmine muster: inimene kandideerib (suvereporiteri) töökohale, käib tööintervjuul ja kirjutab proovitöö. Ajakirjanike kogemuse järgi on neljal juhul kümnest proovitöö ja tööle kandideerimise ainsaks tagasisideks see, et kandideerija kas saab või ei saa töökoha — rohkem põhjendusi või selgitusi ei pakuta. Selline tava on eriti levinud juhul, kui inimene töökohta ei saa. Rohkem selgitusi on oodata neil, kes on edukalt tööle kandideerinud, ent samas tuleb neil põhjendusi töölevõtu kohta pigem

ridade vahelt välja lugeda, kui et keegi neile otsesõnu selgitusi annab.

Moodus, kuidas ajakirjanikud leiavad töökoha, peegeldab väärtusi, mida tööandjad ajakirjanike puhul hindavad. Ajakirjanike kirjeldused viitavad kultuurile, kus ajakirjanike sobivust töökohale pigem ei hinnata formaalsete näitajate (nt kandideerija CV-s loetletud oskuste vastavus tööandja professionaalsetele nõudmistele), tööintervjuu ja tehtud proovitööde alusel. Sealjuures ei ole töökohale sobivuse kriteeriumid läbipaistvad ja selged — oma kogemustest rääkides ei ole ajakirjanikel selle kohta kindlaid teadmisi, jutus on palju oletusi. Seetõttu ei pruugi kandideerijad olla ka väga hästi kursis nõudmistega, mida tööandja neis hindab, ja see võib mõnel juhul tekitada ebakindlust. Autonoomia seisukohast ei tunne ajakirjanik sellisel juhul tööandja väärtusi ega saa kaaluda nende kokkulangevust oma töökspidamistega, et siis nendega arvestada. Ajakirjanike hinnangul hindavad tööandjad nende sotsiaalset võrgustikku ja suhtlemisostkust, loovust, silmaringi, kiirust, kogemust, aga ka erialaseid teadmisi. Samuti on oluline isiklik meeldivus. Loo kirjutamise oskus ei ole primaarne.

Teemad, millest tööintervjuul räägitakse, on üsna erinevad. Nagu mainitud, on mitut ajakirjaniku isiklikult tööle kutsutud ja seetõttu võib nendel juhtudel tööintervjuusid nimetada pigem palgaläbirääkimisteks. Muu hulgas on töövestlustel räägitud teemadest, mille vastu tööandja seaduse järgi ei tohiks huvi tunda. Intervjuueeritavad ei nimeanud, et oleks tõstatatud eetika või professionaalsuse küsimust, ainult ühte ajakirjanikku testiti tööintervjuul valdkonnas, mida ta peaks hakkama ka jastama. Samas oleks tööintervjuu just vahend, mis aitaks realiseerida professionaalse ajakirjaniku ideoloogia seda osa, mis on oluliseks eelduseks sotsiaalselt vastutustundliku eksistentsialisti ehk eetilise ajakirjaniku töös: reflekteerida oma ja tööandja väärtusi ning juba eos kindlaks teha kompromissi võimalused.

Ühe ajakirjaniku sõnul ei tähenda töökoha vahetamine seda, et ta eelmisele kohale kunagi hiljem naasta ei võiks. Kuid see kehtib ilmselt vaid juhul, kui lahkumine on toimunud mõlemale poolele heade emotsioonidega. Väide, et ajakirjanikud on oma vanale töökohale igati tagasi oodatud, on positiivses mõttes autonoomiat toetav. See loob

vaetud, kuid mida tasuks edasi uurida: millistel põhimõtetel valivad toimetused töötajaid, milliseid pädevusi tööandjad töötajates hindavad, kas ajakirjanike töökohakindlus on garanteeritud vaid siis, kui nad täidavad tööandja nõudmisi jne.

juurde võimalusi, kuhu oma praeguselt töökohalt edasi liikuda. Vastasel juhul oleks Eesti niigi väikesel tööturul ajakirjaniku töövõimalused veelgi piiratumad.

Kui kindlalt tunnevad ajakirjanikud end tööturul?

Juba töökoha leidnud ajakirjanikud tunnevad ennast üsna kindlalt (intervjueeritavate hulgas oli vaid üks erand). Nad ei tunne endi seas suurt konkurentsi või kui ka tunnevad, ei pane see neid muretsema. Vallandamise põhjuste seas toodi enim välja otseste töökorralduste täitmata jätmist. Siit tekib küsimus edasiseks uurimiseks: kas ajakirjanikud tunnevad ennast töökohal üsna kindlalt, *kui nad täidavad tööandja nõudmisi* (näiteks mitmel ajakirjanikul on tulnud toimetaja või reklaamiosakonna surve kirjutada teemadel, millest nad ise kirjutada ei tahaks), või on töökohakindlus olemas ka neil, kes valivad teemasid ja teevad oma tööd sotsiaalselt vastutustundlikul eksistentsialistlikul moel?

Samas leiavad ajakirjanikud, et töökohti, kuhu edasi liikuda, Eestis napib. Eriti on seda meelt need, kelle elukohaks ei ole Tallinn ega selle lähümbrus või kes tunnevad huvi spetsiifilisemate meediumite vastu — näiteks teletöö võimalusi nähakse eelkõige pealinnas. Siin võib näha piirangut ajakirjanike autonoomiale, sest nad ei saa teha tööd neile sobival ja soovitud viisil. Teisalt tõid intervjueeritavad välja, et ajakirjanikutöö kogemusega oleks neil võimalik tegeleda ka näiteks mitmesuguste projektidega — viia läbi koolitusi, teha kirjastajatööd, suunduda hoopiski suhtekorraldajaks vms. Kui viimasel ajal leiavad paljud eestlased tasuva töökoha välismaal, siis näiteks Euroopas erialase töö leidmise šansse ei hinda ajakirjanikud kuigi kõrgeks. Seda ühelt poolt ambitsiooni puudumise tõttu, teisalt pole see paljude sõnul võimalik, sest ajakirjanikutöö spetsiifika eeldab head keeletunnetust, mis on võõrkeele puhul raskesti saavutatav, ja samuti teise riigi kultuuri ja elukorralduse ülihead tundmist. Seega võib napp võimalusi olemasolevalt töökohalt edasi liikuda pidada Eesti ajakirjanike puhul oluliseks piiranguks, mis võib avaldada mõju ka nende sõltumatusele.

Eesti ajakirjanike tööturuprobleeme võib mõ-

nevõrra teravdada ka hästi funktsioneeriva ametiühingu puudumine.

Milliseid autonoomiat piiravaid mõjusid ajakirjanikud tajuvad?

Kui rääkida protseduurilistest mõjudest ja sekkumisest tööprotsessi ning jätta kõrvale ühe ajakirjaniku rahulolu täieliku iseseisvusega monteermise ajal, siis peavad ajakirjanikud end kõige iseseisvamaks kirjutades, kuid pole rahul toimetamisel ja küljendamisel toimuva sekkumisega.

Isikuteks, kes ajakirjanike tööle kõige rohkem mõju avaldavad, võib pidada toimetuse juhti / tegevtoimetajat ja seejärel päevatoimetajat. Nende sekkumisega on ajakirjanikud ka kõige vähem rahul. Kõige positiivsemalt hinnatakse kolleegide sekkumist. Järelikult kogevad ajakirjanikud enim ohtu oma sõltumatusele toimetusesiseste otseste käsuandjate puhul. Seevastu näiteks omanikutasandi mõju hindavad ajakirjanikud väiksemaks. Sellega ollakse üldjoontes rahul, millest võib järeldada, et omaniku sekkumist nii väga ei märgata, mis ei tähenda, et omaniku ja organisatsiooni tasandi mõjuteguritega ajakirjanikul kokku puutuda ei tule — pigem on see kaudsem ja ilmneb otseste käsuandjate kaudu.

Läbiviidud intervjuude põhjal võib väita, et ajakirjanikud tunnetavad enim toimetajate, reklaami (eriti meditsiinivaldkonnaga tegelevad ajakirjanikud) ja mõneti ka allikate survet (pikema staaziga ajakirjanikud). Samuti on täheldatud ajapiiranguid ning mõneti avaldab autonoomiale ja loomingule survet see, et juba lehte lubatud lugudest ei saa tihti enam loobuda — kui plaanitav artikkel on maketile välja mõõdetud, tunnevad ajakirjanikud selle kirjutamiseks survet, kuigi info kogumisel võib selguda, et teema ei ole nii uudisväärne, ei pruugi olla kõige eetilise vms.

Suhtekorraldajatega ajakirjanikud igapäevatoös enamasti kokku ei puutu, kontakti nendega peetakse üldjuhul pigem negatiivseks, eriti meditsiinivaldkonnaga tegelevate ajakirjanike puhul. Võib väita, et roll, mis varem oli vahetul suhtlusel suhtekorraldajatega, on pisut kandunud üle sotsiaalvõrgustikesse, mida ajakirjanikud kasutavad teemade ja allikate leidmiseks, aga ka taustade kontrollimiseks ja mille kaudu tõenäoliselt edastavad soovitud sõnumeid ka suhtekorraldajad ise.

Seda, et töökohakindlus on garanteeritud tingimusel, kui ajakirjanik tunnistab toimetuse hierarhiat, võib mõnevõrra väita selle põhjal, et osajakirjanikke ei ole rahul tekstiga, mis nende nime all ilmub — nad tunnevad, et nende soovitud sõnum ei jõua auditooriumini. Samas ei ole nad ka piisavalt südikad, et kaitsta oma õigust sõltumatusele, vaid pigem lepivad rahu nimel olukorraga. See kinnitab John Merrilli ülaltoodud väidet, et paljud kardavad ajakirjanduslikku vabadust, sest ei taha oma tegude eest moraalset vastutust võtta ja selle asemel, et olla iseseisvad, loodavad pigem ajakirjandusorganisatsiooni toele.²¹ Teisalt on see üksnes intervjueritud ajakirjanike arusaam, objektiivsema pildi saamiseks tuleks probleemi lähemalt uurida. Samas võib oletada, et toimetuse reeglites ja stiilnormides väga suuri piiranguid ei tunnetata, sest mitmed pole neist kuulnudki — ilmselt on ajakirjanikud need rutiinselt omandanud ja isiklike väärtustega kooskõlla viinud. Üldiselt võib ajakirjanike autonoomiat ohustavate võimalike mõjutajate kohta öelda, et teatud probleemid võivad muutuda rutiiniks ja nendele ei osatagi tähelepanu pöörata. Samas on need kitsaskohad ajakirjanike töös siiski olemas, sest nad kirjeldavad neid konfliktsituatsioonidena, kuid ei oska alati probleemina sõnastada.

Auditooriumi, kolleegide, perekonna jt referentsgruppi kuuluvate isikute tagasisidet peavad ajakirjanikud tähtsaks. Seda võib lugeda ajakirjanike mittemateriaalseks tasuks, mis innustab töötama, eriti kuna osa ajakirjanike sõnul ei ole Eestis nende töötasu motiveeriv. Kohati tunnevad ajakirjanikud referentsgruppi tunnustusest ka puudust. Tööandja tagasisidestamisega ollakse üldiselt rahul, kuigi paar ajakirjanikku mainisid, et ka toimetaja tunnustusest jääb vajaka.

Henrik Örnebring²² eristab kahte professionaalsuse diskursust — organisatsioonilist, mis määratleb professionaalsust vastavalt tööandja eesmärkidele ja meetoditele, ja kutsealast, mille eesmärgiks on autonoomia säilitamine ja professionaalsete standardite defineerimine, ning need võivad kohati põhjustada konflikti. Seda võis tunda ka intervjueritavate hinnangutest, millest kumab läbi, et ühed väärtused on need, mida ajakirjanikud ise õigeks peavad, ja teised need, millega nad tegeli-

kult peavad arvestama (kiirus vs. kvaliteet, reklaamisurve vs. sõltumatus). See näitab, et meediaorganisatsioonis on ajakirjaniku autonoomia kui väärtus konfliktis organisatsiooni hierarhia või protseduuriliste tegurite kaudu kehtestatud väärtustega.

Kuna intervjueritud ajakirjanike grupp ei olnud oma väärtustelt ja töö iseloomult homogeenne, on erinevad ka ajakirjanike kogetud autonoomiat mõjutavad tegurid. Ajakirjanike juttude põhjal oleks võimalik leida näiteid nii spektri ühest kui teisest äärmusest, aga samuti pooltoonidest nende vahel, mis kinnitab väidet,²³ et on olemas erinevad riikide- ja organisatsioonideülesed ajakirjanike subkultuurid.

Kui professionaalne ajakirjandus väärtustab tõepärasust, väljendusvabadust, võrdsust ja mittediskrimineerimist, õiglust, allikate puutumatuset tunnustamist ning ajakirjanduse kui kutseala autonoomia austamist,²⁴ siis uuringu tulemusena tuli välja, et osa ajakirjanikke ei hooa väga hästi autonoomia olemust, paljud neist ei mõtle selle peale eriti sageli ega oska potentsiaalseid ohte hinnata ja märgata. See on aga iseenesest ohtlik, kui lähendada ajakirjaniku sõltumatuse kontseptsioonist, mille järgi sotsiaalselt vastutustundliku eksistentialisti ehk eetilise ajakirjaniku vabaduse garanteeribki tema soov olla avalikkuse huve teeniva usaldusväärse informatsiooni allikas. Samas võis ka kümne intervjueritud ajakirjaniku puhul teemade ja allikate valimise ning lugude kirjutamise aspektis näha kriitilist mõtlemist autonoomia kontekstis ning erinevate probleemide teadvustamist. Kuigi eelkõige pandi tähele oma sõltumatust ohustavaid protseduurilisi tegureid, siis ühel juhul oli märgata ka professionaalsete mõjutegurite teadvustamist laiemal, professionaalsel ja eetilisel tasandil. Teisi võimalikke piiranguid ja ohte ajakirjanike sõltumatusele intervjueritud ajakirjanikud ei näinud, mis võib aga ähvardada ajakirjanike sõltumatust, sest mida laiemat pilti ajakirjanikud tajuvad, seda suurem on võimalus, et nad ei lase endaga manipuleerida.

Kui tulla tagasi kahe esimese uurimisküsimuse

²³ Thomas Hanitzsch jt. Populist Disseminators, Detached Watchdogs, Critical Change Agents and Opportunist Facilitators: Professional Milieus, the Journalistic Field and Autonomy in 18 Countries. — The International Communication Gazette, 2011, Vol. 73, nr 6, lk 477–494.

²⁴ S. Høyer, E. Lauk 2003, lk 10.

²¹ J. Merrill 1989.

²² H. Örnebring 2008.

juurde, võib väita, et ka Eesti ajakirjanduse tööturu väiksusel, töökoha leidmise võimalustel ja saavutatud töölepingul on mõnetine mõju ajakirjanike autonoomiale, sest kuigi ajakirjanikud ei pea iga päev töökoha pärast muretsema, ei riski nad olla tööandjale ebalojaalsed, sest võimalikke töökohti, kus edasi töötada, kuigi palju ei ole.

On mõistetav, et ajakirjanikku jäävad saatma mitmesugused tema tööd mõjutavad tegurid ja neist täiesti priiks saada ei olegi võimalik ega vajalik — ajakirjandus peaks olema ühiskonna osa, mitte sellest ära lõigatud. Oluline on pigem ajakirjaniku soov olla sotsiaalselt vastutustundlik eksistentsialist — avalikkuse huve teeniva usaldusväärse informatsiooni allikas. Samuti on tähtis ajakir-

janiku eesmärk viia oma töö ja käitumine vastavusse professionaalse kultuuri normatiivsete eesmärkidega, olla eetiline ja teenida avalikkuse huve, et just sellisel moel tasakaalustada ajakirjaniku sõltumatuse nõuet. Seda soovi võis küll mõneti märgata, ent veelgi enam torkas silmas suutmatust tehtud valikuid põhjendada ja autonoomiaga seotud probleeme sõnastada. Mõned ajakirjanikud ei tea, kuidas defineerida autonoomia mõistet, milline on selle olemus, ja on harjunud sellega, mis n-ö peab olema. Kuid tähtis on just see, et ajakirjanikud ise märkaksid probleeme ja teeksid oma otsuseid nende võimalike mõjudega arvestades.

Koosoleku- kommunikatsiooni analüüs Eesti Päevalehe näitel võrdluses Irish Timesiga

Teele Tammeorg

Olukorras, kus ajakirjandustöö on mitme faktori koosmõjul muutumas, on oluline vaadelda ja analüüsida, kuidas teevad toimetused ajakirjandusliku sisuloomet mõjutavaid valikuid ja otsuseid. Üheks huvitavaks, ent vähe uuritud meediatöö rutiiniks on toimetuste igapäevased koosolekud. Neid võib vaadelda foorumina, kus kohtuvad mitu faktorit: ühest küljest on ajakirjanik defineeritav tema individuaalsete väärtuste ja autonoomia kaudu, teisalt valmib ajakirjanduslik sisu kollektiivse töö tulemusena ning kollektiivilgi on oma väärtused ja enesemääratlus. Sealjuures on loomeprotsessi mõjuteguriteks — mis samuti koosolekul kui foorumil avalduda võivad — ka meediaorganisatsiooni majanduslikud huvid, ressursid jms. Ehkki ajakirjandusliku sisu loomisel on oluline koht ka ajakirjanike individuaalsel töö ja valikutel, keskendus minu magistr töö koosolekule kui kriitilisele punktile sisuloomes protsessis, kus kohtub ehk suurim arv mõjusid ning on võimalik leida viiteid ka ülejäänud sisuloomeprotsessile.

Töö eesmärgiks oli koosolekukommunikatsioo-

ni kaudu uurida kahte kriitilist aspekti toimetuse ajakirjandusliku sisuloomes protsessis:

- kuidas toimub uudise kriteeriumidele vastava materjali hindamine ehk uudise väärtustamine — kas tegemist on kollektiivse või individuaalse protsessiga;
- kui efektiivne on koosolek toimetuse töö planeerimise ja otsuste vastuvõtmise seisukohast.

Koosolekul on kindlad tunnused: struktureeritud algus ja lõpp, kõnevoorude jagamine ning eesistuja olemasolu.¹ Koosolek on vaadeldav eraldi seisva žanrina, mille alaliigid on formaalne ja mitteformaalne koosolek ning mille peamiseks tunnuseks on eesistuja roll. Koosoleku eesistuja funktsioonideks peetakse koosoleku alustamist ja lõpetamist, päevakorra seadmist, päevakorrapunkti-des edasiliikumist, kõnevoorude jagamist ja ebasobivale käitumisele reageerimist.²

Žanriteoreetikud viitavad, et ühest küljest kinnitatakse žanri etendamisega oma kuulumist teatud kogukonda ning teisalt taastoodavad osalejad oma kogukonna identiteeti ja toimimismehhanis-

Artikkel põhineb 2012. aasta augustis Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis kaitsitud magistr töö (juh Halliki Harro-Loit). Vt <http://hdl.handle.net/10062/27445>.

¹ Jo Angouri & Meredith Marra. Corporate Meetings as Genre: A Study of the Role of the Chair in Corporate Meeting Talk. — Text & Talk, 2010, Vol. 30, nr 6, lk 615–636.

² *Ibid.*

me.³ Seega on koosoleku kui loomeprotsessi sõlmepunkti uurimine piltlikult väljendudes kui lakmuspaberi kasutamine toimetuse töö korralduse mõistmisel. Toimetuse liikmete kommunikatsiooni uurimise kaudu on võimalik tuvastada toimetuse väärtusi ja rollikäsitlust ning seda, kas neid väljendatakse eksplitsiitselt või pigem implitsiitselt, eelduste ja enesestmõistetavustena.

Uurimus keskendus Eesti Päevalehe (EPL) toimetusele, kuid analüüsis on kasutatud võrdlust Iiri kvaliteetpäevalehe Irish Timesiga (IT), eristamaks Eesti Päevalehe toimetuse töös unikaalset praktikat universaalsest. Irish Times (asutatud 1859 Dublinis) on Iiri üleriigiline kvaliteetpäevaleht, mille keskmine tiraaž oli 2011. aasta jaanuarist juunini 100 951 koopiat, riigi loetavaimal päevalehel Irish Independentil aga 134 228.⁴

Toimetuste koosolekukommunikatsiooni uurimisel kasutasin kombineeritud meetodit, milles on ühendatud etnograafiline vaatlus (perioodil veebruar–aprill 2012) ja interaktsioonianalüüs. Uurimuse aluseks olid transkriptsioonid koosolekute⁵ salvestustest, vaatlusmärkmed ja intervjuud ajakirjanikega.

Uurimisküsimused olid järgmised.

- Kuidas toimub Eesti Päevalehe toimetuse koosolekukommunikatsioon?
- Kuidas toimub Eesti Päevalehe koosolekutel uudiste väärtustamine ja väärtuskommunikatsioon?
- Kui suurt ajakirjanike individuaalset autonoomiat peegeldab Eesti Päevalehe koosolekukommunikatsioon?
- Kuidas peegeldab koosolekukommunikatsioon muutusi uudiste väärtustamises ja otsustusprotsessides Eesti Päevalehe ja Delfi toimetuse ühinemise järel?⁶
- Kas Eesti Päevalehe ja Irish Timesi toimetu-

se uudiste väärtustamises ja otsustusprotsessides on olulisi erinevusi?

Koosolekud kui kommunikatiivsed sündmused

Inimeste interaktsiooni analüüsides on võimalik uurida, milliseid institutsionaalseid praktikaid, tegevusi, seisukohti, ideoloogiaid ja identiteete vestluse käigus luuakse ja millise tulemusega.⁷ Siiski ei toimu kommunikatsioon ühiskonnas lõppematu jadana, vaid sündmustena, millel on markeeritud algus ja lõpp.⁸ Erinevatel kommunikatiivsetel sündmustel on ka oma komponendid, mis võimaldavad sündmusi üksteisest eristada. Ehkki kommunikatiivsete sündmuste analüüsiks on teoreetikud esile toonud rohkemgi kategooriaid,⁹ pidasin toimetuste koosolekute puhul relevantseks kõnevooru võtmist (kõnejärje edasiandmine, kordamööda või koos rääkimine, modereeritus), kuulamist (öeldu mõistmist signaaliseerib nt verbaalse või mitteverbaalse kinnituse andmine) ja teemavahetusi (formaalsetel koosolekutel on eesistujal kontroll nii kõnevooru jagamise kui ka teemavahetuse üle).

Ehkki EPL-i koosolekutel oli iga kord eesistuja, polnud koosolekud oluliselt modereeritud: sageli võtsid osalejad omal algatusel kõnevooru, pöörusid teineteise poole vahendamata, mistõttu esines ka isiklike pöördumisi ja kommentaare. Sageli räägiti ühel ajal, eriti kui tegemist oli konfliktsete teemadega. Järgnev näide on teemaarutelust uudistetoimetuse hommikusel koosolekul, kui üks reporteritest pakkus, et *reality*-saade „Eesti tippmodell” ja selle alla 18-aastased osalejad, keda näidatakse erootilistes poosides, võiks olla artikli teemaks, sest seaduse järgi pole lubatud alaealisi nii eksponeerida.

³ *Ibid.*

⁴ National Newspapers of Ireland. Vt http://www.nni.ie/v2/broad/portal.php?content=../_includes/circulation.php.

⁵ Eesti Päevalehes peetakse päevas kolm koosolekut: hommikune uudistetoimetuse koosolek (juhivad uudistejuht, osalevad reporterid) ning hommikune ja õhtune toimetuse koosolek (juhivad peatoimetaja, kohal kõik osakonnajuhid). Irish Timesis peetakse kaks koosolekut: keskpäevane toimetuse koosolek (juhivad peatoimetaja, kohal osakonnajuhid) ja õhtune maketikoosolek, kus osakonnajuhid tutvustavad peatoimetajale valmivaid lehekülgi.

⁶ Ühel vaatluspäevadest, 13. märtsil 2012. a tuli Ekspress Grupilt ootamatu teade Eesti Päevalehe ja Delfi ühendamise üheks päevauudiste toimetuseks. EPL-i peatoimetaja lahkus, mõlemat väljaannet hakkas juhtima senine Delfi peatoimetaja.

⁷ John Heritage. Conversation Analysis and Institutional Talk. – Kristine Fitch & Robert Sanders (Toim). Handbook of Language and Social Interaction. Mahwah NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2005, lk 103–148.

⁸ Muriel Saville-Troike. The Ethnography of Communication: An Introduction. Oxford: Blackwell, 1982/2003.

⁹ M. Saville-Troike (1982/2003) on eristanud 11 kommunikatiivse sündmuse komponenti (žanrist tõlgendamise normideni), J. Heritage (2005) pakub kuut analüüsikategooriat. Mõlema puhul on kõnevooru-de jagamise jälgimine olulisel kohal.

Rep A¹⁰: Oot-oot, ma kunagi töötasin sellises väljaandes nagu ajakiri nimega Di (mitmed naeravad), keda kohtusse kaevati... (Uudistejuht kommenteerib midagi samal ajal.)

Rep C: Aga nüüd tuleb uus seadus (koputab lauale)... et... ma ei tea, kas siit ei annaks lugu teha? Sest noh tõesti, 15-aastane aeleb seal poolpaljalt, onju...

UudJ: Ma ei tea, peab mõtlema selle üle.

Rep D: Ma võin vajadusel menetleda!

Rep F: Koos rohkete piltidega, palun. (Kõik alustavad korraga: Jaa, muidugi! Naeravad.)

Rep B (taob rusikaga lauale): Ja palun... ja palun... ja siiski palun noore justiitsministri sügavamõtteline kommentaar asjale (naerab).

Rep C: Vaene Kristen! Sa sead ta väga ebameeldivasse olukorda (naerab).

UudJ: [Reporter A], kas teie olite need, kes töid Väandra Aveli maale?

(13. veebruar, kell 10)

Tänu salvestisele oli võimalik kommentaarid üksteisest eraldada ning attributeerida, koosolekusituatsioonis esitati kommentaare peaaegu üheaegselt. Kaks reporterit kasutasid kõnejärje võtmise rõhutamiseks ka lauale koputamist, reporter B kordas kõnevooru võtmise signaaliseerimiseks kolm korda ütluse algust („ja palun”). Reporter C esitles teemat tõsisel toonil, tema küsimus („kas siit ei annaks lugu teha?”) on mõeldud tõsise küsimusena. Ehkki uudistejuht eelistas otsustamise edasi lükata, vastasid samal ajal reporterid, pakkudes end lugu kirjutama (reporter D) ning naljatledes võimaliku artikli illustreerimise üle (reporter F). Seejärel oli selge, et teemat enam tõsiselt ei võetud — kommentaarile järgnes kollektiivne heakskiit ja naer. Kirjeldatud näite puhul naljatlesid koosolekul osalejad teemal suhteliselt pikalt ning ametlikku kõnevooru jagamist ei toimunud, sõnajärg võeti üle suvalistel hetkedel ja korraga. Uudistejuht algatas teemavahetuse, küsides reporterilt ajakirjas Di töötamise kogemuse kohta, ning reporteri C esitletud teemat rohkem tõsiselt ei arutletud. Seejuures vähendas üheaegne rääkimine osalejate võimet üksteist kuulata ning kuulamis põhiselt reageerida.

Kahe toimetuse võrdluses ilmnes, et EPL-i koosolekutel toimus pigem vabavormiline suhtlus, samas kui IT koosolekutel olid kõik formaalse koosoleku tunnused: kõnevoorude võtmine oli modeereeritud, osalejad pöördusid vahendamata teineteise poole harva, teemavahetused olid eesistuja otsustada ning ükski osaleja teemavahetust omal algatusel ette ei võtnud.

Erinev oli ka koosolekute emotsionaalne toon — eespool esitatud EPL-i koosoleku transkriptsioonikatkend oli üks ilmekamaid näiteid, kuidas osalejad vabalt ja naljatledes suhtlesid, ilma et eesistuja nende käitumist kui ebasobivat ohjeldama hakanuks. IT-s täheldasin naljatlemist vaid korra ning osalejad ei läinud sellega kaasa.

Koosolek kui foorum sotsialiseerumiseks

Koosolekute efektiivsust ei hinnanud EPL-i ajakirjanikud ise sugugi ühtmoodi — kui uudistejuht nägi koosolekutes potentsiaali aidata reporteril paremat lugu kirjutada, siis reporterid ise nägid koosolekutes vaid võimalust omavahel suhelda. Sealjuures ilmnes vastupidiseid arvamusi — koosolekuid peeti nii ajaraiskamiseks kui ka põnevaks sündmuseks. Kui vaadelda ajakirjanike endi hinnanguid koosolekute transkriptsioonide taustal ning pidada silmas sealset sageli familiaarset suhtlust, võib järeldada, et koosolekud pakuvad pigem võimalust ajakirjanike sotsialiseerumiseks, mitte efektiivseks kollektiivseks otsustusprotsessiks, mille tulemusena tehakse teadlikke valikuid.

IT reporteritele eraldi igapäevaseid koosolekuid ei korraldata — üks EPL-i reporter viitas, et selline tava võiks toimida ka tema toimetuses. Erinevalt EPL-ist on IT-s nn ajurünnakukohtumised igapäevastest koosolekutest eraldatud, regulaarne toimetuse koosolek on pigem kiire info jagamise koht.

EPL-i toimetuse Delfiga liitmise järel oli täheldada muutusi ka koosolekutes. Lisaks sellele, et (hommikusel) koosolekul osalejate arv suurenes, venisid koosolekud ka ajalisel pikemaks, senise 20–30 minuti asemel pühendati neile isegi kuni 50 minutit. Kolmandal ühinemisjärgsel vaatluspäeval oli koosoleku modeereerimist eelnevaga võrreldes rohkem — nii kõnevooru jagamisel kui ka teemavahetuste puhul. Eesistuja esitas sageli „mis on

¹⁰ Transkriptsioonides on osalejad markeeritud lühenditega: Rep — reporter, UudJ — uudistejuht, PeaT — peatoimetaja, VälisJ — välis-uudiste toimetuse juht.

veel uudist”-tüüpi küsimusi, mida võib tõlgendada kui üleskutset diskussioonile või ajurünnakule. Teisalt olid sellised „küsimused“ pigem deklaratiivsed ning nii mõnigi kord ei leidunud nendele vastajaid.

Intervjuu EPL-i uudistehigiga viitas probleemile: toimetuste liitmise järel on koosolekud pikeamad ning arutelu rohkem, kuid kõiki koosolekul genereeritavaid ideid pole ressursse arvestades võimalik ellu viia.

Iga kord nagu ikka, alguses kannad oma ideed ette, teised osalejad, nemad ainult kuulavad neid, aga peatoimetaja on see, kes võtab nagu kinni teemadest ja hästi palju mõtleb edasi või pillub umbes veel kümme mõtet juurde, mida võiks teha. Loomulikult mul ei ole kuskilt võtta neid inimesi, kes seda võiksid teha. Ma pean kuidagi nihverdama ... mitte nihverdama, aga noh mingeid valikuid tegema põhimõtteliselt.

Põhjus võib seisneda selles, et kõigil toimetuse liikmetel pole ülevaadet ressurssidest.

IT koosolekute puhul pole diskussioonide tekitamine eraldi eesmärk, seega on need efektiivsemad, pakkudes suhteliselt kiiret viisi infovahetuseks ja otsuste vastuvõtmiseks. Koosolekukommunikatsioon on modereeritud ja pigem formaalne, ilma asjakohatu vestluseta. EPL-i puhul on eeldused ja tegelikkus peaaegu vastupidine — tähtsaks peetakse kollektiivset diskussiooni, mis võtab aega, ning vabama modereerimise puhul on teemavahetused ja kõrvalised arutelud sagedased.

Kuivõrd EPL-i koosolekud ei näi vastavat seatud eesmärkidele, oleks oluline koosolekute formaat üle vaadata. Koosolekutel võis täheldada küllaltki palju juhuslikku kommunikatsiooni, mis juhtis osalejaid eesmärkidest kõrvale. Üheks võimalikuks lahenduseks võiks olla koosolekute jõulisem modereerimine, ent teisalt ei pruugigi igapäevaste koosolekute eesmärgiks olla põhjaliku diskussiooni tekitamine, kui sellele leida alternatiivne foorum (harvemad, näiteks iganädalased kohtumised vms).

Ehkki IT koosolekukommunikatsioon näib efektiivsemana, on märke ka võimalikest probleemidest — kui koosolekutel diskussioone ei soosita, võib jääda vähe võimalusi aruteluks väärtuste ja väljaande rolli üle. Olukorras, kus toimuvad kii-

red tehnoloogilised muudatused ning muutub ka ajakirjandustöö iseloom, võib aeglane võime n-ö kurssi muuta olla pigem takistuseks.

Uudise väärtustamine ja väärtuste kommunikatsioon

Kui ajakirjanduses kajastatavat sündmust iseloomustavad uudiste faktorid — sündmuse värskus, päevakajalisus, prominentsus jne —, siis ajakirjanike hinnangut uudiste faktoritele nimetatakse uudise väärtuseks.¹¹ Seega — uudise väärtustamine on seotud ajakirjaniku enda, mitte tema loodud tekstiga. Toimetuste koosolekutel esitletakse paljusid teemasid, ometi neist igapähe puhul nende väärtuse üle arutelu ei teki — teemat vaid konstateeritakse. Teistel puhkudel viitab interaktsioon, mida teema puhul tegelikult oluliseks peetakse. Sealjuures signaliseerivad arutelud uudiste teemade üle ka toimetuse väärtusi laiemalt.

EPL-is hinnati kõrgemalt pigem nn klassikaliselt kõvasid uudislugusid: äri, majandust, poliitikat. Koosolekutel võis täheldada, et mida konfliktsem oli arutletav teema, seda emotsionaalsemad olid ka osalejad — uudiste väärtustamine ei olnud alati konsensuslik.

Interaktsiooni toimumine ei tähendanud tingimata, et arutelu olnuks sisuline. Mõnel juhul esitati teema, mille artiklikis kirjutamist peeti oluliseks, kuid täpsed põhjused ei selgunud. Näide uudistetoimetuse koosolekult:

Järgmine reporter (F) teatab, et tahab lugeda perekonnaseadust ja siis mõelda, mida kirjutada (mingit sissejuhatust ega täpsustusi ta ei tee — võimalik, et seadus on olnud hiljuti jutuks).

Uudistajuht: Loe seda homme, tee täna Tallinna koolikatsetest.

Reporter: Ma juba kuu aja eest tegin! Et siis võtan vana loo uuesti ette?

Uudistajuht: Ma tean, mind ka see teema ei koti, aga seda on vaja teha.

Reporter: Okei. (Nõustub, ent ilme viitab, et ka temal on koolikatsetest ükskõik.)

(9. veebruar, kell 10)

¹¹ Hans M. Kepplinger & Simone C. Ehmig. Predicting News Decisions. An Empirical Test of the Two-component Theory of News Selection. — Communications, 2006, Vol. 31, nr 1, lk 25–43.

Ülesande andmine („tee täna koolikatsetest“) oli umbmäärane ega andnud reporterile mingeid juhiseid (instrueerivatest registritest lähemalt edaspidi). Reporter protestis, viidates, et kirjutas juba eelmises artiklis kõike, mida vajalikuks pidas. Samas ei täpsustanud reporter, milline oli eelmise loo fookus. Uudistejuhi järgnevas kommentaaris („Ma tean, mind ka see teema ei koti, aga seda on vaja teha“) on mitu aspekti: ta väitis, et mõistab reporteri kimbatust; eeldas, et reporterile teema huvi ei paku; teatas, et tallegi ei paku teema huvi; teatas, et koolikatsetest on „vaja“ kirjutada, ent seda vajadust ei põhjenda. Reporter vajadust aga kahtluse alla ei seadnud ning nõustus ülesandega, andmata vihjetki, millised võiksid olla fookuse arendamise võimalused.

Mõni aeg hiljem esitas uudistejuht reporteri teemat toimetuse koosolekul järgnevalt:

UudJ: [---] ja [uudistereporter D] vaatab neid esimese klassi koolikatseid, mis käivad — ma ei tea, mis ta seal vaatab, mis ta üldse teeb, ta ütles, et ta ise ka ei tea seda, mida ta teeb, aga midagi peaks neist tegema, kuna need praegu käivad.

(9. veebruar, kell 10.30)

Sellise sõnastuse puhul jääb ainsa omistatava uudisefaktorina kõlama aeg — kuna katsed on „praegu“, on teema päevakajaline. Ehkki uudistejuht ütles otsesõnu, et plaanitava loo fookust ei tea tema ega te reporter ise, toimus koosolekul järgmisena hoopis teemavahetus, rohkem 40-minutilise koosoleku jooksul koolikatsete temaatika juurde ei naastud.

Retoorikas viidati vajadusele („on vaja teha“) või jäeti kõrvale teema põhjendatus ning keskenduti fookuseasetusele („Mida sellega teha on?“). Kõige väärtuslikumaks uudisefaktoriks peeti neil juhtudel aega, päevakajalisust (toodud näites koolikatsete algus).

Lisaks klassikalistele uudistele asetati — eriti toimetuste liitmise järel — suuremat rõhku tarbijainfo jagamisele. Juhtnõrde andmine viitab pigem autoriteetsemale rollikäsituslusele, ent sisuliselt võib see tähendada keskendumist praktilistele (tarbija-)teemadele, jättes abstraktsemad teemad käsitlemata. Ühtlasi võis toimetuste liitmise järel koosolekutel täheldada korruga kahe uudisteväärtustamise diskursuse olemasolu: kord nõuti objek-

tiivsust ja emotsioonitust, teisalt aga kommentaaride „tirimist“ ja menukaid artikleid-fotosid. Sealjuures võis täheldada ka märke meediahaibist — teema käsitlemise vajalikkust põhjendati sellega, et teema on juba paljudes kanalites ägedalt arutlusel.

Järgneva näite puhul (toimetuste liitmise järel) püüti teemale uudisväärtust omistada näiliselt põhjuseta:

PeaT: Ärge hakake naerma, aga ma nüüd küsin — kes vaatas „Alpimaja“, mis sellega ... kas me unustame üldse ära, teeme reedesse midagi, on see sport, on see arvamus, mida sellega teha on?

UudJ: Kas ta laupäeval tõmbas inimesed käima või ei tõmmanud, ma ise ei tea... Ei tõmmanud, jah?

Publiku toimetaja: Ei loetud väga.

PeaT: No vähemalt Delfi puhul küll... Me pingutasime, tirisime ustest ja akendest välja neid kommentaare... no ei, väga lahja oli.

UudJ: No aga kas me mingi filmikriitiku, seriaalikriitika ei võiks tellida sellest...?

PeaT: Kurat, ma ei tea...

UudJ2: See on kolm päeva hiljem.

PeaT: Kui mingi kuri suusamees tuleks välja, hakkaks nagu ütleva, et mida te Veerpalut näpitate enne kohtuotsust... Aga midagi varem pole küll teha. [---]

(16. aprill, kell 10)

Koosoleku eesistuja esitas sündmuse (seriaali telelinastus) ning küsis, mida sellega peale hakata. Kontekstis võib „pealehakkamist“ mõista sündmusele uudisefaktorite omistamisena — näiteks kommentaaride küsimine, sealhulgas suusatajalt-treenerilt, võib loole anda prominentsuse dimensiooni. „Kurja suusamehe“ näide aga viitab, et teine võimalik attributeeritav uudisefaktor võiks olla konfliktisus. Vestluses märgitakse, et nädalavahetusel püütigi kommentaare saada, ent see ei õnnestunud nii, nagu sooviti. Ometi aga ei selgu, miks „pingutamist“ ning „ustest ja akendest kommentaaride tirmist“ väärtuslikuks peeti.

Lõpuks otsustati koosolekul aga seriaalist kirjutamata jätta, sest parimaks variandiks peeti olukorda, kus mõni tippsuusataja seoks seriaali ja päriselust teada Veerpalu dopinguskandaali ning esi-

neks tauniva avaldusega. Teemat ei hinnatud väärtuslikuks konsensuslikult — nii märkis üks osalejatest: „Minu jaoks see küll mingeid erilisi tundeid ei tekitanud. Normaalselt teostatud, normaalne... nii-öelda välismaalik dialoog oli, aga mis... (ja siis)?“ Tema küsimusele ei vastatud ning peagi jäeti teema pooleli.

Ehkki veebiväljaanne Delfi pole täies mahus meelelahutusmeediale pühendatud, osalesid toimetuste liitmise järel EPL-i koosolekul Delfi meelelahutuslike rubriikide („Publik“, „Rahva Hää“) esindajad, mitte uudistetoimetuse. Võimalik et pärast EPL-i ja Delfi toimetuse liitmist kujuneb üheks problemaatilisemaks küsimuseks kahe vastandliku diskursuse, kvaliteet- ja meluajakirjanduse üheaegne eksisteerimine koosolekukommunikatsioonis. Need vastuolud võivad veelgi pingestada olukorda, kus toimetuse arutleb iga päev üha uuesti, milliseid uudiseid väärtustada, ning sellest lähtuvalt seab pidevalt küsimuse alla väljaande agenda ja identiteedi. Ehkki ühest küljest on see paindlikkuse ja arenguvõime märk, võivad pidevad läbirääkimised efektiivset tööd ja ajakirjandusliku sisu loomet hoopiski pärssida.

IT koosolekutel ei arutletud lugude väärtuse üle tihti; samas võis kohati täheldada, et artiklite väärtust hinnati ka vaid nende presentatsiooni — ajakirjaniku kirjutamisoskuse järgi. Vähene arutelu teemavaliku üle võib viidata, et väljaande jaoks uudisväärtuslik on ka kollektiivselt üldmõistetav, seevastu EPL-i puhul näib, et uudiste väärtustamine pole veel päriselt konsensuslik — väärtused on alles läbirääkimiste küsimus.

Instrueerivad registrid ja ajakirjaniku autonoomia

Traditsiooniline juhtimisstiil on vägagi otsekohe: juht edastab alluvale käsu ning alluv asub seda täitma. Ehkki näiliselt on tegemist efektiivse juhtimisega, muutuvad alluvad paradoksaalselt juhist veel enam sõltuvaks, sest käsu andmine ei arenda alluvate võimeid. Vastupidi — vaid käsklustele rajatud juhtimisstiil vähendab töötajate motivatsiooni ja produktiivsust.¹² *Coaching* ehk aren-

gunõustamine¹³ on aga juhtimisstiil, mille puhul aidatakse juhendataval leida tema spetsiifiliste väljakutsetega toimetulekuks uusi strateegiaid ilma lahendust n-ö ette kirjutamata, sest nii arenevad ka töötaja võimed.¹⁴

Instrueerivate registrite all on silmas peetud viise, kuidas vaadeldud päevade jooksul jagati koosolekukommunikatsioonis ülesandeid või otsustati järgneva töökorralduse üle — millisele juhtimisstiilile viitas koosolekukommunikatsioon ja milline on selle mõju ajakirjanike individuaalsele autonoomiale.

EPL-i koosolekutel võis mitmel puhul täheldada, et uudistejuht rõhutas teema esitlemisel, et reporter on teemast vaimustatud, soovib teemal kirjutada:

UudJ2: [S]iis [reporter C] on väga pöördes oma inimkaubanduse eelnõust, see on nagu lahjemaks muutunud [---] (9. veebruar, kell 10.30)

UudJ: Et, ee... [Reporter F] tahab kirjutada sellest, mismoodi need eestlased, kes Soomes tööl käivad, tunga kipuvad saama [---] (16. aprill, kell 10)

Selline sõnavalik viitab, et ajakirjanike isiklik otsustusõigus on pigem suur ja seda aktsepteeritakse. Reporterid kinnitasid ka ise, et saavad tegeleda neile huvi pakkuvate temadega. Koosolekutel leidis näiteid, kui uudistejuht andis reporterile teema, kuid jättis fookuse, allikavaliku jms reporteri enda otsustada ega jaganud ka juhtnõore.

Ometigi vihjasid reporterid uudistetoimetuse koosoleku kontekstis (poolnaljatlevalt) „tellimusele“, toimetusejuhtide „meelestatusele“ jne. Kui enne toimetuste liitmist toimunud vaatluspäevadel oli ajakirjanike instrueerimist pigem vähe, siis liitmise järel võis täheldada vägagi palju otseste käskluste andmist — koosoleku eesistuja kasutas sageli korruga meie-vormi ja käskivat kõneviisi. Otsesed käsklused puudutasid nii ajakirjaniku allikavalikut, artiklite paigutust kui ka aktiivset osa-

¹³ Eesti keeles kasutatakse mõnel pool *coaching*’u vastena ka sõna arengutreening. Siin tekstis on kasutusel arengunõustamine — valik lähtus eelkõige sümboolsusest. Samas võib väita, et seegi pole päris õige eestikeelne vaste, sest nõustamist võib mõista otseselt juhtnõore andmisena.

¹⁴ R. Stowers & R. Barker 2010; Sabine Rettinger. Construction and Display of Competence and (Professional) Identity in Coaching Interactions. — Journal of Business Communication, 2011, Vol. 48, nr 4, lk 426–445.

¹² Robert Stowers & Randolph Barker. The Coaching and Mentoring Process: The Obvious Knowledge And Skill Set for Organizational Communication Professors. — Journal of Technical Writing and Communication, 2010, Vol. 40, nr 3, lk 363–372.

lemist koosolekul („Mõtleme kõik korraaks, mis oleks hea pilditeema“).

PeaT: Siis... Mis on veel...? (paus) Üks teema — see on Eesti ja välise vaheline — see Breiviku kohus. Norra riik on ka täiesti lõhki läinud: kas tohib otse näidata, ei tohi otse näidata, kuidas talle sõna anda, miks teda nii suure tiimiga kaitstakse.

VälisJ: Noh, kõike seda ma mõtlesingi...

PeaT: Siin peaks võtma ka Eestist, kas keegi seda olukorda hindab...

UudJ: Kas seda ei ole isegi mõtet teiseks-kolmandaks välja mängida...?

PeaT: Jah. Ma jälgin ka seda, mis Norras toimub — no riik on täiesti pooleks. Ühtepidi peaks olema võrdse kohtlemise printsiip, aga teisalt ühiskond ei taha talle väga anda seda, ei taha võimaldada. Ma arvan, et lehekülg kaks-kolm oleks see täitsa okei, täitsa põhjendatud. Nii — on midagi veel Eesti uudistele? (paus)

Esitatud teema järel aruteluruumi ei jäetud, vaid sellele järgnes umbisikulises ja tingivas kõneviisis instruksioon („peaks võtma“ kommentaatori Eestist). Seejärel mindi edasi teistele teemadele, kohtuprotsessi loo juurde naasis eesistuja umbes paarikümne minuti pärast:

Aga mõtleme, mis me Breivikust teeme. Täna läbi päeva tuleb seda. Tilgub. Siia peaks kindlasti mingi Eesti mõõtme andma, aga kes ja kuidas seda annab? (pikem paus) See ei saa olla ainult kohtulugu. Keegi võiks rääkida õiglasest kohtumõistmisest olukorras, kui inimene on 77 last maha kõmmutanud. See on üks asi. Ja [„Rahva Hääle“ toimetaja] kaudu kas me saame mõne eestlase Norras — mis Norras toimub, mida norralased räägivad, mida norralased mõtleavad. See „Rahva Hääle“ formaat toimib selle puhul. (16. aprill, kell 10)

Peatoimetaja alustab jällegi meie-vormis ja käs-kivas kõneviisis instruksiooniga („mõtleme, mis me Breivikust teeme“). Mitmel puhul on taas kasutuses tingiv kõneviis („peaks“; „võiks“). Ehkki peatoimetaja jättis küsimuse („aga kes ja kuidas seda annab?“) järele pikema pausi, ei võtnud ükski teine koosolekul osaleja sõna; võimalik, et kü-

simust mõisteti retoorilisena. Pausi järel jätkas peatoimetaja instruksioonide andmisega: (a) artikkel peab kõnelema ka muust kui vaid kohtuprotsessist („ei saa olla ainult kohtulugu“), (b) toimetus „võiks“ leida allika, kes räägiks „õiglasest kohtumõistmisest“, (c) „Rahva hääle“ toimetajale antakse ülesanne postitada üleskutse (RH formaat põhineb üleskutsetel, seega toimetaja „kaudu“ tähendab, et toimetaja peab üleskutse postitama), et leida Norras elav eestlane, ja (d) toimetusel tuleb rääkida mõne Norras elava eestlasega.

Koosolekutel võis märgata olukordi, kus eesistuja instruksioonidega ei soovitud kohe nõustuda; sel juhul kordas eesistuja instruksiooni, modifitseerides selle kategoorilisuse astet, kuni instruksiooniga nõustuti. Koosolekukommunikatsioonis ilmnes vähe — kui üldse — märke arenõustamise tehnika kasutamisest.

Kuivõrd meediaorganisatsiooni puhul on tege- mist hierarhilise süsteemiga, ei saa otseste käsk- luste esitamist täielikult vältida ning ilmselt pole seda vajagi. Ometi tuleb kriitiliselt küsida, mil- lal hakkab instruksioonide jagamine tõsiselt aja- kirjanike autonoomiat piirama. Kas peatoimetaja sekkumine ajakirjaniku allikavalikusse on põh- jendatud või on see märk reporteri tegutsemis- vabaduse vähenemisest? Kui ajakirjanikele an- takse käsklusi ka lihtsaimate tegevuste, igapäe- vase reporteritöö jaoks, tekib küsimus, kuivõrd töötajaid usaldatakse ja nende kompetentsi hinnatakse.

IT koosolekukommunikatsioonis oli instrukt- sioonide andmist vaatluspäevadel suhteliselt vähe. Reporterite osalusel koosolekuid ei peetud ning suhtlus käis uudistejuhi ja iga reporteri vahel eral- di. On tõenäoline, et instruksioonide andmine toimub rohkemal määral selles etapis, ent seda ma- gistritöös täpsemalt ei vaadeldud. Intervjuust IT reporteriga selgus, et kolleegidega üldjuhul oma teemasid ei arutata, mis viitab, et reporterid tegut- sevad rohkem teineteisest sõltumatult kui EPL-is, kus uudistekoosolekud võimaldavad üksteise te- gevusest ja plaanidest osa saada.

Kokkuvõttes võib öelda, et ehkki EPL-i ajakir- janikud tundsid, et nende individuaalne autonoom- sus on pigem suur, võib see koosolekukommuni- katsiooni põhjal tegelikkuses piiratumaks osutada.

Kokkuvõte

Muutused koosolekukommunikatsioonis võib toimetuste liitmise järel kokku võtta järgmiselt:

- 1) varem pigem vähe modereeritud, stiihilised (korruga rääkimine, kõnevoorude juhuslik võtmine, vähene kuulamine jne) ja emotsionaalsed koosolekud muutusid tugevamalt modereerituks ning toonilt tõsimeelsemaks;
- 2) instruksioonide andmine sages, enamasti esitati need meie-vormis ja käskivas kõneviisis;
- 3) uudiste väärtustamisel ilmnes varasemast enam meelelahutusmeedia diskursust ning nn tarbijakesksemat lähenemist.

Üks teema, millest transkriptsioone ja vaatlus-

märkmeid analüüsides mööda ei pääsenud, oli ressursipuudus. Ometigi oli märgata erinevusi: Eesti Päevalehe koosolekutel öeldi otsesõnu, et tööjõu vähesuse tõttu ei saa soovitud artikleid kirjutada, Irish Timesis märgiti intervjuudes, et töötajaid on vähem, kui toimetus tahaks.

Ressursipuudus (ja teised teravamad pinged lehetoimetustes, nt tiraažide vähenemine) võib olla ka omamoodi võtmeks selle juurde, miks toimetuse koosolekukommunikatsioon on niivõrd emotsionaalne ja juhuslik. Võrreldes Irish Timesiga on Eesti Päevalehe toimetuse enesemääratlus ja rollikäsitus küsimused, millele pole selgeid vastuseid, vaid mille üle käivad toimetuses iga päev läbirääkimised.

Lisa

Eesti Päevalehe ja Irish Timesi koosolekukommunikatsiooni võrdluse võtab lühidalt kokku järgmine tabel.

Koosolekud	Eesti Päevaleht	Irish Times
Vorm	Esialgu pigem mitteformaalne (koosolekud vähe modereeritud, kõnevoorude jagamine suhteliselt vaba, esines korruga rääkimist, meeoleu sageli lõbus), liitmise järel samm formaalsema suunas (kõnevoorude andmine modereeritud, juhuslikke teemavahetusi vähem, meeoleu tõsisem)	Formaalne (koosolekud on modereeritud, kõnevoorude jagamine ja teemavahetused päevakorra järgi, meeoleu tõsine)
Eesmärk	Põhjalik diskussioon, ajurünnakud	Infovahetus, otsused
Sisu	Esitatakse järgmise lehenumbri teemad, mida teised osalejad kommenteerivad suhteliselt sageli. Teemavahetused on levinud, kohati esitletakse ideid, mis ei ole seotud järgmise lehenumbri. Esineb isiklikke pöördumisi ja naljatlemist. Instruksioonide jagamine on toimetuste liitmise järel sagedasem.	Esitatakse järgmise lehenumbri teemad, kirjalikke memosid täiendavad suulised ettekanded. Uudisteemasid juurde ei pakutud, ettepanekud artiklite täienduseks ja instruksioonide andmine on pigem harv.
Ajakulu	Enne liitmist: kolm korda päevas umbes 20–30 minutit; pärast liitmist: uudistetoimetusel umbes 20–30 minutit, toimetuse koosolekud 40–60 minutit.	Toimetuse koosolek umbes 20 minutit, öhtune valmivate külgede ja esikülje teemade ülevaatus umbes 15 minutit.

Ajakirjanik muutuvast ajas: vestlusring EAAS-i koosolekul 19. mail 2012

Osalesid Erki Berends, Külli-Riin Tigasson, Sulev Valner, Tarmo Õuema. Modereerisid Erki Berends ja Maarja Lõhmus.

Erki Berends: Kui teema on ajakirjanik muutuvast ajas, nagu palus Maarja Lõhmus, siis on mul, kui selle teema peale mõtlen, üsna raske positsioneerida ennast ajakirjanikuna. Võibolla raadio algusaegadel, Eesti Raadios töötades ma seda ka olin. Hiljem, eraraadios, veel vähem eratelevisioonis, ma kindlasti ajakirjanik enam olnud ei ole. Seal ma olen olnud pigem logistik, ei enam. Paraku, aja jooksul ongi vist paratamatult niimoodi muutunud, et omaaegne, klassikaline ettekujutus ajakirjanikust on aja jooksul teisenenud. Meie kursuse lõpetamise ajal, 1981. aastal, toimus see Eesti meediamaastikul veel üsna hästi ja ajakirjanikud olid tõepoolest ajakirjanikud, nad olid haritud, nad olid kogemusega. Nad olid koolist saanud tugeva teoreetilise pagasi, elust praktilise kogemuse. Nüüd on see aja jooksul päris tugevasti muutunud. Eriti kui ma loen mõnda kirjatükki, kus räägitakse „staarajakirjanik“ sellest-ja-sellest, kelle nime ma peaaegu pole kuulnudki, siis on mul raske aru saada, keda siis praegusel ajal ajakirjanikuna üldse käsitletakse. Teiseks on muutunud meid ümbritsev elu ja aeg ise, mis määrab, millist rolli ajakirjanik ühiskonnas mängib. Midagi on õnneks siiski jäänud.

Tsiteerides taas Juhani, siis: „Ajakirjanikud te võite olla, inimesed peate olema!“ Loodan, et enamikust Juhani käe all õppinutest ja ülikooli ajakirjanduse lõpetanutest on saanud head inimesed. Vähemasti oma kursuse põhjal võin seda öelda, me hilisemad kokkutulemised on seda kinnita-

nud. Ja teine pool sellest lausest: „Ajakirjanikud me võime olla.“ Eks me siis püüa nii hästi või halvasti, kui meil see õnnestub. Teisest küljest on jälle aeg ja ühiskond need, mis meid ühel või teisel moel muudavad. Kui 1980-ndatel olid need aspektid, mis meid paratamatult muutsid, need, et oma suurte mõtete ja tarkade väljaütlemiste juures pidime ikkagi arvestama asjaoluga, et selle vastu ei hakkaks liiga palju huvi tundma organid, mis asusid kunagi siin Vanemuise tänaval või Tallinnas Pagari tänaval.¹ Teisalt piiras meid ka sisemine tsensuur, mis ei lubanud võibolla kõike alati otsest välja öelda. Nüüd oleme jõudnud aega, kus Eesti on ajakirjandusvabaduselt üks juhtivaid riike kogu maailmas. Ja see on väga positiivne.

Sellest hoolimata, tahame seda või mitte, on ka vaba ajakirjanik seotud. Kes on avaõiguslikus teenistuses, nendel on võibolla lihtsam. Kes on aga erameedia teenistuses, peab ikkagi arvestama asjaoluga, et väljaande omanik tahab väljaande tegevuse pealt kasumit teenida. See on turumajanduslik paratamatus. Kui seda ei suudeta, on kaks võimalust: painutada end veel rohkem allapoole või otsid leiba kuskilt mujalt, teiselt elualalt. Mõlemad on ühtviisi halvad alternatiivid. Mulle tundub, et Peegli õpilased, aga ka need, kes on Tartu ülikoolist välja tulnud, keda ma olen oma ajakirjanduslikus praktikas saanud kohata, on vähemalt ajakirjanikud, kes suudavad oma pead mitte ülemääralla suruda. On niihästi inimesed kui ka head

¹ Viide KGB kontoritele Tartus ja Tallinnas (Toim).

ajakirjanikud. Sellised on mõtted, mis mind sel teemal aktiveerivad. Nüüd Tarmo.

Tarmo Õuema: Ma ütlen ühe mõtte. Kui ma teemapüstitust kuulsin, siis esimene mõte oli, et meie tööprotsess, lugude valmimise kiirus on tohutult muutunud. Aga teistpidi — ja ma olen töötanud ajakirjanduses 19 aastat —, ega ajakirjaniku enesetunnetuses väga palju muutunud ei ole. Võrrelda võiks autojuhiga: meil ei teki küsimust, kas autojuht, kes oli 20 aastat tagasi autojuht, on tänapäeval ka autojuht, kuigi autod on muutunud, liiklustihedus on muutunud, liiklusskeemid on muutunud, kiirused on kasvanud. Muidugi on meil hästi palju uusi võimalusi ja kohustusi ning ühiskond on muutunud. Palju rohkem on parameetreid, teemasid, erinevaid huvigruppe, auditooriume, aga ajakirjanik tunneb ennast ikkagi ajakirjanikuna.

Külli-Riin Tigasson: Ehkki ma ei saa teha nii pikki, pea kahe aastakümne pikkusi üldistusi — mul ei ole nii palju staaži kui eelkõnelejal, tunnen ennast siiaamaani algaja ajakirjanikuna, kuigi järele mõeldes kuulun Päevalehe ajakirjanike hulgas ka juba „vanemate olijate“ sekka —, olen nõus Tarmo öelduga, et vaatamata sellele, et ajad on muutunud, tekkinud on uusi tehnilisi võimalusi, on see, kuidas ajakirjanikud näevad oma rolli ja tööd, ikkagi üldjoontes samaks jäänud. Tõsi, toimetustes on ajakirjanikel väga erinev rollijaotus. Minu arvates ei kuulu ajalehes suurim võim juhtkonnale, peatoimetajatele ega keskastme juhtidele, vaid reporteritele, kes lõppkokkuvõttes on need, kes otsivad teemasid, valivad allikaid ja lähenemisnurki. Toimetajate tööst moodustavad paraku suure osa tehnilisemad ülesanded: lugude lühendamise, piltide valik, valmis külgede ülevaatamine enne trükkimineku. Kasvamas on *online*-ajakirjanike roll ja ilmselt just nende puhul võibki näha suurimat muutust suhtumises ajakirjaniku töösse. *Online*-ajakirjanduses valitseb tohutu ajasurve, võimalikult kiiresti tuleb „toota“ võimalikult palju erinevaid uudiseid. Ja see võib tekitada ohu, et keskendutakse kvantiteedile, et lugejal oleks justkui hästi lai valik erinevaid pealkirju ning et lood jõuaksid võimalikult kiiresti internetti üles, ning selle aja ja mitmekesisuse surve tõttu võib tekkida oht, et

kõlama jääb ühe või teise pressiteate sõnastus, et fakte ei jõuta alati üle kontrollida.

Sulev Valner: Täna sel Juhani-päeval tõden, et mullegi on Peegli loengutest ikka kõige kirkamalt meelde jäänud see tõdemus, et ajakirjanik sa võid olla, inimene pead olema. Lisaksin omalt poolt juurde: kodanik pead olema. Aeg-ajalt tundub võibolla suurtes meediakombinaatides, et praegune ajakirjandus peaaegu saakski hakkama ilma ajakirjaniketa. Et olekski *copy-paste* ja jooksvate teemade ülessoojendamine. Aga siis ühel hetkel tekib ikkagi situatsioon, et on vaja pärisajakirjanikke, ühiskonna mõtestajaid. Kui ajakirjandus püüab hakkama saada moodsa meediana ilma pärisajakirjaniketa, siis ta riskib, et asi käib alla. Eriti paberajalehed, mis on nagunii juba muutumas mõnevõrra elitaarseteks nähtusteks. Või on hoopis nii, et toimetustes on juba jaotus, et on n-ö musta töö tegijad ja siis on mõned ajakirjanikud, kes kirjutavad pärislugusid? Ma ei usu neid ennustusi, et uus meedia toob kunagi selle, et igauks on ise ajakirjanik, paneb ise pildi kokku ja polegi enam ajakirjandust kui kellegi tasulist tööd.

Erki Berends: Ma ei julgeks nüüd öelda, et ühed on sellised puhta töö tegijad, printsid ja printsessid, kelle ainus ülesanne on korjata kuus kokku üks superlugu ja siis pikalt jälle hoogu koguda, ja teised on need, kes täidavad kuidagi kas leheruumi või saateaja ära. Eks igauks toimeta oma võimete ja võimaluste piires. Või mis seal salata, ega sündmuste poolest, kui ma toon näiteks uudisteajakirjanduse esile, ei ole näiteks maikuu võrreldav juuliga, kus on tõepoolest hapukurgihooaeg ja sündmusi lihtsalt pole. Kuidagi tuleb see eetritund täis saada ka siis...

Teisalt jälle on *online*-meedia kruvinud tempo niivõrd ägedaks, et militaarseid termineid kasutades — sihtimise jaoks enam aega eriti pole, tulistada tuleb puusalt! Kui läheb juhuslikult pihta, siis on kõik hästi, aga kui ei lähe, siis on maged. Tulles veel korraks nüüdisaegsete tehniliste vahendite juurde, millele Sulev siin korra viitas, siis näiteks raadioajakirjaniku töö on muutunud viimase paari aasta jooksul täiesti teistsuguseks. Kui varem otse-eetris töötades ei olnud võimalik oma loo juurde enam tagasi pöörduda — linnukene lendas välja, kinni enam ei püüa —, siis nüüd on asjad teisi-

ti. Korduskuulamiste puhul jääd mõne „näpuka-ga“ halastamatult vahele, kuni kohtu-*case*'ini välja. Teine kord saad aga mingi lauslolluse korduskuulamise tarvis lihtsalt ära koristada. Nüüd on *podcast*'ide ja kõikvõimalike muude tehniliste võimalustega võimalik praktiliselt kogu programm üle käia ja kuulata, kuidas asi oli. Vastutus on ajakirjanikul oluliselt suurem, kui oli aegu tagasi.

Külli-Riin Tigasson: Küsimus oli, kes on musta töö tegijad, kes on ajakirjanikud. Ma ei kasutaks sellist väljendit, aga toimetustes on tõesti rohkem „nähtamatu töö“ tegijaid kui neid, kelle nimi on reaalselt iga päev lehes. Nähtamatud on toimetajad, keskastme juhid. Enne ühinemist Eesti Ajalehtedega oli Eesti Päevalehes 100–150 töötajat, kellest ainult poolsada olid need, kes reaalselt kirjutasid. Ülejäänute sekka kuulusid kujundajad, turundusinimesed, raamatupidajad, assistendid, kõik „taustajõud“, kes tegid ajalehe väljaandmise võimalikuks.

Erki Berends: Pigem oli see küsimus selle suunitlusega, et inimestest, kes kirjutavad, on osa need, kes kirjutavad lihtsakoelisemat teksti, osa on sellised, kes kirjutavad keerulisemat. Kas see nägemus, et nii ongi hea, nii on õige, kas see on aktsepteeritud?

Külli-Riin Tigasson: Sellist eristust päris teha ei saa. Ajakirjanikud töötavad sageli mitme erineva looga ühekorraga. Ning kui keegi on mitu päeva ühe suure looga vaeva näinud, kirjutab ta nende suuremate lugude vahele ehk paar lihtsamat, vähem aega nõudvat teksti. Sellist hierarhiat, et keegi teeb ebahuvitavamaid või ebaolulisemaid asju, teine aga n-ö „kõrgemaid asju“, Eesti Päevalehes küll ei ole. Ajakirjanikud on võrdsed.

Küll aga tundub mulle, et uue meedia arenguga on kaasnenum üks uus nähtus: tekkinud on tekstid, mida on rangelt võttes raske pidada ajakirjanduseks, pigem on tegu teatud laadi meediatoodetega. Neid „toodavad“ needsamad ajakirjandusorganisatsioonid, kes teevad ka „tõsisist“ ajakirjandust. Ja teinekord võib näha, kuidas inimesed, kes seda laadi meedia- või sisutooteid produtseerivad, on sellest ise võõrandunud. Nad ei võta asja tõsiselt. Et kui Anna-Maria Galoian pageb Eestist, siis võtame kommentaari Nõia-Intsult, või uurime sel-

geltnägijatel, kes võidab Eurovisiooni. Võõrandumine on seejuures kahepoolne: ühelt poolt see, kes teeb selliseid lugusid, võib võtta seda hea naljana, aga ka salamisi arvata, et lugeja, kes sellist teksti loeb ja usub, on loll. Ja teisalt publik, kes selliseid tekste loeb, naerab samuti — nende lugude autorite ja nende allikate üle. Jah, seda kõike võib võtta meeelahutusena, naljana, aga ma arvan, et oma rolli mängib siin ka teatav võõrandumine ning vastastikune üleolekutunne, autorid naeravad lugejate üle, lugejad autorite ja allikate üle.

Tiit Hennoste (saalist): Aga klikke tuleb kõvasti ja reitingut ka.

Külli-Riin Tigasson: Ma ei loe ise klikke kokku ega oska vastata.

Keegi saalist: Kas valdav nägemus toimetuses on siis see, et kui meie seda Nõia-Intsu uudist ära ei tee, siis teeb keegi teine? Kui seda meediatoodet keegi ei toodaks, ei oleks ka nõudlust.

Külli-Riin Tigasson: Ju siis arvatakse, et inimesed klikivad.

Madis Vaikmaa (saalist): Keegi ei tule hommikul tööle, mõeldes, et ma pean sada klikki saama, et helistaks õige Nõia-Intsule, ei ole nii.

Sulev Valner: Muidugi on tähtsamaid ja vähem tähtsaid asju, aga kindlasti ei ole vähe tähtis ka näiteks see, milline pealkiri on mõnel täiesti anonüümsel *online*-lool, kas see pealkiri on adekvaatne või ühele-teisele poole kiivas, sellest võib tihti väga palju ühiskondlikus debatis sõltuda. Ses mõttes ei saa kindlasti öelda, et tähtsad on vaid üksikud staarajakirjanikud, kes oma nimega ja suuremalt presenteerituna teevad tähtsaid pikki lugusid, ja siis on vähetähtis muu töö.

Kui mõtleme infokeskkonna peale, mis meid ümbritseb, siis on iga samm oluline, et see keskkond oleks vähem reostunud, puhtam. Sellised mõttetute Nõia-Intsu lugude tüüpi reostused tegelikult tilkhaaval mürgitavad üldist keskkonda ja ühel hetkel see kumuleerub mingisuguseks suureks mürareostuseks, mis juba tõesti häirib meid kõiki.

Tundub, et ei juhtu ju midagi, kui me kolla-

semaid uudiseid iga päev natuke üles paneme. Üldiselt elu on ilus, Eesti riik on kindel, suurt probleemi pole. Ütleks, et Eesti ajakirjandus on praegu suhteliselt muretu [selles suhtes], et kuidas meil läheb. Juhtkirjad on küll iga päev murelikud, aga tegelikult üldisem olek on muretu.

Külli-Riin Tigasson: Mida sa mõtled? Kas pead silmas muretust ajakirjanduse enda või laiemalt ühiskonna pärast?

Sulev Valner: Seda igapäevast ohutunnet ei ole, et me kõik peame pingutama. Neid valikuid teeme iga päev. Ei ole nii, et leppisime Juhan Peegli auditoriumis täna kokku, et nüüd oleme head ajakirjanikud ja sellest piisab. Igal toimetuse koosolekul, kus ühel pool lauda tuleb üks mõte ja teisel pool lauda keegi kas võtab sellest kinni või tõrjub vaikselt kõrvale või hakkab otse vastu, et nii me ei tee. See on igapäevane võitlus ja loodusseadus on see, et kui lased asjadel minna, siis reeglina korratus kasvab.

Erki Berends: Üks asi, mis mind viimasel ajal väga häirib, on seesama *online*-meedia tempo. See on andnud uudiste tootmisele niisuguse hoo, et ajakirjanik füüsiliselt lihtsalt ei jõua teemaga tegeleda nii palju, nagu oleks vajalik. Ma ei räägi kirjakeelest, vaid suurtest apsudest, ka plokktähtedega pealkirjades. Ehk olukorrast, kui sa kaotad ära sideme objektiga või selle sündmusega, millest sa kirjutad, töötad ainult arvuti taga ja su teiseks töövahendiks on telefon. Lõppkokkuvõttes võib keegi sulle mingi kunstinäituse kohta panna niisugust pada, mille sa paned allikat uskudes täiesti süüdimatult kirja, ise nägemata sündmust ja saamata seda emotsiooni, mis kohapeal olles tekib. Ja mis selle kirjatüki sisse võiks minna. See on kahetsusväärne. Ja veel üks asi, mille puhul ma vaatan Sulev Uusi otsa. See puudutab nõukogude ajakirjanduse üht põhiprintsiipi...

Mäletan, et üks oluline printsiip nende mitme hulgast oli hariv printsiip. Kas ja kui palju täidab Eesti praegune ajakirjandus harivat funktsiooni? Ma ei sea kahtluse alla selle vajalikkust – olgu küll, et nõukaajast pärit! Või mine sa tea, kas praeguse meediapildi juures on selline rudiment üldse oluline. Kas ajakirjandus peab inimesi õpetama, suunama, juhtima? Olema ühiskonna ühendav jõud?

Kuidas sellega nüüd on? Miks ma seda küsin? Aegajalt tundub, et Eesti ajakirjanduses toimuv on justkui soovikontsert. Selle asemel, et esitada mõnd väga head teost, mis võibolla ei lähe kõigile väga hästi peale, on tunduvalt lihtsam võtta välja Meie Mees, lükata see plaadimasinasse ja tead, et pool rahvast ikka kuulab. Aga kui sellest lähtuda, siis võib juhtuda, et järgmine kord ei kõlba ka see enam ja kuulajate ootusi aimates lähed veel mingi madalama tasemega loo peale. Tõepoolest, lähtudes ainult lugejast-kuulajast, massiauditooriumist, see läbi ka kõrgema reitingu lootusest. Mis teda võiks huvitada? Mis temale võiks meeldida? Unustades ära selle, et sinu kohustus on teda ka natukene kõrgemale suunata. Õpetada teda, harida, suunata, midagi kätte näidata.

Sulev Valner: Sageli alahinnatakse kõvasti kuulajat ja lugejat. Kui ajakirjanikuna ise lähed ja suhtled näiteks mõne jahimehega, saad aru, kuivõrd palju on eesti rahval tervet mõistust, kuivõrd palju selget nägemist. Aga ilmselt on mõlemat poolt vaja, Saagimit on ka kellelegi vaja.

Olev Remsu (saalist): Nõukaajal oli teatavasti sagedasti tegemist uudise tekitamisega, et mitte öelda väljamõtlemisega. Kõik teavad lugusid sotsialistlikust võistlusest, kodumaa kaitsmisest jne. Kas tänases kvaliteetajakirjanduses, Päevalehes ja Eesti Raadios jne, tekib aegajalt selline probleem, et näe, minister saab kogu aeg peksta, nüüd tuleb kirjutada midagi positiivset tema kohta, et saaks asja tasakaalu viia. Kas antakse peatoimetaja või päevatoimetaja poolt käsk või suund, et pigem peaks sellel teemal olema midagi positiivset?

Külli-Riin Tigasson: Mul ei tule küll oma töökoostemusest meelde ühtegi juhtumit, kus peatoimetaja oleks öelnud, et teeme nüüd peaministrist spetsiaalselt midagi positiivset. Küll aga jälgitakse, juhul kui ühiskonnas käib teatud teemal diskussioon — nagu näiteks gümnaasiumireformi puhul —, et oleksid esindatud erinevad pooled, erinevad argumendid.

Sulev Valner: Positiivne lugu peaministrist mõjub tänases meediapildis rohkem nagu tööõnnetus.

Peeter Tali (saalist): Jätkangi sealt, kus sa lõpeta-

sid — *online*-meedia muutuv maailm. Tegelikult see pröksatus käis natuke varem ja Külli-Riinu jutu suhtes teen ühe faktilise märkuse, ja Margus Mets parandab mind, kui ma eksin. Eesti Päevalehes, mis tegelikult siis pandi kokku Hommikulehest, Rahva Häälest ja lihtsalt Päevalehest, kus ajakirjanikke ei olnud 25 mitte kunagi. Ajakirjanikke oli kolm või neli korda rohkem. Täna on tõesti Eesti Päevalehes 23 ajakirjanikku, tõsi küll, maht vist mõnevõrra väiksem, aga nädalavahetuse maht jälle on ka väiksem kui rahvaväljaandel Pühapäevaleht. Ridu tuleb toota. Töötempo on metsik, ajakirjanduse kvaliteet on langenud. Täpselt sama mure on ka Reutersil ja BBC-l, seal tuleb ka omajagu ridu toota. Võetakse peale järjest noori ajakirjanikke, kellel on vähe kogemusi, aga rohkem jõudu.

Sulev Valner: Kas seepärast, Peeter, põgenesidki ajakirjandusest hoopis militaaralale?

Peeter Tali: *Online*-meedia on selles mõttes väga ohtlik, olen konverentsidel palju vaieldnud Urmo Soonvaldiga, kes teeb metsikult tööd. Oleme vaieldnud selle üle, et *online*-meedias surub aeg peale ja asi käiakse välja ühe allikaga. Kunagi oli, et võiks ikka kolm allikat olla. Võiks ikka komad ja tähevead ära parandada. Kui aga hakata parandama, siis on oht, et see uudis kaob ruumist üldse ära. Aga mis on internetis sees, see juba liigub, ikka saab kätte. Kuid kvaliteetajakirjandust võiks olla rohkem.

Erki Berends: Oleme läinud jutuga ajakirjanduse peale, teemast kõrvale, jutt käib ajakirjanikest.

Peeter Tali: Juhan Peegel, kellest väga palju pole räägitud, õpetas meile oma tasakaalukal moel, et selleks, et mõista kangelasi, peaks astuma oma kangelaste saabastesse. Siis õpite empaatiavõimet. Ta ei lasknud kangelastele liiga teha. Tihti ma tunnen praegu seda, et ajakirjanikud ei ole heasüdamlikud, mis on halb. On kurjad või üleolevad.

Raul Rebane (saalist): Lähen korraks Juhani juurde tagasi. Mul on niisugune tunne, et Juhan ei andnud meile mitte ajakirjandusteadusi, vaid ta lõi Eesti ajakirjanduse eetilise platvormi. Ta ei oleks kindlasti õnnelik, vaadates seda pilti, mis praegu

ajakirjanduses on. Mäletan väga täpselt, see oli vist 1984, tema sünnipäeval. Üks lause: „Me oleme siin ajakirjandusosakonnas üritanud teid õpetada austama oma rahva muret ja rõõmu.“ Ma olen täiesti veendunud, et ta ei oleks öelnud lauset, et tulin siia õpetama, kuidas austada oma omanike muret ja rõõmu. Minu meelest juba see püstitus, ... et helistada Nõia-Intsule ja kutsuda teda kolleegiks?! (Naer saalis.) Mina ei saa kutsuda seda kolleegiks, kes helistab Nõia-Intsule.

Võiks äkki proovida keelelist uuendust. Et on olemas ajakirjanikud ja nendest tuleb selgelt eristada neid, kes teevad midagi muud. Kollaajakirjanikud. Kollad. Nad teevad kollast, see on nende maailmavaade, nad saavad seda toota. Teised ei saa seda toota. Ma ei ole päris kindel, et niimoodi saab rahulikult edasi minna, kus kõik on ühes paadis, kõiki nimetatakse ajakirjanikeks. Minu meelest madaldab see tugevalt ka selle osakonna mainet, kus me õppisime. Sest siin minu arust pandi omal ajal alus päris õigele suunale.

Külli-Riin Tigasson: Kui meile õpetati ajakirjanduse funktsioone, siis mu mäletamist mööda üks funktsioon oli ka meelelahutus.

Raul Rebane: Meelelahutus on suurepärase asi, aga meelelahutus ei ole seesama mis kollane.

Külli-Riin Tigasson: Jah, kui piiri ajakirjanduse ja „ajakirjanduslaadsete toodete“ vahel pole, siis see kahandab ajakirjanduse kui institutsiooni usaldusväarsust.

Sulev Valner: Tuleb muidugi tõdeda — ka Pressinõukogu kogemusest —, et eks me ekslikud oleme kõik. Kui keegi julgeb öelda, et tema ei ole mitte kordagi ajakirjanikuna mõne lausega kuskil eksinud või jätnud midagi ära kuulamata, mida oleks pidanud kuulama, siis ma ei tea, kui aus see ütleva on. Põhiline ongi tahtmine seda tööd võimalikult hästi ja ausalt teha, siis antakse ka mõni väiksem viga andeks.

Peeter Tali: Lõpuks on see ikka maailmavaate ja suhtumise küsimus. Mida sa siis ikkagi teenid: kas raha või veel midagi.

Külli-Riin Tigasson: Ma ütleks paar sõna oma kol-

leegide kaitseks. Peeter, sa osutasid, et näed teatud pahatahtlikkust ja seda, et ei panda ennast teise inimese saabastesse. Kui ma mõtlen oma kolleegide peale Päevalehes, siis näen pigem seda, et eelitatult võetakse ikka selle nõrgema positsioon ja seistakse tema eest. Ma ei näe ka, ausalt öeldes, inimesi, kes oleksid pahatahtlikud. Ajakirjanikud mõtlevad ikkagi eeskätt ühiskonna ja teatud nõrgemas positsiooni jäetute huvide kaitsmisele, see on esmatähtis, mitte omaniku huvid või midagi muud säärast.

Peeter Tali: Ma ei kritiseerinud Päevalehte konkreetselt.

Keegi saalist: Kui jätkaks sellisest üksikasjast, milles võib-olla midagi peegeldub. Esitaks küsimuse: kas kvaliteetajakirjanduseks võib pidada ajalehte, mis avaldab horoskoopide? Tegemist on ju puhta valetamisega, kuigi lugejatele väga meeldiva valetamisega, võibolla ka mingil määral mee määrimisega mokale jne. Igal juhul tõstab see tiraaži ja arvatavasti on omanikud sellega väga rahul. Aga kas on ikka kvaliteetajakirjandus see, mis avaldab täielikku valet. (Naer saalis.)

Külli-Riin Tigasson: Lugesin just täna Postimehe laupäevalisast intervjuud lauljaga, kes mainis taas ära, mis tähtkujust ta on. Eestis inimesed räägivad sellistel teemadel palju.

Olen muide ajakirjanikuna sageli üllatunud, kui hoolikalt lugejad lehe tagaosas rubriike jälgivad. Mina ausalt öeldes ei mäletanudki, et kas Päevalehe tagaosas on horoskoop või mitte. Ja üks päev siis vaatasin järgi, et on jah. Aga kogemused on näidanud, et kui tagaosas rubriikides, horoskoobi, ristsõna või sudoku kandis teha üksainuke väike muutus või, oh õnnetust, viga, siis on telefonid punased. Inimesed väga jälgivad ja ootavad neid piikesi rubriike seal tagaosas.

Keegi saalist: Tegelikult kõik see, mis ei ole veel toimunud, võib osutuda ka valeks. Ilmateade võib osutuda valeks. Lubatakse ilusat ilma ja tegelikult hakkab vihma sadama. See on kollane leht.

Roosmarii Kurvits (saalist): Juurika võiks siis ka Postimehest üldse ära koristada. (Naer saalis.)

Marju Lauristin (saalist): Siin on teine pool ka. Mitte kõik ajakirjanduses tegelikult ei pretendeerigi tõele vastama. Meelelahutusosa on mänguline. Tuletame meelde filmi algusaastaid, kus vaataja arvas, et jalad on ära lõigatud, kui ta nägi ekrani ainult poolt keret. Nüüd on ta sellega ammu harjunud ja tal ei teki enam seda tunnet. Ma usun, et horoskoopide ja teiste niisuguste asjade puhul võibolla peaks tegelema sellega, et oleks vähem inimesi, kes otsivad, et see peaks olema tõele vastav. On loomulik, kui seda võetakse lihtsalt mänguna ja nii me mängime igasuguseid asju. Pigem ma arvan, et hull lugu on see, kui tekivad sellised poliitilised horoskoobid, *à la* Eesti viie rikkama riigi hulka. (Naer saalis). See on tõsisem probleem kui horoskoop, mille kohta kõik teavad, et see on mäng.

Maarja Lõhmus: Küsimus ajakirjanduse ja ajakirjanike rollist. Mäletan näiteks loengut, kus Andrus Saar rääkis meile, et „Teist ja teile“ saade, just üheksa-kümne ajavööndis, oli tõstetud ümber seepärast, et inimesed hakkasid koonduma ühe saate ümber. Juhtkond märkas, et seda kuulatakse liiga palju, ja hakkas kartma. Olevat ohtlik, kui inimesed koonduvad ühe saate ümber. Ideoloogiajuhtidel oli vajadus mitte tekitada sellist avalikkust, millel oleks resonantsi ja tähendust. Raadiouurijatele tehti ülesandeks selgitada, mis ajale võiks selle saate ümber tõsta, et kuulajaid oleks vähem. Ei kujuta ette, et praegu oleks täie murega uuringuid sellest, kuidas hajutada tähelepanu.

Meil on teine olukord ühiskonna raamide mõttes. Panime Juhani-raamatusse suurelt pildi, kus Juhan Peegel räägib, laual väike sinimustvalge lipp. Aasta on 1988. Näeme, et Juhan on rahulolev.

Küsin: kas nüüd see raam, milles praegu töötaime, on selline, et me saame olla rahul? Kas meie kommunikatiivne tegevus, mida siin arendame ja uurime, kas see ei ole ikkagi kogu aeg samuti piiri peal, et peame tajuma seda, et meie igapäeva mõtetest ja suhtumistest midagi olulist sõltub? Või praegu seda piiri pole?

1980-ndate Eesti Raadios, pühapäevastes autoriprogrammides (Andrus Saar näiteks tegi pühapäevi) püüti iga saatel natuke avada väravat, kõne olid järjest täpsem, sotsiaalsem. Pühapäeva õhtuks oli tsensuuri käest avalikkusele tagasi võidetud hulk sõnu, mis hommikul olid olnud veel tabu.

Kust see piir läheb praegu?

Milles seisneb praegu ajakirjanikel ühiskonnas oma rolli tundmine?

Sulev Valner: Pärast Euroopa Liitu ja teisi suuri eesmärke on Eesti ühiskonnal saanud eesmärgi püstitamise kriis. Ajakirjandusega on sama asi. Ei ole ühist tunnet, et me peame võitlema mingi ühiskonna asja eest. Pigem kõik lihtsalt teenivad raha, nii individuaalselt kui ka kollektiivselt.

Olukord on väga muutunud, kui võrrelda 1980-ndate keskpaigast alates toimunud lubatu piiride laiendamise tegevusega, või ka 1990-ndatega, mäletan näiteks peatoimetajate kohtumisi Lennart Meriga, kus ta pani toimetajatele südamele, et meil ei ole palju aega — aeg jookseb! Me kõik peame tegema Eesti jaoks õigeid asju.

Külli-Riin Tigasson: Ajakirjanikud tegutsevad päevast päeva ülima pinge seisundis. Esiteks see vajadus pidevalt ja kiiresti reageerida kõigele päevakajalisele. See on töö, kus sa kompad iga päev omaenda piire, sa oled iga päev viimase piiri peal pingul, et saada kätte kommentaare, allikaid. Pluss kõik need ümberkorraldused ja majanduslikud muudatused, mis toimetustes on aset leidnud, personali vähendamine, ülekoormatus.

Marju Lauristin (saalist): Ma tahaksin siia lisada ühe asja. Kui me meenutame raamatupoodi 1980-ndatel, siis oli selge, et näiteks kahe nädala pärast tuleb poodi tähtis raamat, ma lähen seda ostma. Kõik teadsid, kõik kogunesid — see oli tähtis raamat. Praegu me läheme raamatupoodi ja me ei tea, kas seal on tähtsat raamatut, seal on nii palju mittetähtsaid. Tähtis raamat jääb märkamata. Aga ometigi lähme raamatupoodi alati lootes, et seal võib midagi tähtsat olla. Kui me vaatame seda, mis oli nõukogude ajal, siis see oli väga ühehülbaline, oli vähe olulisi sündmusi, kõik oli üldiselt samal liinil, piir ja ohuliin oli kõigi jaoks sama.

Seepärast oligi kõigile arusaadav, kui Lennart kutsus: nüüd, poisid, saate aru, SEDA tuleb kaitsta! Kui nüüd, kujutame ette, et meil on äkki president, kes on sama autoriteetne kui Lennart, kes kutsuks ajakirjanikud ja poliitikud Kadriorgu, ütleks: „Poisid, SEDA tuleb kaitsta.“ Keegi ei saa aru,

millest ta räägib, igaüks võib mõelda kümmet erinevat asja.

Ajakirjandus täidab siiski oma rolli, tema peale võib üldiselt olla kindel, et ta leiab need olulised kohad üles, kus just praegu keegi mingit õhuauku tahtis kinni toppida. Hoiab õhuaukusi lahti ja hoiab vaatevälju lahti, hoiab arutelu jne. See on praegu hoopis teine olukord, sest see on killustunud, see on mitmekesine ühiskond, seal ei ole seda ühte piiri. Aga kõik kokku annab selle elu, mille eest me seisame.

Andrus Saar (saalist): Ajakirjandusväljaannete juhid ütlevad alati, et nende väljaanded ei ole angažeeritud. Nad ei ütle ajakirjanikele midagi ette. Samal ajal aga avalikkus tunnetab, et ajakirjandus on angažeeritud. Toon ühe sotsioloogilise küsitluse andmed: viimase 20 aasta jooksul on oluliselt suurenenud nende inimeste arv, kes töö juures ei näita oma initsiatiivi, paljud alluvad oma ülemuskonnale. Ja mind huvitab selles olukorras ajakirjaniku roll. See on sama küsimus angažeeritusest, alluvusest või allumatusest. Sõltumatus.

Külli-Riin Tigasson: Ajalehes ei tule üldiselt teemad ülevalt alla. Põhiraskus on reporteritel, kes otsivad, valivad teemasid, lähenemisnurki. Küll aga — ja ma ei räägi siin konkreetset Päevalehest, vaid erinevatest kanalitest — leidub ajakirjanikke või meediatöötajaid, kes tõepoolest tegelevad asjadega, millega nad võibolla hinges tegeleda ei tahaks. Ka nemad valivad oma lähenemisnurki ise, justkui omal initsiatiivil. Tegelikult ei pruugi selle kanali suunitlus ja töö sisu inimesele sugugi meeldida, aga kui muud väljundit ei leita, siis lepitaksegi madalate ootustega oma tööle. Ka selline ajakirjanik-meediatöötaja mõtleb teemasid ja lähenemisnurki ise välja. See, et helista nüüd Nõia-Intsule, ei ole tavaliselt ülemuse käsk, vaid inimese enda initsiatiiv, mis tuleneb tema arusaamadest ja rolliootustest.

Erki Berends: Sina küll ei tunne ennast angažeerituna? Ei tunne, et keegi üritaks sulle selgeks teha, mida sa pead mõtlema, millest kirjutama?

Külli-Riin Tigasson: Ei tunne ennast angažeerituna.

tuna tõesti. Ajakirjanikud on kogu aeg ikka sõltunud oma allikatest, oluliste allikatega kardetakse tülili minna.

Peeter Tali: Küsimus on, mis peatoimetaja roll praegusel ajal üldse on? Kui olen peatoimetaja, kas siis pean ka ise kirjutama? Peatoimetaja ise ei jõua kõike, selleks tal ongi toimetust, mis on ta käsi. Kas peatoimetaja on administraator või loominguline toimetaja?

Sulev Valner: Arvan, et see on täpselt sama nagu teisel elualal, teatris: lavastaja võib olla diktaator, kes paneb viimase komani lavastuses kõik ise paika, kuidas lavastus on, või ta annab näitlejatele suhteliselt vabad käed tõlgendada. Kuigi muidugi lavastaja on diktaator ikkagi, võibolla see ei ole hea näide (naer).

Erki Berends: Peatoimetaja liiga hea lavastaja reeglina ei ole.

Peeter Tali: Peatoimetaja on ikkagi lavastaja.

Külli-Riin Tigasson: Peatoimetaja on mõnes mõttes nagu peegel.

Erki Berends: Kas on veel olulisi küsimusi, Maarja?

Maarja Lõhmus: Üks, mis Juhan Peeglit eriti vaevas, mille juurde ta ikka ja jälle korduvalt jõudis, on küsimus, miks ajakirjandust ei ole suunamas ja juhtimas rohkem ülikooli ajakirjandusõpetusega inimesi ...

**A J A K I R J A N D U S E
R E G U L A T S I O O N**

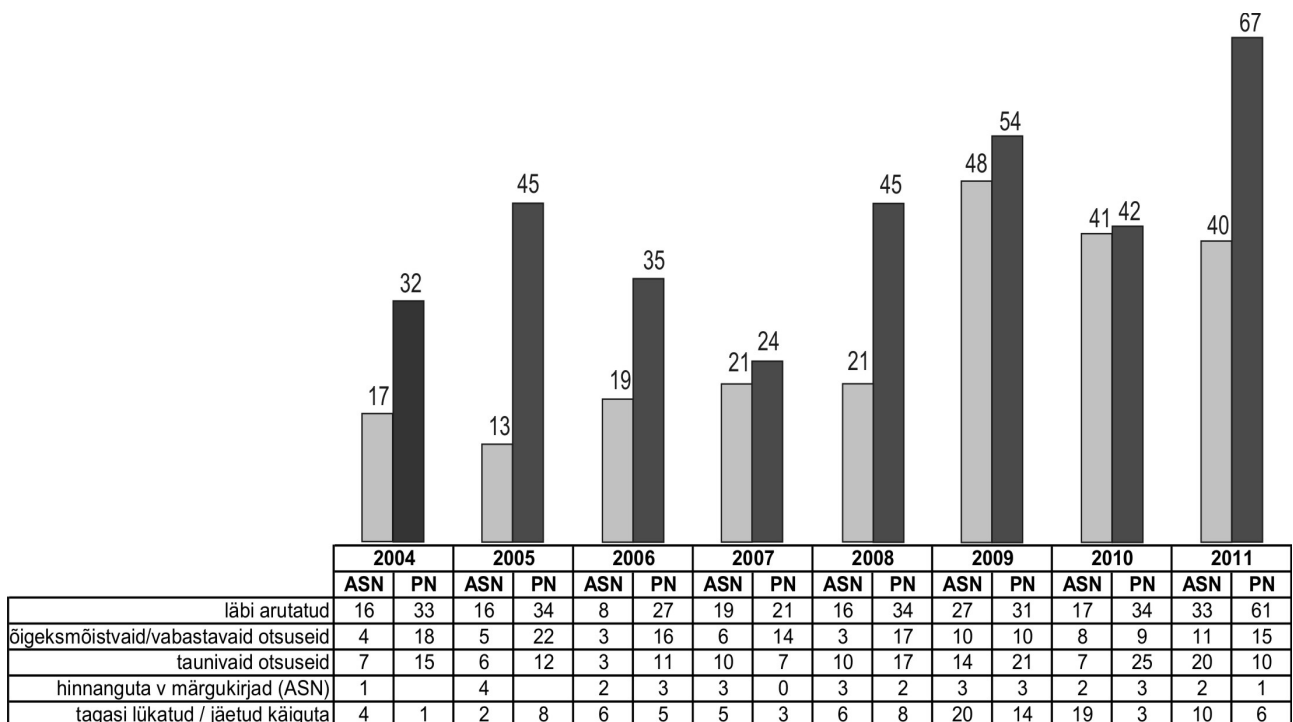
Avaliku Sõna Nõukogu: kakskümmend aastat meediakriitilist vaatlust

Urmas Loit

Ajast, mil Eesti Ajalehdede Liit (EALL) otsustas Avaliku Sõna Nõukogust (ASN) lahkuda ja luua oma Pressinõukogu (PN), on möödunud kümme aastat. ASN siiski jäi, toetudes oma liikmesorganisatsioonidele, eeskätt meediaga otsesemalt seotud Eesti Ajakirjanike Liidule (EAL) ja Eesti Meediakoolitajate Liidule (EMKL), kuigi EALL ja suurte ajalehete peatoimetajad ennustasid talle lühikest iga.

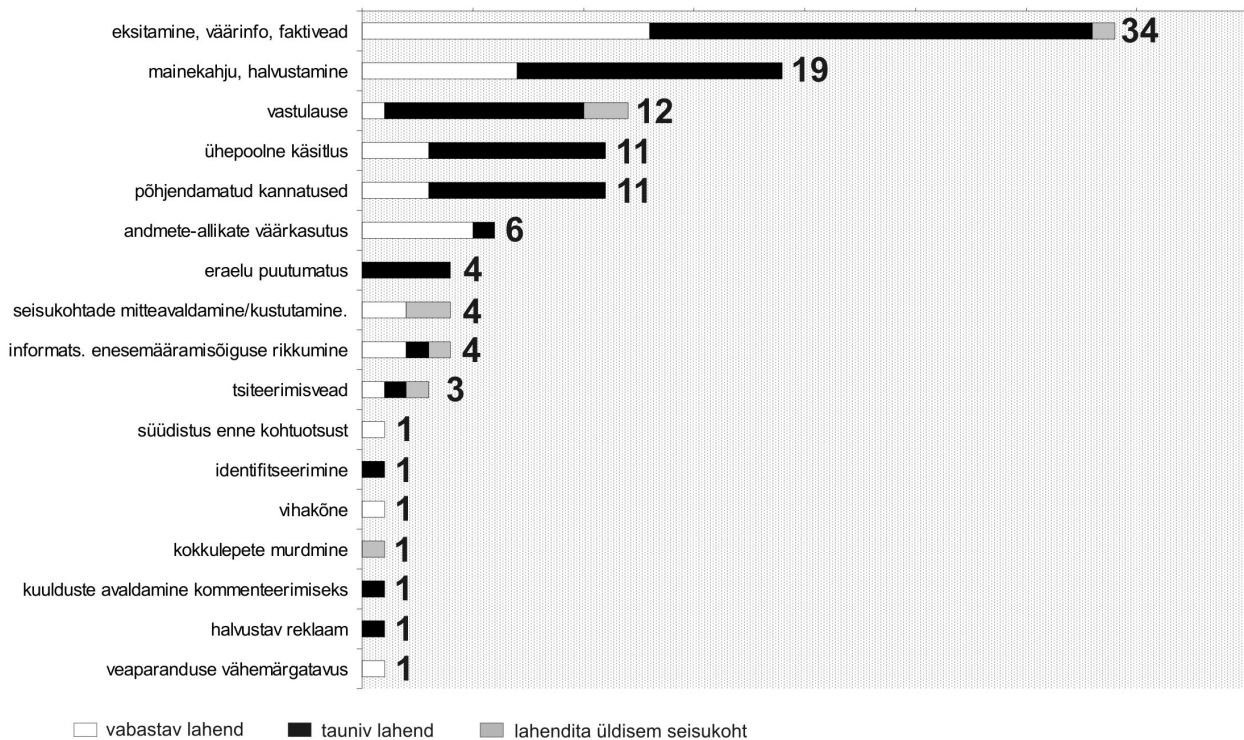
ASN kujundas end suure plaanis ümber sõltumatuks analüüsikeskuseks — kuigi säilis ka eneseregulatsiooni funktsioon, eeskätt EAL-i liikmeskonna kaudu. Eks ole ASN-ile ette heidetud sedagi, et ta loobus liiga kergelt eneseregulatiivsest

funktsioonist. Samas mõistab ja aktsepteerib ASN põhimõtet, et eneseregulatsiooni toimimiseks peab ühel või teisel moel olema kaasatud arutelualune toimetuse/ajakirjanik. Samas kuulub ASN-i laadi mõttekoda, samuti nagu mitmesugused lugejatekuulajate-vaatajate ühendused, vaieldamatult ajakirjanduse vastutuskohusluse (*media accountability*) instrumentide hulka ning panustab debatti ajakirjanduse kvaliteedi üle: hoiab üleval väärtuspõhist diskussiooni, teeb avalikkusele arhiivina kättesaadavaks argumentatsiooni ühe või teise ajakirjandusliku materjali kohta ning kuulab ära inimesed, kes oma meediaga seotud murega pole toi-

Joonis 1. Avaliku Sõna Nõukogusse ja Pressinõukogusse laekunud kaebuste hulk ja nende lahendused aastatel 2004–2011.

Allikas: Avaliku Sõna Nõukogu ja Pressinõukogu kodulehed

Joonis 2. ASN-ile esitatud kaebuste põhjused 2005–X/2012

metustes mõistmist leidnud. Aga ka ajakirjanikud jälgivad, milliste argumentidega ASN ühte või teist meedias kerkivat probleemi käsitleb.

Avalikkusele oma seisukohtade kommunikeerimise viisid on viimase aastakümnega oluliselt muutunud. Kui ASN-i alguspäevil oli möödapääsmatu, et taunitud väljaanne avaldaks enda kohta käiva otsuse – ja see on eneseregulatsiooni ainus n-õ karistus –, siis internetiajastul on võimalik avalikkuseni jõuda ka teemat ajakirjanduses tiražeerimata. ASN-il on kodulehekül (www.asn.org.ee) ning konto Facebookis.

Kuigi meediaväljaannete blokaad¹ ASN-i suhtes on veidi leevenenud ning erinevad ASN-i tõstatatud teemad ja tehtu on mõnel puhul ületanud uudisekännisegi, väldib osa peatoimetajaid ASN-iga suhtlemist. ASN küsib seisukohta ka loo kirjutanud ajakirjanikult ning üks osa neist suhtleb ASN-iga, mõni siiski vaid *off-the-record*, püüdes toimetuse poliitikaga mitte vastuollu minna.

On küsitud, kuidas saab ASN oma hinnanguid anda, kui toimetuse ja ajakirjanik on ära kuulamata. Toimetuse seisukohta on võimalik teada saada ka avalikke allikaid, sh ajakirjanduses ilmunud materjale (artiklid, saated) kasuta-

des. Avaldatud materjali suhtes saab arvamuse kujundada tekstianalüüsi meetodite abil. Terves reas küsimustes, eriti mis puudutavad materjali hankimist ja kokkuleppeid, ei ole tõepoolest võimalik vaid ühe poole seisukohtade põhjal otsust teha, kuid pahatihti on neis küsimustes võimatu selgust saada ka poolte lahknevate ütluste põhjal. Siis teeb ASN „lahendita“ otsuse, milles üldjoontes kirjeldab, kuidas asjaosalised oleksid pidanud hea tava kohaselt käituma.

ASN tegutseb õhinapõhiselt, sisuliselt olematu eelarvega. See seab piirid ka ASN-i suutlikkusele mõjutada meediapoliitikat laiemalt. Samas on riik ASN-i kaasanud ka näiteks nn allikakaitse-eelnõu arutamisse.

Enim probleeme faktivigadest tekkiva mainekahjuga

ASN-ile laekunud kaebustest seondub suurem osa meedias avaldatud ebaõige informatsiooniga: see on olnud kas täiesti väär, vääralt tõlgendatud, moonutatud või muud moodi eksitav. Vähemasti tundub nii kaebuse esitajale. Selles küsimuses lahendistatistikat jälgides selgub, et enam kui kolmandikul juhtudest on kaebus ASN-i hinnangul olnud põhjendamatu, üle poole puhkudest aga siiski põh-

¹ Vt <http://www.asn.org.ee/foorum/viewtopic.php?t=439>

jendatud. ASN on väljendanud seisukohta, et lihtsalt faktieksimus ei ole iseenesest eetikarikkumine (nt kaasus 512). Ajakirjanduse eetikakoodeks lähtub eeldusest, et ajakirjanduslikkus infotöötluses on eksimused võimalikud, ja sätestab terve rea meetmeid, mida sel puhul rakendada. Taunimisväärseks muutub valeväidete avaldamine kombinatsioonis muude põhimõtete eiramisega — informatsiooni ei ole kontrollitud piisava hoolikusega, kõiki pooli ei kuulata ära võrdse tähelepanuga, hoidutakse vastulause võimaldamisest või tekitatakse põhjendamatuid kannatusi. Et ASN-il puuduvad protsessuaalsed võimalused faktilisi asjaolusid üle kontrollida, siis oleks ajakirjanduses ilmunud faktivigadest tekkinud meelepaha korral mõistlik pöörduda toimetuse poole ja taotleda veaparandust või vastulauset.

Samas tuleb ette juhtumeid, mille puhul süüdistatav pool on ära kuulatud n-ö formaalselt, tegelikult ära kuulamata: see tähendab, et küsitakse küll selgitust, aga esitatavaid argumente ei võeta artikli kogukontekstis sisuliselt arvesse või jäetakse need proportsionaalselt esitamata. Mõni lugu esitatakse narratiivina, millest on ka asjatundjal raske aru saada, millistel allikatel süüdistatavate seisukohade refereering põhineb. Näiteks Eesti Ekspressis on seda laadi žanr laialdaselt kasutusel (vt kaasused 516 ja 527).

Fakti- ja tõlgendusvigade põhjustajaks võib olla ka kajastatavaga seonduvate oluliste taustategurite mittetundmine või eiramine, nt et juriidiline isik ja eraisik ei ole üks ja seesama (kaasus 548).

Kaebuste põhjuste esiviisik on moel või teisel omavahel põimunud. Esitatud graafikus (joonis 2) võib ühes kaebuses korraga esineda mitu põhjust, mis on klassifitseeritud kaebuste sõnastuse, mitte ASN-i lahendite järgi. Mõnel puhul kvalifitseerib ASN meediaeetilise probleemi ümber või fokuseerub kõnealus materjalis leiduvale tõsisele ebakohale, mida kaebuses pole selliselt välja toodud. Niiviisi püüab ASN kaasa aidata meediateadlikkuse tõstmisele ning panustab debatti meedia kvaliteedi üle.

Järjest kasvab selliste kaebuste hulk, mis puudutavad inimeste informatsioonilise enesemääramise õigust. Iga kord, kui midagi avaldatakse, peab toimetuse lisaks avalikule huvile kaaluma ka seda asjaolu — mida vähem on isik avaliku elu tegelane, seda vähem on meedial õigust erellu tungida.

Kuigi eetikakoodeks seda nii täpselt ei määratle, on terve rida oma tegevusega ajakirjanduse huviorbiiti sattunud isikuid avaliku elu tegelased vaid piiratud ulatuses² — mis tähendab, et avalik tähelepanu on nende suhtes õigustatud vaid konkreetse juhtumi või tegevuse raames. Näiteks ei pea ei näitleja, kirjanik või autoõnnetuse juhutunnistaja kogu oma elu üksikasju meedia ees avalikult kiskuma ega neist aru andma. Teisalt aga, kui nad seda siiski nt hetkekasu ajel otsustavad teha, siis juba avalikkuse ette lastud informatsiooni enam avalikult teabeväljalt tagasi võtta ei saa. Eriti puudutab see avaliku elu tegelasi, kes ilmuvad avalikkuse ette viisil, mis otseselt kutsub esile avalikkuse tähelepanu. (Nt kaasus 415, mis puudutas kohtunik Merle Partsi ilmumist avalikule meelelahutusüritusele koos saatjaga.)

Põhistamata süüdistustega seonduvad probleemid

Omaette rühm kaebustega tõstatatud probleeme seonduv ajakirjanduses avaldatud lugudega, mille puhul ajakirjandus on võtnud hinnangutes viimase kohtumõistja rolli, samas kui põhikohustus – kõik asjasse puutuvad allikad läbi töötada – on jäänud täitmata. Süüdistused, mis on esitatud meelevaldsete tõlgenduste ja oletuste pinnalt, kahandavad ka põhistatud väidete usaldusväarsust.

Viimaste aastate materjalidest kuulub sellesse rühma nt Äripäevas ilmunud lugu arstide väidetavast kinnimakstusest ravimifirmade poolt. ASN nimetas avalikku huvi teenivaks küll teemat, kuid mitte selle ajakirjanduslikku teostust. ASN täheldas:

Ajakirjanik ei esita uurimisküsimust väidetava arstide huvide konflikti tekkimise kohta seoses osalemisega ravimifirmade rahastatud koolitustel — kirjutises ei selgitata ega tõendata, missugused arstid ja mismoodi on patsiendi huvisid kahjustades või tervist ohustades rakendanud raviskeeme, mis lähtuvad eeskätt ravimifirmade lobist. Seda peaks tegema konkreetsete näidete põhjal. Avalikkuse ja patsientide huvide

² Euroopa õigussüsteem seda mõistet valdavalt ei kasuta, näite leiab USA ülemkohtu kaasusest *Gertz vs Robert Welch, Inc.*, 418 U.S. 323, 325 (1974), mis avaliku elu tegelaseks oleku ulatust määratles. Vt nt Kent Middleton & Bill Chamberlin. *The Law of Public Communication*. New York–London: Longman, 1988, lk 113.

kaitsmiseks ei saa pidada konflikti ja usaldamatuse õhutamist ühe ameti esindajate (praegusel juhul eeskätt arstide) vastu neid süüdistades ja kritiseerides. Huvikonfliktide temaatika on avalikkusele oluline, kuid eeldab põhjalikku ja ranget uurimistööd, kus järeldada ei saa enam, kui andmed võimaldavad.

Äripäev manipuleeris erinevate blogitsitaatidega, mida esitleti oma väidete tõendusena. ASN pidas kahetsusväärseks, et samal ajal kui Äripäeva toimetuses heidab nii Arstide Liidule kui ka ravimifirmadele ette vähest debatalmidust, piirab toimetuse seda ringi, kes tohib osaleda arutelus debati, sh Äripäeva enda käsitluste kvaliteedi üle (kaasused 500 ja 501). Paradoksaalselt pälvis Äripäeva käsitluste autor Ajalehtede Liidu aasta ajakirjaniku tiitli.

Sarnaselt, vaid kõrvalt kuulnud fraasile põhistas PBK uudistereporterit suhtes etteheitva loo Kanal 2 saates „Suverereporter“, milles kajastati küüditamise aastapäeva. „Suverereporter“ reporter, kes polnud PBK uudistesaadet (mis oli eetris samal ajal „Suverereporteriga“) vaadanudki, järeldas oma saates: „PBK reporterit vestluskaaslaste vastustest tuli välja, et tegu olevat ainult Eesti riigi venevastase propaganda üritusega.“ Süüdistatavat ära ei kuulatud, Kanal 2 leitud tunnistaja kinnitas vaid sõjakaid arvamusi sisaldanud intervjuu toimumist. Viimast ei eitanud ka PBK ajakirjanik. ASN märkis oma lahendis, et „Suverereporterit“ etteheitnud PBK-le ja ajakirjanikule olid põhjendamatud:

[--] väidetavalt vaenulikku hoiakut väljendas hoopis intervjueritav ning see ei pääsenud eetrisse. Ajakirjanik ei saa ega pea vastutama intervjueritava öeldu eest ning professionaalse tava juurde kuulub võimalikult paljude allikate ära kuulamine. Seega saab ajakirjaniku tööd hinnata vaid tema lõpp-produkti põhjal.

Sisuliselt oli tegu eelarvamuste taastootmisega. ASN-i hinnangul manipuleeris Kanal 2 reporter süüdistavate väidete faktipõhisusega:

„Suverereporteris“ kinnitas väidetavalt riigivaenuliku intervjuu toimumist pealtnägija, mis aga ei tõenda kuidagi PBK reporterit väidetavalt riigivaenulikku teemakäsitlust. (kaasused 517 ja 523)

Postimees aga avaldas pärjatud ajakirjaniku sulest filmi „Savisaar“ arvustuse. Ajakirjanik nimetas filmi propagandaks ning usutles filmis küsitletuid. ASN taunis, et ajakirjanik oli manipulatiivselt küsitlenud oma arvustuse peakirjas viidatud prominente, andes küsimuses ette eelduse, et tegemist on valimisfilmiga. Artikli jaoks küsitletud isikud ei olnud ise filmi vaadanud, samuti ei olnud ka artikli autor filmi täismahus näinud. ASN-i hinnangul asetas ajakirjanik küsitletavad olukorda, kus nad pidid põhjendama, miks nad osalesid propagandafilms. Aga seda žanrimääratlust ei tõestanud ei artikkel ise ega filmi retseptioon — ASN vaatas filmi läbi. Mitu usutletavat avaldas filmis Savisaare kohta hoopis kriitilist hinnangut. Artikli autor jättis loos märkimata, et ka teda on põgusalt filmis näidatud — seejuures Keskerakonna valimiste tähistamise üritusel Savisaarega soojalt suhtlemas. See kaader tekitab ASN-i hinnangul kahtluse, et ajakirjanik ei olnud oma hinnanguis erapooletu.

Legitimeeritud mõnitamine

Eriti kahetsusväärne on käsitluse objektide sildistamine-mõnitamine artiklites, mille puhul võiks eeldada ajakirjanduslikku uurimistööd ning selle tulemuste esitamist faktidena. Neil puhkudel on hägustunud piir meelelahutuse, pullitegemise ja sisulise ajakirjanduse vahel mitte ainult ühe väljande, vaid koguni ühe artikli (saate) raames.

Ulatuslikem sellekohane näide oli Eesti Ekspressis ilmunud nimekiri 90 kõige kultuurivaenulikumast teost (21.02.2008; ASN-i kaasused 385 ja 387) — selles nimetati Rein Veidemanni kirjutisi „inimsusevastasteks tegudeks“. Ka „Priit Pullerits (1965)“ oli ilma igasuguste selgitusteta arvatud sellesse nimekirja, mis põhiosas oli tõsiseltvõetav retrospektiiv. Ajaleht selgitas hiljem, et tegu oli „satiirilises võtmes kirjutatud arvamusallooga“. Ajaleht oli seisukohal, et avaliku elu tegelane peab suutma taluda tema kohta avaldatud arvamust isegi juhul, kui tegemist on iroonilise, satiirilise või üldse negatiivse arvamusega. Ajalehe hinnangul oli aluse tu kaebaja etteheide selle kohta, et tema seisukoht jäeti kuulamata, sest tegu polnud konfliktsituatsiooni kajastamisega. Nende argumentide põhjal tegi Pressinõukogu, kus asi samuti arutusel oli, õigeksmõistva otsuse (PN kaasus 189).

ASN aga ei nõustunud, et nimekirja (loendit), mis süstematiseerib ja hierarhiseerib informatsiooni ja mille faktilisusele viitab muu hulgas ka pealkiri, saaks žanriliselt käsitleda arvamusega. Väide Rein Veidemanni artiklite kohta oli esitatud raamsissejuhatuses loendi osana, koos okupatsioonide, kultuuritegelaste vangistamise, mõrvade, välismaale põgenemiste ja EK(b)P VIII pleenumiga ja selles ei eristunud stilistiliselt kuidagi, et viie inimsusevastasena käsitletava teo kõrval on loendi üks kirje satiiriline ja lisatud „nalja pärast“. Kusjuures artiklis ei põhjendatud ei Veidemanni teoste ega Pulleritsu isiku nimekirja arvamist.

ASN märkis, et avaliku elu tegelane ei pea ära kannatama igasugust mõnitamist ja teotamist:

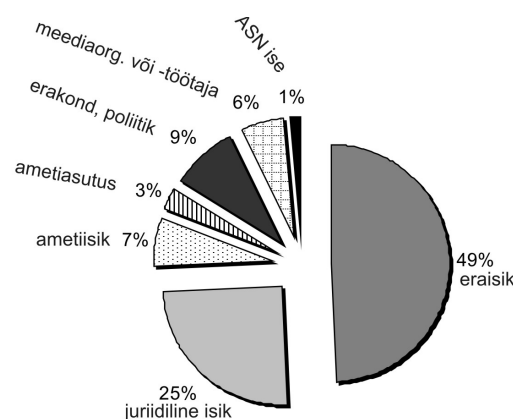
Põhjendatuks saab pidada üksnes niisuguseid kannatusi, mis tekivad inimesele seoses tema enda tegevusega, mille üle arutlemine ajakirjanduses on avalikkuse huvides, sest see mõjutab ühiskonnaelu üldiselt.

ASN-i lahendite kogust leiab teisigi samalaadseid juhtumeid. Näiteks ajaleht Delovõje Vedomosti nimetas üht arsti, kes väidetavalt oli sündsusetult kommenteerinud eespool viidatud Äripäeva artikleid arstide väidetavast kinnimakstusest ravimifirmade poolt. Kuigi Äripäev oli teemat pikevalt käsitlenud artiklis ja videoloos, piirdus Delovõje Vedomosti vaid infokastikesega lehekülje ülaosas, milles sildistas selle arsti kui „nädala antikangelase,, juhtides lugejat kaheksarealise vihjega uskuma, et nimetatu ongi kommentaariumis üles kutsunud artikli autori suhtes eutanaasiat rakendama. ASN taunis seda, et mainekahju tekitamine oligi materjali avaldamise eesmärk. Ja taas ei esitatud tõendusmaterjali ega jäetud kaebuse esitajale vastulause võimalust (kaasus 528).

Kaasuse 441 puhul taunis ASN aga konkreetse isiku kohta sisutühja sahina pilkavat esitamist faktiväitena veebikommentaatoritele kommenteerimiseks.

Kaebuse esitajad

Kaebuste esitajateks on valdavalt eraisikud – nende kaebused on aluseks pea poolele viimase seitsme aasta jooksul tehtud lahendeist. Veevandijagu kaebusi pärineb juriidilise isiku esin-

Joonis 3. Kaebuste esitajad 2005–X/2012

dajalt. Mõnikord kasutatakse kaebuse vormistamisel ka juristi või isegi vandeadvokaadi abi. Kuid eetilises diskursuses toimuva meediakvaliteedi arutelu puhul ei pruugi kaebuse koostamisel juriidilisest diskursusest kuigi palju abi olla. Pigem võib juhtuda, et liigselt õiguslikele aspektidele rõhuv kaebus jääb menetlemata, sest vastavalt kodukorrale ei võta ASN arutlusele õigusvaidlusi (sh seaduserikkumisi).

Aeg-ajalt esitavad kaebusi ka ajakirjanikud ja mõned meediaettevõttedki. Tegemist on üldjuhul üsna drastiliste juhtumitega – nt kaasused 385, 387, 517, 523, millest oli eespool juttu. Pöördumiste põhjal on ASN käsitlenud ka munitsipaalteadete väljaandmisega seonduvat. Näiteks kaasuses 390, kui Urvaste vallalehe toimetaja vabastati ametist seoses vallavolinike artikli „põhjendamatu ning arusaamatu moel toimetamisega,, või 432, kui linnapea asus valimiste eel koostama Sindi linnalehte toimetaja asemel tema selja taga, et näidata ette, „kuidas seda õigesti tehakse,,. Neil puhkudel lähtub ASN põhiprintsiibist: kui omavalitsuse väljaannet soovitakse välja anda ajakirjanduslikuna, siis tuleb kõigis väljaandmise aspektides lähtuda ajakirjanduse konventsioonidest, mille nurgakiviks on toimetustlik sõltumatus. Urvaste vallalehe toimetaja Margus Konnula küsis ka ise ASN-ilt nõu, kui osutus, et 40 aasta taguse rajoonilehe uudise taastrükk tekitas loos nimepidi mainitule põhjendamatu kannatusi (kaasus 363).

ASN ise on asju algatanud vaid mõnel üksikul juhul. Lähtealuseks on kujunenud juba 15 aastat tagasi pälvitud kriitika, et asju saab algatada vaid regulaarse monitooringu pinnalt – mitte juhuslikult (ja kallutatuna näival), vaid süsteemselt. Süs-

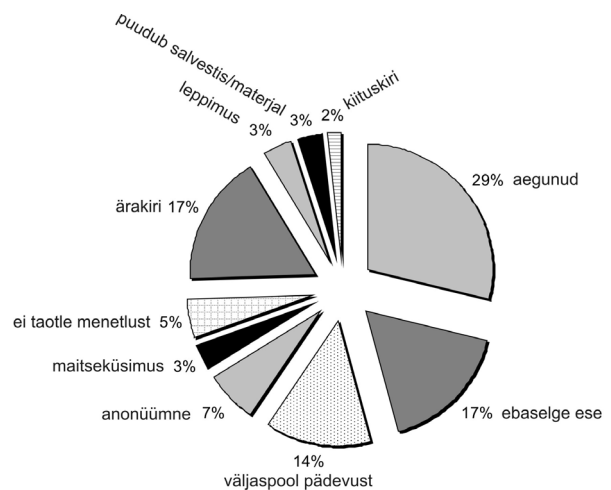
teemseks analüütiliseks monitooringuks ASN-il kahjuks ressursid puudub.

Ühena mõnest viimase seitsme aasta jooksul tõstatatud küsimustest nimetagem nn Kersna juhtumit, mis kerkis esile seoses meedias avaldatud reaktsioonidega Vahur Kersna Postimehes ilmunud ja ETV-d lepuudutanud meediakriitilistele kommentaaridele. Kersna kriitika ei vallandanud tõsimeelset avalikku arutelu ETV kvaliteedi üle, vaid algasid *ad hominem*-rünnakud tema isiku pihta, koos süüdistustega ebaetilises käitumises, tööandja maine ja kolleegide konkurentsivõime kahjustamises ning silmakirjalikkuses (kaasus 374). ASN-i hinnangul viitas aga ERR-i selline reaktsioon suhtumisele, et meediaorganisatsioonid, sh avaõiguslik ringhääling ei ole huvitatud neid puudutavast avalikust arutelust. Aga kui ajakirjandus ei ole avatud vabale ja ausale mõttevahetusele iseenda üle, siis kätkeb see endas juba demokraatiaprobleemi.

Menetlemata jäetud kaebused

Viimase seitsme aasta jooksul käsitlemata jäänud kaebustest olid ligi kolmandik seotud aegumise-ga: vastavalt kodukorrale ei vaata ASN läbi kaebusi nende materjalide kohta, mille avaldamisest on möödunud enam kui kuus kuud. Mõnede juhtumite puhul pöörduakse ASN-i poole alles sel juhul, kui kõik muud võimalused (sh õiguslikud) asja lahendada on ammendatud, kuid siis võib lahenduse leidmine ASN-ist olla juba ajakohatu.

Järjest enam põhjustab „aegunud“ juhtumite üleskerkimist avalik internetiarhiiv, kust otsimootori abil leiab hõlpsasti enam kui 15 aasta kestel

Joonis 4. Kaebuste käiguta jätmise põhjused 2005 – X/2012

avaldatud artikleid. Igaüks tahaks ju unustada kunagisi ebameeldivusi, samuti muutub ajas ammustes artiklites väidetud haridustaseme jm omaduste kohta, mis iseloomustavad inimest nt töövõimustel, kompetentsuse hindamisel jne. Ajakirjanduseetika koodeks, mis võeti vastu n-õ netiarhiivide eelsel ajastul, seda laadi probleeme ei käsitle. See tõttu oleks vajalik eetikakoodeksi uuendamine. ASN pooldab internetiarhiivide puutumatus (vt nt kaasus 476), kuid samas saaks ja võiks artiklitele lisada ajakohastavaid täpsustusi vms.

Teine kolmandik menetlemata jäetud kaebustest kas on olemuselt ebaselged või jäävad välja poole ASN-i kompetentsi. Seda segmenti sisustavad teiste hulgas isikud, kes kaebavad igale poole igasuguste asjade peale. Kuuendiku kaebustest moodustavad mitmesugused ära kirjad — ASN-ilt taotletakse sotsiaalse kontrollija rolli, et põhjades asja kalevi alla ei jäta. Aga ära kirjad võtab ASN vaid teadmiseks ning paigutab arhiivi.

Avaliku Sõna Nõukogu liikmeskond

Nimi	Esindatav organisatsioon	Amet
Epp Lauk, esimees	MTÜ Meediaseire	Jyväskylä ülikooli ajakirjanduse professor
Margarita Kornõševa, aseesimees	Eesti Ajakirjanike Liit	Delfi toimetaja-reporter
Triinu Vernik aseesimees	Eesti Juristide Liit	Endine riigikohtunik
Enn-Toivo Annuk	Eesti Tarbijakaitse Liit	ETL juhatuse esimees
Halliki Harro-Loit	Eesti Meediakoolitajate Liit	Tartu ülikooli ajakirjanduse professor
Tamara Kalantar	Eesti Ajakirjanike Liit	BNS-i ajakirjanik
Urmas Loit	MTÜ Meediaseire	MTÜ Avalik Sõna juhataja, Tartu ülikooli ajakirjanduse lektor
Mart Nutt	Eesti Ajakirjanike Liit	Riigikogu liige, Inimõiguste Instituudi nõukogu liige
Heidi Tammar	Eesti Meediakoolitajate Liit	Kuristiku gümnaasiumi meediaõpetaja

Allikad

Avaliku Sõna Nõukogu lahendid — http://www.asn.org.ee/asn_lahendid.php

Avaliku Sõna Nõukogu statistika — <http://www.asn.org.ee/statistika.html>

MTÜ Avalik Sõna käsikirjalised analüüsid

Pressinõukogu otsused — <http://www.eall.ee/pressinoukogu/kaebused.php>

Pressinõukogu statistika 2002–2005 — <http://www.eall.ee/pressinoukogu/statistika2005.html>

Pressinõukogu statistika 2006–2012 — <http://www.eall.ee/pressinoukogu/statistika.html>

Kuidas Pressinõukogu täna oma rolli näeb?

Pressinõukogu tegevussuundadest ja probleemidest

Eve Rohtla

Iga ajakirjandustudeng teab seitset uudise kriteeriumi ja hulka kõrvaltegereid, kindlasti ollakse kuulnud ka seitsmest intervjuerimise surmapaustust, mida tuleks vältida. Ometi võime neid intervjuudest leida, nt küsimuse mitte küsimist, kahe küsimuse korraga küsimist ja suunavate küsimuste esitamist.

Eetilise töösuhetumise poolest võib ajakirjanikke (nagu ka ükskõik millise teise elukutse esindajaid) jagada kolme rühma: need, kelle jaoks see on enesestmõistetav, kellele see on n-ö verega kaasatud; need, kellel on seda vähevõitu, ja need, kellel seda polegi.

Paraku ei ole esimene rühm sugugi valdavas enamuses, mistõttu näeb leheveergudel aeg-ajalt ikka veel vigaseid ja kontrollimata fakte, süüdistatava poole eiramist ja talle mitte sõna andmist ning eksitavaid pealkirju.

Eetilise suhtumise puudujääke võib teatud määral tasakaalustada põhjalik reporteritöö, mis vähendab riske või jätab sündimata selle ameti tööõnnetused.

Eneseregulatsioon üldisemas mõttes on oma käitumise ja tunnete reguleerimine, et saada hakkama iseendaga ja tulla toime ümbritsevate ini-

mestega. Ajakirjanduse eneseregulatsioon seisneb ajakirjanike valmisolekus heast ajakirjandustavast vabatahtlikult kinni pidada. Eetikareegleid täites näitavad ajakirjanikud üles soovi läbi rääkida, viigu tunnistada ja kõiki pooli ära kuulata ehk tahet oma ametit au sees hoida.

Ajakirjanduse eneseregulatsiooni vahend on ajakirjanikest ja meediavälisest oma ala asjatundjatest koosnev kogu.

Mis on Pressinõukogu?

Pressinõukogu on ajakirjanduse eneseregulatsiooni organ, mis pakub lugejatele ja kirjutise (saate) tegelastele või allikatele võimaluse leida meediaga vastuollu sattunult kohtuväliseid lahendusi.

Nõukogu arutab kaebusi, mis laekuvad ajakirjanduses ilmunud materjalide kohta, arvestades ühelt poolt ajakirjanduse huve vabalt infot saada ja levitada ning teiselt poolt avalikkuse õigustatud huve suhetes ajakirjandusega.

Ajakirjanduse eneseregulatsiooni areng Eestis

1990 Asutatakse Eesti Ajalehtede Liit (EALL).

1991 EALL loob Avaliku Sõna Nõukogu (ASN), nimetab selle liikmed, kutsub juurde esinda-

jaid ka väljastpoolt meediat.

1997 ASN reformitakse. Selleks ajaks EALL-i poolt ASN-i liikmeks kutsutud seitse organisatsiooni (nii ajakirjandusest kui väljastpoolt) loovad ühingu Avalik Sõna, mille tööorganina jätkab ASN.

1997 EALL töötab välja ja võtab vastu „Eesti ajakirjanduse eetikakoodeksi“. Eetikakoodeksi loojate algsesse töögruppi kuulusid Tarmu Tammerk, Halliki Harro-Loit, Priit Hõbemägi ja advokaat Jaak Oja.

1998 ASN võtab „Eesti ajakirjanduse eetikakoodeksi“ oma töö aluseks.

2001 ASN-i juhtimiskriis.

2002. a algus Kaebuste läbivaatamine ASN-is peatatakse, EALL teatab otsusest lahkuda ASN-ist ja luua Pressinõukogu (PN).

2002. a kevad Luhtub EALL-i katse ühing Avalik Sõna laiali saata, EALL lahkub ühingust ning jätkab PN-i loomist. Pressinõukogu luuakse samal põhimõttel nagu esimene eneseregulatsiooni organ: EALL kutsub PN-i liikmed ka väljastpoolt meediat.

26.06.2002 PN koguneb esimesele koosolekule.

26.09.2002 PN kinnitab kodukorra, lahendab esimesed kaebused ja langetab esimesed otsused.

23.12.2002 PN nõustub menetlema internetiportaali kohta esitatud kaebusi.

08.04.2003 PN, Delfi, Tele2 ja Eesti Telefon sõlmivad kokkuleppe, millega internetiportalid allutavad end ajakirjanduseetika küsimustes PN-ile.

19.09.2003 PN-i statuuti laiendatakse ajakirjajatele ja portaalidele.

08.02.2005 PN-iga ühineb Eesti Raadio.

11.03.2005 PN-iga ühineb Eesti Televisioon.

28.02.2008 PN-iga ühineb Kanal 2.

2009 EALL muudab PN-i ettepanekul oma statuuti ja annab sellega organisatsioonidele võimaluse esitada kaebusi oma tegevusvaldkonna piires.

2009 PN-iga ühineb TV3.

02.01.2012 PN-iga ühineb Kuku Raadio.

Millised kaebused võetakse arutlusele?

PN menetleb kaebusi, mis on esitatud kirjalikult, koos konkreetse artikli koopiaga ja vajadusel selgitavate dokumentidega ning mis puudutavad materjale, mille ilmumisest pole möödunud rohkem kui kolm kuud.

PN ei menetle kaebusi, kui selles asjas on käimas kohtumenetlus, kui kaebuse esitaja ei ole tuvastatav või kui kaebus pole seotud hea ajakirjandustava järgimisega.

Kuidas sünnivad otsused?

Laekunud kaebused registreerib tegevsekretär.

Kui on kahtlus, kas kaebus kuulub PN-i pädevusse, teevad otsuse menetlusse võtmise kohta PN-i esimees, aseesimees ja tegevsekretär.

Organisatsioonid peavad otseselt nende tegevusvaldkonnaga seotud kaebuste puhul esitama ka kirjaliku nõusoleku inimestelt, kelle huvide kaitseks kaebus esitatakse. Ilma poolte nõusolekuta nõukogu kaebust menetlusse ei võta.

Esimeses etapis püüab tegevsekretär saavutada kaebaja ja väljaande kokkulepet (väljaande vabanduskiri kaebajale või suuline vabandus; vastulause või lugejakirja avaldamine; pooltevaheline kokkulepe, kui selgub, et väljaanne pole eksinud vms)

Kui kokkulepet ei õnnestu saavutada, taotleb tegevsekretär toimetuse kirjaliku seisukoha kaebuse kohta. Peatoimetaja vastab kümne päeva jooksul. Seejärel arutab asja PN.

PN-i liikmed saavad kaebuse materjalid kirjalikult hiljemalt kümme päeva enne istungit.

PN-i istung ei ole avalik, kui PN pole otsustanud teisiti.

PN-i liikmed tutvuvad saadetud kaebustega ning kujundavad arutluseks oma seisukoha.

Istungil vastuvõetud otsuse lõpliku sõnastuse vormistavad tegevsekretär, esimees ja aseesimees hiljemalt seitsme päeva jooksul pärast istungit.

Otsus on lõplik ja edasikaebamisele ei kuulu.

Tegevsekretär saadab otsuse väljaandele. Tauni-va otsuse saanud väljaanne avaldab otsuse muutmata kujul kümne päeva jooksul. Kui väljaande ilmumistsükkel on pikem, siis avaldab väljaanne otsuse hiljemalt teises numbris pärast otsuse kättesaamist.

Kaebuste lahendamisel on PN-i liikmed oma otsustes vabad, lähtuvad heast ajakirjandustavast, sealhulgas „Eesti ajakirjanduseetika koodeksist“.

Otsustusprotsessis ei sõltu PN-i liikmed PN-i kokku kutsunud EALL-ist. PN-i liikmed ei esinda mitte niivõrd oma organisatsiooni või tööandjat, vaid iseend.

Kui arutluse all on kaebus, mis puudutab väljaannet, mille eest vastutab nõukogu liige, siis institutsiooniga seotu selle kaebuse arutlusel osaleda ei saa ja peab koosolekuruumist lahkuma.

Kuidas saab avalikkus Pressinõukogu otsusest teada?

Pressinõukogu otsused on avalikud ja need panakse üles nõukogu rubriiki Eesti Ajalehtede Liidu koduleheküljel (<http://www.eall.ee>) pärast nende saatmist asjassepuutuvale ajakirjandusväljaandele ja kaebajale.

Ajakirjandusväljaanne on kohustatud avaldama otsuse esimesel võimalusel.

Pressinõukogu materjalid on avalikud seadusega piiratud ulatuses. Nõupidamisruumi saladuse tagamiseks ei avalikustata istungite protokolle. PN võib mitte avalikustada kaebaja nime, kui see on vajalik kaebaja huvide kaitseks.

Tüüpilisi hea ajakirjandustava rikkumisi

Üks põhilisemaid eetikakoodeksi rikkumisi on see, kui ajakirjanik on teise poole seisukohad küsimata ja kirja panemata jätnud. Selle kohta on nõukogu aastate jooksul saanud väga palju kaebusi ja teinud taunivaid otsuseid.

Sageli on artiklis piirdutud vaid ühe poole kommentaariga, uudis on üles ehitatud enamasti kellegi suhtes kriitiliselt meeletatud inimese jutu põhjal. Milleski eksinud inimesele ehk süüdistatavale artiklis sõna mitteandmine on juhtunud kas kiiruse, lohakuse või pealiskaudse suhtumise tõttu.

Kui reporter teist asjaosalist mitu päeva või isegi mitu nädalat kätte ei saa, võib alati artiklisse märkida, et teda ei õnnestunud kätte saada. Tihti jääb see artiklisse lisamata. Isegi kui hiljem nõukogule saadetud kaebusele vastates tuleb välja, et allikat on kaua otsitud või see hoiab kommenteerimisest meelega kõrvale, võiks ju lugejat kohe esi-

meses loos informeerida sellest, et ajakirjanik on tahtnud teisele poolele sõna anda.

Konflikt tekib ka siis, kui väljaanne keeldub toimetusega hiljem ühendust võtnud poole vastulause äratrükkimisest. Sellisel juhul on hea tava anda poolele, kui ta peaks pärast artikli ilmumist välja ilmuma, kohe võimalus vastulauseks.

„Eesti ajakirjanduseetika koodeks“ sätestab, et vastulausega on õigus parandada fakti pähe esitatut või tsitaate. Vastulauses kedagi süüdistama või uut teemat arendama hakata ei ole mõtet. Sellisel juhul on toimetusel õigus vastulause avaldamata jätta või kui see sisaldab parandusi, seda toimetada.

On tulnud ette juhtumeid, kui ajakirjanik on vastulausest omakorda kommenteerinud ja nii ühtlasi vastulausele vee peale tõmmanud ning näidanud, et ega see õiendaja pole asjast ikka aru saanud ja tegelikult on ajakirjanikul õigus. Hea ajakirjandustava kohaselt ei tohi ajakirjanik vastulausest omakorda kommenteerida. Vastulause tuleb avaldada esimesel võimalikul juhul viivituse ja märgataval kujul, ilma toimetuse hinnanguliste kommentaarideta.

Kui toimetus tahab teemat edasi arendada, võib seda teha näiteks järgmises lehes arvamusküljel või uudislooga, mis laiendab teemat teise külje pealt. Vastulause kõrval avaldatud taunimist leidnud loo autori õienduse puhul kasutab ajakirjanik ära oma positsiooni: olles toimetuse liige, teab ta, millal vastulause ilmub, ja saab kohe avaldada ka oma vastuväited, ning allikas, kes varasemas artiklis ilmunud faktivigu või tsitaate parandada püüab, saab kohe tunda, mida tähendab ajakirjanikuga vaenujalale sattuda.

Vääritimõistmised

Üks suurimaid konfliktide allikaid on vääritimõistmised ajakirjaniku ja infoallika vahel.

Võimaluse korral võiks ajakirjanik intervjueeritavat teavitada sellest, millal ja kus (kanal, väljaanne, rubriik, žanr) intervjueeritava ütlused avaldatakse.

See reegel peaks aitama tasakaalustada konflikti kahe põhimõtte vahel: kord juba toimunud intervjuu kuulub ajakirjanikule; infoallikas on huvitatud, et tema räägitu jõuaks avalikkuse ette viigadeta ja moonutamata.

Kokkulepped intervjuu käigus antud ja saadud materjali kasutamise kohta tuleb sõlmida enne intervjuud.

Ajakirjanik pole kohustatud artiklit enne avaldamist oma infoallikale näitama. Kui viimane soovib aga kontrollida tsitaate, siis lepitakse enne intervjuud kokku, et ajakirjanik loeb tsitaadid enne avaldamist intervjuueeritavale telefoni teel ette või saadab need meiliga.

Ajakirjanik arvestagu lubadusi andes aga oma meediaorganisatsiooni sisereeglitega. Näiteks ei saa ta uudiseallikale lubada artikli täpset ilmumisaega ja -kohta (lugu ilmub esiküljel) enne, kui see on toimetuse juhtidega kooskõlastatud. Samuti ei saa ta anda lubadust, et materjal ei ilmu refereeritult mõnes teises väljaandes.

Milline kannatus on põhjendatud?

Ajakirjanduse eetikakoodeks taotleb pidevat tasakaalu saavutamist ajakirjanduse kohustuste ja õiguste vahel, jälgides kriitiliselt inimeste tegevust, kelle teod ja otsused mõjutavad avalikkust, aga pidades samas silmas põhimõtet, et mitte kellelegi ei tohi põhjustada põhjendamatuid kannatusi.

Üks „Eesti ajakirjanduseetika koodeksi“ punkt sätestab, et ajakirjandus ei tohi oma tegevusega kellelegi tekitada põhjendamatuid kannatusi, veendumata, et avalikkusel on tõesti vaja seda informatsiooni teada.

Kui näiteks avaliku elu tegelane on pannud toime musti tegusid ja see tuleb välja, ei saa ajakirjandus sellest vaikida, kuigi tõenäoliselt kannatab inimene moraalselt või materiaalselt, näiteks kaotab une, sõbrad või töökoha. Oluline on aga vahe tegemine avaliku elu tegelase, sealhulgas tippportlase, ekraani- ja lavatähe ning tavainimese vahel. Esimestel on võim ja head suhted, samuti suurem võimalus massimeedias kõnelemiseks. Nad oskavad oma võimalusi paremini kasutada. Kõrgetel riigiametnikel on meediaga suhtlemiseks ka avalike suhete osakonnad.

Tavainimese kommunikatsioonivabadus on tegelikult piiratud, sest tal ei ole ajakirjandusega suhtlemiseks vajalikke teadmisi, kogemusi ega nõunikke. Ta satub meedia tähelepanu alla enamasti ootamatult ja ettevalmistamatult, tema võim avalike asjade kujundamisel on suhteliselt väike, kui mitte olematu.

Rõhutades avaliku elu tegelaste eristaatust ajakirjanduse jaoks, on eetikakoodeksis lähtutud ka Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas väljakujunenud põhimõttest: poliitik peab kriitikat enam taluma kui eraisik. Tuntud näidetena sellekohastest kohtuasjadest võib nimetada Lingens *versus* Austria, otsus 1986;¹ Oberschlick *versus* Austria, otsus 1991.²

Kas ajakirjanik on avaliku elu tegelane?

Ajakirjandusseminaride käigus on ajakirjanikud arutlenud, kes on avaliku elu tegelased. Arutelu on viinud piiratud ulatuses avaliku elu tegelase definitsioonini. Nende hulka on ajakirjanikud ise paigutanud oma ametivendade kõrval näiteks ka kirikuõpetajad, koolidirektorid ja õpetajad. Neid ei ole avalikult oma ametikohale valitud ning neil pole poliitilist ja majanduslikku võimu. Ajakirjanikud, nagu pastoridki, on oma valdkonna raames teatud ulatuses avaliku elu tegelased. Me peame eeldama, et meediaküsimustes võidakse ajakirjanikelt kommentaare paluda.

Juriidika räägib aga teist keelt. Kuskil seadustes pole täpselt kirjas, keda avaliku elu tegelaseks pidada. Kohtuotsustest võib välja lugeda, et avaliku elu tegelane on inimene, kes teostab avalikku võimu, töötab ametikohal, mis võib mõjutada poliitilisi, ärilisi ja ühiskondlikke valikuid. Kuigi kirikuõpetajal, õpetajal ja ajakirjanikul on positsioon, mis on avalikkusele oluline, ei tähenda see, et ta ise muutuks avaliku elu tegelaseks — vähemasti mitte juriidilises plaanis. Tuleb välja, et ajakirjanikud ei ole avaliku elu tegelased.

Kas Pressinõukogu otsus asendab kohtuotsust?

Meedia ja kohus on kaks eri maailma, kus kummaski kehtivad oma reeglid ja koodeksid.

Pressinõukogu eripära on see, et kaebuse võib esitada ilma selleks rahalisi vahendeid omamata. Pressiga pahuksisse sattunud inimene saab ajakirjandusest ja teistest valdkondadest pärit spetsialis-

¹ Vt nt <http://www.article19.org/resources.php/resource/2586/en/lingens-v.-austria>.

² Vt nt <http://www.article19.org/resources.php/resource/2607/en/oberschlick-v.-austria>.

tide otsuse küllaltki kiiresti, vähemalt kuu aja jooksul. Pressinõukogu ei kuulu üle tunnistajaid ega pooli, vaid teeb otsuse mõlema poole selgituste alusel. Pressinõukogu ei võta arutusele kaebusi, mida arutab kohus.

Kohtu eripärad on aeglus ja kohtukulud ning põhjalikkus (tunnistajad, kolm instantsi, aastatepikkused protsessid).

See, kas pressiga pahuksisse sattunud inimene rahuldub Pressinõukogu otsusega, sõltub väga paljudest asjadest, tihti ka kaebaja iseloomuomadustest.

Küll on aga Pressinõukogu poole pöördunud inimeste kaebustest tihti hoomatav, et toimetuses ei kuulata murelikku inimest ära. Kuigi meeelhärmi põhjustanud loo kangeline võib alguses liialt ärritunud olla, tahab ta kõigepealt oma mure ära rääkida. Kui loo kirjutanud ajakirjanik pole erutunud asjaosalise meelest kõige õigem lohutaja, siis vastutavad toimetusetöötajad saavad mureliku inimese ära kuulata ja pakkuda talle vastulause võimalust. Õige tihti on kaebus Pressinõukogusse jõudnud just suhtlemisprobleemide pärast.

Kõikide ametite esindajad teevad vigu, eriti kui on kiire. Ajakirjanike tehtud vead paistavad hommikul ilmunud ajalehest kohe silma. Aga tehtud vigu tuleb tunnistada, need ära parandada ja neist õppida.

Aga on selge, et igal inimesel on õigus kohtu poole pöörduda. Pressinõukogu võimalus on kergendada väljaannete kohtuskäimistega seotud pingeid. Isegi, kui leht tunneb, et pole mitte kuidagi kaebaja õigusi rikkunud, on kohtuvaidlused ikkagi üks ebameeldiv ja lehetegemist segav asi. Kohutpingis tunnistust andev ajakirjanik võiks näiteks selle asemel kirjutada artiklit, mis aitab muuta maailma elamisväärsemaks paigaks.

Efektiivsem kui seadused ja kohtuvõim

Ajakirjanduse eneseregulatsioon on efektiivsem ja paindlikum kui kohtuvõim. Pressinõukogu aitab lihtsal lugejal ja inimesel, kellele ajakirjandus on meeelhärmi valmistanud, saada aimu heast ajakirjandustavast ja sellest, kas väljaanne on seda rikkunud või mitte, sõltumata kaebaja maksuvõimest ja teadmistest.

Pressinõukogu otsuste avaldamisega võimaldab

ajakirjandus konflikte avavat väitlust, mida kohtuvaidluse puhul esineb vaid erandjuhtudel.

Avalikkuse osalemine ajakirjanduse ja ühiskonna suhteid reguleerivate normide väljakujundamisel on oluline, sest kommunikatsioonivabadus on ühiskonna vabadus, mitte ainult seadusandja või ajakirjanike tsunfti asi.

Ajakirjanduseetika koodeks pole seadusetäht

Nagu põhiseadusegi puhul, tõuseb ka ajakirjanduseetika koodeksi puhul aeg-ajalt küsimus, kas see pole mitte ajale jalgu jäänud. Ehk on vaja seda parandada ja täiustada?

Ajakirjanduseetika koodeksit ei saa võttakui seadusetähte, mis peab olema täpne ja üheselt mõistetav. Eetikakoodeks peab olema avatud vaidlusteks.

Kõiki elus ettetulevaid probleeme ja konflikte ning nende vältimist ei olegi võimalik raamatusse raiuda. Ajakirjanduseetika koodeks ei fikseeri hetkeseisu, vaid püüab luua kokkulepet tulevikuks, mis aitab vähendada meediakonflikte.

Pressinõukogu liikmed 1. novembril 2012:

Eve Rohtla — esimees, Ühinenud Ajalehtede kirjastuse peatoimetaja;

David Vseviõv — aseesimees, Eesti Kunstiakadeemia professor;

Kristel Voltenberg — Eesti Advokatuuri kantsler;

Meelis Eerik — Kohtunike Ühingu esimees, Harju Maakohtu kohtunik;

Andrus Saar — sotsioloog, uuringufirma Saar-Poll juhataja;

Oksana Kabrits — ajalehe Delovõje Vedomosti peatoimetaja;

Hindrek Riikoja — Kuku Raadio peatoimetaja;

Aivar Viidik — ajalehe Maaleht peatoimetaja;

Merike Pitk — ajalehe Saarte Hääl peatoimetaja;

Aivar Reinap — ajalehe Postimees peatoimetaja asetäitja;

Maige Prööm — tegevsekretär.

Pressinõukogu on ühinenud Euroopa Sõltumatu Pressinõukogude Ühendusega (Alliance of Independent Press Councils of Europe, AIPCE).

Mille vastu ajakirjandus tüüpiliselt eksib ehk Pressinõukogu viimaste aastate kogemusest

Sulev Valner

Pressinõukogu sai tänavu kümneaastaseks (vt lähemalt Eve Rohtla artiklist käesolevas aastaraamatus). See on ehk juba paras aeg vaadata, millised tendentsid on välja kujunenud senistes otsustes. Kindlasti on ajakirjanduse eneseregulatsiooni mõju hindamine nähtus, mis nõuabki pikemat perioodi.

Olles olnud mõlema kogu liikmeks,¹ võin kindlalt öelda, et nii varasem Avaliku Sõna Nõukogu kui ka hilisem Pressinõukogu on meedia eneseregulatsiooni organina tegutsenud põhiolemuselt üsna sarnasel viisil. Nende kohatine vastandamine viimasel ajal tuleb minu hinnangul pigem sassi läinud inimsuhetest kui tegelikust põhimõttelisest erinevusest kahe kogu tegevuse vahel.

Pärast iseseisvuse taastamist oli ligi kümme aastat Eesti ajakirjanduse eneseregulatsiooni organiks Avaliku Sõna Nõukogu ja alates 2002. aastast on selleks olnud Pressinõukogu. See, et ASN tänaseni tegevust jätkab ja samuti meedia kohta esitatud kaebusi arutab, on iseenesest hea seetõttu, et nii on juures veel üks argumenteeritud meediakriitika foorum, mida pole ühiskonnas kunagi liiga palju.

Milleks meile üldse ajakirjanduseetika?

Raha on vaja teenida, mitte ajakirjanduseetikast jahuda, ütleb oma lähimas ringis aeg-ajalt kuuldavasti mõnigi meediaäri juht, kel iga päev silme ees eelkõige lähima kuu, kvartali või aasta majandustulemused.

Tõepoolest, viimastel aastatel meediarindel toimuvate dramaatiliste sündmuste taustal, kus küsimus näib olevat üldse ajalehtede senisel kujul elujäämises, võib jutt ajakirjandusest ja eetikast tunduda pisut elukauge klaaspärlimänguna.

Ometi väidan, et kui seni ikka veel ühiskonnas põhilisi aruteluteemasid kujundavad ajalehed kaotavad oma kõige suurema väärtuse — usaldusväärsuse —, siis mida on neil uue tehnoloogia peale tungi ajastul vastu panna?

Seega julgeksin arvata, et ajakirjanduseetika standardite hoidmise tähtsus ei kao traditsioonilise ajakirjanduse jaoks ka edaspidi, vaid võibolla isegi suureneb ja seda teadvustatakse senisest paremini.

Usaldusväärsus ongi (ajakirjandus)äri alus, nii nagu vajavad usaldust pangad. Ajakirjanduseetika koodeksid ei ole igal pool maailmas sündinud tõenäoliselt mitte mõne ärapööranud toimetaja arusaamatust kapriisist, vaid kõige ettenägelikumate meediajuhtide arusaamisest, et nii pole pikaajalises vaates mitte ainult ilus ja õige, vaid ka sellele ärile hea.

Artikkel tugineb Eesti Akadeemilises Ajakirjanduse Seltsis 2012. aasta 16. märtsil peetud ettekandele.

¹ Sulev Valner oli Pressinõukogu esimees 2002–2004 ja 2010–2011, Avaliku Sõna Nõukogu liige 1997–1998. *Toim.*

Eks oli nii ka Eestis 1990. aastatel, kui tolleaegne ajalehtede liit sai valdkonna vaieldamatuks eestkõnelejaks. Praegusega võrreldes tuleb tunnustada enamikku suuremate väljaannete juhtkondadest kui oma valdkonna visionääre, kes mõtlesid sageli avaramalt ja kaugemale kui vaid igapäevase äritegevuse korraldamine.

Oli ka kaks välist tõekehju, mis ajakirjanduseetikaks koodeksi ja selle täitmist kontrollivate organite sündi soodustas. Eestis käis sel perioodil välisabi korras pidevalt suur hulk ajakirjanike õpetajaid läänest ja eriti põhjamaadest, kes enamasti rõhutasid vajadust sellise koodeksi järele kui enesestmõistetavat osa demokraatliku vaba ajakirjanduse süsteemist. Teiseks hõljus õhus ebamäärane poliitiline võimalus, et võidakse hakata välja töötama eraldi ajakirjandusseadust. Viimaseks jäänud Ülemnõukogus aastatel 1990–1992 töötanud ajakirjanduskomisjon Rein Veidemanni juhtimisel sellega mingil määral isegi tegeles, ehkki kuhugi välja ei jõudnud. (Sellest saab lugeda nt mälestustekogumikust „Mitme tule vahel“.²)

Toompealt tuleva võimaliku seaduse asjus ei olnud meediajuhtidel ja ajakirjanikel illusioone, et selle tegijad võiks olla huvitatud ajakirjandusvabaduse suurendamisest. Seetõttu oli ajakirjanduseetikaga vabatahtliku eneseregulatsiooni korras tegelemine kantud osaliselt soovist näidata, et eraldi ajakirjandusseadust pole vaja, sest ajakirjandusväljaanded saavad oma probleemide lahendamisega ise hakkama.

Aluseks eetikakoodeks

Pressinõukogu otsuste aluseks on „Eesti ajakirjanduseetika koodeks“, mis on peaaegu muutumatu olemas olnud juba alates 1990. aastate teisest poolest. Eetikakoodeks on teatud mõttes ajakirjanduse põhiseadus ja selles võrdluses oleks Pressinõukogu nagu Riigikohtu kolleegium, kes otsustab ühe või teise keerulise juhtumi puhul, kas mingi asi on põhiseadusega kooskõlas või vastuolus.

Järgnevalt toon välja tähelepanekuid Pressinõukogus aastatel 2010–2012 (märtsi seisuga) tehtud taunivate otsuste baasil. Nimetatud perioodil tegi Pressinõukogu kokku 103 otsust, kõige rohkem Eesti Ekspressi, Eesti Päevalehe, Postimehe, Võru-

maa Teataja, Äripäeva, Delfi ja Kanal 2 suhtes. Taunivaid otsuseid tegi Pressinõukogu 63, õigeks mõistvaid 40. Tuleb tõdeda, et kaebajal ei ole alati õigus ja sugugi kõik kaebused ei too kohe kaasa taunivat otsust. Enim taunivaid otsuseid sündis Eesti Ekspressi, Võrumaa Teataja, Postimehe, Delfi ja Pärnu Postimehe artiklite kohta.

Tõeline rekordiaasta oli Pressinõukogu jaoks 2011, mil tehti lausa 63 otsust. Varasemate aastate seis jäi enamasti vahemikku 20–30 otsust aastas, seega 2011. a kasvas kaebuste hulk oluliselt, umbes kaks korda. Tähelepanuväärne oli seegi, et sel aastal olid kaebajate seas näiteks peaminister ja Riigikogu esimees, samuti hulk munitsipaalpoliitikuid ja tuntud ärimehi. Võib-olla oligi vaja kümme aastat, et Pressinõukogu lõpuks ometi ühiskonnas nii märgatavaks ja autoriteetseks muutuks?

Kõige tüüpilisem eksimus — teine pool jääb ära kuulamata

Seda tüüpi eksimuste kohta käib ajakirjanduseetika koodeksi punkt 4.2: *Konflikti sisaldava materjali puhul peab ajakirjanik ära kuulama kõik osapooled.*

See punkt esineb peaaegu pooltes Pressinõukogu taunivates otsustes. Seega võib julgelt öelda, et tegu on valdava ja kohati süstemaatilise veaga, mida toimetused teevad. Rõhutan siinkohal just toimetuse ja toimetaja rolli, sest kui üksik ajakirjanik jätab mõne olulise poole ära kuulamata, on toimetaja ülesanne seda nõuda.

Mõnel juhul on selge, et pole tahetudki kedagi ära kuulata, sest sageli on nii palju lihtsam löövet lugu teha. Ent päris tihti on Pressinõukogus tulnud tõsiselt kaaluda, kas toimetuse väidetavad pingutused teise poole ärakuulamiseks on olnud piisavad.

Vahel ongi asi ebapiisavas pingutuses — näiteks ühest vastamata telefonikõnest on ilmselt vähe! Vahel on kellelegi küll formaalselt sõna antud, aga mitte artikli põhiteemadel rääkimiseks.

Aga on tõesti olukordi, kus kommentaari ei saa, ja sel juhul pole põhjust väljaannet taunida. Sage li aitab see, kui öelda loos otse välja, et tahtsime ja püüdsime, aga teise poole kommentaari ei saanud.

² Lehte Hainsalu, Rein Järlik (toim, koost). Mitme tule vahel. 20. Augusti Klubi, Tartu 2011.

Süüdistatav ei saa kommentaari võimalust

Teine eelnevaga üsna sarnane koodeksi punkt, mida Pressinõukogu hinnangul sageli rikutakse, on 5.1: *Kui kellegi kohta avaldatakse tõsiseid süüdistusi, tuleks talle võimaluse korral pakkuda kommentaari võimalust samas numbris või saates.*

Seda mainiti nimetatud perioodi taunivates otsustes 11 korda. Üks tuntumaid sellekohaseid näiteid on Eesti Ekspressi artikkel „Ansip lollitab meid Kreeka laenuga“ (EE, 09.06.2011), kus peaministrilt endalt polnud sõnagi kommentaariks küsitud ja lugu oli kokku pandud tema varasemate, mitme kuu vanuste ütluste põhjal.

Ebatäpne või eksitav info

Sageli on tauniva otsuse aluseks ebatäpne või eksitav info loos ehk eetikakoodeksi punkt 1.4: *Ajakirjanik vastutab oma sõnade ja loomingu eest. Ajakirjandusorganisatsioon kannab hoolt selle eest, et ei ilmiks ebatäpne, moonutatud või eksitav informatsioon.*

Seda mainiti taunivates otsustes 13 korda. Üks tuntumaid juhtumeid on artikkel „Viktor Kaasik pettis Manitskilt välja enam kui miljon krooni“ (EPL, 08.09.2011), mis tõi endaga kaasa EPL-i avaliku vabanduse suurelt lehe esiküljel. Võrumaa Teataja oli aga saanud hakkama isegi olematu eksabikaasa ja laste omistamise ühele kaebajale.

Vormivead võivad sageli rikkuda ka sellise loo, kus väljaanne ajab tõsimeelselt õiget asja. Mingil määral võib see käia ka eelnimetatud Kaasiku-Manitski artikli kohta. Vormilistel põhjustel on saanud Pressinõukogus õiguse ka näiteks kaebus vanainimestelt raha välja petjana tuntud Liis Haavelilt. See ei tähenda, et Pressinõukogu annaks õiguse kellegi tegevusele kui sellisele, aga kui kaebaja suudab tõestada, et konkreetsetes artiklis on selgelt eksitud mõne ajakirjanduseetilise põhimõtte vastu, siis peab väljaannet tauniva otsuse tegema, olgu kaebaja enda tegevus pealegi küsitav.

Sageli tuleb otsustada, kas mingi väike ja loo sisu osas pigem kõrvaline faktiviga on nii suur, et teha tervikuna tauniv otsus. Iseenesest ei saa muidugi ühtki viga õigustada, aga nende kaal on siiski erinev, nt kui mingi firma nimi on pisut vales-

ti kirjutatud, aga see ei muuda loo põhisisu.

Siin võib soovi korral väita, et Pressinõukogu ei ole alati oma tegevuses järjepidev — vahel sarnase asja eest hukka mõistes ja teisel juhul mitte —, aga iga juhtumi üksikasjad on unikaalsed.

Uudiste, arvamuste ja oletuste segapuder

13 korda tõi Pressinõukogu sel perioodil välja eksemplise eetikakoodeksi punkti 4.1 vastu: *Uudised, arvamused ja oletused olgu selgelt eristatavad. Uudismaterjal põhinegu tõestataval ja tõenditega tagatud faktilisel informatsioonil.*

Paar näidet otsesitaadina Pressinõukogu otsustest.

Uudismaterjal põhinegu tõestataval faktilisel informatsioonil. Leht ei ole kummutanud kaebaja väidet, et artiklis esitatud kirjeldus Riigikogu esimehe sekretäri vahetamisest ei vasta tõele. (Ene Ergma kaebus Postimehe artikli „Riigi palgal parteilased veavad IRLi valimisi“ vastu. PM, 21.01.2011)

Pressinõukogu leidis, et uudismaterjalina esitatud lugu sisaldas ka hulgaliselt ajakirjanike hinnanguid, mistõttu olid loos segamini uudise ja arvamuse žanr. Lugejale ei ole selge, millised on faktidel põhinevad seisukohad ning millised on ajakirjanike subjektiivsed tõlgendused eelnõust ja selle seletuskirjast. (EPL-i artikli puhul „Uus avaliku teabe seadus viib Eesti vargsi vaikivasse ajastusse“. EPL, 25.01.2010)

Õigus vastulausele

5.2: *Vastulausega on õigus parandada avaldatud materjalis esinevaid faktivigu ja tsitaate. Vastulauseks ei saa nõuda rohkem ruumi/aega, kui oli kasutada kriitikaks. Vastulause tuleb avaldada viivitusteta ja märgataval kujul, ilma toimetusepoolsete hinnanguliste kommentaarideta.*

Selle punkti vastu on eksitud seitse korda. Pressinõukogu pole seda hea tava punkti viimasel ajal tõlgendanud mitte ainult täht-tähelt otseste faktivigade parandamisena, vaid ka pisut avaramalt, taunides mõnel korral väljaande keeldumist vastulause avaldamisest juhul, kui ilmunud lugu va-

januks lisaselgitusi, mida vastulause sisaldab.

Ei kontrollita info tõesust ja usaldusvärsust

3.5: Toimetus kontrollib, eelkõige kriitilise materjali korral, informatsiooni tõesust ja allikate usaldusvärsust. Ka juhul kui avaldatava/edastatava materjali autoriks ei ole toimetuse töötaja, kontrollib toimetus oluliste faktide tõesust.

Kuus taunivat otsust on punkti 3.5 kohta, mis sisult sarnaneb eespool toodud punktiga 1.4, natuke ka punktiga 4.1. Seega on vahel suuresti valiku küsimus, milline neist punktidest konkreetse otsusesse valida.

Punkti saab rakendada näiteks siis, kui intervjueeritava jutt läheb kontrollimatult lehte. Vahel on mõni lugejakiri või arvamuseartikkel selline, mis sisaldab selgelt pahatahtlikku valeinfot, toimetus ei saa sel juhul väita, et polnud nende asi seda kontrollida.

Eksitavad pealkirjad

4.11: Fotod, fotode allkirjad, pealkirjad, juhtlauseid ega saatetutvustused ei või auditooriumi eksitada.

Punkti vastu on eksitud neli korda. Näiteks Ekspressi lugu dramaatilise pealkirjaga „Koolid, kuhu keegi ei taha minna“ (EE, 21.10.2011) rääkis tegelikult lihtsalt vähem populaarsetest Tallinna koolidest, kusjuures enamik neist oli siiski klassid komplekteerinud konkursiga, kus oli rohkem kui

üks tahtja kohale. Kuidagi ei ole sel puhul täpne öelda, et keegi ei taha sinna minna.

Vahel on nii, et loo enda pealkiri vastab loo sisule, aga lehe esiküljel väljahõigatud „müüvas“ pealkirjas on vint üle keeratud.

Muid eksimusi

Üksikutel kordadel on Pressinõukogu vaadeldud perioodil tauninud ka järgmiste eetikakoodeksi punktide rikkumist.

1.5 Ajakirjandus ei tohi oma tegevusega kellelegi tekitada põhjendamatuid kannatusi, veendumata, et avalikkusel on tõesti vaja seda informatsiooni teada.

3.1. Ajakirjanik, kogudes materjali avaldamise/edastamise jaoks, peab teatama vestluspartnerile, et ta on ajakirjanik ja millise väljaande/jaama juurdest. Soovitav on teatada ka, mille jaoks informatsiooni kogutakse.

3.2. Ajakirjanik ei või kuritarvitada meediaga suhtlemisel kogenematuid inimesi. Enne vestlust selgitatakse räägitu võimalikke tagajärgi.

4.4. Ajakirjandus ei või inimest käsitleda kurjategijana enne sellekohast kohtuotsust.

Lõpuks tasub ehk üle korrata, et iga Pressinõukogu otsus sünnib konkreetse kaebuse alusel ja käib konkreetse loo kohta, mitte mingi väljaande või ajakirjaniku tegevuse kohta üleüldiselt. Seda tasubki võtta mitte kui karistust ja hukkamõistu, vaid kui kollegiaalset tähelepanu juhtimist, mida edaspidi paremini teha.

Kaks meediakaebuste menetluskogu: milleks?

Urmas Loit, Halliki Harro-Loit

Eestil on kümme aastat olnud kaks arutluskogu, mis menetlevad pressikaebusi. Ajalehtede Liit asutas 2002. aastal Pressinõukogu (PN) alternatiivina seni tegutsenud Avaliku Sõna Nõukogule (ASN); ASN jäi aga samuti toimima. Euroopa Liidu 7. raamprogrammi projektide MediaACT¹ ja MEDIADEM² uuringute käigus vaatles Tartu ülikooli ajakirjanduse õppetooli uurimisgrupp sellise üsna ainulaadse olukorra mõju meediapoliitikale üldiselt ning uuris selle retseptiooni ajakirjanike ja meediajuhtide seas. Küsitlus toimus 2011. aasta kevadsuvel. Alljärgnevalt avaldame uuringutega tutvustatud ning analüüsi järeldusi.

Tabel 1. Vastanute jagunemine ameti ja kanalitüübi järgi.

Vastanuid oli kokku 140, kes liigitusid järgmiselt:

Amet	Meedialiik	
Peatoimetaja	16 Päevaleht	52
Juhtiv- või vanemtoimetaja	23 Nädalaleht	12
Toimetaja, reporter	84 Ajakiri	19
Praktikant	2 Avaõiguslik raadio	6
Määratlemata	15 Eraraadio	7
	Avaõiguslik TV	18
	Eratelevisioon	6
	Online'i toimetused	7
	Uudisteagentuur	5
	Määratlemata	8

Kokku esitasime põhiküsimustikule lisaks kolm just sellele Eesti eripärale keskendunud küsimust: milline on vastutuskohusluse instrumentide mõju ajakirjanike kutsetööle ja kui regulaarselt jälgitakse meediakaebuste menetluskogude tegevust ja

väljundit ning lahtine küsimus selle kohta, mida vastajad arvavad kahe kogu paralleelsest tegutsemisest. Erinevate vastajagruppide suurus ei ole küll piisavalt suur, et teha kaugeleulatuvaid järeldusi, kuigi mõningaid trende on näha ka alagruppide lõikes.

Vastutuskohusluse instrumentide mõju

Esmalt palusime respondentidel hinnata skaalal 1-st (mõju puudub) 5-ni (suur mõju), kuivõrd mõjutab üks või teine vastutuskohusluse instrument tema ja kolleegide professionaalset tegevust. Lisaks ASN-ile ja PN-ile olid nimistus ka ajakirjanduse eetikakoodeks ning rahvusringhäälingu eetikanõunik.

Kõige suurem mõju professionaalsele tegevusele on saadud vastuste kohaselt ajakirjanduse eetikakoodeksil — ligi 70% vastanutest leiab, et koodeksil on ajakirjanike tegevusele suur või pigem suur mõju (skaalal hinnang 4 või 5), samas kui mõju eitajate hulk on äärmiselt väike. Mõju eitajad on peamiselt toimetajate-reporterite grupist. Meedialiikide lõikes on täheldatav koodeksi mõneti väiksem mõju ringhäälingutele, mis on seletatav selle meediavaldkonna reguleeritusega meediateenuste seaduse (varem ringhäälinguseaduse) abil.

Koodeksi tegelikku tõlgendamisaktiivsust ei saa siiski selle tendentsi järgi hinnata. Eetikakoodeksit võib oluliseks pidada ka juhul, kui selle sisu teatakse vaid umbkaudu. Erinevad uurimused ajakirjanike professionaalse eetika kohta³ näitavad,

¹ Media Accountability and Transparency in Europe, vt <http://www.mediaact.eu/project.html>.

² European Media Policies Revisited: Valuing & Reclaiming Free and Independent Media in Contemporary Democratic Systems, vt <http://www.mediadem.eliamep.gr/project/summary>.

³ Eva Kübar. Meedia eneseregulatsiooni süsteemi efektiivsuse analüüs Pressinõukogu kirjavahetuse näitel. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, 2006; Maili Kangur. Eesti ajakirjanike hoiakud eetiliste konfliktide puhul. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, 2009; Kaidi Kasenõmm. Suure töökogemusega ajakirjanike professionaalsed väärtushinnangud. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, 2011.

Tabel 2. Meedia vastutuskohusluse instrumentide mõju ajakirjanike kutsetööl

	mõju puudub ----- suur mõju					Ei oska öelda, vastamata
	1	2	3	4	5	
Ajakirjanduse eetikakoodeks	2,9	11,4	10,0	35,0	33,6	7,1
Pressinõukogu	8,6	21,4	22,1	27,1	9,3	11,5
Avaliku Sõna Nõukogu	26,4	24,3	23,6	12,1	2,1	11,5
ERR-i eetikanõunik	33,6	20,7	17,9	10,7	6,4	10,7

Allikas: MediaACT-i ankeetküsitlus

et ajakirjanikud küll tunnevad üldkehtivaid printsiipe, mis kajastuvad ka eetikakoodeksis, kuid tegelevad harva koodeksis sisalduvate väärtuste ja printsiipide tõlgendamise ja kaalumisega.

Pressinõukogu puhul märgib vähest mõju ligi kolmandik vastanutest, samas kui suurt mõju kirjeldab veidi üle kolmandiku vastajatest. Taas on PN-i mõju sedastavaid vastanuid proportsionaalselt vähem ringhäälinguorganisatsioonides, aga ka nädalalehtedes ja ajakirjades. Viimased ei ole enamasti Pressinõukogu menetlussüsteemiga ühinenud, samuti on menetletud ajakirjaartiklite hulk väike. 11% päevalehtede ajakirjanikest nentis PN-i väikest mõju, suurt mõju märkis aga 30% vastanutest. Ametite vahel on nii vähese kui ka suure mõju täheldajad jagunenud üsna võrdset. Üle kümnendiku vastanutest pole osanud või soovitud PN-i (ega ka ASN-i ja ERR-i eetikanõuniku) mõju oma kutsetööl hinnata.

Avaliku Sõna Nõukogu puhul märgib vähest mõju pool vastanute koguhulgast, suurt mõju täheldab vaid seitsmendik vastanutest. Samas on ligi veerandi arvates mõju „keskmine“ — nagu arvas ligikaudu sama suur vastanute hulk PN-i kohta. Arvestades asjaolu, et suures osas toimetustest tavatsetakse ASN-i mitte tunnustada ja sellega mitte suhelda, võib ASN-i mõju ajakirjanike tööle pidades suhteliselt märkimisväärseks.

Nn eetikanõukogude mõju hindavad eetikakoodeksi omast väiksemaks ka teiste Euroopa riikide ajakirjanikud (vt Halliki Harro-Loidi artikkel käesolevas kogumikus). Probleemiks on siin sõna „mõju“ tähendus. Kas „mõju“ tähendab seda, et tulevikus arvestatakse oma töös mõne lahendi argumentatsiooniga? Sellisel juhul on laekunud kaebused ja nende põhjal peetud arutelud iseenesest mõjukad — juhul kui neid jälgitakse. Juhtumite ümber loodud arutelud laiendavad professionaalse ee-

tika argumentatsiooniskaalat ja aitavad ajakirjanikel juhtumite kaudu näha neid perspektiive, mida nad oma igapäevatöö kiiruses ei pruugi lihtsalt märgata. Seega, lahendite lugemisel, neist huvitumisel ja sel viisil professionaalse eetika debatis ka passiivsel osalemisel on tegelikult juba oluline mõju ajakirjanduskultuurile. Järelikult on mõjust olulisem küsimus, kas nõukogude tegevust jälgitakse. Selle küsimuse puhul moodustavad kriitilise hulga need ajakirjanikud, kes ei jälgi kummagi kogu kaasusi.

Rahvusringhäälingu eetikanõuniku mõju professionaalsele ajakirjanikutööle hindab väheseks 54% vastanutest ning suureks 17% vastanutest. Ootuspäraselt märgivad suuremat mõju avaõigusliku televisiooni ajakirjanikud (13 vastajat 18-st) ja kuigipalju ka avaõigusliku raadio ajakirjanikud, samas kui nädalalehtede, ajakirjade ja *online*'i ajakirjanikud sedastavad pigem alla keskmise mõju. See on selgitatav asjaoluga, et ERR-i eetikanõuniku peamine tööfunktsioon on tegelda hea ajakirjandustava nõuete rakendamisega ERR-i raadio- ja teleprogrammides. Tõik, et eetikanõunik käsitleb sageli üldisi meediaetika küsimusi, võib olla selgituseks, et ka kaheksandik päevalehtede ajakirjanikest peab tema mõju igapäevatööl pigem suureks.

Pressikaebuste menetluskogude töö jälgimine

Teine etteantud vastusevariantidega küsimus oli, kuivõrd ajakirjanikud on jälginud Pressinõukogu ja Avaliku Sõna Nõukogu tegevust ja selle väljundit. Seda paluti hinnata skaalal 1-st (ei jälgi üldse) 5-ni (jälgin regulaarselt).

Tabel 3. Pressikaebuste menetluskogude töö ja selle väljundi jälgimine ajakirjanike hulgas (%)

	ei jälgi üldse ----- jälgin regulaarselt					ei oska öelda, vastamata
	1	2	3	4	5	
Avaliku Sõna Nõukogu	15,7	23,9	21,6	20,9	10,4	7,5
Pressinõukogu	3,8	14,3	23,3	33,1	19,5	6,0

Allikas: MediaACT-i ankeetküsitlus

Tulemus on valdavalt ootuspärane: PN-i jälgib regulaarselt (4+5) suurem hulk ajakirjanikke kui ASN-i (53% vs. 31%). Mittejälgi (1+2) on ASN-il rohkem kui PN-il (40% vs. 18%). On oluline, et suurem osa ajakirjanikke põhimõtteliselt jälgib nende menetluskogude tegevust, ja ajakirjanduse kvaliteedi aspektist polegi niivõrd tähtis, kumma oma. Tõenäoliselt huvitavad inimesi eeskätt need kaasused, millega nad on mingil moel seotud, mis neid puudutavad. Pigem on alarmeeriv, et ligi viiendik vastanutest (skaalavastused: 1+2) ei jälgi ka PN-i kaasusi. Samas üle poole vastanutest jälgib nii PN-i kui ka ASN-i kaasusi (skaalavastused: 3+4+5).

Seega näitab uuring, et ka ASN-i töö ja väljundil hoitakse silma peal. Seejuures jälgivad Ajakirjanike Liidu praegused ja endised liikmed ASN-i tegevust proportsionaalselt rohkem kui need, kes pole liikmed olnudki. Staažikamad ajakirjanikud jälgivad keskmisest enam nii ASN-i kui ka PN-i tegevust. PN-i tööd mittejälgivate ajakirjanike puhul ei ole võimalik mingeid iseloomulikke trende välja tuua.

Nagu eespool öeldud, on pressikaebuste menetluskogude olulisim roll teha ajakirjanduseetika debatt nähtavaks nii ajakirjanikkonnale kui ka avalikkusele. Ilma sellise avalikult nähtava kaasuste koguta ei teki professionaalse eetika traditsiooni. Ilma kaasuste jälgimiseta — isegi kui lahenditega ei nõustuta — ei saa tekkida nn kasuistilist kultuuri. Seega, arvestades, et vähemalt pool vastanutest väidab end mõlema kogu tegevust jälgivat, võib pidada ajakirjanike huvi professionaalse eetika vastu küllaltki suureks.

Kuidas paistab dualistlik süsteem ajakirjanikele

Lahtise küsimusena palusime respondentidel vastata, kuidas nad suhtuvad Pressinõukogu ja Avaliku Sõna Nõukogu paralleeltegevusse ning millise hinnangu nad sellele olukorrale annavad. 140

respondendist vastas sellele küsimusele 83.

Domineeriv vastuste rühm (34) lähtub selguse, otstarbekuse ja organisatsiooni mõjukuse vajadusest, pidades vastandumist kogu süsteemi usaldusväärsust kahjustavaks. Näidetes on allajoonimised teinud artikli autorid.

[1] Tobe ja põhjendamatu olukord. Avalikkus selgelt ei adu, et on olemas kaks organit ega tunnet ka nende otsuste erinevust.

[2] Dubleerimine on alati ressursi raiskamine ning antud juhul pole ka kahe organi olemasolu muutnud Eesti meediamaastikul toimuvat ei paremaks ega halvemaks.

[3] Ei mõista, kuidas kahe organisatsiooni tegevus (sh põhieesmärk) erineb, seega võiks tegutseda üks organisatsioon, mis tagab loodud pretendentide kiire lahenduse.

[4] Nii väikese riigi puhul on selline paralleeltegevus naeruväärne. Pigem tuleks kahe nõukogu arukad pead koondada ühise laua taha, et suurendada arvamuste paljusust ja tagada võimalikult mitme kandi pealt läbi kaalutud otsused.

[5] Olukord on halb, kuna nõukogud jõuavad kohati vastandlike järeldusteni.

[6] Jabur olukord peaks lahenema emma-kumma institutsiooni likvideerimisega.

[7] Võiks olla üks regulatsiooniorgan, vähemalt ei peaks nad teineteisele vastanduma ja teineteist eirama.

[8] Jälle tüüpiline Eesti olukord, kus on nii raske omavahel kokku leppida.

Implitsiitselt kõneldakse vastustes sellest, et need kogud ei mõjuta otseselt meedia kvaliteeti (vastus 2). Otsese mõju mittehoomamine ongi üks probleem, mis näib eetikakogude legitiimsust justkui vähendavat. Tõstmaks eetikakogude efektiivsust, pidas ka suur osa Euroopa ajakirjanikest õigeks sanktsioonide rakendamist. Aga meie väidame, et mõju toimib pigem kollektiivse kaasuste mäletamise kaudu (ja seetõttu pikaajaliselt). Vastajad rõhutavad otsuste funktsioonina argumentatsiooni kvaliteeti ja implitsiitselt ka seda, et kvaliteetsete otsuste tegemiseks on vajalik teatud pädevus (vastus 4).

Vastus 5 aga viitab arusaamale, et eetikas on olemas vaid üks ja õige lahendus, mitte aga näiteks võimalus, et lahend võib ühel juhul lähtuda normieetikast (lapsi ei tohi intervjuuerida), teisel juhul aga pigem tagajärje-eetikast (võib intervjuuerida erandkorras, kaalutledes tagajärge). Sellised õige-vale lahendused sobivad pigem juriidilisse diskursusesse. Eetika puhul on tähtis arutelu, mille tulemusena jõutakse otsusele, millised väärtused on kõige olulisemad.

Mõned vastanutest nendivad, et ei avalikkus ega ajakirjanikud tee neil nõukogudel alati vahet. Väärtusena tõstetakse esile arvamuste paljusust, erapooletust ja autoriteeti. Kahe viimase suhtes on arvamused aga vastandlikud.

[9] Iga kord, kui see küsimus mulle pähe tuleb, otsin internetist, kumb on kumb ja milline on olnud nende ajalugu. Aga ma jälgin nende teateid ja mõtlen seal esitatule alati kaasa.

[10] Kaks paralleelselt tegutsevat ja samas ühte asja reguleerivat organisatsiooni küll ühelt poolt hoiavad ära n-ö diktatuuri, ent teisalt konkureerides nad pigem ähmastavad pilti.

[11] ASN-i ei võeta ajakirjandusorganisatsioonide poolt tõsiselt, selle asjatundlikkus on kahtluse all, PN aga tundub olevat ajakirjandusorganisatsioonide poolt mõjutatav.

[12] Pressinõukogus on ka suurimate päevalehtede peatoimetajad jms. Kas see aitab kaasa erapooletule lahendusele? Samas ei aktsepteeri väljapaadnud ASN-i otsuseid.

[13] ASN on erapoolik, sest ajalehed ei esita neile enda seisukohti ega aktsepteeri nende otsuseid. ASN peab seega otsuse langetama ainult ühe osapoole (kaebaja) versiooni põhjal. Mõistlik oleks ASN sellisel kujul kaotada.

Seejuures rõhutatakse vajadust menetluskogu legitiimsuse järele, mille andjana nähakse meediaorganisatsioone.

[14] Arvan, et meedia eneseregulatsiooni organ peab olema toimetuste poolt tunnustatud ja legitiimne. Vastasel korral ei saa rääkida eneseregulatsioonist kui sellisest.

[15] Eesti ajakirjanduse eneseregulatsiooni organ on Pressinõukogu. Avaliku Sõna Nõukogu arvamust võtan kui iga teise kodaniku oma.

Üks osa vastanuid on kriitilised ASN-i, teine aga PN-i suhtes. Radikaalselt negatiivseid arvamusi kummagi organi suhtes on üldiselt siiski vähe, pigem tunnustatakse emba-kumba organit teist taunimata. Mitmekesisust tõstetakse esile kui väärtust. Funktsioonina nähakse ka avalikkuse harimist ja meediakriitikat (vastus 18). Oluline on argumentatsiooni kvaliteet (vastused 4, 19, 20).

[16] Arvamuste kujundamise mitmekesisus tuleb kasuks. Niikuinii haudub akadeemiline analüüs vaid ühes ahjus.

[17] Kahtlemata kasulik, kui ka meediakriitika alasel on olemas konkurents. Kuna nende organisatsioonide eesmärk on tegelikult üks, siis võiks PN ja ASN teha rohkem koostööd, samuti peaks kõik ajakirjandusväljaanded neid võrdselt tunnustama.

[18] Ma eeldaksin, et vähemalt üks neist tegeleks enam ka avalikkuse harimisega (kuidas end kaitsa ajakirjaniku eest jne), kuid pole märganud aktiivset meediasuhtluse alast teavitustööd.

[19] Praegu suhtun neisse mõlemasse positiivselt. 5–6 aastat tagasi olin ASN-i suhtes skeptiline, sest ei saanud nende otsuste põhjendustest aru. Praegu on mõlemal institutsioonil meeldivalt pikalt argumenteeritud otsused.

[20] Mõlemad organisatsioonid on minu hinnangul teinud nii õigeid kui ka kaheldava väärtusega otsuseid, niisiis mõnes mõttes tasakaalustavad teineteist.

[21] Vajalikud organisatsioonid, kuid mõjuvõimuta.

Dualistlik süsteem meediapoliitika kontekstis

MEDIADEM-i projektis Euroopa riikide meediapoliitikat võrreldes on erinevate riikide esindajad töökohtumistel küsinud Eesti omapärase dualistliku eetikakogude süsteemi kohta, silmas pidades just niisuguste nõukogude esindatust ja funktsiooni. Kas kaks erinevat kogu pigem toetavad erinevate huvigruppide dialoogi, kujundamaks demokraatiat toetavat meedia toimimist? See on küsimus, millele Eesti omamoodi unikaalne olukord saab vastuseid anda.

Samalaadseid küsimusi, kuid veidi erineva fookusega on esitanud ka projekti MediaACT uurijad. Kuidas nn vanad vastutuskohusluse instrumentid toimivad interaktiivsel ajastul, mil avalikkuse esindajad saavad hõlpsasti avalikku tagasisidet anda ja meediakriitilist debatti algatada? Kui järjest enam „auditooriumi liikmeid“ muutub ise kommunikaatoriks ja peaks seega jälgima avaliku kommunikatsiooni head tava, siis kuidas on see tagatud? Uute probleemide lahendamisel on pakutud märksõnadeks „meediakriitikat“ ja „meediastüsteemi läbipaistvust“.

Euroopa konteksti arvestades on Eesti nn vastutuskohusluse „instrumentarium“ piiratum kui suurtel riikidel, sest puudub järjekindel meediakriitika. Näiteks on suurtes keeleruumides levinud meediaparoodiad, mida peetakse tõhusaks — meil juhib üksikutele jaburustele veidi tähelepanu vaid „Ärapanija“. Meediakriitilistest blogidest on meil rohkem tuntud ainult Daniel Vaariku oma, kus kriitika ei ole väga intensiivne. Üldse puudub ajakirjanike erialajakiri. Käesolev akadeemilise ajakirjandusseltsi kogumik on ainus, mis erialase perioodika kohta täidab, kuid sedagi aastaraamatuna. Selline kontekst on oluline, kui hakata hindama kahe pressikaebuste menetluskogu olemasolu ja tegevust meediakriitilises võtmes. Näiteks ühe ja sama kaasuse la-

henduskäigud viivad ka erinevate tulemusteni. Meediakriitilisest rakursist vaadatuna saab siin öelda, et erinevus rikastab.

Samuti tuleb arvesse võtta seda, et üks kogudest esindab valdavalt peatoimetajate vaadet koos avalikkuse kutsutud esindajatega, teises on esindatud ajakirjanike liit, meediakoolitajate liit, juristide liit, tarbijakaitse liit. Eelnimetatud MEDIADEM-i projekti poliitikaanalüüsi üks peamisi tulemusi ongi erinevatel positsioonidel olevate toimetegelaste motiivide ja huvide erinevuse väljatoomine hea tava defineerimisel.

Eraldi tuleks küsida, kuid võrd toetavad kaks kogu meedia läbipaistvust. Seda funktsiooni täidavad mõlemad kogud ülivähe — kui mitte arvestada seda, et koos luuakse suurem hulk kaasusi. Kuna PN-i kaasused sisaldavad ka toimetuste selgitusi (ja ASN-i omad valdavalt mitte), siis nähtuvad PN-i kaudu toimetuste arusaamad ja käsitlusviisid.

Kolmas kriitiline küsimus on seotud meedia-nõukogude autoriteedi ja eetikaga.

„Legitiimsuse“ taotlus (eneseregulatsiooni organ peaks olema autoriteetne) on mõneti vastuolus tänase situatsiooniga — piir professionaalsete ajakirjanike ja erinevate organisatsioonide ning tavakasutajate kommunikatsiooni vahel ähmas-tub. Samas muutub üha teravamaks küsimus, kes valvab riigis võimukasutust, kes jälgib otsustusprotsesse ning kes ja kuidas selekteerib infotulvast välja olulise ja usaldusväärse (loe: kallutamata, avalikust huvist lähtuvalt konstrueeritud sõnumid). Informatsiooni kvaliteedi küsimus on otseselt seotud demokraatia kvaliteediga. Kuidas aga motiveerida kommertsalustel toimivat meediat lähtuma kvaliteedist?

Ehk siis — meediakriitika funktsioon on demokraatia kvaliteedi aspektist üks kesksemaid. Ka selles võtmes vaadatuna on kaks kogu kasulikud, eriti kui nad veel pisut konkureerivad.

Ressursi aspektist on kahe kogu olemasolu tõepoolest küsitav. Võiks öelda, et väga laiapõhjaline ning erinevaid huvigruppe esindav kogu võiks olla polüfunktsionaalne — nii lahendada konkreetseid kaasusi kui ka ise algatada meediakriitilisi debatte. Palju enam peaks ühe laiapõhjalise kogu puhul olema esindatud ka reporterite hääl (peatoimetajate kõrval kaebustele vastamisel). Siin näib olevat üheks takistavaks hoiakuks seegi, et „orga-

nisatsioon peab kaitsma oma ajakirjanikku“. Tähtis oleks kriitiliselt küsida: kas ajakirjanikku tuleb tõesti avalikkuse eest kaitsta? Valvekoera rolli täites peab ta küll tekitama inimestele ebameeldivusi ja paljusid avaldatu vihastab, aga professionaalset ajakirjanikku eristabki see, et ta oskab kaalutletult valida väärtuste vahel ja põhjendada oma moraalseid otsuseid. Kui ta ei oska, vaid loodab, et seda teeb ülemus, siis on see toimetusele või ajakirjandusele tervikuna indikaator olulise pädevuse puudumisest.

ASN küsib menetletava juhtumi puhul selgitust ka asjaga seotud ajakirjanikult ning kaasustekogus on selle kohta nii mõnedki ilmekad näited. Kaasuses 508 ütleb loo kirjutanud ajakirjanik: „Lapsepõlvest on mulle meelde jäänud põhimõte — kaitse nõrgemat ja anna pealekaebajale peksta. Palun vabandust, kui see kellegi teise põhimõtete-ga kokku ei lähe.“ Isegi juhul, kui ajakirjaniku esitatud põhjendus ei hoia ära taunivat lahendit, või-

maldab see avalikkusel ajakirjanikku paremini mõista.

Laiapõhjalise ja indiviididele suunatud nõukogu kasuks räägib ilmselt ka see, et piir ajakirjanduse ja muu ajakirjanduslaadse sisuloome vahel hägustub: *infotainment*, reklaami ja sisu sulandumine, tõsielusarjad, kommentaariumid, sisu rändlus kanalist kanalisse jms. Eri kaasuste ümber tekivad fokuseeritud ja modereeritud arutelu võiks olla oluliseks hea kommunikatsioonitava arendamise kohaks.

Eesti meediale tervikuna tuleks kasuks, kui pressikaebuste menetluskogude funktsioonide määratlemisel saadaks üle eeldusest, et tuleb mõista üksnes süüdi või õigeks. Väärtuslikum on otsusega seotud erinevate printsiipide kaalutlemine ja kõikide poolte arutluskäikude vaagimine, refleksioon. Pressikaebuste menetluskogude töö hindamisel ongi keskseks argumentatsiooni kvaliteet.

A J A L E H E D

Ajalehekeelest

Juhan Peegel

Lugupeetud kuulajad vabandagu, et järgnev sõnavõtt pole ilus ümmargune akadeemiline ettekanne, nagu see ehk tänasel päeval oleks ootuskohane. Tahaksin puudutada vaid mõnda ajalehekeele probleemi, mis on hakanud nagu häirima, ja seetõttu on mu sõnavõtt pigem praktilist kui teoreetilist laadi, seda enam, et üht-teist on tulnud riivata ka õppetöös tulevaste ajakirjanikega.

Kõigepealt terminist „ajalehekeel“. Nõukogude ajakirjanduses ja keeleteaduses on seda püütud defineerida 1920. aastatest peale. Viimasel ajal on ajalehekeele määratlustes lähtunud ajakirjandusest kui massikommunikatsiooni ühest variandist, mille kõige üldisemad, eri žanre ühendavad jooned on pöördumine massilugeja poole, orientatsioon väga erinevatele keelelistele maitsetele ja publitsistlikkus.¹

On oluline, kas kirjutaja pöördub ühe inimese, grupi või suure auditoriumi poole. Ajalehekeele teatud ühtsus rajaneb keelevälise tingimuste arvestamisele (huvi tekitamine, uudsus, lähedus, ootuslikkus, emotsioonilise alge tekitamine, auditoriumi koosseis), neist peamine on arusaadavus. Eitamata stiili ja keeleliste vahendite erinevust eri žanrides, mis tingimata säilivad, on arusaadavus põhilisi sõnavara valikut ja üldist väljenduslaadi, eriti süntaksit, mõjutav faktor. On selge, et oma keeleliselt vormilt erineb sõnum kirjutatud reportaažist või artiklist, kuid iga ajalehekirjutis peab olema arusaadav esimesel lugemisel ja ainult ühtemoodi. Auditoriumi erisus ei muuda siin oluliselt midagi: akadeemikutele suunatud tekstis võib olla näiteks rohkem erialasõnu, aga tekst ise peab neile olema arusaadav esmasel lugemisel ja üheselt; kolhoosnikule mõeldud lugu peab olema muidugi lihtsam, küllap pole seal vajagi niisugust sõnavara; see aga ei tähenda probleemi lihtsustamist,

igal juhul peab ta olema arusaadav. Muidu muutub ta massikommunikatsiooni protsessis lihtsalt müraks ja suurem osa autoreid ongi sel seisukohal.

Kui ajakirjanduskeel on arvatud kirjakeele eri stiilide hulka (koos ilukirjanduskeele, teadusliku ja ametliku stiiliga), siis osa uurijaid on sellele vastu vaieldud, nähes ajalehekeeles funktsionaalstiililise ühtsuse uut kujunevat tüüpi.²

Ajalehekeel moodustab iseseisva süsteemi, mis võtab arvesse otstarbekohasust, üldkeelelisi norme ja traditsioone, kuid sealsamas on talle omane mingi ühtne konstruktsiooniprintsiip, mis muudab ta iseseisvaks funktsionaalstiililiseks süsteemiks. Följeton ja sõnum on erinevas laadis, ajaleheveerg aga toob nad ühte süsteemi, seevastu ei saa me ajalehes avaldada anatoomiaõpikut ega filosoofilist traktaati. Ükskõik missugune ajalehematerjal on seotud teistega aja ja koha kaudu, paigutusega, pealkirjadega, rääkimata teadlikust ideelis-temaatilisest ja kompositsioonilis-kirjanduslikust valikust. „Kõik see modelleerub standardi ja ekspressiooni suhte printsiibil, mis on ajalehekeele aluseks.“³ Seega oleks selle seisukoha järgi ajalehekeel funktsionaalstiililine ühik, mis on avaram kui stiil, kuid enamik autoreid, nagu öeldud, on seisukohal, et ajalehekeel esindab publitsistlikku stiili — kirjakeele üht funktsionaalstiili.

Ometigi on see seisukoht — standardi ja ekspressiooni suhtest lähtumine — huvitav seisukoht, mis väärib pisut lähemat peatumist. Seletaksin seda pisut teisiti ja nimelt järgmiselt: ajalehestiilis ja siit järgnevalt ka -keeles on alati olnud kahe tendentsi ühtsus. (Need kaks tendentsi seob üheks arusaadavuse nõue.)

Need tendentsid on:

1) impersonaalsus – selle määravad otstarbekus (telegraafistiil lühisõnumites), mille aluseks on ko-

Arvatavasti 1980. aastal peetud ettekanne ajalehekeele alasel seminaril (keelepäeval?).

¹ Григорий Солганик. О языке газеты: Учебно-методическое пособие. Москва: МГУ имени М. В. Ломоносова, 1968.

² Виталий Костомаров. Лингвистический статус массовой коммуникации и проблема “газетного языка”. Москва, 1974.

³ *Ibid.*, lk 58.

gemused, tavad, traditsioonid; aga ka see, et ajaleht on kollektiivne looming – toimetaja, väljaandja suunamised, parandused; ametlike materjalide laad, ajakirjanduse objektiivsuse taotlus ja faktide rekonstrueerimise kunst. Selles laadis on paratamatud ka klišeed ja nende vastu pole vist mõtetki võidelda;

2) personaalsus — stiililis-keelise isikupära esinemine, mille ajakirjandusväline baas on ilukirjandus ja ka elav kõnekeel, kuid mille kasutamissfäär pole piiratud mitte ainult žanriti, vaid ka sellega, et ajakirjandus on objektiivne faktikirjandus, et on olemas mingi väljakujunenud tasakaal, ühtsus impersonaalsuse poolega, mida võiks kutsuda ajastu stiiliks.

Kui Jannsen kirjutas omal ajal välispoliitikast nii, nagu Väandra külamehed oma asju ajasid, siis tollane kujunev ajalehestiil, mis vähe erines külajutust, lubas sellist esitust.

Juba 1860. aastaist on just sõnumeis valdav neutraalne esituslaad, kuid K. A. Hermann kirjutas 1888 [. a] niisuguse sõnumi:

Neiu Alma Fokström, Soome suur maailma-kuulus laululind, andis Tartu suurekooli aula-saalis kaks kontserti augusti-kuu lõpul. Selle neiu ära rääkimata ilus laul ja suur kurgu-osavus on nii, et teda küllalt ei jõua imestada. Trillerid ja heli jookstud tulevad nagu imeread ööpiku kurgust. Soome suguõe laulu ilu ei jõua keegi sulg ära kirjeldada.⁴

Küllap oli selles oma ajastu stiili sedavõrd, et seda võidi ilma muigamata avaldada.

Võtke kätte mõni meie lehe juhtkiri [19]40.–[19]50. aastaist ja te tunnete ära selle ajastu stiili. Ilmselt ei oleks siia stiili mahtunud Olev Anton, Valdo Pant ega praegune Noorte Hää!,⁵ aga praegu nad mahuvad. Arusaadavalt kehtib piiravalt personaalsele poolele üldarusaadavuse nõue, kõrge kommunikatiivsuse nõue. Impersonaalne stiil sisaldab, nagu öeldud, paljusid klišeesisid — kohtumine toimus soojas ja sõbralikus õhkkonnas, Carteri administratsioon, Pentagon — osa neist on terminilähedased.

Nõukogude ajalehekeele uurijad on vahet

teinud klišee ja stambi vahel.

Klišee on enam-vähem kindla sisuga valmis kõnevormel, mille eralduskriteerium on tema esinemise regulaarsus teatud korduvates kõnesituatsioonides. Tal võib olla infoväärtus.

Stambil on esmane infolaeng kadunud; disfunktsionaalne. Need sageli piltlikud, korduvad ühendid: helge tulevik, jõhker vahelesekumine, aktiivne osavõtt, aga ka valge kuld. Stamp on taunitav seetõttu, et seda kasutatakse erineva sisu puhul.

Need on kõik tekkinud personaalsel tasandil ja seal muutunud üldlevinuks, seega impersonaalseks.

Milleks nii pikk jutt? Mis oleks siis meie ajastu ajalehestiil 1980. aastail?

Näib nii, et personaalsuse piirid on küllalt avatud, võib-olla et isegi kohati väljudes faktikirjanduse asjalikkusest, kuid teiselt poolt on impersonaalne stiiliväli niisugune, et paneb tõsiselt mõtlema. Näib, et need kaks poolust on praegu teineteisest kuidagi kaugenenud, süsteemisene tasakaal on rikutud, ajaleht nagu jaguneks kaheks osaks – loetav ja mitteloetav just oma keele poolest, sest kommunikatiivsuse aluseks olevat arusaadavuse nõuet rikutakse peaaegu igas lehes ning eeskätt just TASS-i⁶ informatsioonis.

Ei tahaks hakata siin kordama teksti arusaadavuse kirvereeleid, need on ära toodud ka kogumikus „Keelevoos“ dotsent Jaan Miku artiklis.⁷

Märgiksime seda, et paljusid tekste iseloomustab lausestuse äärmuseni viidud keerukus, kõrvalauseste suur hulk (need on sageli alistava lausega ebaõigesti seotud), abstraktsete mõistete suur hulk, rahvusvaheliste ja võõrsõnade üleküllastus.

Mõnigi kord muutub tekst arusaamatuks ja ilmselt vastupidi mõistetavaks.

Teostades araablase suhtes ähvarduste poliitikat, täidab Sadati režiim imperialismi ja sionismi plaane, mis on sihitud arabia rahvuse poolt Camp Davidi kokkulepetele vastutegutsemise ja vankumatuse õonestamisele. (Noorte Hää!, 21. VI 1980.)

⁶ TASS — Телеграфное агентство Советского Союза, 'Nõukogude Liidu Telegraafiagentuur'. Informatsiooniagentuur tegutses selle akronüümi all kuni NSV Liidu lagunemiseni 1992. aastal, mil tema pärijaks sai ITAR-TASS. *Toim.*

⁷ Jaan Mikk. Lihtsa keele reeglid. — Keelevoos, 1973/74, Tallinn: Valgus, 1976, lk 15–22. Teksti arusaadavuse reeglid (lihtsa keele reeglid) on esitatud ka Jaan Miku raamatus „Teksti mõistmine“. Tallinn: Valgus, 1980. *Toim.*

⁴ Laulu ja mängu leht, 1888, lk 71.

⁵ Ajaleht Noorte Hää! ilmus aastatel 1940–1941 ja 1944–1995, kuni 1990. aastani oli ELKNÜ Keskkomitee häälekandja. *Toim.*

Või:

Mis toimub kolme meetri paksuste telliseinte taga, teavad üksnes vangid ise, kes harva jäävad ellu, samuti korralvurid, kel aastaid ei ole üle 20, ja vanglat juhtinud ühiskondliku Julgeoleku Ministeeriumi eritöötajad. (Edasi, 12. V 1979.)

Nagu öeldud, on ajakirjandus faktikirjeldus ja informatsioonižanrid tegelevad faktide reprodutseerimisega, teatamisega, seetõttu peab olema välistatud igasugune metafoorsus — piltlikkus, sest kogu infoteksti tuleb võtta otseses tähenduses. Seetõttu on väärt ja arusaamatusi põhjustav seesugune stiil:

Avalduses öeldakse, et kumbki pool tervitab NATO juhtkonna poolt tehtavaid samme sõjamasi- na suurendamiseks ning bloki poolt väljatöötatud sellealast pikaajalist programmi, samuti NATO nõukogu mullust otsust arendada Lääne-Euroopas välja keskmise tegevuskaugusega ühendriikide tuumaraketid.

F. J. Straussi ambitsioossed nõudmised, mille eesmärk on viia Saksa FV tagasi külma sõja ja konfrontatsiooni kaevikutesse, leiavad vastuseisu Saksa Föderatiivse Vabariigi valitsuse poolt, kes pooldab dialoogi ja asjalikku koostööd sotsialismimaadega.

Ajaleht ei varja, et üsna tähtsat osa selles (USA presidendi poliitilises kursis) etendavad presidendi sisepoliitilised kaalutlused, kes flirdib avalikult konservatiivsete jõududega...

... erinevused tema ja president Carteri vahel ei ole hoopiski mitte kosmeetilised, vaid olulised...

Mõnikord jääb mulje, et Stendhalil oli õigus, kui ta oma „Punase ja musta“ ühe peatüki motoks pani „Sõnad on selleks, et mõtteid varjata“. Ometi me teame, et info nõudeks on täpsed vastused 3 K + 3 M (Kes? Kus? Kuidas? Millal? Miks? Mis tagajärgedega?)

„Provokatsioonid jätkuvad“

Hanoi. 14. juunil (TASS). Juuni algul jätkasid Hiina võimud pinevuse suurendamist Vietnami-Hiina piiri lähedal. Hiina sõdurid tungisid korduvalt Vietnami SV territooriumile, tulistasid seda mitmesugustest relvadest ning korraldasid sõjaväeõppusi Vietnami-Hiina piiri vahe- tus läheduses, eelkõige Ha Tueni ja Hoang Lien Soni provintsi ümbruses, öeldakse siin avaldatud VIA teadaandes.

Eriti tõsised on hiinlaste aktsioonid Ha Tueni provintsis, mille territooriumile tungis 1., 3. ja 8. juunil rohkesti agressorite gruppe. Nad tulistasid ägedalt rahulikke asundusi, tekitades kohalikele elanikele suurt kahju. Need jultunud provokatsioonid leidsid resolutsse vastulöögi Vietnami piirivalvuritelt ja rahvamaakaitseväljastelt.

Mis juhtus? Hiinlased suurendasid pinevust, tulistasid mitmesugustest relvadest, tõsised aktsioonid, tulistasid ägedalt, tekitasid kahju, said resolutsse vastulöögi.

Võrdluseks üks sõjatelegramm kaugest minevikust:

ETA, Helsingi, 14. XII 1939. (Kaart kõrval!)
Vahepeal on võitluste raskuspunkt nihkunud Karjala maakitsuselt Kesk-Soome, kus N Liidu väed püüavad 2-e paralleelse pealetungi abil Soomet eraldada kahte ossa. Rasked võitlused kestavad nii Suomussalmi ümber kui ka kaugemal põhjas Kuolajärvi ligidal. Viimased teated ütlevad, et N Liidul on seal väga suured väed ja soomlased saavad sinna suuri abivägesid, et takistada N Liidu vägede sissetungi. Karjala maakitsusel on sõjategevus raugenud.

Soome lendurid lendasid teisipäeval peale lõunat madalalt piki raudteeliini Murmanski ligidal ning pommitasid raudteid, rikkudes seda umbes 20 km ulatuses.

Siin on kõik konkreetne ja inimlikult sõnastatud. Praeguses stiilis näeks see välja nii:

Tõsised aktsioonid, mis suurendavad pinevust, toimuvad Kesk-Soomes. Tulistatakse mitmesu-

gustest relvadest ja tekitatakse kahju. Eriti tõised on soomlaste aktsioonid Suomussalmis, kus neile on antud resoluutne vastulööök. Soome õhujõud on ette võtnud kohaliku tähtsusega operatsioone.

Omamoodi kroon oli tänavu aprillis sõnum Hiinast, kus oli juttu sellest, et seal ei tähistatud Lenini 110. sünniaastapäeva. Pealkiri oli „Kuritahtlik apostaa“!!!⁸

Stiili iseloomustab, nagu öeldud, abstraktsus ja keerukas lausestus. Taunitavaim lausetüüp on teatavasti selline:

pealause, kõrvallause, pealause.
 — — , — — , kõrvallause, — — .
 — — ,

Eeltoodud näiteis on see tavaline. Selle kõrval teksti nominaalsus, tohutu verbivaegus, kusjuures nimisõnadest on suur osa abstraktseid, palju võõrsõnu.

Noorte Hääl 26. VI 1980:

Siin märgitakse ühenduses sellega, et oma uduste arutlustega mingist „üleminekumehhanismist“, mis olevat ette nähtud nn. afgaani küsimuse lahendamiseks, püüab USA juhtkond asendada USA puuduvat vastust Afganistani valitsuse selgetele ettepanekutele. Nendest ettepanekutest järeldeb, et tõelise reguleerimise põhilised eeldused peavad olema Ühendriikide ja Pekingi reaktsioonijõudude poolt Afganistani DV vastu organiseeritava agressiooni lõpetamine ning Afganistani siseasjadesse mittesekkumise garanteerimine. Nõukogude vägede väljaviimine oleneb USA, Hiina ja teiste välistagurluse jõudude jõhkra sekkumise lõpetamisest.

Võõrsõnadest

Neid on palju, nende hulgas ka haruldasi, nagu see apostaa, mida keegi hoobilt ei teadnud, aga ka afišeerima.

Meil oli möödunud aastal üks diplomitöö,

Tegusõnad	Nimisõnad	Ase-sõnad	Omadus-sõnad	Muud
järeldeb	ettepanekutest	nendest	tõelise	et
peavad	reguleerimise		põhilised	ja
olema	eeldused		organiseeritava	poolt
	Ühendriikide			vastu
	Pekingi			ning
	reaktsiooni-jõudude			
	Afganistani DV			
	agressiooni			
	lõpetamine			
	Afganistani siseasjadesse			
	mittesekkumise			
	garanteerimine			

Staatiline, abstraktne, EBAINIMLIK TEKST

Ragna Aeg⁹ vaatles Rahva Hääle¹⁰ poliitika- ja majandustermine arusaadavust. Ta analüüsis 26 lehenumbrit aastatest 1978-1979, tõi välja 20 kõige sagedasemat võõrsõna. Need olid esinemiskordade pingereas:

- efektiivsus 90 x
- kompleks 65 x
- aktsioon 52 x
- ressurss 46 x
- provokatsioon 45 x
- kampaania 42 x
- agressioon 41 x
- administratsioon 35 x
- rassism 32 x
- ekspluatatsioon 31 x
- separaatrah 31 x
- deklaratsioon 30 x
- strateegia 30 x
- liider 27 x
- progress 27 x
- reaktsioon 24 x
- opositsioon 22 x
- ratsionaalne 21 x

⁹ Ragna Aeg. Ajalehe „Rahva Hääle“ poliitika- ja majandustermine arusaadavus. (juh Peeter Vihalemm) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979. *Toim.*

¹⁰ Ajaleht Rahva Hääle ilmus aastatel 1940–1995, kuni 1990. aastani oli EKP Keskkomitee häälekandja. *Toim.*

⁸ Apostaa tähendab usutaganemist. *Toim.*

rekonstrueerima 21 x

Seejärel korraldas ta katse 90 inimesega kolmes grupis, igas 30 inimest — üliõpilased, insener-tehniline personal, töölised. Neile esitati isoleeritult 20 ülaltoodud sõna, kui vastamisel tuli ette raskusi, esitati need kontekstis.

Tulemustest:

Üliõpilasgrupis — üle ühe kolmandiku valesid vastuseid: kampaania, rassism, provokatsioon, separaatrahu.

Spetsialistid — strateegia, provokatsioon, separaatrahu.

Töölised — progress, agressioon, aktsioon, reaktsioon, opositsioon, provokatsioon, strateegia, separaatrahu (ainult 2 inimest teadsid!).

Seega — arvan ma — meie ajaleheteksti ühe osa, poliitiliselt olulise osa arusaadavuse tõstmine teksti inimlikuks muutmise läbi on väga vajalik ülesanne. Just siin on rikutud vist kõiki arusaadavuse põhireegleid. Niiviisi edasi enam ei saa.

Välgatused Eesti pressiajaloo varjudeajas? Püüd ümber mõtestada vanimate ajalehtede uurimislugu

Kaarel Vanamölder

Sissejuhatus

Perioodilise trükitud ajakirjanduse ajalugu algab Eestis justkui kaks korda. Esmasünniajaks võib kõige laiemas mõttes pidada nn Rootsi aega, mil Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa kubermangukeskustes Tallinnas, Riias ja Narvas trükiti teadaolevalt esimesed perioodilised uudistekandjad.¹ Tegemist oli tüüpiliste 17. sajandi ajalehtedega, mis, nagu teisedki tollased Euroopa uudistekandjad, vahendasid eelkõige infot parasjagu mujal toimuvate sõjalis-poliitiliste sündmuste kohta.

Ajalehtede Eestile või laiemalt Baltikumile mitte keskenduv aines on ilmselt üks põhjus, miks tee-

maga pole meil (ega ka Lätis) kuigi intensiivselt tegeletud. Huvileigust vanimate perioodiliste väljaannete vastu seletab ka pikka aega valitsenud ja veel tänagi üsna elujõuline eesti- ja võõrkeelse trükindus- ja raamatuajaloo kontseptsioon, mille huviorbiidis on arusaadavalt eelkõige eesti keeles ilmunu.² Sellest tulenevalt näib ajakirjanduse „päris“-ajalugu Eestis algavat alles sadakond aastat hiljem — talurahvale suunatud perioodika ilmuma hakkamisega kas 1766. või siis 1806. aastal.

17. sajand on justkui Eesti pressiajaloo varjudeaeg. Rootsi Läänemere-provintsidest ilmunud ajalehtede kohta on peale nende ilmumise fakti väga vähe teada. Siinse artikli eesmärgiks on käsitleda ajaloo distsipliini vaimus ülevaatlikkus vormis 17. sajandil eelkõige Tallinnas ja Riias trükitud ajalehtede uurimise senist seisut³ ning püüda visandada edasisi uurimisprobleeme.

Artikkel põhineb 2012. aasta 29. oktoobril Tartu ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudis kaitsitud doktoritööl (juh Enn Küng): Kaarel Vanamölder. Kommunikatsiooniväli Rootsi Läänemere-provintsidest 17. sajandi lõpul. — Reval(i)sche Post-Zeitung varauusaegse informatsioonikandjana. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 27.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2012. Kättesaadav elektrooniliselt: <http://hdl.handle.net/10062/27085>. 19. mail 2011 pidas autor ka artikli ainekuga seonduva ettekande Eesti Akadeemilises Ajakirjanduse Seltsis.

¹ Kindlalt lokaliseeritavateks varauusaegseteks ajalehtedeks on Riias ilmunud lehed Rigsche Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitung (1680–1681) ja selle järg Rigsche Novellen (1681–1710). Tallinnas ilmus ajaleht Reval(i)sche Post-Zeitung (1689?–1710) ning Narvas Narvische Post-Zeitung (1702), millest on teada vaid üks 1702. aastast pärinev number. Tallinnaga seostatud ajalehest Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung tuleb artiklis eraldi juttu.

² Vt nt Friedrich Puksov (Puksoo). Eesti raamatu arengulugu seoses kirja ja raamatu üldise arenemisega. Tallinn: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, 1933, lk 32–35; 53; Eesti raamat 1525–1975: Ajalooline ülevaade. Tallinn: Valgus 1978, lk 7–13; 47; Ilmar Talve. Eesti kultuurilugu, Tartu: Ilmamaa 2004, lk 153–167. Tiiu Reimo. Trükindus- ja kirjastustegevus Tallinnas 17. ja 18. sajandil. — Eesti vanimad raamatud Tallinnas, Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2000, lk 99–100. Näiteks ignoreerib Uno Liivaku täielikult 17. sajandi ajalehti, lugedes „ajakirjanduse alguseks“ alles 1766. aastat, mil ilmus Lühhike õppetud... Vt Uno Liivaku. Eesti raamatu lugu. [Tallinn]: Monokkel 1995, lk 57–58.

³ Vaatluse alt jäävad välja Narvas ja oletatavasti ka Pärnus Rootsi ajal il-

1. Eestis ja Lätis ilmunud rootsiaegsete ajalehtede historiograafia

1.1 Reval(i)sche Post-Zeitung ja Cederbergi-Winkleri kontseptsioon

1922. aastal tutvustas Tartu ülikooli Eesti ajaloo professor Arno Rafael Cederberg (1885–1948) esimest korda 17. sajandi Tallinna ja Narva ajalehtede hiljuti avastatud üksiknumbreid.⁴ Peagi pärast artikli ilmumist leiti Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogust suuremal hulgal Reval(i)sche Post-Zeitungi numbreid,⁵ mis võimaldas seniseid teadmisi oluliselt täiendada. Kahe maailmasõja vahelisest perioodist pärinebki seni kõige põhjalikum, kuid siiski pigem populaarteaduslikus laadis kirjutatud ülevaateartikkel Alexander Theodor Ferdinand Winkleri (1888–1961) sulest.⁶ Täiendades Cederbergi käsitlust, peatus autor lehe avastamislool, püüdis rekonstrueerida esmanumbri ilmumise kuupäeva, kirjeldas lehe sisu ja struktuuri⁷ ning publitseeris näitena 20 vabalt valitud leheuidist. Winkleri kirjutis on kirjeldavat laadi ning allikana on kasutatud üksnes Reval(i)sche Post-Zeitungi säilinud numbreid, mujalt ta lisateavet ei otsinud.

Cederbergi ja Winkleri käsitlustest sai edaspidise uurimisloo alus. Artikleid on hiljem korduvalt refereeritud ja historiograafiat avastatud antikvaarsete ajalehenumbrite abil rikastatud,⁸ kuid

---

munud ajalehed, sest nende historiograafia on äärmiselt lühike. Vt Enn Küng. Köhler ja Narva trükikoda 1695–1705. — Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil II. Koostanud Enn Küng. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 12 (19).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006, lk 348–349. Endel Annus. Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen. — Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert. Hrsg. von Aleksander Loit ja Helmut Piirimäe. (Studia Baltica Stockholmiensa, 11.) Stockholm: Almsell & Wiksell International, 1993, lk 431. Ene-Lille Jaanson. Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710: Ajalugu ja trükiste bibliograafia. Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2000, lk 53.

⁴ Arno Rafael Cederberg. Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur. — Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused. (Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis. B III), Tartu, 1922, lk 3–16.

⁵ Leitud numbrid asuvad tänaseks Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu (TLÜAR) Baltika kogus nn Tallinna ajalehe konvoluudina: TLÜAR V-5721.

⁶ A[lexander] Winkler. Aus der Frühzeit des Estländischen Zeitungswesens: Reval 1929 (Sonderdruck aus dem „Revaler Bote“. Jahrgang 1928, nr 238–241; 243–244; 246–248). Winkleri käsikirjalisi märkmeid Tallinna ajalehe kohta vt: TLÜAR V-5721.

⁷ Näiteks pööras Winkler tähelepanu põhitekstist eraldiseisvate kohalike teadaannete (nn *kleine Anzeigen*) olemasolule. A. Winkler 1929, lk 9–10.

⁸ Vrd Friedrich Koch. Die Anfänge des baltischen deutschen Zeitungswesens. — Baltische Monatshefte (Heft 2), Jahrgang 1938. Verlag der Aktien-Gesellschaft „Ernst Plates“, Riga, 1938, lk 67–81; Kyra Robert. Meie ajakirjanduse esiklapp. Raamatutel on oma saatus: Kirjutisi aas-

uurimuse allikalist baasi pole märkimisväärselt laiendatud. Võiks isegi öelda, et Cederbergi ning Winkleri ülevaateartiklid muutusid ise allikateks, ehk siis Reval(i)sche Post-Zeitungi uurimisloo üheks iseärasuseks võib pidada fenomeni, kus algset oletusena esitatud informatsioon kivistub ajapikku aksiomilaadseks käibetõeks. Hilisema otsese huvi puudumise tõttu võime seega kõnelda isegi teatud Cederbergi-Winkleri kontseptsiooni järjepidevast kestvusest tänapäevani. Selle kohaselt moodustavad Reval(i)sche Post-Zeitungi uurimuse allikalise baasi peamiselt nn tüüpiline varauusaegne ajaleht ise⁹ (st säilinud numbrid) ja 1920. aastatel püstitatud oletused, millega kaasneb rida vastamata küsimusi ning probleeme.

Kui Winkler pakkus näiteks Reval(i)sche Post-Zeitungi vanima säilinud aastakäigu üksiknumbrite numeratsiooni rekonstruktsioonile tuginedes esinumbri ning ühtlasi ajalehe asutamise daatumiks 1689. aasta 13. maid,¹⁰ siis seda oletust korratakse veel 1995. aastal ilmunud ülevaateartiklis.¹¹ Samas juhtis juba Cederberg tähelepanu ajalehe asutamist kinnitava dokumentatsiooni puudumisele.¹² Kuna Cederberg tundis vaid 18. sajandi algusest pärinevaid lehenumbreid, seostas ta Reval(i)sche Post-Zeitungi esmailmumise loogiliselt Põhjasõja algusega. Hilisemad uurijad, kelle käsutuses seisis juba oluliselt rohkem informatsiooni lehe võimaliku esmailmumise dateerimiseks ning oletuse kontrollimiseks täiendavate allikate abil, pole probleemile tähelepanu pööranud.

Ajalehe väljaandja(te) ehk sisuga täitja(te) kohta puuduvad seni samuti kindlad andmed. Määratledes isikuteeringi, kes võisid olla Reval(i)sche Post-Zeitungi publitseerimisega seotud, pidas Cederberg samast perioodist pärinevate Euroopa ajalehtede analoogial toimetajaks Tallinna postmeistrit Carl Philipp Grubbi (ametis 1697–1707). Oletus teises hilisemas historiograafias taas faktilaadseks tõdemuseks ning Reval(i)sche Post-Zeitungi uute numbrite ning aastakäikude teaduskäibesse toomise rütmis omistati lehe toime-

---

taist 1969–1990. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1991, lk 102–106; Endel Annus. Tidningsväsendet i Baltikum före 1710. — Den estniska boken genom seklerna: Bokhistoriska uppsatser. Koost Endel Annus ja Esko Häkli (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja, 57.) Helsingfors: Helsingfors Universitetsbibliotek, 1995, lk 53–65.

⁹ Vt A. Cederberg 1922, lk 9; A. Winkler 1929, lk 8–10.

¹⁰ A. Winkler 1929, lk 7.

¹¹ E. Annus 1995, lk 55.

¹² A. Cederberg 1922, lk 8 jj.

tamise „au” mehhaaniliselt ka teistele Tallinna postmeistritele, sh Grubbi eelkäijale — postmeister Adam Leutner juuniorile¹³ (ametis 1673–1697), ehkki väitele allikalist kinnitust ei ole seni samuti leitud (otsitud?). Samuti jääb selgusetuks, kes toimetas lehte pärast Grubbi surma — teatavasti jätkas samades ülesannetes Jonas Liunggren (ametis 1708–1710),¹⁴ kuid tema nime ei ole näiteks Tallinna ajalehega millegipärast seostatud. Nn kohalike postmeistrite teooria ehk käsitlus postmeistritest Tallinna esimese ajalehe väljaandjatena on hästi tuntud ning omaks võetud ka Eesti postiajaloo historiograafias.¹⁵

Sarnaselt ajalehe esmailumisega pole lähemalt midagi teada Reval(i)sche Post-Zeitungi ilmumise lõppdaatumist. Ajalehe trükkimiskohaks oli Tallinn,¹⁶ kus alates 1676. aastast kuni 1710. aastani täitis gümnaasiumi ja linna trükkali ülesandeid Christoph Brendeken. Teades, et ilmselt katku surnud Brendeken maeti 8. septembril Tallinna Oleviste kirikusse,¹⁷ võime ajalehe lõppkuupäeva ehk mõneti piiritleda, kuigi miski ei välista, et lahku nu lesk või poeg poleks võinud ettevõtmist lühikest aega jätkata — selline praktika oli üpris tavaline. Viimane teadaolev lehenumber pärineb 1710. aasta 27. juunist.

Ekskursus: Baltikumi vanima ajalehe leiutamine — Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung

Uusi jooni Tallinna varauusaegsesse pressiajalukku töid 1970. aastatel Saksamaal ilmunud käsitlused. Nimelt loodi 1957. aastal Bremeni ülikooli raamatukogu juurde Saksa pressiajaloo instituut, kus hakati süstemaatiliselt otsima ja koguma 17. ja 18. sajandist pärinevate Euroopa saksakeelsete perioodiliste ajalehtede ning ajakirjade koopiaid.¹⁸ Pikaajalise kogumistöö ühe tule-

musena ilmus 1970. aastate alguses kaheköiteline 17. sajandi saksa(keelsete) ajalehtede retrospektiivne bibliograafia,¹⁹ milles on enesestmõistevalt loetletud ka Rootsi Läänemere-provintside ajalehed. Bibliograafia koostajate Elger Blühmi (1923–2007) ja Else Bogeli (1912–1974) käsitluse aluseks on olnud mikrofilmil saadud koopiaid „Tallinna konvoluudist“ ning taas Cederbergi ja Winkleri artiklid. Tallinna konvoluut sisaldab peale Reval(i)sche Post-Zeitungi ning mõnede Hamburgis ja Altonas välja antud ajalehtede üksiknumbrite ka lehe Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung üksiknumbreid ja nende lisaeksemplare (Appendix) perioodist 1675–1679, mille tõttu pidas Bogel neid lehte tiitlikujunduse ja ehisliistu alusel Reval(i)sche Post-Zeitungi eelkäijaks.²⁰ Sama seisukohta jagas Roland Seeberg-Elverfeldt (1909–1993).²¹

Eesti trükinduse- ja raamatuajaloolased Hans Treumann (1905–1974) ja Kyra Robert (1916–1997) suhtusid Bremeni uurijate oletusse skeptiliselt ning rõhutasid trükitehnilise süvaanalüüsi vajalikkust²², mida kummatigi ei ole siiani tehtud. Olgu lisatud, et just Kyra Roberti sulest ilmus 1989. aastal ka üks seni põhjalikumaid eestikeelseid käsitlusi, mille põhifaktoloogia ja temaatikale lähenemise laad pärineb küll (taas kord) suuresti Cederbergilt-Winklerilt. Tallinna konvoluudile tuginedes kirjeldab Robert lehe sisu, uudiste päritolu ning põhitekstist eraldi seisvaid müügititeid.²³ Ühes oma viimastest käsitlustest pidas Robert ajalehtede trükkimist 1670. aastate Tallinnas siiski võimalikuks, viidates linna eelmise trükkali Adolph Simoni (?–1675) ning raamatuköitja vahelisele lepingule 1673. aastast, kus muude loetletud kaubaartiklite (raamatud, kalendrid jne) seas mainitakse tõepoolest peagi müügiks pakutavaid ajalehti,²⁴ kuid mingit lisateavet pole seni õnnestunud leida. Jätakuvalt peab

¹³ E. Annus 1995, lk 55.

¹⁴ Vt Werner von Schulmann. Die zivile Staatsbeamtenschaft in Estland zur schwedischen Zeit (1561–1710). Dorpat–Posen, 1939, lk 152–153.

¹⁵ Vt Julius Bleyer. Postiajaloolisi katkendeid Rootsi ajastust, seoses Eesti ja Liivimaaga. — Eesti-Rootsi posti juubelialbum 1636–1936. Tallinn: Postivalitsus, 1936, lk 29–74, siin lk 70–72; Eesti ajalugu III: Rootsi ja Poola aeg, Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1940, lk 384–385; August Nurm. Postisarvest kineskoobini: Sidevahendite arengust Eestis. Tallinn: Eesti Raamat, 1968, lk 14.

¹⁶ 1920. aastate esimesel poolel peeti võimalikuks, et lehte trükiti Stockholmis. Vt K. Robert 1990, lk 103.

¹⁷ Das Revaler Bürgerbuch 1624–1690 nebst Fortsetzung bis 1710 / Tallinna kodanikkuderaamat 1624–1690 ühes jätkuga kuni 1710-ni. Toim Georg Adelheim. (Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv.) Reval: Revaler Estn. Verlagsgenossenschaft, 1933, nr 7, lk 89.

¹⁸ Vt Institut Deutsche Presseforschung. — www.presseforschung.uni-

bremen.de [külastatud 06.04.2012]

¹⁹ Vt Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandsverzeichnis mit historischen bibliographischen Angaben zusammengestellt von Else Bogel und Elger Blühm. Bd. 1–2 (Studien zur Publizistik. Bremer Reihe. Deutsche Presseforschung, 17), Bremen: Schönemann Universitätsverlag Bremen, 1971.

²⁰ Roland Seeberg-Elverfeldt. Dreihundert Jahre deutschbaltische Presse. — Zeitschrift für Ostforschung, 1977, nr 22, lk 651–670.

²¹ *Ibid.*

²² K. Robert 1991, lk 17.

²³ *Ibid.*

²⁴ Vrd Kyra Robert. Boktryckarna i Tallinn på 1600-talet. — Den estniska boken 1995, lk 41 ja [...] *alldie vielen der Buchdrucker gesonnen, die wochentliche Post-Zeitung zudrucken* [...] — Buchbinder, Buchdrucker, Buchhändler 1669–1726. Tallinna Linnaarhiiv (TLA) 230-1-Bf 30 III, l 68.

tõdema, et ka nn Tallinna esimese ajalehe ilmumisaeg – 1675. aasta – ning pealkiri on jäänud siiani hüpoteetiliseks, millele pole allikaliselt otsust tõestust seni leitud (otsitud?).²⁵

Fakt, et Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung numbrid on köidetud samasse konvoluuti Reval(i)sche Post-Zeitungi numbritega, ei tõesta veel ajalehtede omavahelist seotust. Seega kuulub Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung tänaseks paljude teiste „kodutute“ 17. sajandi ajalehtede hulka, mida suurema või vähema kahtlusega seostatakse mingi linna või väljaandjaga, teadmata tegelikult nende väljaandmiskohta, väljaandjat või trükkalit.²⁶ Samas on Ordinari Freytags (Donnerstags) Zeitung kinnistunud Eesti (ja Baltikumi) vanima teadaoleva ajalehena artiklites ning üldkäsitlustes,²⁷ kandudes historiograafilise leiutisena pressiajaloo valdkonnast pigem ajaloo müüdi loomesse.

1.2 Vanema pressiajaloo historiograafia Eestis viimastel aastakümnetel

1990. aastatel ilmus mitmeid üldkäsitlusi ning bibliograafilisi ülevaateid Eesti vanemast trükisõnast ning ka mõned artiklid varasest pressiajaloo kohta. Nii käsitles tuntud raamatuteadlane ja bibliograaf Endel Annus (1915–2011) Eesti-, Liivi- ja Ingerimaal ilmunud rootsiaegseid ajalehti autori elutööks jäänud nn retrospektiivse rahvusbibliograafia perioodika väljaandes.²⁸ Annuse töö püsivaks väärtuseks võib pidada varauusaegsete ajalehtede säilinud eksemplaride kaardistamist, süstemaatilist loetelu ning tiraazide suuruse rekonstrueerimist, mis hõlbustab oluliselt hilisemate uurijate tööd. Senise uurimistöo kokkuvõtetenähtis ilmusid Annuselt 1990. aastate esimesel poolel si-

²⁵ Vt R. Seeberg-Elverfeldt 1977, lk 655; E. Annus 1993, lk 429 jj.

²⁶ Johannes Weber. Daniel Hartnack — ein gelehrter Streithahn und Avissensschreiber am Ende des 17. Jahrhunderts. — Gutenberg-Jahrbuch, 68. Mainz: Gutenberg-Gesellschaft, 1993, lk 146.

²⁷ Vt nt R. Seeberg-Elverfeldt 1977; Eesti ajalugu. Kronoloogia. Koostanud Sulev Vahtre. Tallinn: Olion 1994, lk 64; Eesti raamatukronoloogia. Koostanud Tiit Reimo. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2000, lk 14; I. Talve 2004, lk 155–156. Mõneti kurioosel viisil peab Talve trükkali ja raamatukõitja lepingus mainitud ajalehti juba planeeritud väljaande pealkirjaks (Wöchentliche Post-Zeitung [sic!]), lk 155; Anne Arold. Einige Beobachtungen zur deutschen Zeitungssprache in Livland im 18. und 19. Jahrhundert am Beispiel der *Dörptschen Zeitung*. Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und Kulturelle Tradition. — Germanistische Arbeiten zur Sprachgeschichte. Toim Jörg Meier, Arne Ziegler. Bd 3. Berlin: Weidler Buchverlag, 2005, lk 49.

²⁸ Eestis ilmunud saksa-, vene- ja muukeelne perioodika 1675–1940. Koost Endel Annus, Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, 1993, lk 196–201.

sult sarnased, Cederbergi-Winkleri paradigmat järgivad ülevaateartiklid 17. sajandil Baltimail ilmunud ajalehtedest.²⁹

Lisaks trükinduse, raamatu- ning postiajaloolastele on varauusaegne perioodika pakkunud mõningast huvi ka ajakirjandusloo uurijatele. 1994. aastal käsitles Ea Jansen (1921–2005) 17. sajandil Baltikumil ilmunud ajalehti eraldi baltisaksa ajakirjanduse peatükis kui „Baltimaade saksakeelse ajakirjanduse hälliperioodi“. Ehkki artikkel otseselt uut infot ei sisalda, rõhutatakse siiski eraldi fakti, et leht ilmus pikka aega kaks korda nädalas, mis osutab nii lugejaskonna olemasolule kui ka tihedatele sidemetele muu Euroopaga, eriti Saksamaaga.³⁰

Kokkuvõtvalt võib tõdeda, et Rootsi ajal Tallinnas ilmunud ajalehtede uurimise lugu pole kaugeleki täielik, põhineb suuresti kinnitamata oletustel ning pakub seega jätkuvalt edasisi uurimisvõimalusi. Varasema historiograafia peamiseks probleemiks on olnud allikaline ühekülgus ning vahest ehk vaatenurga ahtus, mis seadis uurimisobjektiks eelkõige ühe konkreetse ajalehe, nentides samas selle trafaretsust omas ajas ning pööramata suuremat tähelepanu laiemale kontekstile.

1.3 Riia rootsiaegsete ajalehtede historiograafia põhijooni

Riia rootsiaegsete ajalehtede uurimisloos võib märgata Tallinna ajalehtede historiograafiaga sarnaseid jooni — elav(am) huvi temaatika vastu valitsemises samuti peamiselt enne II maailmasõda ning eelkõige saksakeelsetes ringkondades. Samas on Riia varauusaegse pressiajaloo uurimisega tegeletud algepeale märksa laiemalt allikaliselt baasilt. Uurimisloos siiani püsivaks nurgakiviks on kahtlemata juba 19. sajandi lõpul ilmunud Arend Buchholtzi (1857–1938) monograafia trükikunsti ajaloost Riias.³¹ Toetudes eelkõige Riia rae arhiivi ning Johan Christoph Brotze (1742–1823) kogutud materjalidele, tõi Buchholtz ohtrate tsitaatide või täis-

²⁹ E. Annus 1993 ja E. Annus 1995.

³⁰ Ea Jansen. Baltisaksa ajakirjanduse areng XVII–XIX sajandil. — Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed. Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koostanud Juhan Peegel. Tartu-Tallinn: Olion, 1994, lk 267–270.

³¹ A. Buchholtz. Geschichte der Buchdruckerkunst in Riga 1588–1888. Riga: Müller, 1890.

ärakirjadena teaduskäibesse suurema osa tänaseks tuntud ja kasutatavast allikalisest teabest.

Buchholtzi teos on üles ehitatud kronoloogiliselt, lähtudes Riia trükkalite ametiaegadest. Nii käsitletakse perioodilise pressi esimese ilminguna historiograafias hästi tuntud postmeister Jacob Beckeri (?–1672) ebaõnnestunud projekti anda Riias 1632. aastal välja ajalehte³², tsiteerides monograafia tüüpvõttena selleks trükkaliga sõlmitud lepingut.³³ Reaalselt trükivalgust näinud perioodilistest ajalehtedest tundis Buchholtz üksnes Rigische Novellenit, seostades selle loomise 1680. aasta lõpus Riias puhkenud nn ajalehetüluga, mil keskvoimud keelasid linnas Königsbergi ajalehe levitamise ning loodi uus ajaleht. Peamiselt Riia raeprotokollidele ja Brotze teadetele tuginedes tõi Buchholtz Riia lehe koostajatena esimest korda teaduskäibesse kindralkuberneri sekretäri Christoph Prescheri ja linnusekohtusekretär Georg Riviuse nimed.³⁴ Ajalehe trükkijatena tuuakse ära linna trükkalite Heinrich Bessmesseri ning pärast tema surma Georg Matthias Nölleri nimed, lehe ilmumisajana märgitakse periood 1681–1710, ehkki küll varasema ilmumisaja võimalikkust ei välistata.³⁵ Järgnevalt kirjeldas Buchholtz juba pikemalt ajalehe ülesehitust ja struktuuri ning sisu.

Hilisemad II maailmasõja eelsed (balti)sakslasest autorid tuginesid faktoloogias Buchholtzi monograafiale. Tol ajal ilmunud üldistavad ning populaarteaduslikud brošüürid Läti (saksakeelse) pressi ajaloo³⁶ olid nii vormilt kui sisult sarnased samal ajal Eestis ilmunud kirjutistega. Baltisaksa pressi ajaloo kontseptsiooni mahtus ka Riia ja Tallinna ajalehtede ühine käsitlemine.

Pärast Teist maailmasõda soikus ka Lätis elavam huvi rootsiaegse pressi ajaloo vastu. Erandlikult ning historiograafiasse informatsiooni lisades

vaatles Meta Taube Riia 17. ja 18. sajandi ajalehti kultuurilooliste allikatena 1966. aastal Läti NSV akadeemilise raamatukogu väljaantud teemakogumikus, kirjeldades muu hulgas üksikasjalikult Rigische Novelleni sisu ning peatudes lehe asutamislool.³⁷ Taube vahendusel on tuntud Karl XI kiri Liivimaa kindralkuberneri 17. juulist 1680, milles heideti ette uudiste ebaadekvaatset kajastust viimase sõja ajal. Probleemi edasiseks vältimiseks pidi Riias ajalehti ja uudiseid (*Gazetten* ja *Zeitungen*) edaspidi trükitama üksnes välikantselei sekretär Prescheri poolt ning enne trükkiminekut pidi ajalehte tsenseeritama kubernerite kantseleis.³⁸ Dokumendi sõnastusele tuginedes ei välistanud Taube võimalust, et Riias oleks ajaleht ilmunud juba enne 1680. aastat. Hilisemad autorid pole probleemile tähelepanu pööranud. Winkleri käsitlusele tuginedes märkis Taube ka Riia ja Tallinna lehtede ajastule iseloomulikkust sarnasust sisus ning ülesehituses, ent otsese allikalise võrdluse autor ei jõudnud.³⁹

Eespool mainitud Bremeni pressiajaloo instituudi varauusaegsete saksa ajalehtede bibliograafia koostamise projekt tõi uusi tuuli ka Riia ajalehtede uurimislukku. 1970. aastate teisel poolel avastati Moskvas Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis lisaks juba mikrofilmidena Bremenisse saadetud, kuid Bogeli-Blühmi bibliograafia esimesse väljaandesse paraku enam mitte jõudnud materjalile⁴⁰ veel suur hulk 17. sajandil Lääne-Euroopas ilmunud trükitud ajalehti, nende hulgas senitundmatuid Rigische Novelleni ning selle eelkäija Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitung numbreid. Uue informatsiooni valguses nihkus Riia ajalehe ilmumisaeg juba 1680. aasta oktoobrisse, mille taga oli tõenäoliselt keskvoimu soov asendada Riias seni loetud Königsbergi aja-

³² Jacob Beckeri kohta vt Enn Küng. The Attempts to Establish Private Postal System in the Swedish Baltic Sea Provinces in the Beginning of the 1630s. — Sõnasse püütud minevik: In honorem Enn Tarvel. Koostanud Priit Raudkivi, Marten Seppel. [Tallinn]: Argo, 2009, lk 178–189.

³³ Vrd A. Buchholtz 1890 lk 106–107 ja Buchdruckerangelegenheiten 1591–1799: Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs (LVVA) 673-1-81, lk 674–677.

³⁴ A. Buchholtz 1890, lk 165–173.

³⁵ *Ibid.*: lk 167.

³⁶ Vt nt Oskar Grosberg. Die Presse Lettlands: Mit einem geschichtlichen Rückblick. Riga: Baltischer Verlag, 1927, lk 8–11; Johannes von Eckart. Beiträge zur Geschichte des deutsch-baltischen Zeitungswesens. — (Schriften zur Geschichte des Zeitungswesens.) Ludwigshafen am Rhein: Waldkirch, 1929, lk 5–6. Kokkuvõtet Läti autorite tööde kohta vt Владимир Симонов. К истории возникновения первой печатной периодической газеты в Риге. — Известия Академии наук Латвийской ССР, 1984, nr 9 (446), lk 118–130.

³⁷ Meta Taube. Rigas pirmie laikraksti kā kultūrvēstures avots (XVII un XVIII gs). — Grāmatas un to krātaves. Rīga: Zinātne, 1966, lk 65–129.

³⁸ M. Taube 1966, lk 70–71. Tegelikult on Karl XI kiri Liivimaa kindralkuberneri Christer Hornile allkirjastatud Kungšöris 29.05.1680. Taube märgitud daatum 17.07. tähistab kirja registreerimist Liivimaa kindralkuberneri kantseleis. Vt Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka (LUAB) MS 1140, 1, No. 7.

³⁹ M. Taube 1966, lk 80.

⁴⁰ Bogeli-Blühmi kogumiku esimene trükk (1971. a) märgib Riia ajalehtedest üksnes Rigische Novellenit, pakkudes ilmumisaastaks 1687 ning nimetades eksemplaride leiukohaks vaid Läti Akadeemilist Raamatukogu: vt lk 268. Täiendatud trükk ilmus sama sarja III köitena 1985. aastal, loetledes juba ka Moskvast leitud numbreid. Vt Die Deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Bd III. Bearbeitet von Elger Blühm, Brigitte Kloster, Helga Levin. — Nachtrag. (Studien zur Publizistik.) Bremer Reihe, Vol. 17, Bd III. München: K. G. Saur Verlag, 1985, lk 140–145.

leht võimalikult valutult rootsimeelse väljaandega. Avastuse teinud Vladimir Simonov märkis, et samas jäi Königsbergi ajaleht Riia väljaandele esialgu oluliseks visuaalseks eeskujuks ja „uudisteedonoriks”, kust teateid ümber kirjutati.⁴¹ Oletavasti 1681. aasta märtsist ilmuma hakanud Rigische Novellen erines eelkäijast juba nii mahu, kujunduse, tekstipaigutuse kui ka veidi sisu poolest, kaldudes senisest enam asjalikumate ja mitte sensatsioonihõnguliste teadete edastamise poole. Buchholtzi käsitlust täiendades pakkus Simonov nn keskvoimu teooria vaimus Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitungi trükkijaks kuninglikku trükkalit Johann Georg Wilckenit. Lähtudes asjaolust, et Rigische Novelleni mõõtmel, kujundus ning tüpograafia erinesid mõneti lehe eelkäija omadest, oletas Simonov, et alles Novelleni ilmumisega läks selle trükkimine linna trükkali ehk siis Bessmesseri kätte.⁴²

Nagu juba märgitud, käsitles Endel Annus Eesti retrospektiivses rahvusbibliograafias ka tänase Läti territooriumil ilmunud perioodikat ja vaatles Riia 17. sajandi ajalehti Simonovi vaimus ühtselt Rigische Novelleni arenguetappidena. Rootsi suurriigi Läänemere-provintside pressiajaloo kontekstis käsitles Annus juba Tallinna lehe uurimisloos juures mainitud ülevaadetes ka Riias ilmunud ajalehti.⁴³

Riia varauusaegsete ajalehtede üheks värskeimaks käsitluseks võib ilmselt pidada 2005. aastal ilmunud Valda Rudina artiklit saksakeelsetest Riia ajalehtedest 17. ja 18. sajandil, milles autor kirjeldab tõenäoliselt Simonovi artiklit tundmata uuesti Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitungit kui esmaavastust, käsitledes seejärel Rigische Novellenit. Autor jõuab mõneti trafaretsele järeldusele, et saksakeelsete ajalehtedena vastasid Riia 17. sajandi väljaanded eelkõige linna rae ja saksakeelse elanikkonna huvidele ning lätikeelsete ajalehtede ilmumiseni jõuti alles 19. sajandil.⁴⁴ Posti- ja kommunikatsiooniajalooliselt on viimasel ajal toonud uurimislukku uut ja väärtuslikku informatsiooni Enn Küng ja Heiko Droste, ehkki

Riia ajaleht pole autorite otseseks uurimisobjektiks olnud.⁴⁵

Rootsi suurriigi Eesti- ja Liivimaa provintsi pealinnades ilmunud ajalehti on käsitletud seega küll nii baltisaksa kui ka varauusaegsete saksakeelsete ajalehtede kontseptsioonidest lähtuvalt, ent kuni viimase ajani neid omavahel võrreldud ei ole. Sarnast tendentsi võib täheldada tegelikult laiemalt ka Rootsis kirjutatud 17. sajandi suurriigi pressi- ja postiajaloo historiograafias, mis keskendub eelkõige emamaale ehk siis Rootsile tänaste riigipiiride mõttes ega pööra provintsidest samal ajal ja varemgi ilmunud uudiskandjatele erilist tähelepanu.⁴⁶

Pole üllatav, et ka Läänemere provintside keskustes ilmunud ajalehed on Rootsi posti- ja pressiajaloo historiograafias samuti kõrvalrollis. Rootsi perioodilise pressi algusena tähistatakse 1645. aastat, mil Stockholmis hakkas ilmuma esimene ajaleht Ordinari Post-Tijnder, jättes kõrvale Jakob Beckeri 13 aastat varem Riias tehtud katse.⁴⁷ Kui Riia ja Tallinna ajalehti üldse mainitakse, siis pigem samuti n-ö postmeistri teoorias lähtuvalt, mille kohaselt said siinsed ajalehed (eriti Tallinnas) oma materjali Stockholmi ning Saksamaa ajalehtedest.⁴⁸

Kokkuvõttes võib tõdeda, et kuigi Riia ajalehtede historiograafia on autorite ning kirjutiste hulga poolest analoogselt Tallinna lehe uurimislooga üpris hõre, on see allikaliselt tunduvalt paremini kaetud ning seetõttu on teave linna varauusaegsetest ajalehtedest üksikasjalikum. Ehkki ka Riia aja-

⁴¹ В. Симонов 1984, lk 124–125.

⁴² *Ibid.*, lk 126–128.

⁴³ E. Annus 1993 ja E. Annus 1995.

⁴⁴ Valda Rudina. Deutschsprachige Zeitungen in Riga aus dem 17. und 18. Jahrhundert. — Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Bd 3. Toim Jörg Meier, Arne Ziegler. Berlin: Weidler Buchverlag, 2005, lk 79–89.

⁴⁵ Enn Küng. Riia-Moskva postitüli Põhjasoja eelõhtul. — Tuna, 2006, nr 4, lk 12–24; Enn Küng. „... mugavamaid teid, kui nüüd linnade vahel tarvitatakse, on vaevalt leida...“: Postirevisjon Eesti- ja Liivimaa 1687.–1688. aastal. — Tuna, 2005, nr 4, lk 17–34; Heiko Droste. Die geschriebene Zeitung im 17. und 18. Jahrhundert: Ein öffentliches Nachrichtenmedium. — Ajalooline Ajakiri, 2009, nr 3/4, lk 509–525.

⁴⁶ Vt nt Den Svenska pressens historia I. I begynnelsen (tiden före 1830). Koost Claes-Göran Holmberg, Ingermar Oscarsson, Jarl Torbacke. Stockholm: Eckerlid, 2000; Paul Ries. The Politics of Information in Seventeenth-century Scandinavia. — The Politics of Information in Early Modern Europe. Toim Brendan Dooley und Sabrina Baron. London–New York: Routledge, 2001, lk 237–273; Ann-Katrin Hatje. Von der königlichen Postzeitung zum „Swänkska Argus“: Ein Überblick über die Schwedische Presse im 17. und 18. Jahrhundert. — 400 Jahre Zeitung: Die Entwicklung der Tagespresse im internationalen Kontext. (Presse und Geschichte — Neue Beiträge, 22.) Toim Martin Welke, Jürgen Wilke. Bremen: Edition lumière, 2008, lk 205–221.

⁴⁷ Vt nt Theodor Holm. Sveriges almänna postväsen IV:1. Stockholm: Postverket, 1912 lk 205–240; Den Svenska pressens historia I, lk 22 jj; Magnus Linnarsson. The Development of the Swedish Post Office. — Connecting the Baltic Area: The Swedish Postal System in the Seventeenth Century. Toim Heiko Droste (Södertörn Studies in History, 9.), 2011, lk 26–47.

⁴⁸ Den Svenska pressens historia I, lk 57–58.

lehti on historiograafias käsitletud peamiselt n-ö asjana iseeneses, on siiski üritatud otsida seoseid ja paralleele näiteks Königsbergi ajalehega.

2. Rigische Novellen ning Reval(i)-sche Post-Zeitung võrdlevas käsitluses

Historiograafia näitas, et Rootsi suurriigi Läänemere-provintsidest ilmunud ajalehtede uurimise probleemiasetus vajab muutust. Analüüsidest selleks Reval(i)sche Post-Zeitungi ning Rigische Novelleni aastakäikude säilinud numbriid paralleelselt, ilmnes, et vähemalt kuni Põhjasõja alguseni polnud Reval(i)sche Post-Zeitungi puhul tegemist iseseisva ajalehe, vaid Rigische Novelleni mõneti lühendatud ümbertrükiga.⁴⁹ Järgnevalt püüdkem selgitada fenomeni võimalikke põhjusi, kasutades allikatena kuninglikke korraldusi, privileege ning teiste asjasepuutuvate instantside korrespondentsi. Senises historiograafias pole lisaallikate leidmisele erilist tähelepanu pööratud.

1680. aastal keelati Riias kuningliku korraldusega linnas seni loetud Königsbergi ajalehe Königsbergs Donnerstags (Sonntags) Ordinari Post-Zeitung levitamise.⁵⁰ Alternatiiviks loodi sama aasta sügisel keskvoimu initsiatiivil ajaleht, mis alates 1681. aastast kandis nime Rigische Novellen. Vastavalt kuninglikule korraldusele oli tegemist keskvoimu poolt eelnevalt retsenseeritava väljaandega, mille koostajateks olid krooni usaldusalused ametnikud.

Ajavahemikul 1680–1684 aastani täitis ülesannet kindralkubeneri sekretär Christoph Prescher, kellele oli vastav õigus antud teenistuse eest äsja lõppenud Skåne sõjas (1675–1679).⁵¹ Esimesed ajalehenumbrid ilmusid Riias hiljemalt 1680. aasta oktoobri lõpus, mida tõendab Prescheri 1680. aasta novembri alguses Tallinna raele saadetud kiri. Kirja sõnastusest selgub, et Prescher otsis Tallinnas oma ajalehele lugejaid ning oli läkitusele lisanud juba valmistrükitud neljapäevase ja pühapäe-

vase lehenumbri.⁵² Tegemist on esimese kindla teatega Riia perioodilise ajalehe trükkimise kohta juba 1680. aastal, mida senises historiograafias on üksnes oletatud.

Mure Königsbergi ajalehe levimise pärast jäi Riias püsima ka edaspidi. 1684. aastal otsiti Riias ajalehele uut väljaandjat, sest Prescher oli vahepeal abiellunud ning kolinud Saaremaale. Selleks soovitas Liivimaa kindralkuberner Christer Horn kuninglikule majesteedile senist linnusekohtu (*Burggericht*) sekretäri Georg Ruviusi. Nii 8. septembril 1684 Stockholmist saadetud kirjas⁵³ kui ka sama aasta 18. oktoobril väljastatud kuninglikus privileegis Ruviusesele⁵⁴ rõhutatakse ajalehe olulist ning monopolset seisundit Riias, eesmärgiga takistada muude ajalehtede levikut. Kindralkuberner Horni kirjas märgitakse ühemõtteliselt, et vajadus leida Riia lehele uus väljaandja on akuutne, sest vastasel juhul leviks linnas taas aktiivselt „kahjulike kuulujutte“ (*praejudicirlichen Spargementen*) sisaldav Königsbergi ajaleht. Niisamuti on kõnekas, et võimalike konkureerivate huvigruppidega on Ruviusesele antud privileegis eraldi osutatud trükkalitele ning postitõtjatele. Uus privileeg kindlustas ühtlasi keskvoimu edaspidise kontrolli ajalehe üle, sest Rigische Novellen allus endiselt kindralkubeneri kantsleile tsensuurile.

Samas ei pruukinud konkurents Königsbergi ajalehega toimuda üksnes Riia lugejaskonna tasandil. Tuleb meenutada Riia tähtsat rolli Rootsi Läänemere-provintside postisüsteemis ning ka seda, et linn oli ühtlasi üks Venemaa peamisi Euroopaga suhtlemise kanaleid. Lisaks kirjavahetusele liikusid läbi Riia Moskvasse Lääne-Euroopa ajalehed, millega Venemaa postijuht oli kohustatud võime varustama. Teiste seas telliti Moskvasse Königsbergi väljaannet, mis mõistagi ei saanud Rootsi võimudele meeldida. 1685. aastast ongi teada, et Rootsi võimud on üritanud Königsbergi ajalehede Moskvasse saatmist takistada, ning muret Riias „võõraste“ ajalehede levitamise üle võib täheldada veel ka 1680. aastate lõpus.⁵⁵

On mõneti kummaline, et kuninga korralduses

⁴⁹ Kaarel Vanamölder. Was für eine Zeitung wurde in Reval am Ende der schwedischen Zeit gelesen? — Forschungen zur baltischen Geschichte, 2011, nr 6, lk 61–84.

⁵⁰ Kuninga kiri Hornile 29.05.1680. LUAB, MS 1140, 1, No 7.

⁵¹ Vrd Kuninga kiri Hornile 29.05.1680. LUAB, MS 1140, 1, No 7; Eingegangene Briefe von Privaten an Private, Geschäftsbriefe, Todesanzeigen und Einladungen zu Hochzeiten, Beerdigungen und Taufen 1601–1700, TLA 230-1-B.B.13, l 268–270.

⁵² *Hierbey gehet also ein Exemplar von Donnerstag und Montag, wie man allenmahl continuiren wirdt.* TLA 230-1-B.B.13, l 268p.

⁵³ Liivimaa rootsiaegne kindralkuberner, Concepta, september 1684, Eesti Ajalooarhiiv (EAA) 278-I-IV:24:9, l 20.

⁵⁴ Liivimaa rootsiaegne kindralkuberner, Concepta, veebruar 1685, EAA 278-I-IV:25:2, l 16.

⁵⁵ K. Vanamölder 2012, lk 183–184.

keelata Königsbergi lehe levitamine Riias (ja Liivimaal) ei märgita üldse Königsbergi ajalehte. Pigem heideti ette üldist uudiste ebaadekvaatset kajastust viimase sõja (s.o Skåne sõja) ajal, mis võiks viidata võimalusele, et Riias trükiti mingeid ajalehti ka enne 1680. aastat. Sellele juhtis tähelepanu juba ka Taube.⁵⁶ Nimelt avaldati kuninglikus korralduses soovi muuta ajalehtede s e n i s t väljaandmise praktikat Riias. Narva magistraadi arveraamatute järgi on raad „Riia ajalehti“ (*die Rigischen Advisen*) aastaabonendina tellinud juba 1678. aastal — s.o kaks aastat enne „ajalehetüli“ puhkemist.⁵⁷ Milliseid ajalehti täpselt silmas peeti, jääb ebaselgeks, kuid kindlasti vajab probleem edasist uurimist.

Olgu lisatud, et Skåne sõjast tingitud soov blokeerida Königsbergi ajalehe levitamist Rootsi valdustes on mõistetav, kui meenutada, et Brandenburg-Preisi kuulus konfliktis Rootsi vastaste hulka, mis kajastus kahtlemata ka Königsbergi ajalehe uudistevalikus.

Riias rakendatud kontrolli- ja tsensuuripoliitika kehtis seega ülekantud kujul ka Tallinnas, sest Reval(i)sche Post-Zeitung kujutas endast Rigische Novelleni varajasema numbri veidi lühendatud ümbertrüki. Regulaarne ja tõrgeteta toimiv postiühendus Riiaga võimaldas logistiliselt Reval(i)sche Post-Zeitungit välja anda nii, et selle sisu ei kaotanud lugejate silmis aktuaalsust. Tallinna ja Riia ajalehtede seos selgitab ühtlasi, miks Reval(i)sche Post-Zeitung ilmus just esmaspäeviti ja neljapäeviti. Riias ilmus ajaleht kuni 1703. aasta lõpuni vastavalt linna postipäevadele kolmapäeval ja pühapäeval, seejärel sõjaoludest tulenevalt esmaspäeval ja neljapäeval. Vaadeldes ajalehe liikumist Liivimaalt Eestimaale, näeme, et Riias neljapäeval (hiljem kolmapäeval) ilmunud ajaleht „transformeerus“ alati Tallinna lehe esmaspäevaseks numbriks ning Riia pühapäevane (hilisem esmaspäevane) ajaleht omakorda neljapäevaseks. Oluline on märkida, et Reval(i)sche Post-Zeitung põhines Riias jooksva nädala sees ilmunud lehel ning mitte kunagi kronoloogiliselt vanemal eksemplaril. Seega kulus Riia lehe Tallinna toimetamiseks ning siin ümbertrükkimiseks keskmiselt 5–6 päeva, mis vastas üldiselt kahe provint-

sikeskuse vahelise korrespondentsi liikumise keskmisele ajale (5 päeva).⁵⁸

Kaks korda nädalas ilmuva ajalehe väljaandmiseks polnud Eesti- ja Liivimaad maismaad pidi ühendava postiahela ühes lõppjaamas asetsevas Tallinnas ilmselt logistiliselt alternatiive, sest merritsi, s.o Stockholmist edastatavad postisaadetised ei suutnud kindlasti tagada info pidevat juurdevoolu. Reval(i)sche Post-Zeitungit võiks vaadelda linna infonälja leevendamiseks rakendatud nutika kompromissina tehniliste võimaluste ning kehtiva „pressipoliitika“ vahel. Riia ajalehe ära kirjajana võidi saavutada korraga mitu eesmärki: esiteks loodi lihtne võimalus perioodiliselt ilmuva ajalehe väljaandmiseks ning teiseks välditi tsensuuri sekku mist koha peal. Arvestades, kui tähelepanelikult suhtusid keskvoim ja selle esindajad perioodiliste uudistekandjate väljaandmisesse Stockholmis ning Riias, pidi ka Reval(i)sche Post-Zeitungi trükkimine toimuma kui mitte kindlasti keskvoimu ja selle esindajate initsiatiivil, siis vähemalt nende teadmisel ning nõusolekul.

Reval(i)sche Post-Zeitungi ilmumine võis olla tingitud ka Rigische Novelleni suhteliselt kõrgest hinnast. 1680. aasta novembris pöördus Prescher Tallinna rae poole sooviga leida Riia lehele siin tellijaid. Lehe aastatellimuse hinnaks oli kuus riigitaalrit, mis teeb üksiknumbri hinnaks umbes kolm hõbeööri.⁵⁹ Tallinna trükkal Brendeken küsis neljaleheküljelise kvartformaadis trükise eest pigem kaks hõbeööri, mis võiks olla ka Tallinna ajalehe tükihind, sest trükise formaat ning lehekülgede hulk on sama.⁶⁰

3. Varauusaegse pressiajaloo avanemine

Juba eelnev kokkuvõtlik käsitlus näitas, et siinse varauusaegse pressi ajaloo edasine uurimine on minetamas saksakeelsete linnalehtede lokaaltasandit. Pigem tuleks Eesti-, Liivi- ja Ingerimaa provintsikeskuste ajalehti ning nende väljaandmismehhanisme ja -põhjusi asetada viimaks ometi esiteks Rootsi suurriigi või siis veel laiemasse — varauusaegse Euroopa pressiajaloo konteksti. Järgnevalt olgu esitatud mõned visioonid.

⁵⁶ M. Taube 1966, lk 70–71.

⁵⁷ Vt Narva magistraat: Книга прихода и расхода городских сумм 1678, EAA 1646-1-1058, l 32.

⁵⁸ K. Vanamölder 2012, lk 186–188.

⁵⁹ *Ibid.*, lk 189.

⁶⁰ *Ibid.*

17. sajandi Läänemere ruumi kõige olulisemaks kommunikatsiooni- ja uudiseid tootvaks ning reprodutseerivaks keskuseks oli Hamburg (ja Altona),⁶¹ mis oli omakorda ühenduses Thurni ja Taxise postivõrgustikuga. 1618. aastast tegutses näiteks Hamburgis Rootsi postiamet, mille vahendusel liikus Stockholmi kogu „saksa post“ ehk korrespondents Lääne-Euroopaga.⁶² Vaadates Rootsi suurriigi postivõrgustiku 17. sajandi lõpu kaarti,⁶³ on näha, kuidas Hamburgist alguse saav ühendusjoon sirutub emamaa kaudu ümber terve Läänemere. Läänemere provintside jaoks oli suhtlemisel Saksa aladega Skandinaaviat ja Soomet läbiva ühendustee kõrval oluliselt lühemaks ning loomulikult alternatiiviks Läänemere lõunakaldal Rootsile kuuluva Pommeri, Poolaga seotud Preisi- ja Kuramaa kaudu kulgev postiühendus.⁶⁴

Alates Hamburgist, kus 17. sajandi viimasel veerandil ilmus paralleelselt mitu ajalehte rohkem kui kaks korda nädalas, trükiti lisaks Königsbergile „oma“ lehte Danzigis, Rootsi-Pommeri linnadest Stettinis⁶⁵ ja Stralsundis.⁶⁶ Kõik nimetatud olid saksakeelsed ajalehed, mis ilmusid vähemalt kaks korda nädalas ning kuulusid Hamburgi mõjuvälja.⁶⁷ Kuidas ja milliste uudistekandjate kaudu liikusid uudised Hamburgist Riiga (ja Tallinna) ning kas teateid läks ajalehdevahelise „telefonimängu“ jooksul kaotsi, pole siiani teada. Samuti on selgusetu, millist rolli mängis uudisteedonorina siiski Königsbergi ajaleht Riias pärast 1680. aastat (ja varem?), kui vä-

hemalt Rigische Montags (Donnerstags) Ordinari Post Zeitung puhul on täheldatud Königsbergi lehe mõju, mida peegeldab kasvõi Riia lehe esialgne pealkiri.

Riigi või tsensuuri mõju varauusaegsetele ajalehtedele on samuti üks perspektiivikas uurimisteema, millest siiani pole kuigi palju üksikasju teada.⁶⁸ Siiski võib 17. sajandi lõpu Euroopa kaardil visandada keskvõimu ja ajalehe suhete iseloomus erinevaid piirkondi. Killustatud võimuga aladel ja/või seal, kus puudus territooriumi ühtselt kontrolliv tugev keskvõim, nagu Saksamaal, Itaalias ja Madalmaades, ilmusid ajalehed üpris varakult, neid trükiti aktiivselt paljudes linnades ning Hollandi näitel ka mitmes keeles.⁶⁹

Absolutistliku võimuga maades püüdis keskvõim avalikkusele suunatud informatsiooni rohkem kontrollida, allutades ajalehede väljaandmise otsese ja range riikliku kontrolli alla. Heaks näiteks oleks siin Prantsusmaa, kus pikka aega ilmus üksnes üks ametlik ajaleht, Gazette, mille koostamine oli otseselt allutatud riiklikule kontrollile (vahepeal koostas lehte kuninga ihuarst) ning mida kasutati keskvõimu, s.o kuninga ning kardinali sõnumite vahendajana. Muud infot hangiti eelkõige välismaistest ajalehtedest neid tõlkides.⁷⁰ Ann-Katrin Hatje on juhtinud tähelepanu Rootsi suurriigi ning Prantsusmaal rakendatud pressipoliitika sarnasusele. Rootsi press sai alguse 17. sajandi esimesel poolel, mil sõdiv riik rakendas selle riikliku propaganda teenistusse.⁷¹

17. sajandi lõpuks oli Rootsist kujunenud tsentraliseeritud võimuga riik, mida valitses tugeva, Karl XI ja Karl XII kontekstis juba isevalitsusliku

⁶¹ Vt nt Holger Böning, Emmy Moepps. Hamburg: Kommentierte Bibliographie der Zeitungen, Zeitschriften, Intelligenzblätter, Kalender und Almanache sowie biographische Hinweise zu Herausgebern, Verlegern und Druckern periodischer Schriften. Bd. 1: Von den Anfängen bis 1765. (Deutsche Presse. Bibliographische Handbücher zur Geschichte der deutschsprachigen periodischen Presse von den Anfängen bis 1815.) Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1996, lk XI–XXX.

⁶² P. Ries 2001, lk 239.

⁶³ Vt Connecting the Baltic Area: The Swedish Postal System in the Seventeenth Century, lk 6.

⁶⁴ Näiteks kirjeldab Saksa literaat Paul Jacob Marperger (1656–1730) Rootsi riigi postivõrgustikku väga põhjalikult, esitades infot suuremate keskuste vahemaade pikkuse ning linnade postipäevade kohta: Paul Jacob Marperger. Schwedischer Kauffmann. Wißmar und Leipzig: Schmidt, 1706, lk 354–359.

⁶⁵ Stettinis ilmus ajaleht Europäische Zeitung alates 1655. aastast, ent Blüheri-Bogeli oletuste kohaselt võis esimene ajaleht ilmuda juba 1633. aastal, vt Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts, Bd I, lk 106; 110; 122; 141.

⁶⁶ Stralsundi ajaleht Stralsunder Relations Courier ilmus alates 1689. aastast. Vt Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts, Bd I, lk 269–270.

⁶⁷ Stettini ajaleht kandis alates 1689. aastast Hamburgi eeskujul tiitlit Relations-Courier, kuid 17. sajandi lõpukümnendil on täheldatav ka teise Hamburgi lehe Nordischer [Mercurius] mõju. Vt Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts, Bd I, lk 270.

⁶⁸ Tensuuri kohta nt Johannes Weber. Kontrollmechanismen im deutschen Zeitungswesen des 17. Jahrhunderts: Ein kleiner Beitrag zur Geschichte der Zensur. — Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte, 2004, nr 6, lk 56–74; Martin Welke. Johann Carolus und der Beginn der periodischen Tagespresse: Versuch, einen Irrweg der Forschung zu korrigieren. — 400 Jahre Zeitung, lk 9–117.

⁶⁹ Vt Euroopa eri piirkondade ajalehete kohta nt 400 Jahre Zeitung 2008; The Politics of Information in Early Modern Europe 2001.

⁷⁰ Gazette'i kohta lähemalt: Anuschka Tischer. Obrigkeitliche Instrumentalisierung der Zeitung im 17. Jahrhundert: die Gazette de France und die französische Politik. — Die Entstehung des Zeitungswesens im 17. Jahrhundert: Ein neues Medium und seine Folgen für das Kommunikationssystem der Frühen Neuzeit. (Presse und Geschichte — Neue Beiträge, 54.) Toim Volker Bauer, Holger Böning. Bremen: Edition lumière, 2011, lk 455–467; Jean-Pierre Vittu. Instruments of Political Information in France. — The Politics of Information in Early Modern Europe 2001, lk 160–179; Sonja Schultz-Heinz. Contemporaneity in 1672–1679: The Paris Gazette, the London Gazette, and Teutsche Kriegs-Kurier (1672–1679). — The Dissemination of News and the Emergence of Contemporaneity in Early Modern Europe. Toim Brendan Dooley. Farnham–Burlington: Ashgate, 2010, lk 115–137.

⁷¹ A.-K. Hatje 2008, lk 217–218.

võimuga monarh. Analoogselt Prantsusmaaga oli ajalehe väljaandmine algusest peale riigi ehk kuninga asi. Sarnaselt Gazette'iga Pariisis oli Rootsi emamaa ainus ajaleht, kord nädalas Stockholmis ilmunud Ordinari Post-Tijnder allutatud rangele riiklikule kontrollile.⁷² Stockholmi lehe lähtematerjal saadi Hamburgi kaudu saadetud saksa-keelsetest ajalehtedest. Ilmudes rootsi keeles, täitis ajaleht paralleelselt nii propagandistlikku kui ka praktilis-kommunikatiivset rolli. Keskvõim tähtsustas gootitsistlikus vaimus ühtaegu rootsikeelse kirjavara levikut, samas täitis ajaleht sarnaselt Gazette'iga keskvõimu hääletoru funktsioone.⁷³ Samas olid Gazette'i levikul paratamatult geograafilised piirid, mille tõttu lubati provintside litsentsi alusel publitseerida ajalehe täpseid ümbertrükke. 17. sajandi lõpukümnendiks oli keskvõim väljastanud 13 sellist trükilitsentsi.⁷⁴

Kuivõrd teadlik Prantsusmaa n-ö pressipoliitika kopeerimine Rootsis võis olla, on omaette teema ning vääriks kahtlemata nii pikemat teoreetilist käsitlust absolutistliku riigi struktuurist ning võimuvvertikaali toimemehhanismidest kui ka sihiteadlikke arhiivotsinguid. Rootsi ja Prantsusmaa liitlassuhted 17. sajandil ning Prantsusmaa valitsemisüsteemi üldisem eeskujuks seadmine Rootsis on samas üsna hästi teada.⁷⁵

Rootsi suurriigi emamaad ja provintse ühendas ning lahutas meri. Kirjeldatud „Prantsuse mudeli“ rakendamine korra nädalas ilmunud Stockholmi ajalehe põhjal Eesti-, Liivi ja Ingerimaal poleks olnud logistiliselt võimalik. Samas on riikide pressipoliitikas ja ametlike ajalehtede iseloomus mär-

gata sarnaseid jooni. Rigische Novellen oli loodud poliitilistel põhjustel, konkureerima eelkõige kaks korda nädalas ilmuva Königsbergi ajalehega. Sarnaselt emamaaga koostas ajalehte keskvõimu esindaja ning selle sisu kontrollis tšensor. „Prantsuse mudelist“ lähtuvalt võiks Rigische Novellenit vaadelda Balti provintside ainsa ametliku ajalehena, mille litsentseeritud ärakiri ilmus ümbertrükina Reval(i)sche Post-Zeitungi kujul Tallinnas ning mida ilmselt telliti ka Narvas.

Kas selline poliitika oli Stockholmi teadlik siht, selgub ilmselt järjekindla arhiivitöö tulemusel. Kui siinsete Läänemere-provintside ajalehed polnud iseseisvad, siis kuidas suhtus keskvõim riigi Saksa provintside linnades (nt Stralsundis, Wismaris ja Bremenis) ilmuvatesse ajalehtedesse?

***

Esitatud visioonide kõrvale võib kindlasti lisada veel mitu. Ka provintsikeskuste ajalehtede arhiivipõhine üksikuurimine pakub veel palju uut. Meil ei ole näiteks konkreetseid andmeid Riia ja Tallinna ajalehtede tehnilise teostuse, tiraažide, trükkimiseks kulunud aja ning lehe hindade kujunemise kohta. Pressiajaloo hämaruses seisab ka lehe lugeja, kes aastakäikude kaupa haaras uudiseid mujal Euroopas toimuvatest sõjalistest kampaaniatest, katastroofidest, kurioossetest sündmustest jne. Ometi võib loota, et välgatused meie pressiajaloo vanimast perioodist — varjudeajast — võiksid pikapeale muutuda kaasakutsuvateks, püsivalt hubisevateks tulukesteks.

⁷² *Ibid.*

⁷³ *Ibid.*, lk 218.

⁷⁴ J.-P. Vittu 2001, lk 172.

⁷⁵ Ralph Tuchtenhagen. Zentralstaat und Provinz im frühneuzeitlichen Nordosteuropa. Wiesbaden: Harrassowitz, 2008, lk 19–28.

Eesti ajalehtede tulevikust

Mart Kadastik

See auditoorium, mis nüüd kannab Juhan Peegli nime, on mulle väga südamelähedane. Pool sajandit tagasi, sünnitusmaja töötajate laste nääripeol, mängisin siin poodiumil akordioni. Mu ema töötas tollal sünnitusosakonna arstina.

Kaks aastat tagasi pidas ülikooli naistekliinik siinsamas oma lahkumispidu. Sellel üritusel osalesin günekoloogi abikaasana. Lõppeks olen ma, nagu paljud teie hulgast, selles majas sündinud. Nüüd sünnitakse ja sünnitatakse Maarjamõisas, siin, Toomemäe vanas sünnitusmajas, koolitatakse meedikute asemel meedia asjatundjaid.

Ka meedias sünnib praegu väga palju uut ja häalekat. Ent mul paluti rääkida meedia morbiidsemast osast: paberajakirjanduse ellujäämise võimalustest. Paberi tulevik on siiski ainult üks, vormiline külg märksa mastaapsemast probleemist — kas ajakirjandusel, sõltumata sellest, kas ta ilmub lugeja ette elektroonilisel või paber kandjal, on üldse väljavaateid jääda ellu? See ei ole sugugi retooriline küsimus, sest kriisis ei vaevle ainult paberajakirjandus, vaid ajakirjandus tervikuna. Ärimudelit, mis tagaks kvaliteetajakirjanduse finantseerimise ka *online*-meedias, alles otsitakse. Otsitakse terves maailmas.

2008. aastal kuulutas Microsofti tegevjuht Steve Ballmer, et kümne aasta pärast, seega aastal 2018 ei ilmu maailmas enam ainsatki trükitud ajalehte ega ajakirja. Praegu oleme Ballmeri antud agooniagraafiku keskpunktis. Kui 2008. aastal tundus tema seisukohavõtt absurdelt utreeritud, siis nüüd tuleb mõõnda, et midagi ei tohiks enam välistada. Globaalse statistika abil võib muidugi säilitada illusioone — Hiinas ja Indias trükiarvud kasvavad. Ütleme siis nii, et ajalehed tõusevad idas ja langevad läänes nagu päike.

Õige varsti oleme silmitsi olukorraga, et isegi kui paberväljaannetele jätkuks lugejaid, võib kätte tulla nappus paberist ja trükivõimsustest.

Viimase kümne aasta jooksul on paberi- ja trükitööstusest üle käinud lageraie. Uudis maailma ühe suurima trükimasinate tootja, Saksamaa firma MAN Rolandi pankrotist ilmestab seda protsessi. Mis on saanud Soome hiilgavast paberitööstusest? Ajalehepaberit on jäänud tootma ainult üks tehas! Kui palju tonne ja töökohti on viimastel aastatel kaotatud!

Ameerikas ja Euroopas on investeringud paberi- ja trükitööstusse olnud nullilähedased, mistõttu lähiajal hakkavad vanad trükimasinad üksteise järel lihtsalt lagunema. Uusi masinaid on julgenud osta vaid üksikud meediafirmad, näiteks soomlaste Alma Media. Needki julged, või pigem ehk vähese ettenägelikkusega firmad on sunnitud kahetsema kallist trükiinvesteeringut, sest selle tagajärjel on kõikuma löönud ettevõtte jätkusuutlikkus.

Meediaettevõtte jätkusuutlikkus ei sõltu üksnes sellest, kui mitu tuhat lugejat vähem või rohkem tal on. Kõik Põhjamaade suurimad meediaettevõtted tegutsevad börsil. Just börsi ehk siis aktsionäride meeleolud kirjutavad ettevõttele ette tema arengusuuna. Need meeleolud on ühesed — börs on kaotanud usu trükimeedia kestmisses. Võib kiruda finantsturge liigse emotsionaalsuse ja ennatlike hoiakute pärast, kuid eirata ei saa neid ka kõige tugevamad meediafirmad.

Näiteks Norra Schibsted, mis on Eesti Meedia emafirma, peab arvestama tõsiasjaga, et börsianalüütikute arvates moodustavad kontserni väärtusest neli viiendikku internetikuulutuste firmad. *Online*-uudistel (Aftonbladet Rootsis ja VG Norras) on mõningane väärtus, paberlehtedel (Aftenposten ja VG Norras, Aftonbladet ja Svenska Dagbladet Rootsis) väärtus peaaegu puudub. Ja veel mõned aastad tagasi olid need lehed kadestamisväärseid rahamasinad!

Tõsi, ka praegu seisavad Põhjamaade ajalehed veel majanduslikult plusspoolel, erinevalt sadadest USA ja Inglise väljaannetest (Washington Post, Guardian jt), mille ilmumine on võimalik

üksnes omaniku teiste äride toetusel.

Loomulikult ei arutata Põhjamaades paberlehtede üleöö kinnipanekut. Missioonitundel on seal ses ärikeskkonnas alati tähtis roll olnud. Kummatigi ei jäta sõnumid, mida avalikkusele jagatakse, ning aktsioonid, mis järgnevad, ruumi kahtpidi mõistmisele. Iga kuu loeme pressiteateid järjekordsetest koondamistest toimetustes. Küllap ongi toimetuste kulud põhjendamatult suured olnud. On, mida kärpida.

Ühe uuriva loo kirjutamiseks võis Norra ajaleht Aafrikasse lähetada pool tosinat ajakirjanikku. Breiviki juhtumi käsitlemiseks vabastas VG kaheksa ajakirjanikku neljaks kuuks kõigist muist kohustusist. Kindlasti on võimalik paljusid asju teha paremini väiksema koosseisuga. *Less is more!*

Svenska Dagbladeti juhid leidsid, et ressursside kokkuhoiul ei ole määrav ainult see, mida teed, vaid ka see, mida tegemata jätad. Ajaleht oli lugejaid seni uputanud materjalidega, mida inimesed ei vajanud. Varasem ja täpsem plaanimine pidi välistama mitteoluliste teemadega tegelemise, makulatuuri tootmise. Nüüd on Schibstedi grupis päevakorras toimetusteülene ja -vaheline koostöö. Arutatakse selle üle, et Aftonbladet võiks Svenska Dagbladetile toota kõik spordilood, mis annaks Svenskale võimaluse spordiajakirjanikud koondada. Ikka sama eesmärk: vähem kulusid!

Ei pea vist olema selgeltnägija, et kujutada ette meelolu, mis valitseb Põhjamaade ajakirjandusfirmades – ebakindlus. Ärijuhtide seletused on ootuspärased: kui tiraažid on langenud kaks korda ja ka reklaamikäive näitab langustrendi, siis reageerimata jätmine tähendaks vabaturma. Firma peab hoidma nii kasumit kui kasumlikkust, et tagada sujuv siirdumine vanast meediast uude meediasse. Uus meedia on palju odavam (ei ole trüki-, paberi- ega kojukandekulusid), kuid küsimus, kas internet annab kvaliteetse ajakirjanduse alalhoidmiseks ka piisavalt tulusid, on seniajani lahtine. Reklaamikäibest üksi ei piisa, see on selge. Aftonbladet ja VG kogemused annavad siiski alust optimismiks, et lugejate valmisolek ajakirjanduse eest maksta tasapisi kasvab. Tasapisi. Kuid see on maailma rikkaim turg, kõige pikaageemate ajakirjandustraditsioonidega turg!

Ajakirjandust on tõesti vaja, mõistsid tuhanded, vahest miljonidki norralased pärast Breiviki tapatööd 2011. aasta juulis. Esimestel tundidel pärast

kohutavat sündmust tabas sotsiaalmeediat hüstee-ria, mis võinuks kergesti viia immigrantidevasta-se vägivallani. Keegi ei uskunud, et massimõrva-riks võiks osutuda sünnijärgne norralane. Facebook kubises kõikvõimalikest valedest (peaminister on mõrvatud jne), kuni *online*-ajakirjandus tõi päevavalgele tõe, mille rahvas esialgu tõrkudes vastu võttis. Lõplik selginemine saabus alles järgmisel päeval, mil trükilehed toimunust adekvaatse pildi andsid. Inimesed usaldavad meediakanaleist kõige enam ajalehti, oli lihtne järeldus. Kui miski asi on juba ära trükitud, siis ei saa see olla päris vale. Ajaleht annab nii lugejaile kui ka tegijaile vajaliku aja järele mõelda.

Mõned päevad osteti Norras ajalehti tavalisest oluliselt rohkem. Ainult mõned päevad. Seejärel jätkasid tiraažid endist allakäiku. Jah, kriitilistel hetkedel otsivad inimesed ajalehelt tuge, kuid kes jaksab mõne hetke pärast ajalehte aastas iga päev välja anda? Isegi rikkas Norras on see võimatu.

Ning veel kurvem järeldus: suurema osa ajast ei vajagi enamik inimesi ajakirjandust selle traditsioonilises tähenduses (fakt ja sellel põhinev reporteritöö, analüüs, teise poole ärakuulamine). Inimesed vajavad meediat üha enam kui meelelahutust. Ja selleks sobivad uued, mobiilsed platvormid (nutitelefon) väga hästi. Kiirus, millega iPhone on tõrjunud lauaarvuti, sülearvuti ja isegi tahvelarvuti teisejärguliseks uudiste vahendajaks, näitab ilmekalt, kui võrd eelistavad inimesed lühidat, pinnapealset informatsiooni. Traditsioonilisel ajakirjandusel, isegi kui ta kasutab moodsaid digiplatvormi, on oht jääda kõigest nišimeediaks. Ja seda isegi Põhjamaades, mille tõsist rahvast ja tõsist ajakirjandust oleme harjunud endale eeskujuks seadma.

Tuleme nüüd tagasi Eestisse. Mis vaevab meid siin? Täpselt sama probleemistik. Ja samasugused on ka lahendused, mille poole püüdleme. Tiraažide langus on meil olnud isegi veidi tagasihoidlikum kui Norras ja Rootsis. Nagu sealgi, on kõige enam kukkunud tabloidlehed. Meie Öhtulehe suhteliselt parem seis on seletatav sellega, et erinevalt Põhjamaade tabloididest on Eesti esitabloidil tellijaid rohkem kui üksikmüügist ostjaid. Kohalikud lehed ja üleriigilised lehed, mille lugejaskonna moodustavad ülekaalukalt tellijad, kukuvad aeglaselt, suuremate šokkideta, nii Eestis kui ka Põhjamaades. Aga nad kukuvad ikkagi. Isegi nä-

dalalehed, mille turgu uudistekeskne *online*-meedia on vähem riivanud, langevad vähehaaval.

Emori turu-uuring 2006–2011 näitab meie ajalehete lugejaskonna kaotust viie aasta jooksul:

Õhtuleht — oli 273 000, on 152 000 lugejat;
 Postimees — oli 256 000, on 191 000 lugejat;
 Maaleht — oli 144 000, on 114 000 lugejat;
 Eesti Ekspress — oli 138 000, on 92 000 lugejat;
 Eesti Päevaleht — oli 130 000, on 69 000 lugejat.

(Ajalehete Liit vahetas 2012. aastal Emori Turu-uuringute AS-i vastu välja. Värsked numbrid on rõõmustavamad, kuid teistsugune valim ja meetodika ei luba neid Emori tulemustega täpselt võrrelda, eriti pikaajalise trendi väljajoonistamisel.)

Kui 2003. aastal luges Eesti naistest ajalehte 74 ja meestest 66 protsenti, siis 2011. aastaks oli alles jäänud 61% naistest ning vaid 42% meestest. Sellest järeldub, et naised on lojaalsemad lehelugejad ning et toimetused peaksid naisi huvitavate temadega enam arvestama. See ei tähenda ilu- või seksilugude primitiivset paljundamist, vaid suuremat tähelepanu valdkondadele, kus naised tegelevad. Teisalt tuleb kaaluda, kas paberlehel on otstarbekas kulutada olulisi ressursse näiteks spordile, nagu Svenska Dagbladetis juba kaalutakse.

Uuringud kinnitavad vanema vanuserühma jätkuvat usinust lehelugejaina: 50–74-aastastest luges ajalehte 2003. aastal 83, 2011. aastal 82 protsenti vastu. Nende ilusate numbrite varjupool on paraku see, et mõõdukas langus keskmistes näitajates sisaldab noore lugeja järsult kahanevat huvi trükilehe vastu. Siit vaatabki vastu karm tulevik.

Mida ette võtta maandumise pehmendamiseks?

Eesti trükiväljaandeid on juba aastaid majandatud minimaalsete kuludega. Vähem lehekülgi ja väiksem koosseis ainult kiirendaks krahhi. Üht-teist võib loota sünergiale (näiteks Delfi, Eesti Ekspressi, Maalehe ja Eesti Päevalehe ajakirjanike koostöö), kuid see suurendab väljaande identiteedi ehk oma näo kaotamise riske. Ühine reklaamimüük on senise kogemuse põhjal liigutanud vett edasi-tagasi ühes anumas, kuid ei ole toonud ettevõttesse uut raha.

Lootusetus võistelda internetiga on pannud ajalehti üha enam panustama nädalalõpule. Siingi peaks liialdustega ettevaatlik olema. Ärgem unustagem, et nn harilik inimene loeb uudiseid netist ainult kaks korda nädalas, mitte mitu korda päevas nagu meid ümbritsevad *heavy user*'id ja me ise. Ajalehel on seniajani oluline roll nii uudiste vahendajana kui mõtestajana. Ja seda iga päev.

Ometi peame tunnustama, et ajalehe roll massimeediana järk-järgult väheneb. Peame täpsemalt tunnetama sihtgruppide huve. Ka reklaamiandja nõuab üha enam ühiste huvidega lugejaid, mitte abstraktset massi. Teematilised lisad ja eriprojektid on samm selles suunas. Makulatuuri tootmiseks — kõigile kõike — Põhjamaades enam vahendeid ei jätku, ammugi mitte meil.

Eesti ajakirjanduse areng — üksipuha millisel platvormil — sõltub kõige enam Eesti majanduse arengust. Seda arengut ilmestab üsna adekvaatselt reklaamikulutuse tase ühe inimese kohta, mis on aluseks meedia jõukusele või vaesusele. Võrreldes: Norras on reklaamikulutus 522, Rootsis 389, Soomes 251, ... Eestis 49 eurot inimese kohta aastas.

Sellise raha eest on Eestis tehtud päris head ajakirjandust.

Arutelu Mart Kadastiku ettekande järel

20. jaanuaril 2012

Marju Lauristin: Ma tahaks küsida, kas te olete omakeskis arutanud ka võimalust lähemalt uurida lehelugemist iPadi abil. Kunagi 1960-ndate lõpul me tegime Edasile ühe väga uhke uuringu — Sirje Endre tegi selle põhjal oma lõputöö — sellest, kuidasmoodi erinev *layout* mõjutab lugeja käitumist ja tähelepanu. See oli eksperimentaalne olukord, Edasi trükkis osa tiraažist meie jaoks kahes erinevas *layout*'is. Ja kui nüüd mõelda seda praegust vaidlust — paber või mitte-paber, iPad. Küsimus ei ole ju selles, kas see on paber või mingi libe elukas sul käes. Küsimus on selles, kuidas infot vastu võetakse ja mis suunab lugejat. Sellele ei saa vastata lihtsalt niisama. Sellele ei vasta ükski äri-mehe ega müügijuht. Sellele saab vastata ainult konkreetne lugejapoolse rahulduse uuring. Algukses on kõik uued vidinad huvitavad. Nüüdseks on tekkinud küllalt palju inimesi, kel on tööpoolest võimalus võrrelda infot nii kvaliteedilt kui ka mahult, mida nad saavad paberväljaande, iPadi ja mobiili kaudu. Minu meelest me peaksime hakkama tegelema sellega.

Mis on argumendid paberi kasuks? Küsimus on info mahus ja kvaliteedis, mida üks või teine kanal võimaldab edasi anda. Mina pean ütleva, et olen läinud ka reklaami ohvriks ja muretsenud iPadi, aga ma ikkagi loen ajalehte paberilt. Kui ma olen iPadist midagi lugenud, ma tahan ikkagi näha, mis siis paberil on, sest paberil on info täiesti teine — ta on teistmoodi struktureeritud, tal on teised väärtusaktsendid, ta annab terviklikuma mulje. Mina võrdleks seda sellega, et inimene, kes käib teatris, vaatab seal näiteks ooperit ja siis öeldakse talle, et ooperit pole sul tegelikult vaja vaadata, esitame sulle aariate popurrii. Minu meelest on iPad aariate popurrii, samas kui lavastus kui selline jääb ära.

Minu küsimus: kas meie väljaanded oleksid hu-

vitatud panema oma vahendid kokku ja tellima uurimistöö selle kohta? See on küllalt suur, tõsine ja kallis töö. Aga sellele tuginedes saab ühiste jõududega läbi mõelda, kuidas tehnoloogilised uuendused kultuuriliselt ja psühholoogiliselt mõjuvad. Uuenduste tagajärjed vajavad uurimist.

Sa ütled, et meil suur hulk mehi juba ei loe ajalehti, samuti suur hulk noori. See tähendab, et nad saavad ilma selleta läbi. Inimene saab läbi ilma paljude asjadeta. Kunagi sai läbi ka ilma riieteta, talle käis loomanahk. Küsimus on, millest inimene ilma jääb, kui ta lehti ei loe. Minu küsimus on, millal oleme valmis selleks, et tulla uuesti sellise koostöö juurde, nagu Edasi puhul oli neli-viiskümmend aastat tagasi, kus praktiline vajadus lehetegijate poolt ja uurimishuvi meie poolt leidis ühise lahenduse uuringu tellimises.

Mart Kadastik: Ma arvan, et see vastuvõtu küsimus on tegelikult üleilmne. Ja see on nii värske — kõik need riistad on ju tegelikult ainult üks-kaks aastat inimeste käes olnud. Ja see muutub kiiresti. Harjumus muudab paugupealt ka vastuvõttu. Iga kuuga muutub inimestel selgelt info vastuvõtt, sellealane võime ja harjumus. Kui sa ütlesid, et iPad või tahvelarvuti on nagu ooperi asendamine kontserdiga, siis tegelikult palju rohkem on masse mõjutanud iPhone või nutitelefon, *smartphone*. Sel juhul on muidugi kõne all mitte ooper, vaid ooperit.

Tiit Hennoste: Mina vaidleks vastu — Marju on iPadi suhtes ilmselgelt ülekohtune. iPad sarnaneb ajalehega, selle versioon klassikalisest ajalehest on paberlehele sarnasem ja lähedasem kui miski muu elektrooniline väljaanne, mis on seni paberlehte vahendanud.

Mart Kadastik: Nojah, ta on, aga Rootsi ja Norra kogemuse järgi ei võta publik tegelikult seda mitte kuidagi omaks uudiste vahendajana, uudiste kanalina. Ta on just nimelt ajakiri, ennekõike elustiil ja pildid ja mängud. Töötab sellena väga hästi. Aga kui me peame silmas igapäevaseid ajalehti, siis iPadi ei ole nende asemel vastu võtnud ka rikas norralane ja rootslane. Väga suured investeeringud on tehtud, aga nüüd on jõutud veendumusele, et see kanal täna vähemasti publikut ei haara. Võibolla mingi kriitiline mass tekib mingil hetkel, täna ei ole seda olemas. Nagu tuli iPhone, siis seal oli mass kohe taga. Keegi siin ei ole oraakel, et täielikku vastust teaks, aga praegu tundub niimoodi, et iPad võib olla ajakirja jaoks perspektiivne ja hea kanal, aga ajalehe jaoks on, nii kurb, kui see ka ei ole — uudislugude jaoks on iPhone.

Rahvusvahelisi uuringuid info vastuvõtust paberandja ja elektroonilise versiooni puhul on tehtud. Oluline tulemus on selles, mida meedikud on ka kinnitanud, et kui sa hoiad paberit käes, siis su närvid saavad mingisuguse impulsi, mis ergastab aju. Ja koos sellega töötab mälu palju paremini. Ja seda on nüüd päris kindlalt ära proovitud, et iPadi lugedes seda ei toimu. Tudengitele, kes peavad eksamiks valmistuma ja kasutama oma mälu, midagi meelde jätma, on oluliselt töökindlam vahend paber. Sest see lihtsalt jääb sul mällu paremini. On hulk füsioloogilisi argumente paberversiooni kasuks. Aga see muutub muidugi, inimeste harjumused on väga muutuvad.

Tiit Hennoste: Kevadel ma olin Georgetownis netikeele uurimise konverentsil. Ja üks ameeriklane tutvustas oma uuringut selle kohta, kuidas üliõpilased loevad. Mida nad eelistavad lugeda paberilt — ajakirjad, uuringud, õpikud, raamatud, kõike muud, ja mida netist. Peaaegu kõik eelistasid lugeda artikleid netist ja pikki asju paberilt. Aga see muutub järjest, nad kordavad seda uuringut. Selge on see, et tudengid peavad kasutama mõlemat, õppima mõlemast.

Mart Kadastik: See muutub tõesti, iga inimese vastuvõtt muutub. Meie kõigi info vastuvõtt muutub kuudega. Selle ajaga, kui teadlased uuringu ära teevad, on ...

Tiit Hennoste: See iPadi asi — nii palju, kui mi-

na tean, suur osa maailma ajalehti uurib praegu võimalusi, kuidas tuua netti võimalikult paberlehe lähedast kujundust. Muidugi, sinna ei mahu kõike, aga asju saab suurendada. See on võibolla aja küsimus, millal saada sinna see tunne nagu paberil lehe lugemisel. Markeeritakse lehe keeramist, et leht nüüd pöördub jne. See on väga oluline inimesele, et ta tunneks, et nagu päris oleks.

Minu arust, kui ma vaatan praeguse aja noori, siis on väga selgelt toimunud üks selline pööre. Mina õppisin paberil ja nett ja arvuti on minu jaoks juurde õpitud, nii nagu on võõrkeel juurde õpitud. Minu poeg aga õpib arvutist, see on tema lähtekoht. Ta jagab seda loogikat. Ja paber tuleb nii-öelda lisaks. Minu arust toimub totaalne pööre siis, kui kooli tulevad e-õpikud. Siis tuleb uus põlvkond, kes peab paberilt lugemist eraldi õppima. Praegu on väga suure murrangu aeg, ja see on, mida me hästi tajui. Varsti on nii-öelda pärislehelugejate hulka, kahekümnest eluaastast vanemate hulka tulemas need inimesed, kes peavad õppima paberilt lehelugemist nagu lisaks. Minu arust on see asi, millele tuleb väga oluliselt tähelepanu pöörata.

Mart Kadastik: See on see, mida ütles miljardär Warren Buffett. Et kui oleks juhtumisi olnud niimoodi, et internet oleks välja mõeldud enne paberit, siis me suhtleksime oluliselt teistmoodi. Siis oleks paber eksklusiivne, teravalt innovaatiline, trendikas, seksikas — mis kõik veel.

Keegi saalist: Kas keegi on näinud internetis seda videot, kus laps loeb lasteraamatut ja ei oska pöörata lehekülge, veab kogu aeg näpuga ülalt alla.

Tiit Hennoste: Ja see ei ole varsti enam nali. Kui ma vaatan oma poega — ta tajub intuitsivselt, kuidas on võrgus maailmad üles ehitatud. See on natuke teine loogika, kui see on paberil. Ta ei osanud inglise keelt, ta hakkas seda tajuma. Mina pean seda õppima. „Kuule,“ ma küsin, „kuidas sa saad aru, et see nii on?“ — „Aga see on ju nii.“ See on tema jaoks loomulik. Ja seda tuleb minu arvates nagu mõelda.

Üks asi veel, mis mulle jäi kõrva. Kui sa rääkisid sellest Norra Breiviki juhtumist, et kui tulid paberlehed, siis need suutsid massi rahustada. Et paberil tundub asi usaldusväärsem. Minu arust on

üks teine fenomen veel, see käib kokku sellega, mis sa rääkisid vaikimisest. Minu arvates on hästi oluline, ma olen sellest ise ka kirjutanud, et ajalehed ei oska enam vait olla. Nii nagu tüli puhul ütleme, et peab lugema kümneni. Või ütleme, et oota homseni, siis tuleb rahunemine. Ma näen siin väga olulist probleemi — nett paiskab kõik asjad kohe välja, teinekord ilma mõtlemata. Paberil on see eelis, et ma ei saa kõike kohe välja paisata. Lihtsalt füüsiliselt ei ole võimalik. Ja see tähendab, et ma pean enne mõtlema, pean ootama.

Tiina Kaalep: Rääkisid sellest, et lehe ärimudel hakkab lähenema nädalalehe omale, kuna kulud on liiga suured. Kas sa prognoosid toimetuste koosseisude vähendamist lähemal ajal?

Mart Kadastik: Midagi selleks ette võetakse, et kulused kärpida. Kas just lähemale nädalalehele, ilmumissagedust hõredamaks ... Postimehe puhul ei ole praegu reaalne rääkida mingist ilmumissageduse muutmise soovist — see oleks tegelikult surma algus. Õhtulehe puhul ma ka hästi ei usu. On igasuguseid muid mudeleid — tasuta jagamine ja muid asju, aga päevalehe muutmist mittepäevaleheks ma hästi ei kujuta ette. Aga kui toimetuse üldkulud võibolla ei ole löögi all praegu, siis löögi all võib olla mõni valdkond, näiteks kas meil on vaja kaheksat spordiajakirjanikku. Kindla peale on üsna suured muudatused ees ootamas. Et teha seda, mis tõesti on vajalik ja oluline, mitte seda, mis ei ole väga oluline. Tehnoloogia areng toob kaasa vajaduse teist tüüpi tekstide ja kujunduse järele. Tegelikult on inimesi hoopis juurde vaja. Aga ümberjaotamised kindlasti tulevad.

Roosmarii Kurvits: Minu lühike küsimus puudutab seda, et sa ütlesid, et üsna palju reklaamiraha tuleb läbi nende lisalehtede. Vähemalt Ekspressi toimetuses mõned aastad tagasi suhtuti küll sedamoodi ajakirjandusse nagu poolajakirjandusse. Need lisalehed ei olnud ajakirjanike jaoks täisväärtuslikud tekstid.

Mart Kadastik: Aga kui ta reklaamijate jaoks on täisväärtuslik, siis ...

Roosmarii Kurvits: Varem või hiljem ikkagi lugeja saab sellest aru.

Mart Kadastik: Sa mõtled lisalehena midagi muud ilmselt. Mina mõtlen neid, mis on mitte lisalehed, vaid eriprojektid pigem. Näiteks on eriprojekt „Suvepuhkused“ või „Jõulueri“ või midagi sellist, mis on puhtalt muidugi kommertssuunaga äriprojektid.

Keegi saalist: „Talvepuhkus“, „Mahe suvi“.

Mart Kadastik: Täpselt. Võib öelda, et kõikides Eesti lehtedes tuleb 50% reklaamikäibest eriprojektidest. Selle võtavad lahti vaid need, kes seda vajavad, keda see huvitab.

Väino Koorberg: Kui nii võtta, siis telekavas reklaamimisel ei ole ju ka mõtet. Suve kolme kuu suveürituste kava kohtade kaupa ei ole ajakirjandus, see on utilitaarne info. Sellel on lugeja jaoks siiski väärtus.

Keegi saalist: See on igatahes parem koht reklaamile, kui panna see arvamuseartikli kõrvale. See on nagu isegi ajakirjanikele parem, kui reklaam on lisas.

Keegi saalist: Google on saanud väga rikkaks tänu hästi väljatöötatud reklaami sihtusmoodulitele, mis ilmuvad märkamatuult lehe paremasse serva. Ma rõhutan sõna „märkamatuult“.

Mart Kadastik: Jah, selles väljendub nende tarkus. Palju hullem oleks, kui reklaam ilmuks sinna bannerite ja muuga, igasuguste klotsidega.

Keegi saalist: Mind hämmastab näiteks Facebooki fenomen reklaami osas. Ma killin kõik ära, mis vähegi reklaami meenutab kuskil. Aga seal ma pole kunagi ühtegi reklaami märganud.

Halliki Harro-Loit: Ma laiendaks Tiina küsimust ühes mõttes. Kuivõrd tõenäoline on see, nagu näiteks Saksamaal juba on, et hakkab järjest rohkem levima tendents, kus küllalt palju ostetakse vabakutselistelt ajakirjanikelt toodet sisse. Vähendatakse koosseise. Kas tekivad juba väikesed paari-kolme ajakirjaniku koostööliinid?

Mart Kadastik: Eks kogu aeg on olnud see sisseostmine ja *freelancer*'ite kasutamine — mitte ai-

nult arvamusartiklite puhul, vaid ka oma uudise-
tootmises ühel või teisel kujul. Ma arvan siiski, et
pigem võib olla vastupidi. Sellepärast et professio-
naalse ja usaldusväärse informatsiooni tootmine
on ju tegelikult elu ja surma küsimus. See, et leht
ilmub järgmine päev, peab olema alati garanteeri-
tud. Ja ei saa tegelikult garanteerida informatsioo-
ni õigsust sisseostetud materjali puhul. Inimesed,
kes ei tööta toimetuses, kes saavad sama mater-
jali mitmesse kohta, kellel on võibolla teised eeti-
lised parameetrid, ei suuda seda tagada. Nii et pi-
gem vastupidi — aina vähem kasutatakse inimesi
väljastpoolt.

Maarja Lõhmus: Mul on sellega seotud üks küsi-
mus. Kuivõrd kogu Langi ja raamatukogude dis-
kussioon ajalehti puudutab? Kas te tunnete, et see
diskussioon puudutab laiemalt lugemist üldse?

Mart Kadastik: No oleneb, kui laialt mõelda...

Väino Koorberg: Meie leviosakond on mulle tea-
da andnud paarist maaraamatukogu juhatajast,

kes isiklikult oma raha eest tellivad Õhtulehte oma
raamatukokku, sest neil ei ole raha lehte tellida.
Kui küsida, miks nad seda teevad, vastavad nad,
et inimesed tulevad seda minu juurde lugema ja
võibolla laenutavad raamatu ka.

Helve Laasik: Mul on sama praktika olnud. Mul-
le on kirjutatud maaraamatukogudest, et meil sai
raha aasta lõpus otsa, palun saatke kahe viimase
kuu lehed, kas teil on saata? Ja muidugi me saada-
me, kui ta palub meilt mingisse Haanja raamatu-
kokku kahe viimase kuu lehti, sest tal sai raha
otsa.

Marju Lauristin: Siin peaks minu meelest küll
keegi kultuuriministrile märku andma, et eesti
trükisõna on tervik, mis kõik vajab kaitset. Mitte
ainult ei ole see...

Tiit Hennoste: ...auhinnatud romaan. (üldine naer)

Marju Lauristin: See on tõepoolest hoopis laiem
kultuuriprobleem.

R I N G H Ä Ä L I N G

Telesaade „Võsareporter“: vaatajate tõlgendusi

Liis Velsker

Aastatel 2006–2012 raputas Eesti telemaastikku kuue hooaja vältel kõmuline telesaade „Võsareporter“. Emori andmetel ei langenud „Võsareporter“ aastate jooksul kordagi Eesti kümne vaadatuima telesaate tabelist välja. Kogudes parajal määral tulihingelisi fänne, salajasi austajaid ning teravaid kritiseerijaid ja põlastajaid, hoidis saade parimatel päevadel vaadatavuse edetabelis ligi 300 000 vaatajaga 2. kohta. Avalikkuses on palju diskuteeritud „Võsareporter“ fenomeni üle. Kelle hulgas ja mistõttu oli saade nõnda vaadatud ja populaarne?

Saate režissöör Kalle Käesel (Endel Trooja) kirjutas EAAS-i eelmises aastaraamatus, et saadet iseloomustab kõige paremini selle „eriline suhe lihtsa rahvaga“. Trooja hinnangul usaldavad vaatajad saatejuhti, kuna ta on „üks nende hulgast“.¹

Uurimistööd ette valmistades adusin minagi, kuivõrd heroilise rolli on enda kanda võtnud „Võsareporter“ saatejuht ning millist sõnumit ta auditooriumile edastab. Saate toimetuse ja saatejuht tituleerisid end kodulehel inimeste päästjatena ja aitajatena:

Eesti tele-eetri hirm ja arm Peeter Võsa on taas platsis, et maailma paremaks ja puhtamaks paigaks muuta. Ka sina saad selles pühas ürituses kaasa lüüa!²

Saatejuht Peeter Võsa ei häbenenud end rahvakangelaseks kuulutada, kui tema vihjetelefonile

pöördusid mures inimesed abi saamiseks tihtipeale varem kui riiklike instantside poole. Nõnda kinnitas ka 2012. aasta 12. detsembri „Võsareporteris“ osalenud proua: „Mulle on juba korduvalt öeldud, et kui keegi ei aita, siis Võsa Pets ikka aitab, sest kohtuveskid jahvatavad liiga aeglaselt. Midagi pole teha.“

Mind kui uurijat huvitas ühest küljest nii auditooriumi motivatsioon „Võsareporter“ vaatamisel kui ka vaatajate hinnang saate sisule, saatejuhile ja osalistele. Töö eesmärgiks arenes soov uurida saate vaatamise põhjusi ning sisutõlgendusi, mis omakorda iseloomustaksid inimeste suhet saatega. Kõrvale ei saanud jätta ka eetiliste dilemma-de arutamist ning oluline oli selgitada saate päästvat ja abistavat funktsiooni riiklike instantsidega võrrelduna.

Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

Töö teoreetiliseks aluseks kujunes televisiooni, eelkõige tõsielutelevisiooni kriitilisem käsitus. Pierre Bourdieu³ on rõhutanud, et tänapäeval leidub televiisor peaaegu igas kodus, mistõttu on selle massimeediumi kaudu võimalik jõuda pea kõigi inimesteni. Tänu levi võimsusele püüab televisioon jõuda aina laiema publikuni ning kipub ajakirjandusväljal majanduslikult ja sümboliliselt domineerima. Sarnaselt ülejäänud tänapäeva meediaga muutub Norman Faircloughi sõnul ka televisioon turu survele aina enam meelelahutuslikumaks.⁴

Reality-TV ehk tõsielutelevisiooni all mõistetakse enamasti populaarseid tegelikkust kujutavaid

Artikkel põhineb 2012. aasta juunis Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis kaitstud bakalaureusetööl (juh Külli-ki Seppel). Vt <http://hdl.handle.net/10062/25876>

¹ Endel Trooja. „Võsareporter“ — kas ühiskonna sanitar või vaese mehe „Pealtnägija“? Ühe publitsistliku teleformaadi loomingupehmetest. — Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2010/2011. Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, 2012, lk 90–96.

² <http://kanal2.ee/saated/Vosareporter-1> (kasutatud jaanuaris 2012).

³ Pierre Bourdieu. *Televisioonist*. — Loomingu Raamatukogu, 1999, nr 30.

⁴ Norman Fairclough. *Media Discourse*. London jt: Arnold, 1995, lk 10.

teleprogramme, kuhu on kaasatud avalikkusele tundmatud tavainimesed. See on žanr, mis paigutub meelelahutuse ja informatsiooni, dokumentalistika ja draama vahele.⁵

Tösielusaadete edulugu sai alguse 1990. aastatel, ajal, mil Ameerika telekanalid otsisid lahendusi majandusraskustele. Ameerikast pärinev kõmukultuur propageerib nõrgemate eksploateerimist ja ohvrikultuuri, kus *talk-show*'des keerleb temaatika peamiselt seksi, vägivalda, kuritegevuse ja saatekülalisega juhtunud traagilise sündmuse ümber.⁶ Tösielu-*show*'des esitatud lood on üles ehitatud inimlikule huvile (*human interest*) ning loo atraktiivne element ja tõmbenumber ongi saates osaleja. Saated on kohati justkui ideoloogilised debatilised ja kohtupidamised saates osaleja sotsiaalse käitumise ja selle aktsepteerimise üle. „The Oprah Show“ näitel kirjutab Jane Shattuc, et selliste saadete juht kasutab teatud teemade juures isiklikku kogemust enda võimu kehtestamiseks.⁷

Kriitilised lähenemised nimetavad tösieluteleviiooni rämpsteleviiooniks (*trash-TV*), mis on täielikult orienteeritud tulu teenimisele, huvitub vaid kõige konfliktsematest sotsiaalsetest teemadest, annab häälte arulagedatele vaadetele ja arvamustele ning loob platvormi ekstsentrilistele friikidele.⁸ Tösieluteleviiooni kritiseeritakse ka avaliku ja privaatsfääri hägustamise, eetilise-ebaetilisuse piiride kompamise eest.⁹

Stereotüüpsete arvamuste kohaselt vaatavad rämpsteleviiooni madalama haridustaseme ja sisetulekuga töölisklassi esindajad ehk marginaalsem ühiskonnakiht, kuigi see pole leidnud teaduslikult selget kinnitust. Selle versiooni järgi suhtuvad domineerivad klassid tösielusaadetes tülgasuse ja põlastusega, pidades žanri ohtlikuks ja püüdes selliseid telesaateid marginaliseerida.¹⁰ Bill Nichols¹¹ defineerib tösielusaadete sihtgrupina kesk-

klassi, kes leiab end muutavas kapitalistlikus ühiskonnas alatasa sotsiaalse allakäigu trepi serval seisvat. Paljud teoreetikud usuvad, et tösielusaadete vaatamise ajendiks on keskklassi soov end paremini tunda.

Pertti Alasuutari arvab, et meediatarbimine (eriti televiiooni puhul) on inimeste jaoks justkui moraalküsimus. Näiteks, kui inimesed räägivad televiisori vaatamisest, üritavad nad alati selgitada või õigustada, miks nad mõnda sebiooperit või teist fiktsioonilist programmi jälgivad. Samal ajal peavad nad aga uudiste ja muude päevakajaliste saadete vaatamist oma kodanikukohuseks.¹²

Salme Rannu tõi oma magistritöös¹³ „Võsareporterit“ jälgimise ja telerivaatamise vahel välja mitu seost. Uuring osutas, et „Võsareporterit“ vaatavate saate-eelistus on pigem emotsionaalne kui ratsionaalne, nad on ebaregulaarsemad uudistesaadete vaatajad, eelistavad vähem arutelusaateid ning rohkem telemänge, -konkursse, tösielu-*show*'sid, välismaiseid ja kodumaiseid sarju. Rannu eristab kolme vaatajatüüpi, kuhu kuulub ka „Võsareporterit“ huviline:

- 1) elamustele orienteeritud, välismaise programmi vaataja (9,7% eestlastest);
- 2) tasakaalukas vaatleja (15,8% eestlastest);
- 3) seltsielukeskne põnevuseotsija (13,3% eestlastest).

Oma varasemas seminaritöös analüüsisin kvantitatiivse meetodiga SaarPolli poolt Eestis läbiviidud küsitluse „Mina. Maailm. Meedia 2008“ andmestikku. Seminaritöös selgus, et „Võsareporterit“ vaatajad esindavad võrreldes mittevaatajatega rohkem maailmavaadet, mille järgi riigil on ühiskonnaelus suur roll, ning töid oluliste väärtustena rohkem esile võrdsust ja teisi sotsiaalseid väärtusi. Võrreldes mittevaatajatega ollakse skeptilisemad ka Eesti riigi hetkeseisu ja arengute suhtes. Seda enam on nad rahulolematumad ka isikliku elu hetkeseisuga.

⁵ Annette Hill. *Reality TV: Audiences and Popular Factual Television*. London–New York: Routledge, 2005, lk 2.

⁶ Jane Shattuc. *The Talking Cure: TV Talk Shows and Women*. London–New York: Routledge, 1997, lk 2.

⁷ *Ibid.*

⁸ Julie Manga. *Talking Trash: The Cultural Politics of Daytime TV Talk Shows*. London–New York: New York University Press, 2003; J. Shattuc 1997.

⁹ Daniel Biltereyst. *Media Audiences and the Game of Controversy: On Reality TV, Moral Panic and Controversial Media Stories*. — *Changing Media, Changing Europe*. Vol. 1: European Culture and the Media (Toim Ib Bondebjerg, Peter Golding.). Bristol–Portland: Intellect Books, 2004, lk 117–137.

¹⁰ J. Manga 2003.

¹¹ Bill Nichols. *Blurred Boundaries: Questions of Meaning in Contemporary Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Tsiteeritud Biltereyst 2004 kaudu.

¹² Pertti Alasuutari. *Introduction: Three Phases of Reception Studies*. — Pertti Alasuutari (toim). *Rethinking the Media Audience*. London: Sage, 1999, lk 11.

¹³ Salme Rannu. *Teleauditooriumi jagunemine vaatajahuvide, elulaadi ja väärtuste alusel*. Magistritöö. Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut, 2010. Vt <http://hdl.handle.net/10062/15842>.

Uurimisküsimused ja metoodika

Teoreetiliste ja empiiriliste lähtekohtade alusel püstitasin uurimistöös järgmised küsimused.

Millised telerivaatamise harjumused on intervjueeritavatel?

Milline on auditooriumi motivatsioon „Võsareporterit“ vaatamisel?

Kuidas auditoorium saates nähtut tõlgendab?

Kuidas hindab auditoorium „Võsareporterit“ laiemas Eesti elu kontekstis?

Milliseid hoiakuid kujundab saates osalemise kogemus?

„Võsareporterit“ vaatamise põhjuste ja motiivide uurimisel tuginesin auditooriumiuurimise biheivioristlikku traditsiooni esindavale tarvete ja tasude kontseptsioonile. Saate tõlgenduste uurimiseks kasutasin varasemaid retseptiooniuringuid.

Valisin oma uurimistöökvalitatiivseks meetodiks süvaintervjuu, täpsemalt semistruktureeritud intervjuu. Intervjuu käigus näitasin intervjueeritavale lisaks kaht enda valitud saatelõiku.

Viisin intervjuud läbi perioodil 17. märts – 16. aprill 2012. Protsess oli küllaltki ajamahukas ja kulukas — enamikul intervjueeritavatest ei olnud võimalik tulla intervjuerijale sobivasse asukohta, mistõttu tuli sõita eri paikadesse Lääne-Virumaast kuni Valgani.

Valimi moodustasin kahe tunnuse alusel. Homogeenseks tunnuseks oli, et intervjueeritav peab pidama end „Võsareporterit“ alatiseks või sagedaseks vaatajaks. Heterogeenseteks tunnusteks olid intervjueeritavate varieeruvad sotsiaaldemograafilised karakteristikud. Proovisin heterogeensesse valimisse hankida erineva vanuserühma, soo, elukoha ja haridustasemega vaatajaid. Valimi moodustamine osutus keerukaks, sest mugavusvalimi ehk autori isiklike tuttavate kaudu ei õnnestunud sobivaid vastajaid leida. Seejärel kasutasin *online*-meedia võimalusi. Esmalt riputasin kuulutuse saate kodulehele, kuid sobivaid vastuseid ei tulnud. Seejärel kasutasin Facebooki suhtlusportaali lehte, et leida intervjueeritavaid sealsest „Võsareporterit“ fännigrupist. Näis, et personaalselt saadetud kirjadel on suurem mõju ning umbes 50 kirjale laekus 12 vastust. Nii leppisingi aegamööda intervjuu toimimised inimestega interneti kaudu kokku.

Kokku intervjuerisin 11 inimest. Kõige noorem valimisse sattunu oli 28-aastane. Algul ma ei plaaninud intervjuerida saates osalenud inimesi, kuid kolmel juhul oli inimene mulle üllatusena varem saates osalenud. Seetõttu analüüsisin hiljem ka saates osalemist eraldi. Intervjuu kestis keskmiselt üks tund.

Tulemused

Tulemused näitasid teoreetiliste ja empiiriliste eelduste kohaselt, et „Võsareporterit“ huvilised on sagedased telerivaatajad, kes jälgivad telerit pigem õhtuti ning peavad televisiooni enda jaoks oluliseks infokanaliks. Intervjueeritavate saate-eelistused olid tugevalt žanri- ja kanalipõhised, vastajate hulgas oli kõige enam Kanal 2 ja uudistemagasiini „Reporter“ eelistajaid. Vastupidi Salme Rannu järeldestele olid intervjueeritavad regulaarsed uudistevaatajad. Sellegipoolest eelistasid vastajad kooskõlalisel Salme Rannu tulemustega vähem arutelu- ja analüütilisi saateid ning pigem meelelahutusliku formaadiga telesarju ja *tele-show*'sid. Peamiselt esindasid käesoleva töö uuritavad Emori loodud käitumis- ja meediatarbimise malli „kõigesööja“, kel puuduvad konkreetset lemmiksaated, kuid kes veedab teleri ees küllaltki palju aega. Valdav osa „Võsareporterit“ vaatajaid olid Salme Rannu järgi seltsielukesksed põnevuseotsijad, kelle lemmiksaated olid tema uurimuses näiteks „Sind otsides“, „Rääkimata lugu“ või „Pilvede all“ ning kelle uudistesaaate eelistus oli „Reporter“.

Kuigi uuritavad olid telerivaatamise harjumuselt valdavalt kõigesööjad, kannustas neid „Võsareporterit“ vaatama tugev isiklik huvi. Neli vastajat nentisid, et mõnikord, kui nad muude toimetustega tegelevad, mängib saade taustaks. Enamiku jaoks oli telepildi nägemine oluline ning vahel jäänud osa vaadati hiljem järele.

„Võsareporterit“ formaati ja funktsiooni iseloomustasid intervjueeritavad järgmiselt.

Meeldivuse ja meelde jäänud lugude küsimisel selgusid vaatajate ootused saatele.

Aga see ongi minu arust see kõige olulisem, just see, et ta aitab inimesi. Minu jaoks on see nime-taja aitamine. (N1)

Ja siis need kaks venda, need ärimehed vist. Need olid ka hästi...vist olid jah ehitajad. Tule taevas

appi. No see saade oli ka täitsa komöödia. [---]
Seal on nalja no... jubedalt! (N4)

Saatele suunatud ootuste alusel moodustus intervjuueeritavatest kolm „Võsareporterit“ vaatajatüüpi.

Saatejuhi autoriteet ilmnes intervjuude käigus üsna ruttu.

Ta ise ongi fenomen. Peale teda tuleb... Kui tema sureb, siis ülehommemaailm on igav. Ta on karismaatilise loomuga, värvikas. Tema juba ainu-

üks oma auraga on loonud selle keskkonna. (M1)

Intervjuueeritavate nägemust „Võsareporterit“ saatejuhist ilmestab kõige paremini järgmine koondtabel (tabel 3).

Saates osalejaid tajuti küllaltki sarnasel viisil.

Mina arvan, et osad on sellised, kes lihtsalt tahavad pulli teha, ja osad on nagu siis, kes nagu mujalt pole nagu abi saanud, et võib-olla sellepärast. (M3)

Tabel 1. Intervjuueeritavate tajutud saate formaat ja funktsioon

Saate formaat	Saate funktsioon
<ul style="list-style-type: none"> Lõbus ja meelelahutuslik, mitte tõsine Vähem konservatiivne, piirideta Tõsieluline, realistlik Mitmekesine sisu Inimlähedane vahetu suhtlus saates osalejatega Saatejuht kui subjektiivne (mõne arvates ka erapooletu) kohtumõistja Tegutseb kohalike inimeste tasandil, mitte kõrgemal riigi tasandil Pealiskaudne, ettevalmistamata Toimub ajaliselt kohe siin ja praegu, mitte hiljem pärast sündmusi Vähem kulukas 	<ul style="list-style-type: none"> Probleemi lahendamine (boonuseks on asjaolu, et paljud probleemid leiavad lahenduse), õigusemõistmine Inimeste aitamine (kohalikul tasandil) Ühiskonnale seni avaldamata teemade ja probleemide näitamine Vaatajale meelelahutuse pakkumine, kasutades selleks naljakaid ja humoorikaid teemasid, tegelasi või saatejuhi lisakommentaare

Tabel 2. Saatele suunatud ootuste alusel loodud vaatajatüübid

Vaatajatüüp	Vastaja kood
1. Saate lõbusale ja sensatsioonilisele, <i>show</i> 'likule sisule orienteeritud vaataja (mees või naine, kellele meeldib vaadata, kuidas saatejuht ekstreemseid või ohtlikke kohti külastab, s.o pingete maandamise vajadus)	N2, N4, M2, M3, M6
2. Inimeste abistamise vaatamisele orienteeritud vaataja (pigem naine, kellele meeldib vaadata, kuidas lugu laheneb, s.o empaatiavajadus)	N1, N3, N5
3. Saates kajastatud ühiskondlikult oluliste teemade vaataja (pigem mees, kellele ei pruugi meeldida saatejuhi poliitiline kuuluvus, kuid meeldib tema humoorikas kõnepruuk ja teemakäsitlus, s.o sotsiaalne kasulikkus)	M1, M4, M5

Tabel 3. Saatejuhi erinevad kuvandid

Kuvand	Vastaja kood
1. „Sõbralik pullimees“, kes ei tee kellelegi liiga ning on alati lõbus ja heatahtlik.	M3, N2
2. „Soliidne džentelmen“, kes oskab ametiasutustes korrekselt asju ajada ning viisakalt tähtsate isikute suhelda.	N1
3. „Oskuslik rollimängija“, kes käitub täpselt nii, nagu olukord temalt nõuab, suheldes iga inimesega vastavalt tema keeles.	N5, M5, M6
4. „Rahvamees; aateline lihtne poiss“, kelle missioon on maailmaparandamine ja kelle poliitiline kuuluvus näitab tema maailmavaatelist kindlust.	N3, N4
5. „Parim saatejuht“, kes on kahtlase poliitilise kuuluvusega, kuid kelle kõiki saateid sooviks näha.	M1, M2, M4

Tabel 4. Saates osalejate kuvandid

Kuvand	Vastaja kood
1. Edevad hullumeelsed, kes otsivad saatest tähelepanu.	N1, N2, N4, M2, M3, M4, M6
2. Nõrgad, vaesed, vanad ja abitud, kellele on liiga tehtud ja kes otsivad abi.	N1, N5, M3, M5, M6
3. Heal järjel olevad kavalad firmajuhid või ametnikud, kes peavad saates selgitusi jagama ja on enamjaolt tekkinud probleemid ka süüdi.	N3, N2, M5
4. Suurem osa Eestist, kuhu kuulub seinast seina inimesi.	N2, N3, M4, M1

„Võsareporter“ vaatamine tekitab auditoriumis sarnaselt Jane Shattuci¹⁴ järelustega Oprah Winfrey *talk-show* kohta vahetuid emotsioone ja reaktsioone. Kostavad hüüatused ja näha on kehakeelisi märguandeid. Saate tõlgendamisel toetub vaataja saatejuhi kommentaaridele, mida tõestasid nõustuvad noogutused. Samas tunneb „Võsareporter“ auditorium meediateksti vastuvõtu ajal end saates osalejatest tugevama ja paremana, argumenteerides seda asjaoluga, et pole ise pidanud saate abi kasutama.

Auditorium tajus telesaates kaaslase ja abista- ja omadusi. Siiski ei usutud, et „Võsareporter“ võimuses on korda saata suuri muudatusi riiklikul tasandil, vaid pigem aitab tõselusaade inimesi kohalikul tasandil. Saatejuhti nimetati mitmel korral rahvameheks, kellel on maailmaparandajalik missioon ja kes esindab oma vaateid Riigikogus. Eesti elu suhtes oldi pigem pessimistlikud, lahendust ja väljapääsu nähti välismaale minekus. Intervjuueritavad arvasid, et „Võsareporter“ reflekteerib olukorda, kus Eestis on hea elada vaid heal järjel olevatel inimestel, kes nõrgemaid ekspluuteerivad.

Saates osalenud üritasid enda saatesse pöördumist õigustada, justkui nad tunneksid selles midagi häbiväärset. „Võsalaulul“ osalejad mõnsid, et sattusid teleekraanil justkui nartsissistlikku ekshibitionismi olukorda, pälvides hulgaliselt tähelepanu ja kriitikat. Sellegipoolest näis, et viieteist minuti kuulsus tasus end lahendatud probleemi kujul ära ning kaalus üles privaatsfääri avalikustamise ohud. Üldiselt otsiti enne saatesse pöördumist siiski abi mujalt, näiteks tarbijakaitse kaudu. Isikliku kogemuse tõttu oli osalenute samastumine saatelõikude vaatamisel tugevam, kohe määratleti situatsioon endast lähtudes. Positiivse lõppla-

henduse tõttu oli osalenutel saatejuhi ja saate sisu vastu kahtlemata tugevam sümpaatiat kui neil, kes pole saates ise osalenud — tunti teatavat tänu ja aupaklikkust.

„Võsareporter“ vaatajatüübid

Saate vaatamise motivatsiooni, ootuste, aga ka teiste uuringut läbinud kategooriate alusel tõin järel- duste osas välja järgnevad oletuslikud „Võsareporter“ vaatajate tüübid.

1. Meelelahutaja, kelle jaoks peamine „Võsareporter“ vaatamise motivatsioon on emotsionaalne vabanemine ja eskapism. Meelelahutaja otsib saatest eranditult ainult sensatsiooni ja naudib alateadlikult või teadlikult osalejate narriks tegemist, naerab nende üle. Tema näeb saate formaati lihtsa ja lõbusa meelelahutusena ega otsi sealt sügavamaid tähendusi. Ka tema saate-eelistus on tugevalt emotsionaalne, mitte ratsionaalne. Meelelahutaja on kas väga suur telerivaataja või ei vaata peaaegu üldse telerit. Ta ei jälgi Eesti Televisiooni ega ole regulaarne uudistevaataja, kuid mainib mõnel juhul „Reporter“ uudistemagasi vaatamist. Samas on meelelahutaja üks andunumaid „Võsareporter“ vaatajaid ja fänne, kes ei jäta ühtegi osa vahele. Meelelahutaja hinnangul on „Võsareporter“ ja „Pealtnägija“ pigem väga erinevad saated, kuna esimene on pealiskaudsem, vähem kulukas ja vähem konservatiivne. Meelelahutaja arvates on saates osalejad edevad hullumeelsed ja saatejuht sõbralik pullimees. Siiski hindab ta saatejuhti kõrgelt, sest jälgis aktiivselt ka tema varasemat saadet „Politseikroonika“. Kuna meelelahutaja hinnangul osalevad saates edevad hullumeelsed ja veidrikud, ei pöörduks ta ise „Võsareporter“ poole. Ta usub, et suudab oma probleemid ise ära lahendada ning „Võsareporter“ ei saa teda aidata. Samas on „Võ-

¹⁴ J. Shattuc 1997.

sareporterit“ sisu meelelahutaja jaoks oluline kõneaine, mida ta sõpradega arutab. Seega on saade meelelahutajale sotsiaalselt kasulik ja puudutab isiklikke suhteid.

2. Lõögastuja ja reaalsuse uurija, kelle jaoks peamine „Võsareporterit“ vaatamise motivatsioon on samalaadselt meelelahutajaga emotsionaalne vabanemine ja eskapism. Lõögastuja tajub „Võsareporterit“ formaati samuti lihtsa ja lõbusa meelelahutusena. Tema jaoks on oluline saate lõbus ja humoorikas teemakäsitus. Ka lõögastujale meeldib ekraanilt „hulle“ vaadata ning sensatsiooni otsida. Kuid lõögastuja on meelelahutajast ratsionaalsem, otsides saatest ka tähendusi ja väärtusi. Ta on ühest küljest orienteeritud saate meelelahutuslikule sisule, kuid jälgib saadet veel ühiskondlikus kontekstis ja peab oluliseks inimeste aitamist. Reaalsuse uurija hinnangul näeb „Võsareporteris“ sellist elu, mida teistes saadetes ei näidata. Saates nähtud reaalsus on tõlgendamise küsimus. Osa reaalsuse uurijate jaoks näib see olevat tegelik elu meie ümber, teiste hinnangul on see elu, mida muul viisil ei teaks eksisteerivat. Reaalsuse uurijale meeldib saate tõsielulisus. Teatud teemad panevad teda sügavamalt mõtlema selle üle, kuidas elu Eestis toimib, tekitades lootusetuse või empaatia tundeid. Reaalsuse uurija näeb parema elu saamise ühe võimalusena välismaal töötamist või elamist. Lõögastuja ja reaalsuse uurija on pigem sage telerivaataja ning eelistab „Aktuaalsele kaamerale“ kindlasti „Reporterit“. Ta vaatab palju Kanal 2-t, aga ka ETV-d, võrdleb „Võsareporterit“ saatega „Kaua võib“ ning ei näe „Pealtnägijaga“ suurt sarnasust, sest „Võsareporter“ on lihtsam ja pealiskaudsem ning toimub siin ja praegu. Reaalsuse uurija on suure tõenäosusega ise saates osalenud või sinna abi saamiseks pöördunud. Ta ei pelga klouni staatusesse sattumist ja privaatsfääri avalikustamist. Tema hinnangul on riiklike instantside kaudu väga keerukas abi saada.

3. Enesemääratleja ja samastuja, kelle peamine „Võsareporterit“ vaatamise motivatsioon on tunda empaatiat ehk osadustunnet teise inimesega, tema omaduste, seisundite ja käitumisega. Ta on tugevalt orienteeritud inimeste abistamise vaatamisele ning näeb saate formaati probleeme lahendava ja tavainimest aitava olmereportaazina, mis on

suunatud eelkõige maapiirkonna inimestele. Enesemääratleja on küllaltki sage telerivaataja ning eelistab ETV-d ja uudistesaahteid, eriti „Aktuaalset kaamerat“. Talle meeldib ka arutelu- ja analüütilisi saateid vaadata. Enesemääratleja on pigem naissoost ning suure tõenäosusega ka ise saates osalenud. See kogemus on tekitanud temas väga tugeva sümpaatiat saatejuhi ja saate suhtes. Saatejuht on tema sõnul soliidne džentelmen või oskuslik rollimängija, rahvamees. Samastuja kujutleb end väga sügavalt osalejate asemele ja proovib olukorda oma kogemusest lähtuvalt lahendada. Ta ei vaata osalejaid halvustava pilguga ega naera nende probleemide üle. Samastuja hinnangul on „Võsareporter“ ja „Pealtnägija“ küllaltki sarnased, sest toovad avalikkuse ette seni nägemata probleeme. Enesemääratleja vaatab „Võsareporterit“ sageli, kuid võib saate ajal ka muude argitoimetuste ja näputööga tegeleda ega vaata saateid kordusest tagantjärele. Ta soovib „Võsareporterisse“ pöördumist kõigile.

4. Jälgija peamine „Võsareporterit“ vaatamise motivatsioon on vajaliku informatsiooni hankimine. See tähendab, et teda huvitavad saates nähtavad probleemid ühiskonna reflekteerija, peegeldajana. Pigem meessoost jälgija peab end eksperdiks, kelle hinnangul toob „Võsareporter“ esile probleeme, mida teistes saadetes ei kohta. Seega sarnaneb ta reaalsuse uurijaga, sest saade on tema hinnangul väga tõsieluline, näidates varjamatult päris elu meie ümber. Jälgija arvates näeb saates tegelikke eestlasi. Tema hinnangul on saatejuht suurepärase ja parim võimalikest, sest on väga andekas ja karismaatiline. Ka jälgija naudib saatejuhile omast humoorikat ja põnevat teemakäsitlust, kuid saade pigem paneb teda mõtlema või muudab kurvameelseks. Eesti elu ja poliitikat ta kommenteerima ei soostu, näib olevat selle suhtes skeptiline. Tegemist on pigem tasakaluka telerivaatajaga, kes jälgib palju uudiseid (võib olla ka tööülesannete tõttu) ning keda väga huvitavad poliitilised ja analüütilised arutelusaated. Jälgija võrdleb „Võsareporterit“ subjektiivse kohtumõistva saatega, vahetu inimlähedase suhtlusega saadetega ning „Pealtnägijaga“. Ta ei pöörduks ise kunagi sellisesse saatesse, sest peab end osalejatest paremaks. Jälgija vaatab „Võsareporterit“ sageli, kuid keskendub rohkem enda jaoks

huvipakkuvatele teemadele ega vaata nägemata osi kordusest järele.

Käesolevas uurimuses kuulus enamik intervjueeritavaid koondrühmadesse „meelelahutaja“ ja „lõõgastuja, reaalsuse uurija“.

Kokkuvõtteks

Eelduslikult motiveeris „Võsareporterit“ vaatajaid peamiselt kombinatsioon meelelahutusest ja reaalsuse uurimisest. See tähendab, et vaataja jaoks on ühest küljest oluline saate tõsielulisus, kuid teisalt peab saade pakkuma sensatsiooni. Seega on käesoleva töö tulemused kooskõlas ka Andra Siibaku järeldusega, et tõsielusaadete vaatajate jaoks on ühest küljest oluline temaatika erakordsus, teisalt ka probleemide elulisus ja relevantsus.¹⁵

Teise vähem olulise, kuid siiski märkimisväärse motivaatorina tuli esile „Võsareporterit“ vaataja vajadus tunda empaatiat ehk osadustunnet teise inimesega, tema omaduste, seisundite ja käitumisega. Seega peaksid intervjueeritavate ootuste kohaselt ekraanil figureerima nõrgemad ja abitumad ehk teisisõnu ohvrid. Empaatiavajadus tähendas käesoleva töö raames vaatajate motivatsiooni enesemääratluseks ja samastumiseks. Saates osalenud intervjueeritavad asusid saatelõikude tõlgendamisel olukorda aktiivselt võrdlema isikliku kogemusega. Kannatajale tunti kaasa ja pakuti lahendusi. Huvitava seosena ei naernud tugevad enesemääratlejad ja samastujad kordagi saates osalejate üle. Üksikute intervjueeritavate jaoks, kes võtsid endale jälgija positsiooni, oli saade ühiskonna reflekteerija. Neid motiveeris vajaliku info hankimine.

Vaataja jaoks teeb „Võsareporterit“ atraktiivseks kindlasti tavainimeste kaasamine. Võib väita, et kooskõlas Andra Siibaku järeldustega¹⁶ tugevdavad tavainimeste tegelikud probleemid auditoriumi usku saate legitiimsusesse ehk tõepärasusse. Vastajate hinnangul kajastab „Võsareporter“ kõige ehedamat ja reaalsemat elu, mida mujal Eesti telesaadetes ei näe. Ühe funktsioonina nähti saates avalikkusele seni kogemata probleemide tutvustamist.

¹⁵ Andra Siibak. Talk show „Mamma mia“ diskursiivsete praktikate analüüs. Magistritöö. Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, 2005. Vt <http://dSPACE.utlib.ee/dSPACE/bitstream/handle/10062/908/siibak.pdf?sequence=5>.

¹⁶ *Ibid.*

Üldiselt hinnati „Võsareporterit“ formaati lihtsa ja odavana, pealiskaudse ja inimlähedasena, mille funktsioon on vaatajale lõbustuse ja elamuse pakkumine ning osalejate abistamine. Mõistagi ei tunnistanud intervjueeritavad tõsielusaadete kriitikale vastavalt, et nad naudivad „Võsareporterit“ selle rumala ja labase sisu tõttu, kuid tundus, et nad eelistavad teemade lihtsat ja arusaadavat käsitlust. Vaatajale meeldib jälgida telekraanilt friike ja veidrikke, kelle üle ta kas alateadlikult või teadlikult naerab.

Intervjueeritavate hinnangutes ilmnes huvitav vastuolu saates osalejate kohta. Ühest küljest oli vastajate sõnul tegemist läbisegi hullude, edevate, vanade, nõrkade, abitute, kasuahnete ja kurjadega, ent teisalt representeerib saade intervjueeritavate sõnul päris Eesti inimesi, tegelikke inimesi, enamikku meie hulgast.

„Võsareporterit“ puhul on oluline arutluskoht saatejuhi autoriteet. Vastuvõetud saatelugude puhul ilmnes, et vastajad toetusid eranditult saatejuhi kommentaaridele ja hinnangutele, määratledes ka ohvri ja süüdlase rollid vastavalt saatejuhi seisukohale. Siinkohal võib taas paralleeli tõmmata nn „oprah'lusega“, kus Jane Shattuci sõnul¹⁷ saatejuht kasutab tõsielusaadetes teatud teemade juures isiklikku kogemust enda võimu kehtestamiseks. „Võsareporterit“ vaatamine toetub tugevalt saatejuhi meeldivusele ja eelistusele. Teda peetakse autoriteediks ja legitiimseks kohtumõistjaks.

Ootuspäraselt ei taju „Võsareporterit“ vaatajad saates eetilisi üleastumisi. Ka teooria järgi on tänapäeva meelelahutuslikes saadetes avaliku ja privaatsfääri piirid hägustunud. Seda keerulisem on vaatajal eetiliste piiride üle otsustada. Saates osalenute sõnul kaalub saatest saadav isiklik kasu üles privaatsfääri avalikustamise ja nn klouni staatusesse sattumise, potentsiaalse avaliku kriitika.

Ilmselt vastab „Võsareporterit“ vaataja Bill Nicholsi esiletõudud¹⁸ tõsielusaadete sihtgrupile, kes kuulub keskklassi ja tunneb end muutuvast kapitalistlikus ühiskonnas alatasa sotsiaalse allakäigu trepi serval seisvat. Mõistagi ei saa kümne intervjueeritava põhjal teha üldistavaid järeldusi, kuid minu hinnangul iseloomustab „Võsareporterit“

¹⁷ J. Shattuc 1997.

¹⁸ B. Nichols 1994.

vaatajate jäägitu usk ja usaldus saatesse ja selle juhti ning skeptiline suhtumine Eesti riiki ja selle valitsemisse teatavat võõrandumist ühiskonnaelust, eemaldumist riigi instantsidest.

Möönan, et valimi moodustamise viis ja kanal, personaalsed kirjad Facebooki suhtlusportaali fännigrupi kaudu, mõjutasid suure tõenäosusega tulemusi. Kuna tegemist oli saate fännidega, oli nende positiivne hoiak ja ülistav kõnemaneeer ootuspärane ja eelduslik. Samas moodustavad just sellised vaatajad saate püsiva auditooriumi, mistõttu

on nende uurimine võibolla veelgi olulisem. Kahtlemata oleks huvitav uurida neid „Võsareporter“ vaatajaid, kes on formaadi, sisu, saatejuhi või osalejate suhtes skeptilised ja jälgivad tõsielusaadet hoopis muu motivatsiooniga. Usun, et leidub ka selliseid vaatajaid.

Kuigi tõsielusaate „Võsareporter“ tootmine lõpetati sel sügisel ära ning telekanalilt Kanal 2 saadet enam vaadata ei saa, pakub „Võsareporter“ kindlasti ainet veel paljudeks sotsiaalteaduslikeks uurimusteks.

Raadiosaate „Kirjutamata memuaare“ sisu muutumine aastatel 1977–2006

Rutt Ernits

Ajakirjanik Vello Lään on öelnud, et Lembit Lauri võttis ette töö, millel pole hinda. Tema toimetatud inimeste elulugudel ja jutustustel põhinev raadiosaade „Kirjutamata memuaare“ suutis erinevatel perioodidel luua pildi ühiskonnast.

„Kirjutamata memuaare“ oli eetris kolmel perioodil: Nõukogude Liidu, selle lagunemise ja Eesti taasiseseisvumise ajal. Seega oli oluline välja tuua, milliseid eesmärke täitis saade erinevatel ajajärgudel ning kuidas saatesarja sisu neist sõltuvalt muutus. „Kirjutamata memuaare“ oli eestlaste jaoks vajalik, sest selle kaudu vahendati kuulajale tõtt ka nõukogude perioodil nii, et tsensuur ei saanud esitatust kinni haarata ja seda ära keelata. Saade andis tihti informatsiooni edasi latentset, kandes sõnumit vaid sõnade taga, ilma et sellest oleks räägitud ühemõtteliselt ja otse. Uurimistöös vaatlesingi, kuidas Lembit Lauri andis tsensuuri tingimustes kuulajatele edasi ühiskonnakriitilist informatsiooni.

Lauri tegi tänuväärset tööd Eesti ja eestlaste ajaloo säilitamisel. Tema mitmekülgset saadet kuulates saadi ka nõukogude ajal aimu, milline oli elu nn esimese vabariigi päevil. Saatekülalised ei jutustanud ainult oma elust, vaid rääkisid minevikus toimunud üldisemalt, luues sellega ettekujutuse Eesti ja eestlaste ajaloost, kultuurist ning meie positsioonist maailmas.

Minu eesmärkideks oligi uurida, kuidas muutusid „Kirjutamata memuaaride“ eesmärgid, kuidas kujunes saate sõnum ja selle edastamine ning mil-

line oli teemade ja kõneisikute muutumine ajas.

Uurimistöö hüpoteesiks oli, et saate teemad, eesmärgid, väärtused ja saatejuhi/kõneisikute rollid teisesid koos ühiskondlike arengutega ning sõltuvalt kontekstist muutus narratiiv mitmemõõtmeliseks, samuti selle tähendustasandid.

Meetod ja valim

Analüüsiks kasutasin kvantitatiivset kontentanalüüsi meetodit, mis aitas saadetest üldpilti saada ja need raamistada. Sisu täpsemaks analüüsimiseks kasutasin kvalitatiivset kriitilist tekstianalüüsi, vaadeldes saadete neutraalsust, kriitilisust/irooniat ja positiivsust, varjatud sõnumi edasiandmist, normide ja väärtuste edastamist nii varjatud kui mittevartatud tasandil, intervjueeritavate ja saatejuhi rolli erinevatel ajaperioodidel. Tulemused esitasin, lähtudes kolmest erinevast perioodist: nõukogude periood 1977–1984, üleminekuperiood 1987–1992 ja taasiseseisvunud Eesti aastatel 1995–2006, mil saated üksteisest sisu poolest kõige enam erinesid.

Valim koosnes nii kvantitatiivse kui kvalitatiivse meetodi puhul 12 saatest, milles oli kokku 23 intervjuud. Kõigil saadatel oli võrdne võimalus valimisse pääseda, sest tegin juhuvalimi Eesti Rahvusringhäälingu arhiivi 210 saatest ega lähtunud valikul teemast või saatekülalistest, et mitte mõjutada oma eelistustega uurimistulemust: Nõukogude Liidu perioodist sattus valimisse neli, selle lagunemise perioodist kolm ning taasiseseisvunud Eesti perioodist 16 intervjuud. Viimasest perioodist tuli intervjuusid rohkem, sest saate formaat muutus,

Tabel 1. Valim

Kuupäev	Saate teema	Esinejad	Intervjuusid saates
06.02.1977	Tõlkija Melanie Rauki elulugu	Melanie Rauk	1
20.08.1978	Oskar Lutsu lesk räägib kirjaniku elust	Valentina Luts	1
03.01.1982	Eesti Raadio üks staažikaim teadustaja Elfriede Ilves räägib oma tööst	Elfriede Ilves	1
13.05.1984	Kunstnik Valerian Loik räägib oma elust kunstnikuna	Valerian Loik	1
29.03.1987	Helilooja Boris Kõrveri elu muusikas	Boris Kõrver	1
27.08.1989	... kui lahkus saksa vähemusrahvus	Leo Laur	1
05.01.1992	Juhan Jaiki tütar räägib tema elust ja loomingust	Ilo Jaik-Riedberg	1
05.07.1995	Soome kaudu vabadesse	Heino Toome	1
22.08.1998	1939.–1940. a lindistused punaste kõnedest	Neeme Ruus ja 8 tundmatut esinejat	9
11.08.2001	Meenutatakse Sinimägedel II maailmasõjas 1944. a toimunud lahinguid	Taavet Sillamets ja 1 tundmatu esineja	2
13.11.2004	II maailmasõda Sõrve poolsaarel ja Saksamaal	Vaino Kallas ja Olav Taru	2
01.07.2006	Küüditamine	Robert Tasso ja 1 tundmatu esineja	2

kuid juhuvalimi tõttu ei saanud ma lähtuda erinevate perioodide intervjuude hulgast.¹

Tulemused

Saate teemad varieerusid periooditi. Kui varem olid need mitmekesisemad, siis aastatel 1995–2006 räägiti peamiselt II maailmasõjast ja poliitikast. Aastatel 1977–1984 domineeris jutt perekonnast, seda esines kahel juhul neljast. Ühel korral oli teemaks ka töö ja ühel juhul kultuur. 1987–1992 räägiti kahel juhul kolmest sõjast ning ühel juhul kolmest tööst. 1995–2006 esines peateemana 11 juhul 16-st sõda ja viiel juhul 16-st poliitika.

Kõrvalteemad olid ajuti sarnased. 1977–1984 käsitleti kolmel juhul neljast ühiskonda ning ühel juhul neljast reisimist. 1987–1992 on kõrvalteemaks ühel juhul kolmest II maailmasõda, ühel juhul ühiskond ja ühel juhul perekond. 1995–2006 käsitleti kõrvalteemana kuuel juhul 16-st ühiskonda, kuuel juhul igapäevast eluolu, kolmel juhul 16-st poliitikat ja ühel juhul perekonda.

Teemaarenduse tendentsid olid erinevad. Aastatel 1977–1984 olid teemad kahel juhul neljast jutustaja eluloo kesksed, ühel juhul teise isiku- ja ühel juhul sündmusekeskne —intervjueeritav rääkis

konkreetsest alguse ja lõpuga juhtumist. 1987–1992 olid teemad kahel juhul neljast jutustaja eluloo kesksed, ühel juhul sündmuse- ja ühel juhul teise isiku keskne. 1995–2006 olid intervjuud 15 juhul 16-st sündmusekesksed, vaid ühel juhul 16-st oli intervjuu teise persooni keskne.

1977–1984 käsitleti teemasid ka varjatud tasandil. Neljast intervjuust kolmes oli varjatud sisu, mis kahel juhul puudutas poliitikat ning ühel juhul keskkonna ja kultuuri keelatud elemente. Kahel juhul andis sõnumit edasi saatejuht, ühe intervjuu puhul ka intervjueeritav. Varjatud tähendusi anti edasi vihjete, võrdluste, sümbolite ja seostega, mida kandsid sõnakasutus, intonatsioon, pausid, helitaust jms. Sel ajal kontrolliti iga sõna rangelt ning tegelikku mõtet sai edasi anda vaid kunstiliste võtete abil — Lembit Lauri sai mängida pigem emotsionaalsuse ja helidega. Siiski suutis ta ka sel perioodil küsimuste, rõhutuste ja vormiliste elementide kaudu luua seoseid ja anda edasi tähendusi, millel oli kuulajate jaoks tihti varjatud sõnum.

Mida aeg edasi, seda julgemaks muutusid teemad ja saates osalejad. Algul oldi kontrollitumad ja neutraalsemad, kuid hilisematel perioodidel muutusid esinejad avameelsemaks ja kriitiliseks. Kvalitatiivne sisuanalüüs näitas, kuidas vastavalt perioodile, mil saade eetris kõlas ja esinejad oma lugu rääkisid, muutus info hulk, millest avatult räägiti.

¹ Kõik saated on järelkuulatavad Eesti Rahvusringhäälingu arhiivis (<http://arhiiv.err.ee/>).

Vähenes vajadus tuua loo tegelik tähendus esile kaudsete vihjete, suunavate küsimuste, sümbolite ja seoste kaudu.

Lembit Lauri kujundas inimeste arvamusi ja seisukohti intervjuudega, tihti rõhutas ta intervjueeritavate positiivseid külgi küsimuste kaudu. Ja seda, mida ta ilmselt ise juba teadis, püüdis saatesse sisse tuua samuti küsimuste sees. Lauri võtted muutusid — kui aastatel 1977–1992 oli ta pigem vaashoitnud ja väheseikkuv, siis hiljem esines ta oma hinnangutega palju rohkem. Intervjueeritavate roll oli jutustada oma kogemusest, saatejuhi oma aga hoida jutustusel kindlat suunda, konkreetset algust ja lõppu. Kuna hilisemal perioodil esines rohkem intervjuusid, oli saatejuhi ülesanne nende sidumine sissejuhataivate ja taustinfot jagavate lõikudega, mis kujundasid saatest terviku.

Kokkuvõte

Analüüsi tulemustest selgus, et intervjuude teemad ja sisu muutusid periooditi tuntavalt. Kui saate algusperioodil (1977–1992) oli teemade valik mitmekesisem, suurel määral oli esindatud ka kultuur, siis aastatel 1995–2006 liikus rõhk II maailmasõjale ja poliitikale. Nagu Lembit Lauri on öelnud Vello Lään 1991. aastal ilmunud raamatus,² võttis ta stagnaajal sageli vestluskaaslasteks poliitikast kaugemal seisvaid inimesi. Kultuur oli neutraalsem teema, mida andis käsitleda viisil, mis ei tekitanud suuri pingeid valitseva korra kontekstis. Kuigi saadete eesmärk jäi üldiselt samaks — ühiskonna peegeldamine saatekülaliste abil —, siis erinevatel perioodidel sõltus selle eesmärgi täitmine suuresti võimalustest ja piirangutest.

Nõukogude perioodil, kui toimis nii väline tsensuur kui enesekontroll, ei läinud eesmärkide täitmine alati korda. Siin mängis suurt rolli vastutus, sest oluline oli tagada saatekülaliste turvalisus, ja nii ei saanud jutustajad teatud ohtlikest teemadest rääkides minna liiga kaugemale. Varjatud tähenduse edasikandmine ebaõnnestus mõnikord ka saatekülaliste hirmu pärast või seetõttu, et nad ei mõistnud saatejuhi taotlusi. Tsensuur seadis tegelikkuse väljendamisele palju piiranguid, kuid Lembit Lauri otsis võimalusi, kuidas vahendada keelatud teemasid nii, et neid välja ei tsenseeritaks. Nii kasuta-

ti „Kirjutamata memuaarides“ mõtte edastamise vahendina näiteks emotsionaalsust, mida Lauri püüdis oma küsimustega jutustajates esile kutsuda.

Eesmärkide saavutamisel oli tähtis osa saatejuhi tekitatud õhustikul, mille ta lõi, et tagada vaba ja tulemuslik vestlus. Ivar Trikkel on märkinud, et intervjuu tulemus sõltub eelkõige sellest, kuidas intervjuu läbi viiakse ja kas saatejuht suudab luua õige vastastikuse mõjusfääri, mida säilitada kogu vestluse kestel.³ Lauri püüdis õiget atmosfääri luua emotsioonide, jutustusele reageerimise ja intervjueeritava julgustamise abil, et innustada saatekülalist rääkima ja kogemusi jagama. Kvalitatiivse analüüsi tulemustest selgus, et Lauri hoiak oli intervjueeritavate puhul erinev ning sõltuvalt vestluspartnerist ja teemast suutis ta end sobivalt häälestada, olles näiteks formaalne, sõbralik, julgustav või väärtustav, mis näitas tema oskust olla erinevate intervjueeritavatega paindlik. Nii oli tunda, et jutustaja elavnes ning avanes kuulaja jaoks veel rohkem, kui Lauri tema loole kaasa elas.

Maarja Lõhmus on kirjutanud, et nõukogude aega iseloomustas valikute, tähenduste, seoste, hinnangute ja väärtuste üldine ühtlustamine, kus ei jätkunud kohta isiklikele ja tegelikele kogemustele.⁴ On märkimisväärne, et hoolimata kõigest suutis Lembit Lauri tuua Eesti Raadio kavasse saatesarja, mille eesmärk oligi väärtustada isiklike kogemusi. Väärtused, mida edastati, olid siis pigem aimatavad — Lauri küsis palju nn esimese vabariigi kohta, kuigi varjatult, ettevaatlikult. Saates kajastati ridade vahel eestimeelsust, Eesti ajalugu, kultuuri, toodi esile silmapaistvamaid isikuid.

Hilisema perioodi saated keskendusid sõjale, põgenemisele ja nõukogudeaegsetele repressioonidele. Lauri rääkis Vello Läänale, et ta on pärast nõukogude perioodi hakanud lindistama neid, kes varem pidid vaikima, olgu tegu siis Eesti leegionäri või politseinikuga.⁵ Ka minu analüüsitud intervjuudes esinesid enamasti sõjaga seotud inimesed.

Intervjueeritavate mälestused nõukogude perioodist olid sünged. Järjest olulisemaks muutus isikliku kogemuse vahendamine, saadetes kajastusid nii faktiteadmised kui mälestused.

³ Ivar Trikkel. Raadiokommunikatsiooni spetsiifika, väljendusvahendid ja žanrid: Õppevahend žurnalistika eriharu üliõpilastele. Tartu: TRÜ, 1969.

⁴ Maarja Lõhmus. Toimetamine: kas looming või tsensuur. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999.

⁵ V. Lään 1991, lk 36.

² Vello Lään. Päev ja öö Eesti Raadios. Tallinn: Olion, 1991.

Mitmel puhul tuli ette, et intervjueeritav jäi tundmatuks, sest saatejuht ei tutvustanud teda nimepidi, vaid juhatas ta sisse seoses käsitletava teemaga. Kohati oligi tunda, et hilisemal perioodil, aastatel 1995–2006, ei olnud enam niivõrd oluline jutustaja isik, vaid kogemus, mida ta kuulajatega jagas.

Lembit Lauri kui saatejuhi roll seisnes eelkõige saate ülesehitamises küsimuste ja suunamiste toel ning saate arengu kontrollimises. Aga selleks, et saates oleks sisu, pidi Lauri looma sobiva meeleolu, mis pani tema intervjueeritavaid end avama ning oma mälestusi raadiokuulajatega jagama. Selle saavutas ta toetava ja huvi üles näitava hoiakuga. Lauri ülesandeks oli ka terviku, mulje ja tunnetuse loomine. Ta tekitas kuulajatele võimaluse vaadata minevikku nende inimeste mälestuste kaudu, kes olid seda aega kogenud. Nagu ütles ka Lauri ise Vello Lääne raamatus,⁶ püüdis ta nõukogudeaegsetes saadetes jäädvustada momente eesti kultuuriloost, püüdis panna saatekülalised ulatuslikult jutustama, vältides seejuures omapoolseid hinnanguid ja kommentaare.

Niisiis oli erinevate perioodide jooksul saatejuhi

roll väärtuste edastamisel kas siis varjatud või avatud tasandil. Aastatel 1977–1984 tegi ta seda pigem küsimuste kaudu, rõhudes palju nn esimese vabariigi aegadele — inimeste mälestustele ja kogemustele. Ene Kõresaar on kirjutanud, et vanema generatsiooni jaoks oli nõukogude perioodil oluline nende väärtuste säilitamine, mis olid eestlastel valdavad esimese vabariigi ajal.⁷ Lauri püüdiski saatekülalistelt saada seda perioodi puudutavat infot ning mälestusi kultuuritegelastest, hoolimata sellest, et teema oli keelatud. Hilisemal perioodil, aastatel 1987–2006, oli Lauri roll väärtuste ja hinnangute edastajana kergem. Tema seisukohti ei pidanud enam otsima sõnade tagant, vaid neid sai kuulda otsesõnu ja tunda meeleolust. Lauri jagas taustainfot ning sidus omavahel jutustusi. Saate episoodid ühendas ta saatekülalisi sisse juhatades ja teemade kohta taustinfot jagades ning seda tihti viisil, mis andis aimu tema enda seisukohtadest ja vaadetest.

Lembit Lauri „Kirjutamata memuaare“ väärib kindlasti edasist uurimist, sest saatesari on eesti kultuuriloo väga oluline materjal.

⁶ *Ibid.*

⁷ Ene Kõresaar. Mälu, ajalugu ja elulugu 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate Eestis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004, lk 33.

INTERNETIKOMMENTAARID:

ülevaade EAAS-i koosolekust 12. oktoobril 2012

Kommentaariumi olemusest ja funktsioonidest

Hans H. Luik

Mina armastan sõnavabadust nagu türklane halvaad ja seepärast hakkasin aastal 1999 Ekspress Grupis rääkima, et internet pakub võimaluse uuetüübiliseks meediasuhtluseks — massilugeja suhtleb massilugejaga! See annab võimaluse, et meie meediaplatvormil hakkab sündima mitte toimetuse, vaid otse lugeja toodetud sisu.

Uut võimalust aastal 1999 iseloomustasid simultaansus, sporaadilisus ja spontaansus. Sajad inimesed saavad arutleda üheaegselt, kusjuures olla vaheldumisi nii ütled kui kuulajad. Jutusaates on see ju võimatu. Ja keegi ei juhi neid, jutt tekib sporaadiliselt. Ning mis on päris meediafilosoofiline ja vahest kõige huvitavam nähtus — see jutt hakkab ise kulgema sinna, kuhu otsustab suuna võtta. Kommentaarium muutub omaette kultuuriliseks struktuuriks (teoreetik Luhmanni mõttes), mis iseennast ergutades kulgeb sinna, kuhu ise tahab. Õhtupoolikul satub joovastusse, millalgi poole kahe paiku öösel vaibub, et siis pool kaheksa hommikul ärgata ja kulgeda edasi sealt, kuhu pooleli jäi.

Uue meediasuhtluse loomise ajend oli põikpäisus. Tahtsin näidata, et võrgustatud arvutid võimaldavad jõuda masside toodetud meediani — ilma juhtideta. Täpselt nagu Eesti Ekspressi tegemise mõte minu poolt oli näidata, et Eestis võib olla ajaleht, mille peatoimetaja pole kommunist ning mille veerud ei vaja tsensori templit. Ei Ekspress ega kommentaarium tundunud loomise hetkel bisnisenä.

Kuna mu omaettevõtteideed vastu ei võtnud, kõndisin hästi väikse meediaettevõtte Delfi juurde, mida juhtis mu Rotary-klubi kaaslane Allan Martinson, ja ütlesin, et tahan näidata, kuidas publik hak-

kab ise meediat tootma. Allan küsis, mida ma selleks vajan. Ütlesin, et annakuus arvutitjakuuskümmend tuhat krooni palgaraha, teeme sellise kollektiivse aju. Palkasin Tiina Jõgeda, Alari Rammo, Lea Larini, Allar Tankleri ja Margus Järve.

Kollektiivse aju mõtte haudusin välja Estonias peetud uue meedia konverentsil. Seal räägiti uuest meediast kui ärimudelitest ning sellest, et reklaam kolib internetti.

Kollektiivse aju ideaal pärines mul kommunikatsiooniõpingutest siinsamas ülikoolis. Nimelt on võimalik märgata, et eksisteerivad teatud jutud, mida ühiskond räägib oma kõige kõrgemal kokkuleppimistasemel, sellel kokkusaamisplatsil. See on avalikkus. Väikeste gruppide avalikkus, salongiavalikkus ja keskväljaku avalikkus. Nagu meile õpetati, kujundavad inimesed oma arvamuse välja arvamuslimidrite suu läbi. Arvamuste esialgne paljusus koondub läbi nõndanimetatud Davisoni toru teatud kolmeks-neljaks mullikeseks. Need on siis ühiskonna põhilised arvamused teatud küsimustes.

Siinkohal mul on üks küsimus professor Viha-lemmale: ütle, palun, Peeter, sina meile noorest Marxist rääkisid, kas see oli nüüd Moseli korrespondendi kaebuste loos või oli see 1844. aasta majandusfilosoofia käsikirjades, kui Karl Marx kirjeldas vaba ajakirjandust, mis on kui anonüümne töövoog, kus korrespondendid oma nime ei pea kirjutama? Mosel ja korrespondendid? Okei, aitäh.

¹ Karl Marx. Moseli korrespondendi õigustuseks. Vt nt Karl Marx. Rechtfertigung des Korrespondenten von der Mosel. — Karl Marx, Friedrich Engels. Werke. Band 1. Berlin: (Karl) Dietz Verlag, 1976. lk 172–199. Siin ja edaspidi toimetuse märkused.

Kõik võivad näha, et Eesti ühiskonnas on mõned diskussioonid üsna välja arenenud ja suurt edasi ei pääse. Näiteks see, kas 1939. aastal oleks pidanud relvaga Venemaa vastu astuma. Teised diskussioonid on aga arenemisejärgus. Just siin nägin kommentaariumi avaliku arvamuse koondamise funktsiooni. Mingid teemad, võibolla sobib neid nimetada ka tänapäeva tüvitekstideks, on ühiskonnas pidevalt arutamisel. Aga arutelu kulgeb kord Postimehes, kord ajakirjas Akadeemia, kord Ekspressi kultuurilisas Areen, kord raadio-saates või Sirbis. Ideaal oleks olnud selliste tüviarutelude ühtekoondamine. Delfi kommentaarium oli esialgu arvamuspõhine, mitte uudiste kommenteerimine.

Näiteid aruteludest. Kas kutseline kaitseväge või kohustuslik sõja[väe]teenistus? Kas tuumaenergia või mitte? Kas on hea usaldada 18-aastast inimest kõrghariduse valikul, et ta vabalt võiks valida endale näiteks semiootiku eriala, või siis tuleks 18-aastast inimest veel kuidagi suunata? Kas vabalt kujunev turuvõistlus on parim viis asjade korraldamiseks? Kas ühiskonnal on õigus arste kinni hoida? Kas Eesti suudab euroopaliku riigi struktuure üleval pidada? Jne.

Ma mõtlesin, et Delfis, seal arvamuspõhisel, on võimalik välja arendada diskussioon, kus oleks näha momendi kõige eredamad, kõige informeeritumad, võibolla kõige paremini müüdnud seisukohad nendes küsimustes. Ehk siis Eesti kollektiivne aju, eestlaste selle momendi seisukohad neis küsimustes.

Kommentaariumi loomine on erinevates maades kujunenud erinevalt, näiteks Soomes loodi peagi omaette netilehekülj arvamusalalduste jaoks, et masside suhtlus kanduks uudistelehekülgedelt sinna. Idaslaavi maades ei viljeldata väga demokraatiat ning vaba arvamusalaldus pole seetõttu suurte masside privileeg. Samas aga leidub suurtel rahvastel hulgaliselt tarku arvajaid, kes uudise all paiknevat kommentaariumi arendades hõlmavad palju keerukama teadmiste ja vaadete ala, kui üks meediauudis ise sisaldab.

Tüviteksti mõiste laenasin möödunudsuvisest diskussioonist kultuuriväljaannetes. Loomingus ja Sirbis leidsid intellektuaalid,² et eesti kirjandus

(välja arvatud ehk Andrus Kivirähk ja Viivi Luik) ei ole enam ühiskonda ühendavad, nagu olid Luts, Vilde ja Tammsaare. Seetõttu pakuti välja, et uue aja tüvitekstiks võiks pidada ühiskonda läbivat meediadiskussiooni. Tänapäeva meedia, osalt siis ka kommentaariumi abil, on isearenev tüvitekst. Võtsin sellest mõttest kinni.

Tänapäeval toodab Eesti ja Baltikumi suurim uudisteportaal Delfi Eestis keskmiselt 470 uudistühikut päevas (pilti, videot, teksti). Lugejate kommentaaride hulk koos tiirleb 300 000 ümber. Umbes 5–7% kommentaaride mahust on modereeritud kustutanud, näiteks juunis 2012. aastal 254 025 kommentaarist 15 948. Vene Delfi kommentaariumis leiavad modereeritud rohkem kustutamistväärt kommentaare — 15%. Näiteks juulis 2012 kustutati 64 745 kommentaarist 9104. Eestikeelsete lugejate endi tehtud uudiste rubriigi „Rahva hääl“ kommentaaridest leiab kustutamist suhteliselt vähe — näiteks augustis 2012. aastal 11 555 kommentaarist 440.

Me märkame, et sageli on Delfis mõned väga loetud teemad, millega kaasneb fenomen, et nende kohta käivaid kommentaare loetakse rohkem kui uudist ennast. Näiteks oli vist meie tuntud jalgpalluri Lindperega seotud jalgpalliklubis Ameerikas üks näotu surmajuhtum. Seal palju seletada ei olnud. Selle puhul loeti kommentaare rohkem. Seal oli informeeritud kommentaare, oli lihtsalt „psühholoogilisi“ reaktsioone: „Oh issand, issand jumal küll“ või siis „Eestlane on süüdi“ või siis mitmed räiged, tavaliselt r-i sisaldavad sõnad. Ühesõnaga, mõni kommentaarium on populaarsem kui kommentaariumi ajend ise.

Pange tähele, kasutasin osa kommentaaride kohta sõna „psühholoogiline reaktsioon“, mida kasutan ingliskeelse sõna *utterance* mõttes. Õppisime keskkoolis pähe hurmava lõigu „Forsyte’ide saagast“, kus keset mesilaste kevadist suminat koer Balthasar, kelle peremees Jolyon Forsyte surmale uinus, „*uttered a long howl*“. Rahvalik kommentaarium toob endaga kaasa spontaanseid reaktsioone, mühatusi, hüüatusi, needmisi, lühendeid. Nendest teen juttu hiljem, kui räägin rahvaliku väljenduskanali mahtumisest tänapäeva ühiskonna õiguslikesse raamidesse. Mihkel Mutt kirjutab näiteks sõna devalveerumisest, mitte üks-üheselt võetavusest, oma romaanis „Kooparahvas...“ järgmist: „Sõna on läinud uuele, l o b a ringile. Kui

² Vt nt Doris Kareva. Romaani otsimas. — Sirp, 20.05.2011; Tiit Henno. Heroism ja eksistentsialism. Mõttevahetus: Eesti eksistentsialismist. — Looming, 2011, nr 8, lk 1139–1148.

sõna nüüd on oma esiletoojaga (ütleva või klavitaatuuritoksijaga) piinlikkust ning valehäbi tundmata üks, siis pole see sõna üldsegi eraldav. Niisugune sõna läheneb pruuskamisele ja teistele häälitustele, mille aluseks on kehaga seotud eluavaldused. Nutitelefoniga saab tuhandepealise karja kasukast parasiite otsida. Tänapäeva sõna taandub kirjutatud-vahendatud sfäärist ja liigub vahetusse üksühesesse suulisse sfääri. See, et sõna on väliselt küll kirjutatud (sms näiteks), ei tähenda, et ta oleks seda ka olemuslikult. Sõna jõuab tagasi kunagise ürgse sünkretismi rüppe, kus ta oli muusika, tant-su, visuaalkunsti ja teatriga koos.³

Mida minu jaoks individuaalpsühholoogiliselt tõi kaasa ajutine töökohamuutus Ekspress Grupist Delfisse ja kultuuriliselt uue, mitte toimetajate, vaid masside loodud mediakeskkonna sisse sattumine? Keskmise suurusega psühholoogilise vapistuse, seda kahes plaanis.

Esiteks glasnostinostalgia. Aastast 1987 lubasid kommunistid Eesti NSV-s arvamuste paljusust. Kuigi veel juunis 1989 kustutas tsensor ajakirja Kultuur ja Elu kaanelt minu artikli pealkirjast nime Paldiski (aatomireaktoriga linna ei tohtinud avalikult mainida), siis kommunistide kritiseerimise eest enam otseselt ei karistatud. Igal pool tekkisid sõltumatud infokeskused, „karvaste“ ja vabastatud poliitvangide seltskonnad, mille üks osa käis koos loodava Eesti Ekspressi toimetuses Olümpia hotellis. Paljudel meist ei olnud kodus sooja vett, seetõttu pesime „karvastega“, nagu Mart Nutt, Juune Holvandus, Andres Herkel ja Mait Raun, end tihti sealsamas, ning seal ka ööbiti vaieldes. Palkasin poliitikakonsultandiks Tunne Kelami, kes käis nõu andmas omapärasel kirstunud moel, kerges džempris, mitte kunagi formaalselt rietatuna. Ja päeviti käis toimetuses Nõukogude Eesti tegelasi, alati ülikondades, suus teoreetilised jutud ENSV „uuest kursist“ ehk vajadusest Venemaa pe-restroikaga ühte jalga käia.

Mida ma märkas, oli see, et „karvastel“, kellega tutvusin tänavamiitingutel, oli õigus. Kultuursed ja võimu järgi lõhnavad seltsimehed aga eksisid iga kord, kui ennustuse tegid. „Eesti saab vabaks siis, kui Berliini müür langeb,“ räuskasid „karvased“. Seltsimehed, nagu Mikk Titma, Tõnu Laak ja Jaak Allik, põlgasid „informeeritud

analüüsile tuginedes“ mõlemat sündmust võimatuks. Seda vastuolu meenutas mulle kommentaariumi kasvav rahvalikkus. Ehk siis — tõde ei pruugi väliselt klanitud olla.

Teiseks kokkupuude „tänavaga“. Massilugejaga kokku puutudes satub inimene kaosesse, nähtu- sse nimega tänav, *the street*, nagu seda eritleb minu lemmiknetiskeptik Jaron Lanier oma raamatus „You Are Not a Gadget“.⁴ Interneti kaudu kokkupuutumine tegelikkusega nimega tänav mõjub šokeerivalt. See mõjub närvidele, mõjub mõtlemise kiirusele, teeb inimesest looma, kes näeb, et ta on jätnud külje kaitseta. Ta ei olegi mõelnud, et peaks oma külge kaitsma. Ta näeb, et ta peab rääkimise asemel karjuma, kuna ka teised karjuvad.

On üks liik tänavapois, või ütleva Skandinaavia eeskujul „trolle“, kes üritavad igasugu ettevõtmisi lamendada, elu taandada klišeedele, isiksuse taandada tema ühele või teisele omadusele või üksikule teole. Kes on Siim Kallas? Ta on kümne miljoni mees. Kes on kunstnik? Purkisittuja. Neid klišeesisid kinnitatakse seal, kus on tänav, seal mõeldakse klišeedes. Klišeedes mõtlemine on efektiivne. Kultuuriteoorias on klišeed tunnustatud vajalikuks mõtlemisinstrumentideks, mis võimaldavad meid ümbritsevat keerukust lihtsateks kujunditeks taandada. Seda tehakse üksteiselt ja eneselt saadavate kinnituste saatel.

Vastuolu tekib aga siis, kui valmis klišeed hakkavad rääkima kõvema häälega ning kui Berliini müüri langemise asemel hakatakse jutlustama näiteks kristalse plasma püramiididest ookeani põhjas Bermuda kolmnurgas. Kommentaariumid ehitavad omaette simulaakumeid, konstrueeritud tegelikkust. Kui mu kontakt selle „tänavaga“ arenes, tekkis kiiresti arusaam, et mitte kogu „tänav“ ei jaga minu maailmapilti, vastupidi, nagu eluski saab omaenda „minaruumi“ lasta ainult väikest osa tänavast.

Kuni see äratundmine tekib, mõjub tänav ehmatavalt. Mõjub närvidele — usaldav inimene avastab end äkki loomana, kellel on küljed kaitsmata ning keda ümbruskond võib rünnata. Ta tunneb, et peab rääkimise asemel karjuma, et teda kuuldaks, sest kogu ümbruskond on lärmakas. Nagu tänaval, ei ole võimalust igale vargast poisinõlgile politseid tellida või vältida lõbusaid momente, mil keegi daam on seelikuääre kogemata sukk-

³ Mihkel Mutt. Kooparahvas läheb ajalukku. Tallin: Fabian, 2012, lk 355.

⁴ Jaron Lanier. You Are Not a Gadget: A Manifesto. New York–Toronto: Random House, 2010.

pükstesse toppinud või keegi Adolphi vuntse parodeerib.

Nõndakaua, kuni ühendatud arvutite ülemaailmne võrk püsti püsib, puutuvad miljonid sellise avaliku platsiga kokku. Mis juhtub, on kohanemine. Kohanemine masside poolt ilma toimetajateta sisustatava meediaruumiga seisab ees ka õigussüsteemil.

Olen enda jaoks leidnud sellise kujundi. Linna- kodanik teab, mida ta turult otsib. Ta suundub teda huvitava teabe ehk siis, ütleme, tuttava hapukapsamüüja juurde. Teel näeb ta kirevaid ahvatlusi; keegi kerjab ja vihastab, kui raha ei saa. Inimene võib seisatada, et kuulata muusikut, ja kiirendada sammu, kui joodik ropendama hakkab. Linna- kodanik ei kaota ennast, kui ta ei jää turule sihitult tõllerdama, vaid valib oma tee usaldusväärse hapukapsamüüja juurde.

Tänav mõjub aktiivselt, segadusse ajavalt. Võimud, sealhulgas kohtuvõim, vajavad aega, et olukorraga kohaneda. Vajab aega ka Londoni kohus. Alles *Lord Chief Justice*⁵ suutis hiljuti peatada Paul Chambersi süüdimõistmise, kes jäi ühel lennuväljal lumevangi ning saatis oma tüdrukule mõeldud Twitteri-säutsu liiga laiale auditooriumile. „Lasen õhku selle kuradi lennujaama,“ kirjutas lumevangi jäänud Paul. Tegelikult ei teinud ta ähvardust, vaid äpardunud transpordisituatsioon vallandas *utterance*⁶ i ehk psühhofüüsilise reaktsiooni. Nõnda näiteks näitame meid poriga pritsinud autojuhile rusikat, kuigi vaevalt, et suur protsent meist tegelikult kakelda tahab.

Meil Eestis on osaliselt pretsedendipõhine kohtupidamine. Ka meil loob praegu pretsedendi Delfit ja Vjatsšeslav Leedot puudutav kohtuotsus, mille Riigikohus langetas minu arvates vaba massilise internetisuhtlusega veel kohanematuna.⁶

Milline oli Leedo-Delfi pretsedent? Ühel talvepäeval kuus aastat tagasi asutas üks Saaremaa noormees oma Ford Transiti kaubikuga end Saaremaa jääteele. Ja juba teist korda tolle talve jooksul juhtus, et Vjatsšeslav Leedole kuuluv praam tagurdas selle jäätee puruks. Nii pidi Saaremaa noormees oma Fordiga võtma 500-kroonise pileti selle sama Leedo praamile. See vihastas teda. Praamil avas

noormees oma *laptop*’i ning sajatas raevukalt: „Kuradi Leedo. Lõhkused juba teist korda jäätee. Käte saan — löön maha!“

Riigikohus otsustas Delfit selle kommentaari ja veel paari taolise eest trahvida. Riigikohus nõustus, et härra Leedol oli põhjust oma elu pärast muret tunda. Ma ei tea täpselt, mis oli kommenteerinud noormehe nimi ning kas ta tõesti sõitis Ford Transitiga, sest ei hageja ega kohus algatanud jälitamistoimingut, et Leedol masenduse tekitanud kommentaator välja selgitada.

Ma ei kritiseeri kohtuotsust. Ei Eesti Vabariigi Riigikohtu ega Londoni *Lord Chief Justice*’i oma. Oleksin aga meeeldi näinud, kui kõrgema kohtu pretsedendiks oleks saanud mõni provotseerimata tigiduse juhtum, mida võrgus samuti liigub. Delfi kommentaatorite hulgast on jälitusorganid ikka kätte saanud kellegi, kes heast peast mõnd rahvust hävitama kutsus. Madalama astme kohtus on need inimesed isiklikult karistada saanud, nagu iga inimene minu veendumuse järgi oma teo eest ise peab vastutama.

Kui hinnata kohtusse pöördumiste sageduse järgi (tõsiseltvõetavaid kohtuskäimisi on Delfil Eestis aastas vahest neli), siis on kõige laiemale massilugejale ilmselt omaseks saanud tunnetus, et olukorras, mil massid suhtlevad meie portaalis massidega, on mõtet end ülal pidada nagu ülekantud mõttes tänaval — pöörata tähelepanu sellele, mis tähelepanu väärrib.

Selle tehnilise ühiskonnaga, kus igapäev on sõna ja sõna saab tehnika abil suure võimenduse, kohanemise raskused alles kestavad. Mul on oma juristiga olnud väga pikki vaidlusi. Küsimus on selles, kas inimene peab harjuma sellega, et tema kohta võidakse ka halvasti öelda, pealegi nii, et teised loevad.

Ka täitevvõim hakkab aeglaselt kohanema internetimeediaga ning seda ka avalikkuse võltsimise teel manipuleerima. Kuid olid aastad, mil justiitsminister Lang ning vabariigi president meediast rääkides ebaproportsionaalselt ainult kommentaariumile keskendusidki. Presidendi jääkeldris toimunud presidendi nõukoja meediaarutelul, mille auditooriumiks oli kutsutud kaks väljaandjat, mina ning Mart Kadastik, väljendati koguni elitaristlikku seisukohta, nagu ei sobiks haritud inimesel sõna võtta internetimeedias, mis on avatud vabale anonüümsele kommenteerimisele. Elus jääkeldri elitaarsust ei esine. Umbes korra nädalas

⁵ Lord Chief Justice of England and Wales, Inglismaa ja Walesi ülemkohtunik.

⁶ Vt nt Kadri Ratt. Riigikohus otsustas Delfi ja Leedo vaidluses ärimehe kasuks. — EPL-online, 10. juuni 2009.

saavad Ekspress Grupi ajalehtede arvamisosakonnad keeldumise mõnelt autorilt, põhjusel et rahvaliku kommenteerimise võimalus tema artikli all ei sobi põhimõtteliselt.

Kommentaariumist rääkimine ja seal viibimine tekitab erilist eksalteeritust, temperatuuritõusu, kõvemat häält, kui muidu on. Inimesed ei saa ennast enam lahti. Ma loodan, et me täna lahkume siit ikka ilma vägivallata. See on niisugune ohtlik asi, justnagu omaette droog. Muuseas, sellel on oma kasutajagrupp. Ma arvan, et nagu hea kolleeg ja konkurent Anvar ka on mõõtnud, et on tekkinud üks seltskond, keda varem ei olnud tehnilise lahenduse puudumise tõttu. Umbes 25 000 – 30 000 inimest on sõltlased, nad ei saa ilma uudisteta ja ilma kommentaarideta. Nad käivad iga kahekolme tunni tagant vaatamas, kas on midagi. Midagi erilist enamasti ei ole. Aga nad käivad seal, nad ei saa lahti. Varem seda ei olnud. Varem oli sul võimalus hommikul osta leht ja õhtul oodata AK-d ja *that's basically it*. Aga nüüd on meil selline seltskond tekkinud.

Kommentaariumi funktsioonidest

Meediasiseselt näen kommentaaril kaht funktsiooni. Esiteks, uudisele konteksti loomine. Uudismeedia voo üks ühik ehk uudis ei saa kunagi kajastada nähtuse kogu konteksti: juhtumise leiduvat seost, nalja, vastuolulisust, ajalugu.

Teiseks, uudise täpsustamine. Lugejad korrigeerivad ja täpsustavad uudist, mistõttu vaba kommentaarium võimaldab uudisel ajas areneda. Eriti praktiliseks on kommentaarium osutunud kadunud noorukite otsingul, kommentaatorid lisavad fakte koha peal märgatud sõidukite jms kohta. Näiteks kuulsa Viljandi politseinike peksmise uudise juurde kirjutasid inimesed, et Viljandis saab huligaanide vastu abi Kaitseliidu valvetelefonilt. Oluline utilitaarne info.

Kirjutajakeskselt näen päris mitmekesisist buketi funktsioonidest. Kõige algelisem neist on spontaanse psühhofüüsilise väljenduse funktsioon: *Vau! Vaat kus raisk! Imeline!* jne. Elu24 ja Õhtuleht avaldavad näiteks tihti „nädala tüdruku“ või muud taolist rubriiki. Kohe, kui tüdruku tavaliselt väga kenake pilt üles riputatakse, liigub hulk laktid ja lakkimata küüsi klaviatuuridele ning hakkab tippima ... Mida? Sedasama, mida loodetavalt

veel suguvõimelise rahvuskehandi noored ikka väljendada tahavad. Konkurendid-suguõed leiavad, et nädala tüdruku lõug on liiga lai ning keha pole proportsioonis, meesisendid aga hooplevad, mida nad kena vastassugupoole esindajaga varsti peale hakkavad või on juba hakanud. Provotseeritud kommunikatsioon, tõenäoliselt jääb see inimekonnaga kaasas käima. Riigikohtul siin rolli ei näe. *Utterance* ei ole tõsine *statement*.

Teine kirjutajakeskne funktsioon on enesekinnitus, grupikuuluvuse rõhutamine. See integreeriv funktsioon tuleb sügavamalt teadvusest kui eelmine, individuaalne asub end määratlema kultuuris olemas olevate väärtusstruktuuride abil. Kahtlemata toimib siin ka grupi- või kambaeft, kinistatakse oma grupi väärtusi ning hinnanguid.

Eelnevast tuleneb ka kujuteldava „teise“ diskursuse väljatoomine kontrastiks omaenda grupile: „teise“ grupi narratiivi pilamine, veidrustamine, omaenda keelekasutuse väljapakumise „teise“, tihti „tiblade“ või võimu keele ja meelega vastanduseks.

Oluline on seisukohtade väljatoomine, vaidluses selgitamine, võibolla kirjutajale endalegi selgumine. Kommentaarium on arenev struktuur — mida rohkem simultaansed kommenteerijad infot lisavad, seda täpsemalt peab aktiivne osaleja oma seisukohta määratlema.

Ja lõpuks, kommentaariumi enesekohase funktsioonina näeksin kõige keerukamat ning uuemat: rahvalik kommentaator leiab end osalisena teise elu ehk simulaakrumi väljaarendamises. Ta on osaline klišeede moodustamises ning levitamises, mis ei kujuta endast mitte vahetut tegelikkuse peegeldust, vaid sõnateo käigus moodustatavaid uusi tähendusi ning tähistavad „mentaalset tegelikkust“, näiteks väidetavat surmaiha tajumist manduvas mittefiguratiivses kujutavas kunstis või venelaste kurjade kavatsuste teostumist gaasijuhtme Nord Stream kaudu.

Kommentaariumi ühiskondlike funktsioonidena näen järgmisi.

1. Loomulikult informeerimine. Nii nagu lihtsate inimeste üleskirjutatud Eesti elulood⁷ mitmes

⁷ Eesti rahva elulood I–III ilmusid aastatel 2000–2003 kirjastuse Tänapäev väljaandes, koostajaks Rutt Hinrikus. Ühenduse Eesti Elulood tegevuse ja teistest väljaannete kohta vt <http://www.kirmus.ee/elulood>.

köites said raamatulettidel hitiks, nii annavad värsket ja vahendamata kogemust edasi iga rahvuse rahvalikud kommentaariumid. Milline traditsiooniline meedia leiaks mahtu näiteks Eestist ära läinud arstide Soome või Norra kogemuste kirjeldamiseks, nagu mitmed anonüümsed doktorid arstide streigi ajal kommentaariumis tegid? Võimatu on inimeste elus muul viisil nii otse osaleda, kui neid pihtimusi lugedes. Informatsiooni hulka kuuluvad „Perefoorumi“ pikad nõuannete küljed, „Auto24“ konkreetsete kogemuste laviin elektriautode kasutamisest külmas Eestis jms.

2. Kommentaariumi otsest uudisfunktsiooni esindab Delfi uudisterubriik „Parimad kommentaarid“, kus publiku saadetud tekstid tõusevad uudise staatusesse. Me oleme hakanud paremaid kommentaare esile toimetama, ja teate, väga head lood on need, mis saadakse kommentaaride ülevaadetest. Ehk siis rahva enda toodetud sisu saab uueks uudisteallikaks. Näiteks olid väga huvitavad rahva reaktsioonid ja ettepanekud Viljandi võmmide peksmise kohta. Kogu „Rahva hääle“ rubriik on näide tarbija enda loodud meediast, mis on võimalikuks saanud ainult sel sajandil.

3. Demokraatia teostamine, ühiskondliku tagasiside ülevahoidmine. Just selle funktsiooni elulisuse nimel olen nõus tegema mööndusi kommentaaride anonüümsuse suhtes. Kohe, kui justiitsministeerium kaotas oma kodulehel anonüümse kommentaari võimaluse, kadus sealt erialane ja huvitav kommentaar üldse. Miks? Tõenäoliselt ei tunne väikeses, parteistatud riigiametis end keegi turvaliselt, kui oma nime all tööandjat kritiseerib. Sellesama avaliku arvamuse kujundamise funktsiooni tõttu kutsun kõiki reguleerimishuvilisi tegema allahindlust rahvalikule keelekasutusele. Meenutan oma kogemust aastast 1989, Eesti Ekspressi asutamise ajast. Just mitteformaalidel, „karvastel“, tatumatutel võib olla õigus. Pole võimalik ette kirjutada keelenorme, millega näiteks noor põlvkond peaks väljendama oma arvamust, et iganenud valitsemisvormid välja vahetataks. Ei saa jätta tähelepanuta, et valitsus ühist rahakotti käsutades tihti teeb sõnategu, mis vormilt soliidisena on sisult suurem sigadus kui ropus vormis kriitika. Näiteks kui Jürgen Ligi debatis eu-

roteemade lektori Viljar Veebeliga väitis, et Kreeka riigieelarve saab tasakaalu aastatel 2013-2014. Või kui Toomas Hendrik Ilves mullu maikuu teatas, et eurotsoon ei ole kriisis! Võimu selliste seisukohtade vastu pole ükski väljendus liiga ropp. Minu arust ei sobi siin piire panna. Kommentaariumil on demokraatiafunktsioon, nagu tal on ka muidugi ventiilifunktsioon.

4. Ajakirjanduse professionaalse piiratuse lõhkumine. Toimetusruumi juhtide tähelepanu kandub minu arvates paratamatult varade ühiskonnas ümberjaotamisele, mitte loomisele, ning võimubürokraatiale, mitte neid ülalpidava ettevõtliku rahva tegevustele. Seda tasakaalustab rahvalik kommentaarium. Tihti kasutavad rahvusvahelistumist taunivad kommentaatorid veidruse efekti, vaimukalt paistab silma Setu või Tartu muraku kasutamine Toompea kritiseerimisel. Samuti topivad kommentaatorid Brüsseli bürokraate „Moskva sinelitesse“ või kasutavad sõnakuju AnS-Sip (eriti venekeelses keskkonnas).

5. Ühiskonna sotsiaalpsühholoogia mõttes kannab kommentaarium endiste võimulolijate ja uue ajaga kohanematute jaoks ka pinget mahalaadimise, neoliitilise protesti, uuenduste vastustamise funktsiooni.

6. Ja meelelahutus — meedia ülioluline funktsioon. Inimesed vajavad meelelahutust. Kui nad omavahel räägivad, pakuvad nad ka seda. Sealhulgas on kommentaariumides ka väga huvitavat kultuurilist meelelahutust.

Näiteks kui vaadata Miami Herald'i kommentaariumi, kuna ma seda oma teise elukoha kultuurihuvilisena jälgin, võib sealt lugeda, mismoodi gringod alati saavad kottida värskest kohale sõitnud Miami kuubalastelt. Tohutult huvitavad asjad. Näiteks Delfi kommentaariumist, nagu te ilmselt meediahuvilistena teate, on Delfi meil ka poola keeles, saab lugeda, kuidas kohalikud Leedu poolakad räägivad leedukatega, mis neil on ajaloost omavahel rääkida. Mis käitumisjooned seal on, kuidas nad oma ajalehti iseloomustavad, millised hüüdniimed nad üksteisele ja Leedu poliitikutele on pannud. Fantastiline infoallikas, fantastiline allikas teiste moraali tunnetada, teiste keelt tunnetada.

Millised on kommentaariumi piiramise variandid Eestis?

Suurima piiranguna meenub mõistagi 26. aprill 2007, mil Delfi üleüldse blokeeris venekeelsed kommentaarid. Need kasvasid ülekaalukalt üle mitte informeerivaks, vaid juba propageerivaks ning isegi agiteerivaks sisuks: koguneme seal, võta pudel kaasa, loobime mentide pihta.

See on seni radikaalseim masside sõnateo piiramine Eestis. Viljeldakse üksikute IP-aadresside eri pikkusega „karistusaegadeks“ blokeerimist erineva rägusega solvangute või mõttetuste eest. Blokeerimise otsustavad moderaatorid, keda on Delfis hetkel viis. Selline hulk peaks võimaldama mõistlikult tegutseda *notice and takedown* põhimõttel. Sobimatu kommentaari kohta signaali saanud moderaator tutvub kommentaari sisuga ning langetab otsuse.

Nii nagu kommentaariumi üleüldse, nii ka seda tsenseerimisfunktsiooni on varmad kuritarvitama erakondade kontorid, Tallinna linnavalitsus ning PR-firmad. Konkureeriva ärimehed või poliitiku kiitmist üritatakse tembeldata „ebasobivaks“ ning taotleda kiituse mahavõtmist.

Postimees teeb praegu huvitavat eksperimenti, katsetades ühiskondlikke moderaatoreid. Loodan, et Postimehe juhataja sellest täna lähemalt räägib. Minu küsimus on, kuidas sel puhul kindlustada töö järjepidevus. Eesti Ekspressis ilmus mõni aasta tagasi intervjuu professionaalse moderaatoriga. Seal tuletasin, et moderaatori elukutset saadab oht hakata ise n-ö väikeseks jumalaks, viies kommentaare kustutades ellu omaenda isiklike eelistusi elus, poliitikas, spordis.

Kommenteerijate puhul märkavad moderaatorid, et ühe ja sama kirjutaja enesekuvand võib olla väga erinev. Päeval on inimene tubli riigitöötaja (Delfi kustutatud sõimu autorite hulgas paistavad ühe grupina silma tollitöötajad, ka Tallinna linnavalitsuse töötajad), õhtul aga filosoof või kibestunud pistrik. Või saadab muidu teoretiseerida armastav Tallinna TV peatoimetaja järsku säutsu „Mine p...e, THI!“ ja kukub kõvasti kaebama, kui tema IP-aadress blokeeritakse.

BBC rakendas omal ajal poliitikat, mil õhtul kommentaare ei avaldatud, vaid jäeti hommikuks eelmodereerimiseks ning lubati siis

eetrisse. Ent selline talitusviis rikub kommentaariumi spontaansust.

Anonüümsuse tõkestamiseks nõudis Eesti Päevaleht üle-eelmise peatoimetaja⁸ ajal esimesena Eesti lehtedest kommenteerijate autentimist ID-kaardiga. Selgus, et dokumendiga autentimine ei sega egomaniakkidel ikkagi hõlvamast diskussiooniruumi. Tähelepanuvajadusega inimesed hakkasid omavahel võetud *alias*'te all vaidlema ning jätkasid vaidlust juba hoolimata teemast ühe ja teise ning kolmandagi uudise kommentaariumis. Arutati kellegi ülemöödunud päeva fraase kellegi teise suhtes ... Kommentaarium kaotas oma simulaansuse, kasutajate ring ahenes, seega kaotas kommentaarium oma olemasolu põhjuse. Anonüümne kommenteerimine taastati.

Praegu teeb Postimees oma arvamuspiltsil samalaadset eksperimenti Facebooki autentimisega. See on hüva püü. Võibolla aastate möödudes õnnestub nüüd tõesti inimesed oma nime all arvamust avaldama saada? Ent osa kompetentseid arvajaid töötab niikuinii politiseeritud töökohtadel, sellistes süsteemides ning ettevõtetes, kus inimesed pole vabad arvamust avaldama. Niisuguste inimeste arvamused on tähtis, ent kes avaldaks oma nime all arvamust mõne ärilis-poliitilise kartelli kohta, kui endal on plaanis sellega seotud isikutelt tellimus või tööots saada? Ühiskonnas paratamatult toimiv „mittevabaduse sfäär“ õigustab teatud määral anonüümset kommenteerimist.

Teatud numbrikombinatsiooni ning reeglitega nõusoleku küsimine on minu meelest hea viis anda inimesele veel hetk mõtlemist, enne kui kommentaari postitab. Mis on piiramise plussid ja miinused? Needsamad umbes neli autorit kuus, kes keelduvad ajalehe portaalis esinemast, kui nende lugu anonüümselt kommenteerida saab.

Üldiselt arvan, et tänane *notice and takedown* süsteem ühes moderaatorite kasvanud arvuga välistab anonüümsuse taha pugeva USA-laadse Facebooki-kiusamise, mida kirjeldab Martha Nussbaum oma raamatus „The Offensive Internet“.⁹ Sellele raamatule juhtis ajakirjanike tähelepanu Toomas Hendrik Ilves.

Olles teadlik kõlvatutest eesmärkidest, milleks

⁸ Lea Larin

⁹ Saul Levmore, Martha C. Nussbaum (toim.). *The Offensive Internet: Speech, Privacy, and Reputation*. Cambridge: Harvard University Press, 2011.

poliitilised parteid või huvigrupid, ent ka lihtsalt õelad inimesed internetti kasutavad, võin enda seisukohalt siiski kinnitada, esiteks, teravad reaktsioonid kommentaariumis puudutavad eeskätt poliitilisi figuure nende omavahelises võitluses võimu pärast. Samuti minnakse teravaks rahvustemaatika ning vaeste-rikaste vastandamise käigus. Laiema temaatika puhul on publik meedias kaasa lüües konstruktiivne ja tasakaalukas. Teiseks, kellegi ei ole õigust dikteerida meediapublikule ega

valijale, millises konkreetses vormis ta peab väljendama oma protesti temale mittedobivate poliitikate puhul. Sihilik alusetu solvamine ning laim peaks olema keelatud ning ongi — ent muidu on inimene demokraatia puhul oma väljendustes vaba.

Senikaua, kuni Eesti ei suuda ülal pidada korralikku blogosfääri nagu suuremad rahvad, on internetikommentaarium kahtlemata demokraatliku avalikkuse teretulnud atribuut.

Kommentaariumidest Postimehes

Anvar Samost

Väga keeruline on selle pädeva ja lugupeetud auditooriumi ees rääkida. Hans tegi minu eest suure osa tööst ära, rääkis pikalt ja laialt ja väga huvitavalt. Mina räägin igavalt ja kitsalt, lühidalt. Loodetavasti saab pärast diskussiooni arendada, jätan selleks rohkem aega.

Kõigepealt paar slaidi.¹

Siin on võetud viimase kuu² kommentaaride koguarv Postimehes, suletud kommentaaride arv ja Postimehe ühe kuu kasutajate — või kui soovite, lugejate koguarv; aasta tagasi sama periood ja 2008. aasta septembris sama periood (tabel 1). Paljusid asju 2008. aastal kas ei olnud veel olemas või neid veel ei mõõdetud. Nii et nende kohta on siis tagantpoolt numbrid puudu. Siit on näha, et kommentaaride arv on umbes sama ja ka kinnipandud kommentaaride arv on sama. Kinni pannakse need kommentaarid, mis ühiskondlike või ka palgaliste moderaatorite hinnangul on vastuolus kommentaariumi tingimuste ja nõuete, heade tavade seaduste ja muude asjadega.

Palgalisi moderaatoreid on Postimehel kokku kuus. Hans ütles siin ühe väga põhimõttelise asja kohe alguses välja, et kui ta 1999. aastal Eestis selle asja liikuma lükkas, siis see ei olnud äri ja ta ei ole äri ka praegu. Kui need suurusjärgus 130 000–140 000 kommentaari kuus kaoks, siis tõenäoliselt lugejate arv langeks, aga mitte niimoodi, et Postimehel oleks veebis kohe poole või kolmandiku või isegi veerandi võrra vähem lugejaid. Sama on ilmselt ka Eesti Ekspressis uuritud.

Hans Luik: Umbes seitsmendiku võrra oleks vähem.

Nii see umbes on.

¹ Slaidid on esitatud kohandatud kujul. *Toim.*

² St kuu enne ettekannet. *Toim.*

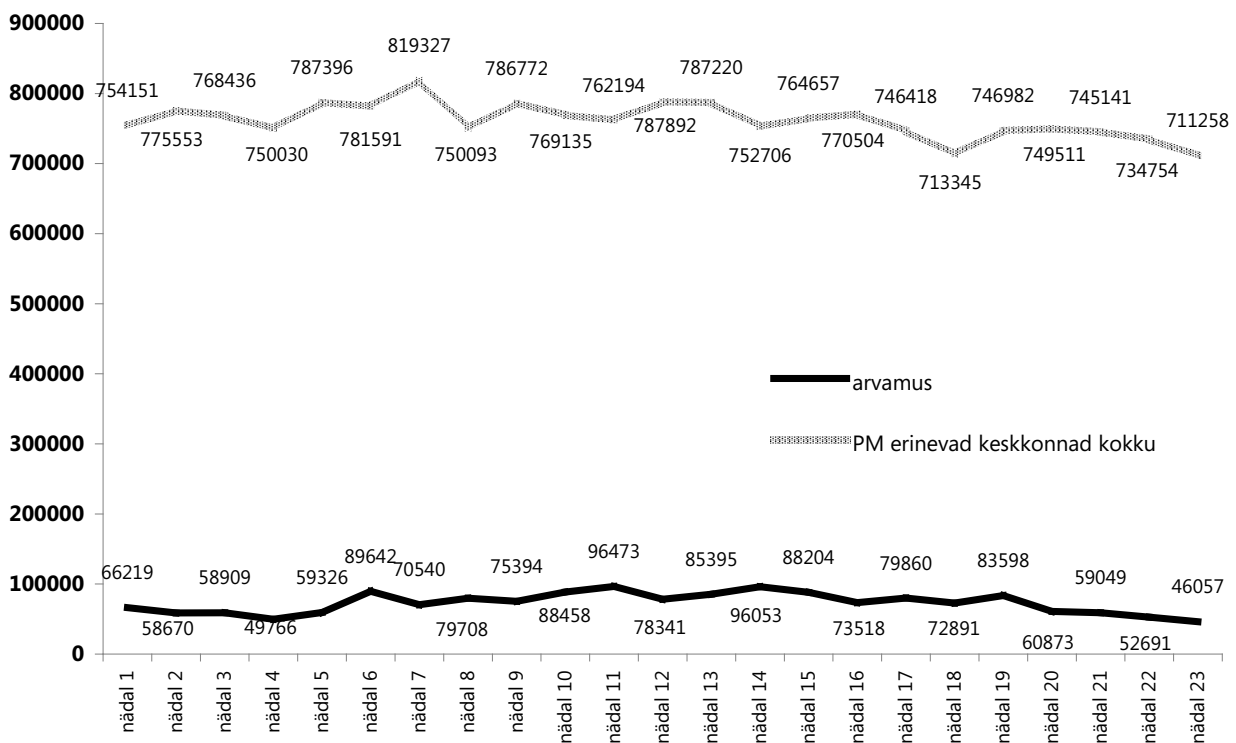
Joonis 1 puudutab eksperimenti, millest ka juba korra juttu oli. Nimelt on alates selle aasta algusest Postimehe veebiarvamuslood koondatud ühte alamportaali, arvamus.postimees.ee. Alguses võis seal vabalt kommenteerida sarnaselt muude Postimehe keskkondadega ja alates 18. nädalast hakkas kehtima nõue, et seal keskkonnas kommenteerimiseks peab kommenteerija ennast isikustama, kas siis Google'i või Facebooki või Twitteri kontoga ja seal on veel võimalusi. See muidugi ei tähenda seda, et me identifitseerime, kes see inimene on, sest Facebookis võib igaüks endale konto teha, aga millegipärast on Eestis väga paljud inimesed Facebookis oma nime all, Twitteris seda enam ning muudes kohtades ka. Et see graafiku ots on seal niimoodi allapoole, see tegelikult ei tähenda midagi sisulist, lihtsalt suvi hakkas saabuma. Praegu ma vaatasin järele, viimasel nädalal oli seal 78 000 lugejat ehk siis täpselt sama palju kui aasta alguses, enne kui kommentaarid isikustamise alla läksid. Selle arvamusportaali näitel võib öelda, et lugejate arvule ei ole kommentaaride isikustamisel või tõkestamisel mingit mõju.

Kus aga mõju on väga selge ja mõõdetav, on see, et varem oli arvamuslugude juures tihti kümneid, vahel ka sadu anonüümseid kommentaare. Anonüümseid kommentaare oli sadu kordi rohkem, kui oli alates 18. nädalast isikustatud kommentaare.

Iseenesest on väga sümpaatne see, et meil on seal nii varem, anonüümse kommentaari võimaluse puhul, kui ka hiljem, isikustatuse nõude puhul mõnes küsimuses tekkinud intelligentseid, huvitavaid ja vahel ka väga jõulisi arutelusid inimeste vahel, kes esinevad oma nime all, kes on Eestis avalikult tuntud, on avaliku elu tegelased või tuntud mõtlejad või autorid või kes iganes. Samas ma pean tõdema, et selliseid mõttevahetusi on seal vä-

Tabel 1. Kommentaaride arv septembris 2008, 2011 ja 2012

Keskkond	September 2012			September 2011			September 2008	
	Kommen- taaride koguvarv	Suletud kossen- taaride arv	Kasutajaid	Kommen- taaride koguvarv	Suletud kossen- taaride arv	Kasutajaid	Kommen- taaride koguvarv	Suletud kossen- taaride arv
postimees.ee, tallinnapostimees.ee, tartupostimees.ee sport.postimees.ee, arvamus.postimees.ee ilmajaam.ee	51 891	2722	2 073 758	83 079	4093	1 785 359	64 382	3867
elu24.ee, naine24.ee	21 304	1022		22 676	942		17 158	1395
rus.postimees.ee, dzd.ee, limon.ee, prognoz.ee, sports.ee	33 647	2622		32 718	2504		-	-
e24.ee, tarbija24.ee, juhtimine.ee	32 335	842		31 383	668		-	-

Joonis 1. Kasutajaid nädalas, jaanuar–juuni 2012

ga harva. Nad küll soojendavad südant nende isikute tõttu, kes seal osalevad, aga sellist massilist igapäevast sisu seal nagu ei teki.

Praeguseks on üsna selge, et kui me peaksime tegema sammu edasi ja viima kogu Postimehe kommentaariumi näiteks samasuguse isikustamise peale, sellise väga leebe isikustamise peale, siis samamoodi kommentaaride arv väheneb kogu Postimehes. See seitsmendikuline lugejate arvu vähenemine on suuresti see põhjus, miks seda prae-

gu ei tehta. Kui siin sai öeldud, et äri see ei ole, siis ometigi mingis mõttes see on äri, kuna Postimehe veebikeskkondade ja Ekspress Grupi veebikeskkondade ehk siis teisisõnu Postimehe ja Delfi nädalane või kuine lugejate arvu erinevus on suurusjärgus viis protsenti. Kui me isikustamist üksi teeme, siis on meie erinevus 10%, siis tuleb jälle aastaid tööd teha, et see vahe taastada. Seepärast see asi on vägagi äri.

Siin on ärilisi aspekte veel. Tagasi ajalukku minnes: siis, kui 1999. aastal Delfi alustas, siis ei mõeldud mitme asja peale, mida kohus on hiljem kirjeldanud. Seesama Leedo *case*, millest Hans rääkis, mis tal väga südamel on — see on täiesti juhus, et see juhtus Delfiga, see oleks võinud juhtuda ka näiteks Postimehega. Nädal aega tagasi kaebas Vjatšeslav Leedo Postimehe Pressinõukogusse, kuna me olime paberlehes ajakirjaniku kirjutatud loos jätnud vastukommentaaria ühe praamisõitja ütluse selle kohta, et küllap see Leedo hirmsat raha selle praamisõiduga kokku ajab. Siis, kui 1999. aastal see asi algas, seda vastutuse poolt ei tajutud — ma ei tea, kas üldse tuldi selle peale. Ilmselt pigem mitte, arvati, et vastutus on ikkagi kommenteerijal. Ma arvan, et Hans arvab siiamani niimoodi. Vähemalt oma advokaatide nõuanete kohaselt ei saa ta muud väita. Mina võin küll avalikult öelda, et mina arvan, et nende kommentaaride eest vastutab ka väljaanne. Aga see on üks teine vaidlus tegelikult.

Tänaseks on siis kohus kindlaks teinud, et see vastutus on olemas ja sel vastutusel võib olla väga selge äriiline, rahaline väljendus.

Teine asi, mida 1999. aastal olemas ei olnud, ja teine sõna, mida Hans ei kasutanud, ma ei tea, kas juhuslikult või meelega, on Facebook. Meie autendime kasutajaid ühena võimalustest Facebooki konto kaudu. 500 000 eestlasel on tõenäoliselt Facebooki konto, mõnel on see lihtsalt moepärast tehtud, paljud istuvad seal aga arvatavasti päevad läbi. Facebook on täpselt samasugune äriiline ettevõtte nagu AS Postimees või AS Delfi. Me oleme ka mitu korda mõelnud, et me kasutame autentimiseks Facebooki sellepärast, et neil on Eestis nii palju isikustatud kasutajaid. Meil neid ei ole, ei Ekspress Grupil ega Postimehel. Mingis mõttes me valame vett ühe teise kaugel maal tehtud äri veskile. Ka Google, Twitter — kõik need paiknevad samamoodi kuskil mujal.

Postimehel on oma Facebooki konto või külg, kus on umbes 90 000 sõpra või mis iganes — ma olen Facebooki suhtes väga ebapädev —, ja seal needsamad inimesed, kes meie juures ei taha oma nime all kommenteerida, arutlevad oma nime all samade Postimehe artiklite üle väga aktiivselt. Seal on mõnede artiklite juures kümneid ja kümneid, isegi vist sadu kommentaare. Postimehes nad tahavad millegipärast seda teha anonüümselt. Kui

me mõtleme, et me peaksime kaotama selle anonüümse kommenteerimise võimaluse, siis ärilises plaanis jällegi mulle tundub, et me anname mingi osa, küll väga raskesti defineeritava osa, aga siiski osa oma potentsiaalsest kasumist ära Facebookile või kellelegi teisele.

Suures plaanis siiski mingit suurt äri nende kommentaaridega ei ole, kuna nendele kuuele moderaatorile tuleb palka maksta ja tõenäoliselt selleks, et seda modereerimisprotsessi teha korralikult, ei peaks neid moderaatoreid olema mitte viis, vaid võibolla kümme ja võibolla ka viisteist. Ja neile peaks palka maksma palju rohkem, et nende võimekus oleks parem.

Siin enne sisse tulles me põgusalt vestlesime eelkõnelejaga ja küsimus oli, et millest ma räägin. Ma ütlesin, et ma räägin ajaloost ja statistikast. Siis Hans küsis, et kas sa räägid ka kommentaaridesse suhtumise ajaloost. Viide on sellele, et ma olen korduvalt öelnud, et minu poolest võiks selle asja ära lõpetada. Minu suhe või suhtumine või hinnang ei ole muutunud, selle võiks tegelikult ära lõpetada.

Ma olen siin keskendunud ärilisele poolele, öeldes et sellel asjal ei ole väga mõtet. Sellel on ka teine, ühiskondlik pool. Kõik need asjad, mida Hans rääkis, on kahtlemata õiged, aga nendega saaks väidelda. Ta tõi siin ühe näite, et mida leedulased ja poolakad omavahel räägivad — et see on fantastiline infoallikas Leedu-Poola ajaloo või suhete kohta. Ma umbes aiman seda, mida nad omavahel räägivad. Ma ei ole kahjuks nii aktiivne kommentaariumi lugeja, nagu Hans ilmselt on, aga ma arvan, et see suuresti koosneb klišeedest, hinnangutest ja solvangutest vastastikku ajaloolistel põhjustel ja muust sellisest. Kas see võimalus, et leedulased saavad poola keeles kommenteerida Poola ajalugu või siis poolakad, tõenäoliselt küll pigem jälle poola keeles, Leedu ajalugu — kas selle võimaluse loomine Leedu ja Poola ühiskonnale väga midagi juurde annab? Minu meelest on see äärmiselt küsitav. Asjaolu, et seda tehakse anonüümselt, asjaolu, et seda tehakse klišeede põhinedes, gruppikuuluvust rõhutades, aga samas ise anonüümseks jäädes — see tegelikult ei tule tõenäoliselt ei Poola ega Leedu ühiskonnale kuidagi abiks.

Arutelu pärast Hans H. Luige ja Anvar Samosti ettekandeid

Marju Lauristin: Anvar, mul on küsimus. See moderaatori asi on tegelikult väga põnev, sest me oleme enne ka seda siin arutanud, pidanud moderaatoritegevust vajalikuks. Siit tuleb ka küsimus: kes on hea moderaator? Mida ta peaks oskama? Või kas teda on võimalik ka kuidagi koolitada? Kas tema roll on ainult see, et ta on enam-vähem nagu liiklusmiilits või politseinik või ta ise ka aktiivselt püüab suunata seda, kuhu see väitlus läheb? Kas ta saab seda teha ka nii, et ta ise juurde kommenteerib? Kuivõrd on ta ise aktiivne toimetaja?

Anvar Samost: Enamasti ta ei ole aktiivne toimetaja, ta ei võta ise sõna enamasti. Vahel võtab, mõni kommentaator küsib tema käest, et miks sa selle kommentaari kinni panid või miks sa mu ära blokkisid, kuskil mingi teise IP-aadressi all — siis talle vastatakse. Seesama toimetaja vastab talle oma nime all. Või seesama moderaator vastab oma nime all. Aga ta on pigem ikkagi tehniline töötaja, sest suurem osa kommentaaridest pannakse kinni selle tõttu, et sealsamas kommentaari juures on võimalik teada anda selle ebasobivusest, need lähevad eraldi märgistusega moderaatori ette ja ta paneb nad kinni, kui ta nõustub selle kaebusega või teatega.

Marju Lauristin: Ta on pigem ikka liikluspolitsei?

Anvar Samost: Ta on pigem ikka teeäärne liikluskaamera.

Marju Lauristin: Miks ma küsin, on sellepärast, et tegelikult, kui siin oli juttu sellest, et lõpuks me näeme, kuidas blogosfäär mandub ja sureb mingis mõttes välja, tekivad mingisugused klišeed jne, siis teistpidi on seda kõike võimalik ka vältida sellega, kui seal oleks tõesti moderaator sõna tõsisel mõttes. Aga see on juba ajakirjanduslik elukutse.

Mõned sellised aktiivse moderaatori kogemused on olemas, näiteks kasvõi mõnes listis. Ma toon näite, mida paljud teavad — hariduslistis Raivo Juurak oli ise ajakirjanik ja on aktiivne moderaator. Ta tõepoolest võtab ka ise vahepeal asja kokku, viskab mõne uue idee, tõstab uuesti teema üles ja see on olnud väga positiivne.

Anvar Samost: Pole võimatu, et testime ka seda võimalust. Kuna meil sellesamas arvamuspordaalil on isikustatud kommentaatorid, siis toimetaja hakkab eraldi töökohustusena nende kommentaatoritega seal kommentaariveerus suhtlema. Kas just modereerima, see on teine asi, siis ta nagu poleks liikluspolitseinik enam, vaid kaasliikleja. See on jälle küsimus, et mis on see kasu, mis me sellest saame. Kui neid kommentaare on seal endiselt vähe ja nad on juhuslikku laadi, siis ei ole sellel moderaatoril seal midagi teha.

Marju Lauristin: Ega ikkagi ajakirjandus ei tekinud ajaloos asjata. Oleks ju võinud olla niiviisi, et kõik kirjutavad, oleks ju võinud ka orkester olla nii, et mängijad tulevad kokku ja kõik mängivad, aga millegipärast ikkagi on vaja dirigenti. Tähendab, niisugune suhtlemine enda loogika, kui see on pikaajaline suhtlemine ja palju osavõtjaid, ta nagu nõuaks mingit taganttõukamist mõnikord, kui asi seisma jääb. Võibolla ka mõnikord kutset. Mulle tundub, et suhtlemise enda loogika, inimliku suhtlemise loogika eeldab, et lõpuks see moderaator...

Anvar Samost: Jah, kuidas ma nüüd ütlen. Ajakirjandus tegeleb ka suhtlusega ühiskonnas. Demokraatia teostamiseks on ajakirjandus vajalik ja olemas, demokraatia teostus ka enne kommentaariumi, teostub ilmselt ka siis, kui kommentaariumi enam pole.

Maarja Lõhmus: Sa ütlesid lõpus sellise huvitava mõiste „võimaluse loomine“. See on ikkagi võimaluse loomine. Kui see on võimaluse loomine, siis mis võimaluse kommentaariumide tekkimine löi?

Anvar Samost: Ta löi võimaluse selleks, et inimesed said oma tundeid, mõtteid ja arvamusi spontaanselt ja sporaadiliselt väljendada, kui Hansu tsiteerida. Kas ta ühiskonda tõi midagi juurde sisulises plaanis, siis sellele on mul väga raske vastata. Ma olen skeptiline.

Hans Luik: Oleneb, mida mõelda sisulise plaani all. Aga see on tunnetuslik küsimus, mida sa kommentaariumist saad. See ei ole nii lihtne, et sa tead, mida leedukal on poolakale öelda ja vastupidi. Ma ei tule ise selle peale, kuidas see võib inimestele mõjuda. Sa ei saa seda lehtedest teada, nagu sa ei saa teada, et Ivanovs jääb Lätis pärandusest ilma, kui tema isa nimi, kes suri Kaluga oblastis, oli Ivanov, aga tema on passi järgi Ivanovs. Sa ei saa neid asju niisama välja mõelda ja nendest ei kirjuta ka uudisajakirjandus, kuna Läti jaoks see ei ole ammu enam uudis. Aga minu jaoks on uudis.

Pidevalt on sellist elitaarset suhtumist, et mis see rahvas seal räägib. Tegelikult on see „parem“ ajakirjandus, kes ei lase ennast kommenteerida, ju kogu aeg elitaarselt ilkunud.

Anvar Samost: Pärast Breiviki juhtumit on Skandinaavia maade suuremad meediaväljaanded, sarnaselt meie arvamusportaali näitega, oma kommentaariumid kõikvõimalike sotsiaalvõrgustike autentimiste kaudu ära isikustanud. Seda tehti üheaegselt, paari nädala jooksul, vahetult pärast seda juhtumit. Minu meelest ei ole seal tagasipöördumisi toimunud. Ma ei tea nende lugejastatistika muutust — ma üritasin seda täna hankida, aga ma ei saanud selliseid numbreid, mida ma oleksin saanud näidata. See oli tegelikult minu meelest näide sellest, kuidas on võimalik kommentaariumi ära isikustada — kasvõi piiratult. Selle põhjal, mida ma olen kolleegidelt Skandinaavias kuulnud, on seetõttu kommentaaride arv neil vähenenud, aga kuna seda tehti üheskoos ja massiivselt, siis mitte samamoodi nagu Postimehe arvamusportaalis. Teiseks, nende kommentaaride kvaliteet paraneb. Seal ei ole neid psühhofüüsilisi reaktsioone enam ja meediaväljaanded ei pea tegema enam nii suu-

ri pingutusi või ka kulutusi kommentaariumide modereerimiseks selle sõna „kiiruskaamera“ tähenduses.

Maarja Lõhmus: Räägime sellest, et keelata. Aga küsimus võiks olla ikka ka võimalustes. Vaatame korra kultuuri poole, näiteks Eesti Päevalehe laupäevaseid kommentaariume, vaatame Kiviräha laadis kommentaariumi „Roosa Udu“. Küsiks selle kohta, et kes neid kommentaare kustutab? Ivan Orava jätkuna on tekkinud „Roosa Udu“ fenomen, mis on kui aktiivse kommunistliku minevikuga naine, kes seisab asjade eest oma kindlast vaatepunktist. See on vaimukas, elav huumoriklassika, allikarohke, märkide kogumisega on vaeva nähtud. „Udu“ kommentaare tuleb laupäeviti kümme-kond. Päeva lõpuks on „Roosa Udu“ ära koristatud, pühapäeval toimetab fänniklubi, kes „Udu“ korduvalt taastab, tekstid uuesti üles. Huvitav moment juhtus kevadel, kui kolmandal kursusel palusin seda lugeda, kuna oli vaja kaardistada huumorit ja stiile. Nägime, et kommentaariumisse hakkas tulema hulk inimesi, kes olid „Udu“ tekstidest segaduses ja muutusid otsustavalt kurjaks. Aga mis selgus? Hans, sa olid kokku pannud Päevalehe ja Delfi kommentaariumid. Sinna volas sisse Delfi-rahvas, kes tõsiselt ei saanud aru, mis toimub. Enne seda oli Eesti Päevalehes „Udu“ selline väike elitaarne äratusüllatus hommikukohvi juurde.

Hans Luik: See on üks ajakirjandusmaastiku viimase aja suuremaid muutusi, mis on toimunud — kahe toimetuse kokkupanek. Meil olid kartused suured. See oli ikkagi *manager*’ide initsieeritud liikumine. Me leidsime ja küllap leiavad kõik meediaorganisatsioonid sellel meedia jaoks suhteliselt kehval ajal, et juhatamist on liiga palju ja loominguinimestele ei jätku enam nii palju raha, kui nad väärisksid. Raamatupidajaid oli meil väga palju: Maalehel, Ekspressil, Delfil, Päevalehel omad — need sai kokku löödud. Funktsioonide juhatajaid oli palju ja siis lõpuks ka uudistetoimetused. Sellega koos oli tõepoolest selline anomaalia, nagu Eesti Päevalehe omaenda kätega ära tühistatud kommentaariumid, kus pärast autentimist õieti midagi enam ei jäänud. Meie praktika läks nassu.

Vaba sõna on minu meelest vajalik, ta elab. Nii-

kauda kui arvutitevaheline sidestatud võrk toimib, on selline arutus olemas. Niikaua kui on olemas klannistunud demokraatia, ei julge näiteks Loksa kodanik kirjutada midagi Värner Lootsmanni vastu. Vello Väinsalu vastu ei julge keegi kirjutada Vi-hula vallas oma nime all ja sel ei ole ka mõtet, see on mõttetu risk. Ma näeks küll, et inimene, kellel on sisukas asi öelda, aga kes ei taha tähelepanu või ka teemat ennast juhtida oma isikule, saaks kirjutada varjunime all.

Maarja Lõhmus: Me räägime, mis on kommentaarium, aga teiselt poolt, kuidas on kommentaariumi tulek traditsioonilist ajakirjandust muutnud?

Anvar Samost: Sellest peaks rääkima Tiit Hennoste, kes on kirjutanud päris põhjanevaid asju. Uudisväärtuse kõrvale on tulnud kommenteerimisväärtused, kas seda tunnistatakse või mitte. Üks mõjudest on ühendtoimetused — Ekspres Grupp tegi ühendtoimetuse, Postimehes on ühendtoimetus juba mõnda aega. Ajakirjanikud istuvad ühtedes ja samades toimetuse ruumides, suhtlevad omavahel. Enamik ajakirjanikke leiab avaldamist mitmes kanalis.

Hans Luik: On tekkinud teatav refleksiivsus. Inimene hakkab vaatama eelkõige seda uudist, mis on rohkem kommentaaridega varustatud. Ta näeb, et see on diskutiivsem, ta tahab pulli. Me elu on tihti rutiinne, igav, elame omaenda vaimses äärelinnas. Töö on intensiivne ja sa tahad teada, mida teised teevad. Sa lähed oma tänavasse, aga enne seda lähed üle platsi. Vaatad, mis üldse toimub. Teiselt poolt on ikkagi võimalik vaadata laialdast diskussiooni. Ma võiks öelda midagi perefoorumite kohta, kus ma ka olen täpsustanud oma vaateid adopteeritud lapsele, millega mul on peres tegu. Väga huvitav. Või teine asi, gaasiauto. Sa saad informatsiooni paljudest sõltumatutest allikatest. Ise valid, ise tead, et sul peab filter olema, kuna see on turuplats. Kolmas asi, kommentaariumid ise teevad uudiseid ja on saanud uudisteks.

Anvar Samost: Suhtlesin mõned päevad tagasi ühe Soome ettevõttega, kes tegeleb mediasisu ja interaktiivsete veebikeskkondade arendusega. Sain kinnitust sellele, et põlvkonna jaoks, kes on minust 25

aastat noorem, on anonüümsus jälle probleem. Nemed tahavad teada, kes on kus, kes loeb mida, kes teeb mida. See on nagu selline kitsam sõprade ring — oluliselt sotsiaalsem, Facebookist veel kuskil allpool tõenäoliselt. Kui seesama firma arendas mingisugust fotokeskkonda, siis ta andis selle testida 14–15-aastastele ja küsis tagasisidet. Universaalne tagasiside oli see, et miks ma ei saa siin neid fotosid sõpradega jagada, nende fotode üle mõtteid vahetada, sisse logida ja kõiki samasuguseid sotsiaalseid tegevusi teha, näidata, milline foto mulle meeldib jne. Kuigi see ei ole üldse olnud selle asja mõte. Võibolla varsti tekib inimestel võimalus kommenteerimise asemel n-ö uudisesse sisse logida. See on minu enda väike arendus sellest. Ma loen uudist sellest, et Tartus Toomemäel on vilets ilm, ja siis ma login sinna uudisesse sisse, öeldes, ma olen siin, ja minu sõbrad näevad kohe: näed, tema on Toomemäel. See kõlab täiesti jaburalt, aga see võib vabalt olla tulevik.

Maarja Lõhmus: Siit näeme tegelikult, et on olemas ka kultuuriline ja poliitiline avalikkus. Mida kommentaariumid poliitikas teevad? Kas on juhtumeid, kus kommentaariumist on tõusnud uus poliitiline agenda või otsus?

Hans Luik: Väga kõva PR-aktsiooni korraldas USA suuremate lehtede kommentaarimides ning FB-s Occupy Wall Street'i nimeline aktsioon. Nad asusid ülejäänud kommentaatoritega väitlema, kinnitades, et nemad ongi 99% ühiskonnast. Ülejäänud kommentaatorid siis vastandusid neile, küsides, kuipalju Occupy-inimesed üldse makse maksavad jne. Sündis see, et üks seltskond tegi endast kommentaariumis sellise kollektiivse subjekti, kes mitmel pool OWS-i nimel sissisõda pidas. Huvitav nähtus. Ma tahaks poliitikute kohta öelda sama, mis ma ütlen jumalateema kohta. On mõned asjad, mis publikut eksalteerivad, ja ma ei oleks seda ette näinud, et selleks on ka jumalateema. Kui see üles võtta, hakkab mingi parv ennast sel teemal väljendama, mingi jutt hakkab iseennast juhtima, kusjuures kohtadesse, kuhu minul ei oleks näiteks kunagi kavas minna. See jutt jääb nagu õhku, oodates teist samaladset teemat, ja haakub siis teise külge, enam-vähem samade osalejatega, tõenäoliselt kütab jälle kuskile edasi. See on väga märgatav, meie keeles selline 150-kommentaarine üks

jutt. Teine asi on poliitikud. Kus on tõepoolest kuhjaga sihilikku, tingimatut või ka tingitud õelust, siis see on teatud poliitikud, poliitilised isikud, nende manöövrid, nendega seostatavad klišeed. Mida konkurendid teevad ja mida oma kontor vastu teeb. Seal see õelus elab. Kui loed näiteks meie Delfi teadusportaali „Forte“ kommentaariumi — seal sellist asja pole.

Anvar Samost: Poliitikute või ütlemega siis poliitikas tegutsevate inimeste kohta peaks kindlasti ütlemas seda, et seal on „trollimine“ väga massiline. Mis on ka see, mis kommentaariumi ebausaldusväärseks muudab. Kui sa näed, et mingi konkreetse teema juurde tuleb alati samadelt IP-aadressidelt samas võtmes kommentaare, on raske midagi ette võtta. Kui see IP-aadress on näiteks Tallinna Linnavalitsuse oma, ei saa ju kogu Tallinna Linnavalitsuse IP-d kinni panna, mida Postimees on ka kaks korda teinud. Järgnesid protestid. See jälle tekitab minu jaoks pigem küsimuse, mis on selle asja väärtus, kui näeme, et üks Priit Kutser võib päevas kirjutada 230 kommentaari eri nimede alt. Need kommentaarid pole väga kreatiivsed, seal on umbes 20 põhikommentaari, mida ta varieerib.

Indrek Treufeldt: Mul on selline tunne, et me üritame nagu natuke lahti haakida ajakirjandusest seda kommentaariumi. Meil on niisugune tüüring sinna poole, et see on väga tore ja sporaadiline. Tegelikult on siin väga palju ergastamist, ergutamist, stimuleerimist, tekstide loomist selle nimel, et neid palju kommenteeritaks. Kommentaarium on mõnes mõttes ajakirjanduse pikendus. Seda tuleks silmas pidada, mitte ära unustada.

Anvar Samost: Pean nüüd küll mainima, et selle nimel, et kommentaare saada, ma arvan, et ei kirjuta vähemalt Postimehes ükski ajakirjanik lugu mingil teatud viisil. Ajakirjanik, eriti veebis, kirjutab lugu teatud viisil selleks, et saada loole võimalikult palju lugejaid. See on tõsi. Kommenteerimisväärtus on tänaseks muteerunud. Ma isegi ei tea, kas on olnud selliseid perioode, kus Ekspresis või Postimehes kommentaaride saamiseks teatud viisil kirjutati. Aga praegusel hetkel kindlasti ei ole eesmärk saada kommentaare, eesmärk on saada suuremal hulgal lugejaid.

Marju Lauristin: Hennoste lasi lendu klikiajakirjanduse idee. Kuivõrd teie väljaannete juhtidena näete, et see on möödas või et see ei ole nii? Hans ütles ka, et lähen mööda sedasama teed ja vaatan, kuhu on rahvas kogunenud. Siis tulebki võimalus klikkide väljakutsumisega tegelikult sinu teekonnaga manipuleerida. Klikkimise väljakutsumine pole mitte ainult moodus lugejate arvu suurendada, vaid ka teatud sündmusi, arvamusi, uudist võimendada.

Anvar Samost: Mis ma ehk veidi üldistades ja moonutades ütlesin, on see, et kõik ajakirjanikud tahavad, et nende kirjutatud loeksid võimalikult paljud lugejad. See kehtis 1971. aastal Edasis ja see kehtib 2012. aastal Postimehes. Veeb on andnud lihtsalt vahendi lugejate arvu väga kiireks mõõtmiseks ja kindlasti on iga päev kogu Eesti ajakirjanduses väga palju lugusid, mis ei ole kirjutatud eelkõige selleks, et saavutada suurt lugejate arvu. Aga see lugejate arv ei ole seal ka kõige viimasel kohal. Samamoodi on kindlasti väga palju lugusid, mis on kirjutatud võimalikult suurt lugejate arvu ja ainult seda silmas pidades. Kas see on alati ajakirjandus või on see meediatoode, see on omaette küsimus. Ma olen täitsa kindel, et suur osa meediast, nagu *gossip* ja muud seda tüüpi asjad, juhindub alati sellest, milline pilt, milline pealkiri, milline *lead*, kelle nimi pealkirjas, milline tundevärv genereerib võimalikult suure osa lugejaid. Kommentaarid on siin täiesti viiendajärgulised.

Hans Luik: Mina ütlesin, et tegelikult ei ole siin võimalik vastu vaielda sellele, et meediaformaadid on väga intensiivsed, tungivad igal pool meie ellu ja alateadvusse, kuid ka pealistedadvusesse. Kui me räägime omavahel, on tihti võimalik öelda: „Vaata kui tore poos, teeme siit ühe *flash*’i,“ või „Mul on siin üks sahin naabri kohta.“ See on puhtalt meediaformaat meie elus. Tahetakse tähelepanu. Mis on nüüdseks muutunud ja mis veel rohkem muutub, on väga täpne meetrika. Esimene, kes seda minu meelest tegi, oli Rootsi ettevõtte Bonnier, kui nad panid klikkide dünaamika tabeli toimetuse seinale. Äripäev-*online*’i seinal oli võrdlustabel, nüüd ta on ju kõikide *online*-toimetuste seinal, kus nad vaatasid, kas see pealkiri müüb, ja kui ei, siis sama sisu juures muudeti pealkiri ära. Võis juhtuda, et tekst jäi samaks, aga lendas uue peal-

kirjaga. Seda tehti tähelepanu nimel, kuigi kahtlane, kas just kommentaaride nimel. Selle nimel, et olla esimene. Ma kardan, et see üks osa on sellest meediataustast, mis paneb meid rohkem kirjuma. Kui mõni korralik inimene tahab midagi öelda, korralik poliitik, ja võtab sellise formaadi, et mingi natuke labase või agressiivse killuga endale tähelepanu saada. See on nii, midagi head siin ei ole. See on suhteliselt pidevalt närviliseks tegev.

Sulev Valner: Minu meelest me räägime siin natuke läbisegi kahest asjast, mida võibolla võiks lahus vaadata. Üks on kommentaariumi kui arvamuste paljususe tribüüni olemasolu, mida Hans väga värvikalt ja hästi esitas ja mis tõepoolest on tohtu saavutus. Ma olen hästi rõõmus selle üle. Teine asi on anonüümsuse konkurents seal juures. Kui mõtleme vana ajakirjanduse mõistetes anonüümkirjadele, mis tulevad aeg-ajalt, ilmselt ka praegu veel toimetusse, siis paneb see meid enamasti õlgu kehitama. Miks me peaksime kommentaariumis seda anonüümsust teisiti käsitlema kui näiteks Postimehe või Ekspressi arvamuseleheküljel, kus me ikkagi väga lihtsalt anonüümkirja ei avalda. Me võime avaldada seal kirja üksnes initsiaalidega, kui toimetusele on teada, et see kirjutaja on tegelikult olemas.

Kas ei olnud mitte nii, kui algust meenutada, et tegelikult oli kommentaariumi sündimine, Delfi sündimine just sellisena tehniliselt peaaegu ainuvõimalik, see, et ta sellise mittepiiratud anonüümse asjana käiku läks. Sest ega tehniliselt paremat platvormi või teistsugust platvormi ei olnud. Võibolla tänaseks on see tõepoolest tänu Facebookile olemas. Iga päev ju toimuvad Facebookis täiesti oma nime all väga avameelsed diskussioonid, mis ei erine millegi poolest anonüümsest kommentaariumist.

Hans Luik: Facebooki arengus on mõned teised maad meist kaugel ees ja sealt on pärit seesama „Offensive Internet“³ analüüsiraamat. See näitab, et Facebookis on inimese käitumine sama vastutustundetud, teeb haiget, selle eest tuleb kaitsta seadusega. Teine asi on ikkagi see anonüümsuse võimalikkus olukorras, kus sa oled aktiivne ma-

janduslik-poliitiline tegutseja ehk agent. Näiteks Viimsis. Sa tahad rääkida midagi kooli ehitusest, aga kõik on niivõrd politiseeritud, et kui sa klan-ni ei kuulu, ei anta sulle lihtsalt võimalust. See asi läheb järjest hullemaks, nagu te teate. Minu arust on anonüümsusel seal täitsa mõte sees, aga selle asjaga tuleb jätkuvalt tegelda. Minu arust on see, et me oleme prioriseerinud, et paremad kommentaarid, sisukamad tõstetakse esile, olnud päris hea tulemusega. Ma arvan, et moderaatorid on rohkem vilunud, neil on täpsemad käsulauad.

Marju Lauristin: See, et kommentaariumist hakkavad tekkima omad uued klimebid, et selles puljongis tekivad uued ettenägematud klimebid, see on osa kultuurist. Me peame nägema seda kui ühel ajal, ühes ruumis settivat ühist kultuurivälja. See on selle asja juures kõige huvitavam. See pidev ebamugavustunne, oi jumal, mis seal kommentaarides nüüd on ja mis seal küll öeldi. Aga sama ebamugav võib olla minna kunstisaali, vaadata, mis seal kõik on kunstiraamis. See on lihtsalt ebamugavus sellest, et kultuur kogu aeg muutub. Kultuur kui niisugune. Selle mõtestamine on väga raske. Kui sa vaatad minevikust tulevikku, siis pead vaatama teistpidi, et aru saada, mis mõte seal on. Nende kommentaariumide mõte on väga seotud sellega, mis kõigepealt tuli kõrgkultuuri, nagu, ütleme „Autori surm“⁴. Kõik on lugenud seda — sügavalt filosoofiline lähenemine, seesama kirjutamine kui kollektiivne protsess jne.

Aga tegelikult on kommentaarium sarnane sellega, mis toimub eesti muinasjutus, kui kellelegi antakse vägi ja ta hakkab kuulma kõike, mida kõik loomad ja linnud räägivad, ja veel ta hakkab kuulma, mis kellelgi mõttes liigub.⁵ Kommentaarium on seesama vägi. See on hirmus, see ei ole lihtsalt tänav, see on hullem kui tänav. Tänav on ikka avatud koht, aga see, mis sa mõtled kuskil oma kodus,

⁴ Vt Roland Barthes. Autori surm: Valik kirjandusteoreetilisi esseid. Koostanud Marek Tamm. Tallinn: Varrak, 2002. 1968. aastal üllitatud essee lõpeb nii: „Enam ei saa meid lollitada selliste antifraasidega, mida korralik ühiskond üleolevalt kasutab, et näiliselt kaitsta kõike seda, mida tegelikult tõrjub, eirab, lüüakse ja hävitab; me teame, et kirjutusele tuleviku tagasi andmiseks tuleb kukutada tema müüt: lugeja sünni hinnaks on Autori surm.“ — Tlk Marek Tamm.

⁵ Linnukeelte oskaja. — Eesti muinasjutud : Antoloogia. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Koostanud V. Mälk, I. Sarv, R. Viidalepp. Tallinn: Eesti Raamat, 1967. ATU 670 — rahvusvahelises tüübikataloogis The Man Who Understands Animal Languages.

³ Saul Levmore, Martha C. Nussbaum (toim) 2011.

see võib nüüd tulla äkki anonüümse kommentaariumi kaudu välja.

Vaadakem seda natuke teistmoodi, vaadake seda nagu kultuurinähtust. Äkki avastame seal väga palju uut ja huvitavat. Ma tean, et ma ei ole viisakas inimene, kui ütlen, et minu meelest on hea, et on anonüümseid kommentaare, minu meelest on hea, kui see sopajõgi voolab läbi linna, et me saame seda näha. Ta voolaks niikuinii, aga me lihtsalt ei näeks seda. Ta voolaks läbi meie mõtete, meie suhete ja me ei saaks tema suhtes suhestuda, me ei saaks tema suhtes võtta reflektiivset positsiooni. Uskuge mind, see lihtsalt on uus kultuurisituatsioon, kus me peame hakkama reflekterima selle üle, meil on palju teistsugusem materjal, mille üle reflekterida. Kuigi ma ise olen sagedasti väga tagedate kommentaaride objekt, aga see on minu jaoks alati sotsioloogiliselt väga huvitav. See on hoopis teistsugune, mitteinstitutioneeritud, mittenormeeritud.

Hans Luik: Kuidas me saaks ikkagi teada, mis teie soovitus on? Siin on ju tulevased ajakirjanikud, ajakirjandusjuhid, me oleme kõik selles koos, on ta siis sopp või mitte. Ta on sopp teatud teemade all, aga samas jälle Eesti Vabariigi kõigi aegade kõige suurem investeering, nagu ma lehtedest loen. Kes meid kuidagi sunniks siin sõnu valima? Kuidas me saaks teada, mida auditoorium soovib? Kas pitsitame, keerame kinni, hakkame autentima, laseme voolata, nagu Marju Lauristin ütleb?

Indrek Treufeldt: Mina lihtsalt arvan, et see peab olema mitmekülgne. Meil on stammesinejad, meil on stamm-mõtteveerud jne — me tegelikult ise kitsendame ajakirjandusvälja.

Marju Lauristin: Kui see on kultuuriliselt vaadeldav, siis on seal eri žanrid, eri vormid. Sa ei kutsu oma sõpru sopajõkke ujuma. Sa otsid ikka ühe basseini, kus on puhas vesi. Need on eri kohad, millel on eri tähendus, seal tehakse erinevaid asju, nad on erinevad institutsioonid lõppkokkuvõttes. Ise-institutsioneeruvad, nad ise seavad ka endale mingisugused sihid ja reeglid. Just mitmekesisuse teadvustamine on lahendus.

Mina kogu aeg ootan, millal meil hakkab tekima uus ajakirjandusžanr, mis oleks tegelikult kommentaaride kommentaar sellesse samasse pä-

rislehte ja pärisväljaandesse, et tekiks refleksioon, mitte selline snoblik ja elitaarne, vaid tõesti selle reaalsuse enda mõtestamine.

Maarja Lõhmus: See on selline kollektiivne reflektiivsus, mis on teise astme tõlgendus, tõlgenduste kollektiivne läbiarutamine. Teisel tasandil on tegelikult palju rohkem eri aspektidest nägijaid, lisainfo jne. Ideaalis võiks siit tõepoolest tekkida lisainfo koos reflektiivsuse ja täpsustuse ning miks mitte isegi sügavama analüüsiga. Tahaksin teada, mis takistab selle sügavama analüüsi tulekut kommentaariumidesse?

Hans Luik: Minu meelest see sügavam analüüs on olemas, ma just Delfi „Fortest“ lugesin hiljuti elektripakettide võrdlust, mille keegi erialainimene oli pannud sinna. Aga sügavalt analüüsida seda, kas Savisaar on hea või halb? No kui sügavalt?

Marju Lauristin: Tunnen sageli puudust kompetentsest ajakirjanikust. Mõnikord läheb arutelu justkui sisuliseks, tulevad juurde asjatundjad siis aga jääb ajakirjanik väga abituks. Ta ise algatas oma looga selle asja, aga kui ta seal midagi lõpuks kokku võtab, on ta nagu võimetu seda reflekterima. See mind ärritab. Ajakirjanik astub sellest diaalooist välja, ta ei ole seal osaline.

Indrek Treufeldt: Kui ma ajakirjanikuna hakkan tegema mõnest kommentaarist tõukuvat, on selles natuke meediapopulismi ohtu. Ma hakkan niimoodi tegema, nagu massid tahavad.

Marju Lauristin: Ei-ei, ma mõtlesin hoopis midagi muud. Mina mõtlesin seda, et kui võtta seda kui omaette reaalsuse ilmingut, siis seda reaalsust peab reflekterima. Peab tekitama võimaluse avalikkuses osalevatel inimestel saada mingit tagasipeegeldust. Sest muidu on niiviisi, et me loome ise sellise ilusa maailma, meil on seitseteist või seitsekümmend toredat autorit, kellega me suhtleme, aga siis meil on need 30 00 jäledikku — nende puhul tee me näo, et neid pole olemas. Tegelikult nad on olemas. Kui nad on juba selles kontaktis, siis nende jaoks on võimalik suhelda. Ma ei ütle, et kõige suhtes ja alati peab reflekterima. Jälgides seda maastikku, võiks oma mõtteid sellest maastikust ka väljendada.

Anvar Samost: Meil on mitu erinevat uuringut, mida kahjuks ei saa avalikustada, aga neid saab refererida. Viimase poole aasta jooksul on need näidanud sellist asja, et on olemas midagi, mida me oleme Postimehe-siseselt ristinud Delfi-põlvkonaks. Need on need inimesed, kellele internet avanes umbes 90-ndate aastate lõpus või 2001. või 2002. aasta paiku. Siis nad olid umbes 25-aastased. Praegu on nad umbes 40-aastased või 45-aastased. Need inimesed annavad suurema osa internetiliiklusest teatud päeva osades. Mitme uuringu võrdlusel võib arvata, et nad annavad ka suure osa kommentaaridest. Postimees tuli veebi umbes 2004.–2005. aasta paiku, ta oli sellest põlvkonnast mingis mõttes juba ilma jäänud, nii et meie lugejaskond on vanuseliselt oluliselt mitmekesisem ja tundub vähemasti, et meil seda Delfi-põlvkonda on vähem. Aga näiteks vanus 15–29 on päris tugevasti esindatud ja mis on naljakas, et see 30–49-aastaste põlvkond enam nii väga ei taha paberlehte lugeda, aga 15–29-aastaste jaoks on paberleht jälle kuidagi üsna oluline.

Priit Pullerits: Anvar, sa ütlesid, et numbrid on samad, aga kui kaugelt vaatan, siis võrreldes möödunud aastaga on oluliselt vähenenud kommentaaride arv.

Anvar Samost: No suures plaanis on samaks jäänud.

Priit Pullerits: Samas oli vähenenud kustutatud kommentaaride arv. Mul tekib siin selline mõte, et võibolla tõesti kommentaarium sureb välja, sest võibolla tõesti inimesed ise ka ei näe sellel reaalsel kasu. Aga teiseks see, et ilmselt nad on äkki ka õpinud ja tsiviliseeritumaks muutunud ja tänu sellele modereerimisele ja muudele praktikatele arusaanud, et enam kõike seda, mis sülg suhu toob, ei ole enam mõtet välja lasta, sest see lihtsalt kustutatakse ära. Ehk teisisõnu kommentaarium on muutunud tsiviliseeritumaks, aga samamoodi on ta muutunud vähem kõlapinda omavaks. Aga miks ikkagi kommentaare vähem on?

Anvar Samost: Ilmselt kirjutatakse vähem. Ma võin puhtkogemuslikult öelda, et kui ma vaatan kommentaare praegu, siis keskmiselt ühe artikli

juures, olgu see Postimees või Delfi, on kümme-kond kommentaari. Ja üle saja on juba palju. Ma mäletan, et kuskil aastal 2000 või 2001 oli mul au kirjutada Delfisse kommentaare ja mäletan, et 400–500 ei olnud mingi erand, see oli tavaline. Ma arvan, et täna tuleks kirjutada millestki väga erakordsest, et saada 500 kommentaari.

Keegi saalist: Kui palju võib siin mõjuda ka selline asi, et inimesed loevad järjest rohkem uudised igasugustelt mobiilsetelt seadeldistelt, kust kommenteerimine on ebamugavam kui näiteks lihtsalt Facebookis jagamine?

Anvar Samost: See on seesama, mis ma rääkisin. Noorte seas on mingi asja jagamine, n-ö juuresolemine, enda registreerimine, kuidagi märgistamine, tänu väikestele ekraanikestele tulevikus kindlasti palju olulisem, kui praegu on kommenteerimine. Kuidas sa kommenteerid sealt pöidla-ga ... Sisse tšekkida on lihtne. Kindlasti see vähendab kommenteerimist. Meediatarbimine muutub koos järgmise põlvkonnaga. Kommentaarid, millest me räägime, on praegu iseloomulikud 40-aastasele mehele, kes istub arvuti taga hiirega, mitte *trackpad*’iga. Kirjutab midagi. Võibolla juba kümme aastat noorem seltskond istub kuskil tahvli taga või veel väiksema ekraani taga. Twitter on siin ere näide, aga Facebook ka. Nende rakendused võimaldavad inimestel kogeda selliseid mobiilseid momente. Ma olen siin, mul on 20 sekundit aega, ma vaatan, mis meil Twitteris on. Loen seda 140 tähemärki ja reageerin: tore, sõbral on olemas. Siis on järgmise kümne minuti jooksul järgmine selline katkestus, järgmine *mobile moment*.

Keegi saalist: Kas äkki ei ole ikkagi viimane aeg raha teha kommentaaride pealt?

Anvar Samost: See oleks küll parem mõte kui nende isikustamine.

Keegi saalist: Ma natuke provotseerin: kas teil on olnud mingisuguseid mõtteid, kuidas panna see äri osaks ikkagi?

Anvar Samost: Minul ei ole.

VÄLISMAA

Ajakirjandusest ja maailmast

Ahto Lobjakas

Eesti keeles on mõisted „ajakirjandus“ ja „ajalugu“ sattunud sõnaositi lugedes tähendusväljadelt väga lähestikku. Romaani keeltes (ja germaani keelteski) lahutab mainitud kahte nähtust etümoloogiline kuristik. „Žurnalistika“, nii nagu ka „press“, viitab päevakajalisele, millelegi pidevalt mööduvale, samas kui *history*, *histoire* (kreeka *historia*) tähistab teadmiste kogumist millegi jääva kohta. Näiteid esimese alandamisest ja teise ülendamisest on leegion, kirjanikelt ja poliitikutelt, tihti eriti lõikavalt ja mürgiselt inimestelt, kes ise on kunagi oma igapäevast leiba ajakirjanikuna teeninud.

Eesti keeles, nagu öeldud, on asi vähemalt pealispinnal teisiti. Mõlemad terminid algavad sõnaga „aeg“, millele esimesel juhul liidetakse „kirjandus“, teisel „lugu“. Kumbki liide on üksiti võttes väärrika sugupuuga. Maakeelne mõisteline tasakaal tundub kas siis teadlikult või tahtmatult mõistlikumana indogermaani hierarhilisest vastandamisest. Eriti seetõttu, et erinevalt stabiilsete Lääne-Euroopa ühiskondade suhteliselt settinud poliitilisest kliimast, kus sellised hierarhiad mängivad peamiselt arvamuse-esteetilistel skaaladel, on ajakirjandus Eestis ajalooliselt olnud ühiskonnanahtuse ja institutsioonina „kontesteeritud“¹ (ingl *contested*) mõiste ning sellisena poliitikute lükata ja tõmmata — ning jääb selleks ka täna.

Ehk reljeefseimalt on see „kontesteeritus“ esil olnud Eesti eksajakirjanikust presidendi Toomas Hendrik Ilvese poolt populariseeritud „tintlas“,² millest on kadunud nii aeg, kiri kui kirjandus. Need õilsad assotsiatsioonid on asendatud viitega

kunagi kirjutamiseks kasutatud vedelikule, mida tänane kõnekeel tunneb peamiselt tema määrivate omaduste kaudu. „Tintla“ on midagi enam kui lihtsalt ajakirjanduse sünonüüm. Temas heiastuvad soov ja katse ankurdata ajakirjandus teatud hierarhiasse. See hierarhia ei ole analoogne lääneliku, poliitiliselt suhteliselt süütu (kuid filosoofiliselt hävitava) jaotusega kaduva ja jääva vahel. Temas on peidus võimusuhe — täpsemalt on „tintlasse“ kodeeritud üks positsioon nii, et teised, millega ta võiks suhestuda, jäävad varjule, ilma et neile rakenduks vajadus ennast seletada või mõnele välisele, kõrgemale ja erapooletule instantsile aru anda.

Ajakirjandus naaseb tintla-inkarnatsioonis — ehk täpsemalt katses teda koos kõigi kaasnevate assotsioonidega „tintlana“ kujutada ja kehastada — tegelikult ringiga oma kvintessentsi juurde. Paradoksaalselt ilmneb katsetes ajakirjandust alavääristada tema tegelik väärtus. Ilmneb neile, kes seda veel ei tunne; meenub neile, kes selle mingil põhjusel unustanud on. Ajakirjandus on võim, täpsemalt üks indiviidi de-hierarhiseerimise käigus vabanenud potentsiaale; kanaleid, mida mööda voolab indiviidi autonoomia avalikul väljal. Ajakirjandus ei ole seisus. Ta on loomulikult kirjeldatav professionina, aga erinevalt kõikidest teistest kutsealadest on ajakirjandus ainus, millel on potentsiaalselt olemas kokkupuutepunkt iga ühiskonnaelu ilmingu, institutsiooni või arenguga. Vabas ühiskonnas on tal legitiimselt midagi öelda **iga** meie elu aspekti kohta.

Üks võimalus eelöeldut parafraseerida on osutada, et ajakirjandus töötleb infot ja info on võim. Aga asjad ei ole nii lihtsad. Ajakirjandus avaldab arvamust ja kujundab arvamust, sattudes nii automaatselt konkureerima poliitilise võimuga, mis demokraatlikus ühiskonnas (aga ka muudes oludes) ise elab arvamusest, legitiimsusest. Vabad ühis-

¹ Autori keelekasutus osaliselt muutmata.

² Vt nt Sulev Valner. Ajakirjandus ei ole tintla. — <http://www.epl.ee/news/arvamus/ajakirjandus-ei-ole-tintla.d?id=51285438>: „President Toomas Hendrik Ilves käis hiljuti taas koolis õpilastele tundi andmas. Väga tänuväärne tegu ja heaks eeskujuks paljudele. Paraku algas tund, mis ilmselt polnud plaanitud meediaõpetuse tunnina, ühe sõna kasutusega, mis on tekitanud ohutunnet paljudes mu kolleegides. „Alustame siis, kui tintla lahkub,” ütles president, viidates sündmust kajastama tulnud ajakirjanikele.“

konnad on sellise konkurentsi jaoks loodud, muud moodi nad ei saagi toimida. Mittevabades ühiskondades lämmatatakse ajakirjanduslik konkurents poliitilise võimu poolt eos. Vahepealsetes sotsiaalsetes formatsioonides on tavaline, et ajakirjanduse staatus ja reputatsioon seatakse kahtluse alla — seda enam, mida rohkem näivad ajakirjanduse kui institutsiooni olemasolu ja vabadus riivat temas kahtleja enda positsiooni ühiskonnas. Vahepealsetes variantides, poolvabades või vabaduse suunas liikuvates ühiskondades, kohtleb poliitiline võim ajakirjandust tihti kui üht poliitilise võimu sohilapsest haru.

Selles kategooriaveas ja kontseptuaalses segaduses (mille meie kodumaiseks arhetüübiks on saanud „tintla“) endas peitub samas elementaarne selgus. Ajakirjandus riimub vabas ühiskonnakorralduses sellega, millele eesti keeles on parema puudumisel antud nimeks „vabakond“. Termin „vabakond“ ei oma meie keeles veel oma tähtsusele vastavat semantilist välja, manades paremal juhul esile anarhilisi kujutluspilte „Viimse reliikvia“ emotsionaalsest atmosfäärist. Samas on ta kindlasti eelistatav „kodanikuühiskonnale“, mis üsna üheselt näib piiravat selle mõiste kodanikega viisil, mis on risti vastupidine ingliskeelse originaali *civil society* tähendusele. Sõna *civil* tähistab siin poliitilise organisatsiooni „eelset“ ühiskonnaseisundit, muu hulgas ühiskondliku leppe pinnast, mis on seeläbi definitsiooni kohaselt määratud eristuma kontsentreeritud poliitilisest võimust, olgu see kui demokraatlik tahes. *Civil* on viis, kuidas indiviidid suhestuvad omavahel enne võimuhete ja muude kohustuste rakendumist. *The civil condition* kujutab endast teatavat normide kogumit, mitte osalust kvalifitseerivat määratlust. Ajalooliselt on *civil society*’st saanud üks ühiskondliku organiseerumise viise, mis on meil tuntud asumioorganisatsioonide jms näol, mille defineeriv eripära on joone tõmbamine enda ja poliitilise võimu vahele.

Iga organiseerumine toodab võimu. Vabakond kannab vabades ühiskondades endas üht võimustammast ning ajakirjandus on ideaalis peamine vabakonna võimu väljendumise kanal. Seda muidugi eeldusel, et ta ei ole ei parteiline või muidu ametkondlik — sel juhul ta poleks ka definitsiooni kohaselt enam ajakirjandus. Ajakirjandus on see, mis võimaldab vabakonnal säilitada iseseis-

vuse, kodanikul vabaduse ning kõige lõpuks (ja kõige määravamalt) indiviidil autonoomia.

Kui eeltoodud määratlused on oma põhijoontes tõesed, ei tohi ega saagi poliitiline klass vabas ühiskonnas tõstatada küsimust, kes võiks ajakirjanduse võimu üle valvata. Selline küsimus on nonsens, sest ta võrdub automaatselt ja vältimatult küsimusega vabakonna valvamisest. See on midagi, mida Eesti poliitilise võimu kandjate analüüs, ükskõik kui heasoovlik see oma enesekaemuses ka ei oleks, pole praeguseks veel ära tabanud.

Loomulikult on ajakirjandus nagu iga teinegi võimuilming midagi, mida saab väärkasutada. Aga järelevalvet ajakirjanduse üle ei saa allutada konkureerivale võimuprintsiibile, millesse on sisse kodeeritud kalduvus näha ajakirjanduses kas (grandioossemalt, ehkki ekslikult) konkurenti või (lihtlabaselt) manipulatsiooniobjekti selle n-ö meediaaspektis. Meedia ‘vahendaja’ tähenduses on ajakirjanduse sünonüümidest kõige eksitavam ja ohtlikum, sest instrumentaliseerib potentsiaalselt kogu nähtuse, allutades selle kas objektiivsele ratsionaalsusele või poliitilisele huvikalkulatsioonile.

Ajalooline kogemus näitab, et ajakirjanduse jaoks on ainus õiguspärane järelevalveinstants sõltumatu kohtuvõim, omaette, *sui generis* võimudimensioon, lahutatud poliitilisest võimust nagu ajakirjanduski — ning samavõrra tundlik ja atraktiivne objekt poliitilise korrupsiooni jaoks.

Konkurents (või ajuti lausa konflikt) ajakirjanduse ja poliitilise võimu vahel Eestis ilmestab veel ühte sügavama kontseptuaalse põimumise tasapinda. Poliitiline võim esindab alati midagi lokaalset, ta tekib ja teostab ennast alati piiritletud ulatuses, suuremal või vähemal määral selgelt määratletud indiviidide kogumi raames. Ajakirjandus kui vabakonnaprintsiibi üks ilminguid on oma olemuselt universaalne. Tema aines võib olla kohalik (ja peabki olema, arvestades, et tema lugeja asustab ikka ja alati piiratud „eluilma“), aga oma nime väärt ajakirjandus peab seda edasi andma ja mõtestama üldistuses, mis vähemalt teoorias püüdleb kõikide (lahutavate) piiride ületamise poole. Siin ilmneb omakorda ajakirjanduse hariv ja lõppkokkuvõttes valgustuslik funktsioon.

Vaba ajakirjandus vahendab maailma, eriti väiksemates ja perifeersetes ühiskondades. Aga ta teeb sama ka suuremates ühiskondades, pakkudes lugejale/vaatajale/kuulajale orientiire, mis mingil ta-

sandil eeldavad inimkogemuseülese, noumenaalselt ideaalse maailma olemasolu, toimides teatud valgustusajastu väärtuste ja põhimõtete raamides. Hea ajakirjandus elab maailmapildi ajastus ning pakub sellisena alati normatiivset konteksti, mis on suurem kui mis iganes poliitiline võim, mis võib rööpselt tegutseda samal territooriumil. Ta on sellisena poliitilisest võimust **üle**. Mis on ka loomulik, sest maailmapilt on alati üle individuaalsetest vaatepunktidest, maailm tervikuna on üle paikondlikust ja kohalikust. Sellisena mõistetud maa-

ilmal ei tohi lasta võrdsustuda „ilmaga“ selle sõna meteoroloogilises tähenduses, nagu Eesti ajakirjanduses kaldub ikka juhtuma. Sellisena määratletud maailm — universaalse algena, ühtaegu kõikehõlmava horisondi ja kantiaanliku kategoorilise imperatiivi alusprintsipi koduna — on ainus koht, kus ajakirjandus saab olemas olla. Samavõrra kehtib ka vastupidine: ilma ajakirjanduseta ei oleks olemas maailma, nagu me teda valgustusajastu ja demokraatiatraditsiooni pärijatena tunneme.

Välisuudised: müüdid ja tegelikkus

Erkki Bahovski

Eesti on väike, aga maailm tema ümber suur ja lai. Niimoodi lihtsustades võiks kokku võtta välisuudiste tegemise Eestis. Olles olnud välisuudiste tegemise juures umbes kümnendi, katsun alljärgnevas heita pilgu selle ala köögipoolele, mis paraku jääb välisuudiseid kritiseerivatel inimestel tihti arvestamata. Et minu peamine tegevusvaldkond oli trükiajakirjandus, siis tuleb sellest ka juttu. Audiovisuaalne ajakirjandus leiab mainimist vajadusel.

Eestis on välisuudiste tegemise kohta juurdunud kindlad müüdid või eksiarvamused. Olen seda nii ajakirjandusest lugenud, kui ka inimestega vesteldes kogunud. Mõnedel müütidel võib mingi tõepõhi leiduda, kuid need vajaksid ikkagi selgitamist.

1. Keegi ei loe välisuudiseid

Tegelikult on uuringud näidanud vastupidist. Eesti uudised on jätkuvalt esikohal, kuid seejärel konkureerivad populaarsuselt juba arvamuskülg ja välisuudised. Müüt on see, et sporti loevad tohutud rahvahulgad — aga miks siis otsustas Schibstedi omanduses olev Svenska Dagbladet sulgeda just spordiosakonna? Eestis on Schibstedi omanduses näiteks Postimees ja Kanal 2.

Eesti jõukuse kasvades on suurenenud selliste inimeste hulk, kes reisivad igal aastal vähemalt korra välismaale. See on tekitanud ka vajaduse aru saada, kuhu täpselt minnakse, kas seal on turvaline, missugune on sealne poliitiline olukord ja missugused on põhilised vaatamisväärsused. On ülimalt tõenäoline, et araabia kevad pani inimesed jälgima uudiseid Egiptusest ja Tuneesiast tähelepanelikumalt, kui see oleks juhtunud 1990. aastail. Ka Eesti sõjaväelaste missioon Afganistanis ja Iraagis ning nüüdne pantvangikriis Liibanonis on tekitanud selle piirkonna vastu enam huvi.

2. Miks ma ei leia Eesti ajakirjandusest midagi sellist, mida loen näiteks New York Timesist Lähis-Ida kohta? Selle müüdi audiovisuaalne versioon on umbes järgmine: miks ma ei leia CNN-i või BBC uudiseid „Aktuaalsest kaamerast“?

Kõige kummalisem on, et niisugust kriitikat esitavad mõnikord inimesed, kes on juhtinud või juhivad meediaettevõtteid ja peaksid olema kursis Eesti ajakirjanduse käsutuses olevate ressursidega. Enamasti on siin mängus lennukisündroom — inimesed on lugenud lennukis lääne ajalehti (mida nad Eestis tavaliselt ei tee või teevad harvemini) ja avastanud enda jaoks uusi teemasid.

Näide. Kui 2003. aastal algas Iraagi sõda, saatis New York Times sinna umbes 30 korrespondenti. Ka Postimees soovis üht ajakirjanikku saata, kuid asi jäi kindlustuse taha, sest ükski Eesti kindlustuskompanii ei soovinud teda tavapärase raha eest kindlustada. Ja et komandeering pidanuks aset leidma 2003. aasta augustis, mil toimus suurrünnak ÜRO esinduse vastu, jäeti lähetus turvakaalutlustel ära.

Olen olnud seminaril, kus lääne meediakanalite esindajad hädaldavad, et masu on sundinud neid korrespondentide arvu Lähis-Ida piirkonnas vähendada nii paarikümne võrra. Soome kolleegid kommenteerisid, et neil on seal vaid mõni ajakirjanik. Pidasin paremaks suu kinni hoida, sest Eesti ajakirjandusel pole seal alaliselt kedagi.

Lähis-Idas ja mitmes muus maailma piirkonnas töötamine ei tähenda üksnes korrespondendi sinna saatmist ja lugude ootele jäämist. Enamasti on vaja ka vaba raha, mida tuleb kasutada vajalikele inimestele, sh tõlkidele-autojuhtidele maksmiseks. Eesti ajakirjandusel sellist raha ei ole.

Kõigele vaatamata on eesti ajakirjanikud selles piirkonnas käinud ja käivad ilmselt edaspidigi. See asjaolu aitab tagasi tõrjuda ka kriitikat, nagu oleks

ressursside nappus mugav vabandus Eesti konnatiigistumisele. Toon siinkohal võrdluse, mida kasutasin Tartus ühel meediakonverentsil: kui võtta Eesti sõjavägi, siis tavaliselt ei eeldata, et sel oleks kasutada tuumarelv, lennukikandjad, droonid, täpispommitajad jne. Kuid ajakirjanduselt sarnaseid ressursse eeldatakse.

3. Miks Eesti ajakirjandus kirjutab pidevalt Lähis-Idast, mis on keeruline teema ega huvita kedagi? Miks ei kirjutata midagi lähiregioonist: Venemaast, Soomest, Lätist, Leedust ja Rootsist?

Ehkki see pretensioon läheb vastuollu eelmisega, kohtab sedagi päris palju ning seda levitavad jällegi mõnikord need, kes on olnud Eesti meediaettevõtete eesotsas. Paljuski tuleb nende etteheidetega nõustuda, kuid süüdi pole ajakirjanikud, vaid meediajuhid.

Venemaa on lähiregiooni ainus koht, mida kavatavad pidevalt välismaa infoagentuurid ja mida on keeleoskuse tõttu hõlbus kajastada ka Eestist. Praegu on alaline Venemaa-korrespondent vaid ERR-il, teised kanalid saavad pigem gastroleerijaid. Sealjuures veel 5–10 aastat tagasi oli Moskva korrespondent nii Postimehel kui ka Eesti Päevalehel.

Teiste lähiregiooni riikidega on olukord keerulisem. Ehkki Soomes elab umbes 30 000 eestlast, ei ole seal alalist korrespondenti. Vanast ajast oskab mõni ajakirjanik veel soome keelt (sama lugu on tegelikult vene keelega), nii suudavad nad lugeda Soome ajakirjandust ja suhelda soomlastega nende emakeeles.

Ent pilt muutub drastiliselt, kui pöörata pilk Läti või Leetu. Nagu Eestistki ei edasta rahvusvahelised uudisteagentuurid sealt pidevalt uudiseid ning kuna läti ja leedu keelt oskab vaid mõni üksik eesti ajakirjanik, on uudiste edastus sealt napp. Meeldivaks erandiks on ERR, mille korrespondent Ragnar Kond oskab läti keelt, olles seal ka pidev külaline. Ka Postimees on suutnud viimastel aastatel Baltimaadele enam tähelepanu suunata. Seega on regiooni kajastamine suurenenud.

Ent vastuolu uudiste nappuse ja meile olulise regiooni vahel jääb. Kunagi nõudis üks Postimehe peatoimetaja minult Lätist ja Leedust rohkem uudiseid. Ütlesin, et selleks tuleks sinna saata korrespondent, sest uudisteagentuuride põhjal ei ole see töö võimalik. Selleks aga raha polnud — nokk

kinni, saba lahti. Olen kuulnud ka üht Eesti meediaettevõtjat kritiseerimas eesti ajakirjandust selle eest, et Lätist kirjutatakse vähe. Miks siis tema omanduses olev meediaettevõtte seal korrespondendipunkti ei ava?

Minu arvates on siin tõesti arenguruumi ja ehkki palju sõltub rahast, saaks hea tahtmise korral lähiregiooni kajastamist suurendada.

4. Eelneva alapunkt: Venemaast ilmuvad Eesti ajakirjanduses vaid halvad uudised.

Selliseid süüdistusi kuuleb nii eestivenelastelt kui ka Venemaaga äri ajavatelt inimestelt, kes süüdistavad eesti ajakirjandust pidevas russofoobias. Aga Igor Taro on kirjutanud, kuidas just Komsomolskaja Pravda edastab Venemaast pidevalt halbu uudiseid.¹

Tegelikult on Eesti ajakirjandus teinud Venemaast päris mitmekesiseid uudiseid. Jaanus Piirsalu käis Eesti Päevalehe Venemaa-korrespondendina riigi mitmes piirkonnas, vesteldes täiesti tavaliste inimestega ja andes neist ja maast inimliku, sooja pildi. Ka Kanal 2 „Kaht kanget Venemaal“ ei saa süüdistada russofoobias. Ning lõppude lõpuks kajastab Eesti venekeelne ajakirjandus Venemaad üsna positiivselt.

Samas ei saa eitada, et negatiivset leiab Venemaa-kajastuses päris palju. Aga Eesti pole siin mingi erand. Lääne ajakirjandus muutub Venemaa suhtes üha kriitilisemaks. Need, kes armastasid võrrelda eesti ajakirjandust näiteks New York Timesi või CNN-iga, on nüüd äkki vait, kui need teevad Venemaast kriitilisi uudiseid. Pigem võiks ikka öelda, et Venemaal toimuv annab ainst ajakirjandusele, mitte et ajakirjandus looks mingit pahatahtlikku kuvandit.

5. Korrespondentide nappust saab leevendada väliseestlaste või välismaal elavate tudengitega.

Saab tõesti, kuid vaid osaliselt, ja seda on ka tehtud. Ent 1990. aastate alguse olukord, kus ajalehes võisid ilmuda pikad, saba ja sarvedeta lood, on muutunud. Nüüd on latt kõrgemal. Vaja on professionaalset uudist, kus oleks kokku võetud oluline. Sõnaga, tegemist ei tohi olla heietusega. Ja kirjasaatjail ei tohi olla ka muid huve.

¹ Igor Taro. Kes on russofoob? — Postimees, 18.12.2008.

Samuti on hakanud hägustuma väliseestlaste mõiste. Kas väliseestlased on need, kes lahkusid Eestist Teise maailmasõja ajal, ja nende järeltulijad või needki, kes on läinud pärast taasiseseisvumist?

N-ö klassikaliste väliseestlaste seas oli valdav hoiak, et tuleb toetada USA vabariiklasi, sest demokraadist USA president Franklin Delano Roosevelt müüs Eesti Nõukogude Liidule Jaltas maha. Katsuge ses olukorras katta USA valimisi! Kui Nee-me Raud kirjutas New Yorgist Postimehele, sai ta pidevalt süüdistusi USA demokraatide soosimises.

See ei ole tegelikult põhiprobleem, sest paljud väliseestlased on leidnud tee Eesti ajakirjanduse veergudele. Põhiprobleem — nagu ikka, võiks juba öelda — seisneb ajas ja rahas. Ajalehe korrespondent kirjutab kokkulepitud ajaks näiteks 5000 tähemärki, mida tuleb muidugi toimetada, kuid põhisisu jääb samaks. Olen aga kokku puutunud paljude juhustega, kus kirjasaatja saadab tähtajast paar tundi hiljem 5000 tähemärgi asemel 10 000 tähemärki. Siis algab n-ö taastõlkimise protsess: kirjutis tuleb toimetada lugejale arusaadavasse eesti keelde ja teha heietusest artikkel. Sageli on toimetamist saatnud kirjutaja keeldumine igasugustest kärbetest. Tihti on olukord niisugune, et kokkulepitud päeval võib autor toimetajale öelda, et tal on juuksuri või autoparanduse aeg ja lugu ei tule. Kuid too oluline sündmus leiab aset just tol päeval. Mingit mehhanismi inimese sundimiseks ei ole, sest ta pole ajalehes tööl.

Online-ajakirjanduse levikuga on tekkinud nn kodanikuajakirjandus. See tähendab, et sattunud sündmuste keerisesse, kajastavad inimesed seda kohe — kas siis saates mobiiliga tehtud fotosid või videoid, aga samuti blogides. Päris tihti võib Delfis kohata üleskutset kriisikoldes viibijaile, et nad endast märku annaks.

Ent kodanikuajakirjandus ei asenda päris ajakirjandust. Üldjuhul ju ei satuta kohtadesse, kus tehakse otsuseid. Et saada välismaa poliitikute pressikonverentsile, peab olema akrediteering. Et saada mõnelt välismaa poliitikult intervjuu, peab olema juba tema päritolumaal usaldus (ka siis, kui poliitik külastab Eestit).

Enamik pressikonverentse kantakse võrgus üle ja võiks küsida, miks sinna üldse kohale minna. Mõnikord on lausa arvatud, et 21. sajandi telekommunikatsioonivõimalused kaotavad vajaduse väliskorrespondentide järele.

Statisti pole välismaa pressikonverentsil tõesti mõtet mängida, kuid asja muudab oluliseks võimalus vahetult küsida. Tollal veel vabakutselise ajakirjaniku Astrid Kanneli küsimus Venemaa presidendile Vladimir Putinile ja tolle vastus EL-i ja Venemaa tippkohtumisel 2005. aastal tolle ei leia siia maani kajastamist mitte üksnes ajakirjanduses, vaid ka akadeemilistes väljaannetes. Astrid Kanneli enda jutu järgi polnud küsimust Eesti esindajale üldse ette nähtud ja kõik viis pressikonverentsil esitatud küsimust olid enne Moskvas kokku lepitud, ent ometi õnnestus tal käe lehvitamisega pälvida Luksemburgi peaministri Jean-Claude Junckeri tähelepanu, nii et ta sai võimaluse küsida. Kuid põhi-eelduseks oli ikkagi see, et ta oli Moskvas ja viibis pressikonverentsil.

6. Võiks olla rohkem analüüsi ja arvamusaluseid maailmas toimuva kohta.

Põhimõtteliselt jätkab see eelmist teemat, sest juttu tuleb tasustamisest. Korrespondendi ülalpidamine maksab, samamoodi maksavad kirjasaatjate lood ja eriti palju analüüsid.

Kirjasaatjad välismaal saavad nii vähe honorari, et neil pole tegelikult mõtet raisata oma päeva loo valmimisele. Mõni väliseestlane on seda varem missioonitundest teinud, kuid need ajad tunduvad lõppenud olevat.

Hea analüüsi või arvamusaluse hind algab tavaliselt 500 dollarist. Mõnikord on saanud ka odavamalt, kui autorit tunda ja kui ta on käinud Eestis. Buumiaastail 2006–2007 jõudsid eesti ajalehed pisitasa neid analüüsi ka osta, praeguseks on raha otsas.

Kuid ka Eestis on arvajaid ja analüütikuid, ei pea ju ainult piiri tagant lugusid tellima. Näide. Minu tuttav ajakirjanik, kes on aastaid kajastanud välismaal IT-valda, asus Eestisse elama. Eesti suur meediakanal küsis talt arvamusaluse, pakkudes tasuks 12 eurot ... Niisuguse summa eest ei saa Eestis poeski käia, et oma perele korralikult süüa osta.

Kuna olen ise olnud mõlemal pool „rindejoont“, st olnud nii lugude tellija kui ka autor, siis võin rahulikult öelda, et Eestis kirjutatakse analüüsi ja arvamusaluseid enamasti missioonitundest. Vastupidis laialt levinud legendile pole arvamusaluseid olemine odav lõbu, Eesti oludes tasuvad enam-vähem korralikult Diplomaatia ja Postimehe AK. Pandagu tähele, et kumbki väljaanne naudib toetust,

st Postimehe AK-s pole reklaami (järelkult toetatakse seda lehe muudest tuludest) ja Diplomaatia saab raha kaitseministeeriumilt. Mis juhtuks siis, kui leitakse, et nood väljaanded võiksid end ise ära majandada?

Kokkuvõttes ei hakka analüüside ja arvamusaluste hulk kasvama, kui just Eesti ajalehed ei suurenda drastiliselt oma honorarifondi.

7. Rahvusvahelise elu jälgijad loevad niikuinii kõike inglise keeles, seega pole neid uudised eesti keeles väga vaja.

Mõnikord on ka kultuuriinimesed kahelnud Diplomaatia Sirbi vahel ilmumise vajalikkuses. Ehkki Diplomaatia sattumisel Sirbi kaasväljaandeks (kuukirja saab ka eraldi tellida) on muud põhjused, on ülimalt sümbolne, et välispoliitika kuukiri ilmub kultuurilehega koos.

Omariiklus eeldab ka seda, et mõtestame eesti keeles meid ümbritsevat maailma ja oma osa selles. Eesti on olnud rahvusvahelise poliitika subjekt üksnes aastail 1918–1940 ja 1991. aastast kuni tänaseni, seega pole olukord võrreldav näiteks regilauluga, mis on mitu tuhat aastat vana. Kuid see asjaolu tingibki just karjuva vajaduse suurendada rahvusvahelist elu hõlmavat sõnavara, kasvatada rahvusvahelisi suhteid käsitlevate raamatute hulka ja muuta nii maailma tajumine kõikide jaoks hõlpsamaks. Igasugused sõnavõistlused, kus on otsitud Euroopa Liidu konventsionaalsetele mõistetele eestikeelseid vasteid, on väga tänuväär.

Eesti omariiklik kultuur pole kestlik ilma, et tajuksime maailma oma keeles. Sestap on eestikeelsete välisuudiste ja -analüüside ilmumine üldkultuurilise mõõtmega.

Lõpetuseks

Eeltoodu ei tähenda mõistagi seda, et välisuudiste tegemist Eestis ei tohiks üldse kritiseerida. Otse vastupidi, kriitika parandab olukorda ja näitab

ühtlasi, et välisuudiseid loetakse. Ja tuleb arvestada, et enamik inimesi pole kursis välisuudiste tegemise köögipoolega (nad ei saagi olla), sestap pole nende kriitika tavaliselt ka pahatahtlik.

Ning mõnikord on kriitikaks alust kuhjaga. Näiteks tavaliselt siis, kui seni siseuudiseid kirjutanud ja lapseohtu ajakirjanik läheb välismaale lugu tegema. Mida imelist siis kõike lugeda saab: kuidas näevad välja välismaa prügikastid, mida räägib taksojuht (levinud võte), mida pakutakse hotellis hommikusöögiks jne.

Kuid Eesti tippajakirjanike kaitseks tuleb kindlasti öelda, et nad ei jää oma intelligentsuselt ja tööoskustelt lääne kolleegidest maha. Vahe on ressurssides. Eesti ajakirjanik valmistab end tavaliselt ette ja üldjuhul oskab ta ka mitut keelt. Eesti ajakirjanduse tavatarbija näeb lääne ajakirjanduse tippe – sedasama CNN-i ja BBC-d – või loeb New York Timesi, kuid ta ei puutu kokku lääne ajakirjanduse teise või kolmanda ešeloniga, kes võivad Iraagis asuda otsima Starbucks'i kohvikut või eeldada, et Eestis kõneletakse vaid vene keelt.

BBC-le on Aafrika katmine ilmselt lihtsam kui Eestist rääkimine. Kui enne Eesti liitumist EL-iga valmistas BBC ette „Hard Talk’i“ Siim Kallasega, helistas sealne toimetaja ka mulle ja küsis küsimusi Eesti kohta. Piisab, kui öelda, et küsimuste põhitoon oli selline, et kas Eesti on ikka Nõukogude Liidust lahkunud, samas kui enamiku vastuseid võinuks hõlpsasti leida BBC enda kodulehekülje Eesti profiililt. Nii et ettevaatust, kui hakkate lääne ajakirjandust Eesti omale eeskujuks tooma. Üldistada on siin raske.

Niisiis, loodetavasti aitab see kirjatükk hajutada mõnda müüti või eksiarvamust välisuudiste kohta. Liibanoni pantvangikriis 2011. aastal näitas tegelikult, kui palju Eesti on jõudnud muu maailmaga lõimuda. Ajakirjanikud käivad üha rohkem välismaal ja jälgivad ka välisajakirjandust. Ent murekohtadeks jäävad väliskorrespondentide nappus ja lugude tasustamine.

Eesti väliskorrespondendid aastatel 1991–2011

Ly Aunapu

Väliskorrespondendi ametit on alati peetud presitiivseks. Filmides, teleseriaalides ja ilukirjanduses on väliskorrespondente tihti kujutatud kangelastena, kes ohtudega silmitsi seistes võitlevad raskustega, et tuua auditooriumini lugusid senitundmatustest keskkondadest. Kuigi tegelikkus ei pruugi sugugi selline olla, on väliskorrespondentide töö endiselt au sees, sageli peetakse neid ajakirjanike kõrgklassiks. Tartu ülikoolis kaitstud teadustöodes on väliskorrespondendi amet saanud aga teenimatult vähe tähelepanu.

Magistritöö eesmärgiks oli uurida, mis on väliskorrespondendi töö eripära võrreldes kodumaal töötavate ajakirjanike omaga ning millised tegurid mõjutavad väliskorrespondendi tegevust. Siinkohal on oluline rõhutada, et uurimus keskendus eelkõige püsikorrespondentidele. Ühe olulise osana koostas nimekirja Eesti väliskorrespondentidest aastatel 1991–2011. Aluseks on võetud järgmine liigitus: klassikalised püsikorrespondendid, sündmuskohale saadetud ajakirjanikud ehk *parachute*-ajakirjanikud, kirjasaatjad (*stringer*'id) ja vabakutselised ajakirjanikud. Et magistritöö ei keskendunud vabakutselistele ajakirjanikele ega kirjasaatjatele, siis pole nende nimekiri täielik, pigem tuleks seda võtta katsena alustada täielikku kaardistamist. Kuid ka klassikaliste püsikorrespondentide nimekirja tuleks suhtuda kriitiliselt, sest andmeid on kogutud peamiselt väljaannete töötajatelt, kes on nimekirja kokku pannud mälu järgi.

Kõige järjekindlamalt on väliskorrespondendid uudiseid edastanud Brüsselist ja Moskvast ning peamiseks saatjaorganisatsiooniks on olnud Eesti Rahvusringhääling. Majanduslikest tingimustest sõltumata on Eesti Rahvusringhääling alates 2008. aastast saatnud korrespondente Brüsselisse, New

Yorki ja Moskvasse. Ka väliskorrespondente sündmuse kajastama saatvate väljaannete arv on aastate jooksul püsinud ühtlasena. Et väliskorrespondentide olemasolu on Eesti Rahvusringhäälingule prioriteediks, on see kahekümne aasta jooksul taganud ka ühtlase esindatuse välisriikides.

Valim ja analüüsimeetod

Kõigi püsikorrespondentide nimekirja kuuluvate ajakirjanikega on võetud meili teel ühendust ning palutud neil vastata väliskorrespondendi tööd puudutavatele küsimustele kirjalikult või leida aega intervjuuks. Meili teel vastas 13 ajakirjanikku: Ahto Lobjakas, Allan Martinson, Evelin Kokkota, Harry Tuul, Igor Taro, Ivar Soopan, Jaanus Piirsalu, Jüri Maloverjan, Kadri Kukk, Katri Soe-Surén, Kertu Ruus, Krister Paris ja Neeme Raud. Nendest on Ivar Soopan sündmuskohale saadetav ajakirjanik ehk *parachute journalist*.

Kaheksa väliskorrespondendiga viidi läbi süvaintervjuu. Valimi koostamisel on lähtutud piirkondlikust jaotusest ning põhimõttest, et vastajad jaotuksid erinevate regioonide vahel võimalikult ühtlaselt. Piirkondade määramisel võeti aluseks organisatsiooni Reporters Without Borders 2011. aasta pressivabaduse indeksi põhjal tehtud riikide jaotus. Esindatud on järgmised piirkonnad ja väliskorrespondendid: hea olukord (Rootsi — Anu Kaupmees, Belgia — Indrek Treufeldt, Madis Mikko), rahuldav olukord (USA — Neeme Raud, Kertu Ruus), märkimisväärsed probleemid (Liibanon, Jordaania — Ivar Soopan), keeruline olukord (Venemaa — Marko Mihkelson, Jaanus Piirsalu), väga tõsine olukord (Süüria, Iraan — Ivar Soopan). Piirkondi, kus on „märkimisväärsed probleemid“ ja „väga tõsine olukord“, esindab ainult sündmuskohale saadetav ajakirjanik Ivar Soopan, sest neis piirkondades ei ole Eesti püsikorrespondendid

töötanud. Teise erandina on valimisse võetud Rootsi Raadio Eesti toimetuse endine korrespondent Anu Kaupmees, keda eristab see, et ta töötas kohapealses toimetuses, mitte üksi. Tema lisamine võimaldas analüüsida, milline on niisugusel juhul ajakirjaniku töö eripära. Lisaks süvaintervjuudele on tehtud kaks ekspertintervjuud toimetuse esindajatega: tol hetkel veel Eesti Rahvusringhäälingu juhatuse liikme Tiina Kaalepi ning Raadio Vaba Euroopa Eesti toimetuse endise juhi VilludKännuga.

Kohanemine ja allikatevõrgu tekitamine sihtriigis

Väliskorrespondendi töö omapäraks on eelkõige asjaolu, et tuleb töötada võõras keskkonnas ja tundmatus kultuuri- ja keeleruumis ning õppida võimalikult kiiresti tundma kohalikke olusid. Seepärast on kohanemine väliskorrespondendi ametis määrava tähtsusega. Sellest, kui kiiresti ajakirjanik suudab ennast kohalike oludega kurssi viia, tekitada endale kontaktid ja allikatevõrgu, sõltub, kas ta saab välismaal hakkama.

Kuigi korrespondendi välismaal kohanemisele on keeruline seada ajalisi raame, ilmnes enamikust intervjuudest, et see toimub kahe aasta jooksul. kuid avaldati ka arvamust, et kohanemine ei toimu kunagi või leiab aset äärmiselt kiiresti, vaid paari päeva jooksul. Näiteks sündmuskohale saadetud ajakirjanik Ivar Soopan peab keskkonnaga kohanema äärmiselt ruttu, sest keskmine sündmuskohal viibimise aeg on kaks nädalat. Ta peab juba enne sihtriiki saabumist õppima tundma kohalikku kultuuri ja olusid ning mõistma, millised teemad on kajastamist väärt, samuti leidma vajalikud kontaktid. Kuigi ka püsikorrespondentide töös on määrava tähtsusega kiirus, tulenevad erinevad vastused ilmselt teist moodi tõlgendusest. Nende jaoks tähendab kohanemine enesekindlust, orienteerumist ühiskonnas, olulist allikatevõrku ning arusaamist kohalikest oludest, tihti ka keeleoskust. Korrespondendid, kes arvasid, et kohanemist ei toimugi mitte kunagi, pidasid silmas, et pidevalt tuleb ennast uute teemade ja muutuvate oludega kursis hoida ning kunagi ei teki saajaprotsendilist tunnet, et olakse kodus.

Kohanemise ja allikatevõrgu loomise vahel on tugev seos. Ajakirjanikud, kes suudavad endale

kontaktid tekitada võimalikult ruttu, kohanevad keskkonnas kiiresti. Kohanemine tähendabki tihthepeale oluliste kontaktide loomist, sellest algab ajakirjaniku töö, ligipääs olulistele allikatele. Allikatevõrgu ülesehitamisel ning vajalike kontaktide saamiseks kasutasid väliskorrespondendid ühe allikana kohalikku pressit.

Samuti on olulisteks allikateks teiste riikide väliskorrespondendid. Et Eesti on väike riik ja väljaanded suhteliselt tundmatud ega paku suuremate ja tuntumate riikide meediale konkurentsi, on teiste riikide kolleegid suureks abiks. Vajalike kontakte saab hankida pressikonverentsidel ja teistel ametlikel üritustel. Nende piirkondade puhul, kus ligipääs informatsioonile ei ole nii lihtne bürokraatia või riigis valitseva poliitilise režiimi tõttu (näitena Ivar Soopani ja Marko Mihkelsoni kogemused), on määrava tähtsusega kohalike inimestega näost näkku suhtlemine. Näiteks Lähis-Ida kajastanud Ivar Soopan rõhutas intervjuus, et kõige lihtsam viis kontakte saada oli minna ja suhelda kohalikega.

Informatsiooni kogumine

Üheks uurimisküsimuseks oli, mil moel toimub informatsiooni kogumine ning milliste raskustega seisab väliskorrespondent siin silmitsi. Hiljem selgus, et selline küsimuseasetus ei ole täpne, sest informatsiooni kogumine ja allikatevõrgu ülesehitamine on otseses seoses — allikatelt saadaksegi informatsiooni.

Kui vaadelda informatsiooni kättesaadavust, siis esinevad kajastatavate piirkondade vahel ilmselged erinevused. Näiteks Brüsseli korrespondendid toovad välja, et informatsiooni on isegi liiga palju, vaja on üles leida oluline ja huvitav. New Yorgi korrespondent Neeme Raud märkis, et teemasid on palju, kuid tähtis on muuta need auditooriumi jaoks huvitavaks. Tema sõnul tulevad siin mängu ajakirjaniku professionaalsed oskused. Magistritöös tuleb ilmsiks, et kõige keerulisem on informatsiooni kogumine ja ligipääs allikatele Moskvas ning Lähis-Idas. Niisiis võib järeldada, et informatsiooni kättesaadavust mõjutab tugevasti poliitiline režiim, oluline on tunda ka kultuurilisi eripärasid, et teada, kuidas allikatele läheneda. Stabiilsetes ühiskondades on informatsioonile ligipääs märkimisväärselt liht-

sam kui kriisikolletes. Ka tehnoloogilise arengu madal tase võib muuta informatsiooni kogumise ja vahendamise keeruliseks ning aeganõudvaks. Üheks probleemiks, mida väliskorrespondendid intervjuudes rõhutasid, on Eesti ja tema väljaannete väiksus, tundmatus.

Bürokraatlik asjaajamine on Eestis üsna vähe levinud, kuid Venemaal muutub see väliskorrespondendi jaoks äärmiselt aktuaalseks. Mitu korrespondenti tõid näiteid sellest, kuidas kogu asjaajamine käib peamiselt faksi teel ning intervjuusid tuleb kokku leppida suure ajavaruga. Ka New Yorgi korrespondent Neeme Raud märkis, et tihti tuli ühe intervjuu saamiseks mitu kirja saata ning võis juhtuda, et kõik said eitava vastuse. Aastatel 2002–2006 Moskvas Õhtulehele töötanud Igor Taro tõi kirjalikus küsimustikus välja, et bürokraatia on äärmiselt kurnav ning see sai põhjuseks, miks ta Moskvast lahkus: „Lõpuks ma tüdinesin kogu sellest jamast ja tulin sealt ära. Eestis on ikka kordi lähedam elada ja töötada.“

Kontakt kodutoimetusega

Kuna väliskorrespondenti eristab kodumaal töötavast ajakirjanikust just iseseisvus ja üksi töötamine, on äärmiselt vajalik tema pidev ühendus kodutoimetusega. Intervjuudest ilmnes, et väliskorrespondendid ei ole küll nii tihedas kontaktis toimetusega kui kodumaal töötades — näiteks ei ole neil traditsioonilisi toimetuse koosolekuid —, kuid siiski on side koduorganisatsiooniga regulaarne. Nad annavad toimetusele teada, millest loo teevad, ning kui näiteks teatud teema ära langeb, on infovahetus eriti vajalik. Samuti märgiti, et kui Eestis on toimumas sisepoliitiliselt tähtsad sündmused (nt parlamendivalimised vms), ei tunta väliskorrespondendi vastu nii suurt huvi, kuna uudiste ke-se nihkub Eestisse.

Teemade valikul on väliskorrespondendil vabad käed. Kuigi suurte sündmuste puhul avaldab toimetus loo kirjutamiseks soovi, on kajastatav teema üldjuhul ajakirjaniku otsustada. Samas võib arvata, et teemad on siiski vaja toimetusega kooskõlastada. Kuna väliskorrespondent töötab pikka aega kodumaast eemal, võib tal aja jooksul kaduda arusaamine, mis Eesti auditooriumi huvitab. Sündmus, mis pakub pinget näiteks Ameerika publikule, ei pruugi Eesti jaoks mitte midagi tähendada. Seepä-

rast ongi oluline hoida kontakti ja kajastatavad teemad läbi rääkida.

Intervjuudes rõhutati mitu korda, et kuigi kontakt toimetusega on piisav ning ajakirjanikku suhtutakse abivalmilt, võiks side olla isegi isiklikumat laadi. Näiteks Washingtonis Äripäevale töötanud Kertu Ruus tõi välja, et toimetuse kõige suurem abi seisnes just selles, et nad uskusid temasse ja arvestasid temaga. Samas ei küsinud rasketel aegadel keegi, kuidas tal inimesena läheb. New Yorgi korrespondent Neeme Raud selgitas, et toimetus annab tagasisidet tihtipeale just siis, kui midagi on valesiti tehtud, kuid vaja on tunda ka positiivset vastukaja.

ERR-i juhatuse liige Tiina Kaalep märkis samuti, et koduorganisatsioonile on tähtis, et väliskorrespondent saaks vajalikku tagasisidet ning tunneks, et ta ei saada lugusid „musta auku“. Ta rõhutas, et koduorganisatsioon peaks tagama, et väliskorrespondent ei töötaks liiga palju. Kuna korrespondendid töötavad sageli mitmele väljaandele ning audiovisuaalse meedia puhul teevad lugusid mitmesse saatesse, esineb oht läbi põleda. Kaalepi sõnul on toimetuse ülesanne jälgida, et nii ei juhtuks.

Eesti kui saatva riigi roll

Kuigi üldjuhul ei olnud Eesti riigi poliitilisel taustal tähtsust, siis mõnel juhul tuli see siiski kas kahjuks või kasuks. Näiteks Marko Mihkelson märkis, et Venemaal suhtuti Eesti ajakirjanikku aeg-ajalt umbusklikult. Lähis-Ida kajastanud Ivar Soopan rääkis olukorrast, mil Iraagis oli hea töötada siis, kui teised teadsid, et ta ei ole ameeriklane.

Eesti riigi väiksus ja tundmatus võib saada eriti määravaks just informatsiooni kogumisel, ühelt poolt on see takistav ning teisalt soodustav tegur. Näiteks ei tahetud paljudes kohtades Eesti väljaandele intervjuud anda, sest seda peeti aja raiskamiseks. Moskvas Õhtulehele töötanud Igor Taro märkis, et trükiajakirjandust ei peetud millegiski ning infot oli lihtsam saada just teleajakirjanikel. Mõned väliskorrespondendid tõid Eesti väiksust esile ka soodustava tegurina, sest mõnikord taheti just väiksema riigi meediale vastu tulla ning seepärast oli intervjuud lihtne saada. Üldiselt on aga riikides, kus ka Eesti väliskorrespondendid on esindatud, palju ajakirjanikke ja

konkurents suur. Seepärast eelistakse suuremaid ja tuntumaid väljaandeid.

Arvamused tööks vajalikest pädevustest

Intervjuudest selgus, et korrespondentide töös on kõige vajalikumad iseseisvus ja kiire kohanemine. Paljude ajakirjanike jaoks muudab just iseseisvus väliskorrespondendi ameti imetlusväärseks. Üksi töötades on mitmeid eeliseid, kuna ei pea arvestama kellegi teisega, kuid samas rõhutatakse, et tihti on isepäinis raske otsuseid vastu võtta. Näiteks Neeme Raud töötab New Yorgis täiesti üksi, olles samal ajal nii ajakirjanik kui ka kaameramees. Selline tööstiil on juba tehniliselt üsna raske, kuid samas on „ühemehekeskonnad“ tõusev trend. Neeme Raud ütles, et viimasel ajal on selliseid ajakirjanikke-kaameramehi Ameerikas näha üha rohkem, sest toimetustel ei ole võimalik mõlemat ülal pidada.

Ivar Soopani sõnul on mitmes piirkonnas lihtsam üksi töötada, sest nii on kergem allikatega kontakti leida. Tihtipeale hirmutab inimesi nt fotograafi nägemine, seepärast on tema arvates lihtsam üksi lihtsam inimestega jutule saada.

Oluline on ka „Eesti nurga leidmine“. Sihtriigis võib toimuda palju kohalikule auditooriumile huvipakkuvaid sündmusi, mis ei pruugi Eesti publikut paeluda. Seepärast peab väliskorrespondent oskama asetada loo nii-öelda Eesti konteksti. Ajakirjanikud tõid välja, et tihti on selle puhul abiks aastate jooksul välja kujunenud vaist. Kuid samas on ette teada teemad, mis Eestile kindlasti huvi pakuvad. Washingtoni korrespondent Kertu Ruus ja New Yorgi korrespondent Neeme Raud rõhutasid, et teemasid on palju, oluline on ajakirjaniku oskus need huvitavaks teha.

Väliskorrespondendi ja saatva meediaorganisatsiooni nägemus ameti tulevikust

Meediateoreetikud on palju diskuteerinud, kas klassikalise väliskorrespondendi amet on väljasuremisohtus ning millised alternatiivid on meediamaastikul selle asemele tekkinud. Kuigi kriitikud on arvamusel, et on liiga kulukas korrespondende välismaal ülal pidada ning sama töö on võimalik ära teha

kodukontorist, on enamik intervjuueeritavatest arvamusel, et lisaväärtus, mida annab väliskorrespondendi amet, ei ole „alternatiividega“ võrreldav.

Siinkohal tuleb rõhutada trüki- ja audiovisuaalse meedia suurt erinevust. Kui audiovisuaalses meedias annab kohalolekutunde sündmuskohalt tehtud pilt või salvestus, siis trükimeedias on oluline meisterlikult kirjutatud lugu. Marko Mihkelson, kes tundus väliskorrespondentide tuleviku suhtes kõige murelikum olevas, ütles intervjuus, et püsikorrespondentide vahendatud välisuudiseid ei ole võimalik asendada nt rahvusvaheliste uudisteagentuuride kokkuvõtetega: „Ükski neist ei kirjuta sulle eesti silmade, eesti meele, eesti kõrvade kaudu seda, mis kusagil toimub.“

Eesti Rahvusringhäälingu juhatuse liige Tiina Kaalep rõhutab, et püsikorrespondentidel on vabakutseliste ees eelis juba tehniliselt. Et paljudesse institutsioonidesse ei ole võimalik pääseda ilma akrediteeringuta, ei saa püsikorrespondente vabakutseliste ajakirjanikega asendada.

Nii väliskorrespondendid kui toimetuse esindajad olid arvamusel, et püsikorrespondendid võiksid olla just neis riikides, kus Eestil on strateegilised huvid. Nad tõid esile vajaduse pidada lisaks olemasolevatele korrespondendipunktile Brüsselis, New Yorgis ja Moskvas pidada korrespondendipunkte ka Soomes, Rootsis, Lätis, Leedus ning samuti Hiinas. Nagu näha, on pakutud piirkonnad (välja arvatud Hiina) Eestile geograafiliselt lähedad. Välja tuuakse ka Berliin. Eesti Rahvusringhäälingu esialgne plaan oli avada korrespondendipunkt Helsingis aastal 2009, kuid majanduskriisi ning rahaliste võimaluste puudumise tõttu otsustati see plaan teadmata ajaks edasi lükata. Eesti Rahvusringhäälingu arengukava aastateks 2012–2015 näeb ette, et Helsingi korrespondendipunkt avatakse rahaliste võimaluste olemasolul aastal 2013 ja hakatakse tegema ettevalmistusi ka Berliini alalise korrespondendipunkti rajamiseks. Samas on kõnealuses arengukavas kirjas, et eelarve on äärmiselt pingeline, mis tähendab, et „ilma täiendava eelarvelise või sihtotstarbelise rahastamiset, on võimatu igasuguste suuremate uute algatuste elluviimine“.

Kuigi kriitikud on palju arutlenud püsikorrespondendi ameti hääbumise üle, olid nii intervjuueeritud väliskorrespondendid kui toimetuse esindajad valdavalt arvamusel, et alaliselt välismaal viibivad

korrespondendid on olulised. Nad aitavad rikastada maailmapilti ning kajastavad teemasid just koduauditooriumile huvipakkuvast vaatenurgast. Vabakutselised ajakirjanikud ja kirjasaatjad ei

taga regulaarset uudisvoogu ega pruugi pakkuda sama kvaliteetset informatsiooni kui püsikorrespondendid.

Lisad

Tabel 1. Brüsseli püsikorrespondendid

Nimi	Aeg	Väljaanne	Märkused
1. Marianne Mikko	1994–2002	ETV, EPL	EPL kuni 1996
2. Madis Mikko	1994–1999	ER	
3. Ahto Lobjakas	2000–2010 / 2004–2008	Raadio Vaba Euroopa / EPL	
4. Indrek Treufeldt	2002/3–2007	ETV	
5. Katrin Vaga	2007–2008	ERR	
6. Kadri Kukk	2008/8–2012	ERR	
7. Johannes Tralla	2012–	ERR	

Tabel 2. Moskva püsikorrespondendid

Nimi	Aeg	Väljaanne	Märkused
1. Allan Martinson	1990–1991	BNS	1988–1990 NH/EPL
2. Jüri Maloverjan	1991–1993 / 1998–2001	BNS / BNS	Alustas vabakutselisena 1990
3. Evelin Kokkota	1993–1995	Õhtuleht	
4. Marko Mihkelson	1994–1997	Postimees	
5. Kadri Liik	1996–1997 / 1998–2002	EPL, BNS / Postimees	
6. Igor Taro	2002–2006	Õhtuleht	
7. Jaanus Piirsalu	2007–2011	EPL	Viibib isapuhkusel
8. Krister Paris	2008–	ERR	On teatanud lõpetamisest

Tabel 3. Teiste piirkondade püsikorrespondendid

Nimi	Aeg	Koht	Väljaanne	Märkused
1. Neeme Raud	2004–	New York	ETV/ER, ERR	Eelnevalt kaastöö Postimehele
2. Kertu Ruus	2005–2009	Washington	Äripäev	
3. Harry Tuul	2007	Riia	Äripäev	
4. Katri Soe-Surén	2007–2012	Berliin	Äripäev	

Tabel 4. Rootsi Raadio Eesti toimetuse viimased töötajad (sulgemise aastal 2006)

Anne Koch	Kadri Land	Mare Rebas
Anu Kaupmees	Martin Pärn	Toomas Lapp
Eva Tihhonova		

Tabel 5. Raadio Vaba Euroopa Eesti toimetuse vabakutselised korrespondendid ja muud kirjasatjad

Nimi	Koht	Märkused
Aleksander Terras	Stockholm	Surnud
Andres Bereczki	Budapest	
Ann Alari	London	
Anu Kippasto	Budapest	
Arne Luht	Berliin	
Arvo Alas	Kopenhaagen	Surnud
Eneken Laugen	Pariis	
Evelyn Höglund	Helsingi	
Hendrik Lindepuu	Varssavi	
Jaan Reinhold	Riia	
Juhan Talve	Helsingi	
Kaupo Känd	Suurbritannia	
Marika Villa	Saksamaa	
Senta Alas	Kopenhaagen	
Vladimir-Georg Karassev-Orgusaar	Pariis	
Ülle Toode	Itaalia	
Üve Maloverjan	Moskva	

Tabel 6. Erinevate Eesti meediakanalite praegused ja endised vabakutselised korrespondendid ja kirjasatjad

Nimi	Koht	Nimi	Koht
Aimar Ventsel	Saksamaa	Madis Hint	Moskva
Airi Ilisson	Austraalia	Mai Loog	Tai
Anna-Maria Penu	Hispaania	Mait Ots	Brüssel
Anu Kaupmees	Rootsi	Manona Paris	Moskva
Astrid Kannel	Moskva	Margo Pajuste	Prantsusmaa
Dea Martinjonis	Portugal	Marika Urb	USA
Erik Henno	Brasiilia	Maris Lillak	London
Evelyn Höglund	Rootsi	Marje Aksli	Kanada
Hannes Hanso	Suurbritannia, Hiina	Marko Saaret	Brüssel
Helen Eelrand	Hispaania	Martin Jaigma	Sloveenia
Hipe Tarvel Hartwig	Saksamaa	Martin Raud	Holland
Ilmar Mikiver	Washington	Martin Kala	Pariis
Imbi Paju	Soome	Märt Kivine	Helsingi
Jaan Reinhold	Hiina	Priit Kivi	Hispaania
Jaanus Torp	Austraalia	Rain Kooli	Soome
Juune Holvandus	Venemaa/Ukraina	Sigrid Kaasik-Krogerus	Soome
Kaarina Ritson	Norra	Siim Trumm	Suurbritannia
Kadri Land	Rootsi	Sirje Lefebvre	Pariis
Kadri Ollino	Jaapan	Sten A. Hankewitz	London
Kadri Soova	Brüssel	Tarvo Nõmm	Island
Karin Dean	Tai, Birma	Tiina Hakman	Soome
Katrin Lust	London	Tiina Joosu	Washington
Kristel Raesaar	USA	Tiina Tamman	Suurbritannia
Kärt Ulman	USA	Toomas Lapp	Skandinaavia
Laura Alvin	Argentiina	Urmas Väljaots	Pariis
Liis Kängsepp	Argentiina	Valvi Strikaitiene	Leedu
Liisa Triin Vurma	Austraalia	Õne Päril	Afganistan
Lill Sarv	Itaalia	Ülle Toode	Itaalia

V A R I A

Lõpetajad ja lõputööd Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudis 2012. aastal

Peeter Vihalemm

2012. aasta oli instituudile bakalaureuseastme lõpetajate poolest üsnagi edukas, lõpetas 74 inimest. Seda oli vähem kui rekordilisel 2011. aastal, kui lõpetajaid oli 89, kuid oluliselt rohkem kui varasematel aastatel — 2010. a 60 inimest ja 2009. aastal 63. Instituudist/osakonnast aastatel 1957–2012 vähemalt kolmeaastase bakalaureusehariduse saanute koguarv oli 2012. a lõpuks 1251.

Magistrikraadi saanute arv oli 2012. a suurem kui ühelgi varasemal aastal, 32 inimest. 2011. a oli uusi magistreid 24 ja 2010. a 23. Instituudist/osakonnast magistrikraadi saanute koguarv on 199.

Doktoritöid kaitsti 2012. a instituudis kaks, mida on vähem kui 2011. a ja 2010. a (vastavalt neli ja kolm). 10. detsembril kaitses doktoritöö Indrek Treufeldt — „Ajakirjanduslik faktiloome erinevates ühiskondlikes tingimustes“ (vt ülevaadet käesolevas aastaraamatus). 12. detsembril kaitses doktoritöö Maarja Siiner — „Towards a More Flexible Language Policy: A Comparative Analysis of Language Policy Design in Denmark and Estonia“ (juh Triin Vihalemm). Kokku on aastatel 1997–2012 kaitstud 22 instituudis/osakonnas ettevalmistatud doktoritööd.

2012. aasta 74-st bakalaureusetaseme lõpetajast kirjutasid 54 bakalaureusetöö ja 20 tegid lõpueksamit. Valdav osa bakalaureusetöödest (38) seonduvad ajakirjanduse ja meediaga, 16 tööd tehti organisatsiooni- ja turunduskommunikatsiooni valdkonnas. Ajakirjanduse ja meediaga seonduvatest töödest (vt nimekiri allpool, tööde digitaalsed täistekstid on kättesaadavad TÜ raamatukogus, aad-

ressid tööde juures) käsitles suur osa, kümme bakalaureusetööd, erinevate sündmuste, protsesside, asutuste jne representatsiooni meedias. Peaaegu samapalju töid (kaheksa), puudutas meediakasutust, seejuures rohkem kui pooled nendest (viis) laste ja noorte meediakasutust. Ajakirjaniku igapäevatööga seonduvaid ning ajakirjaniku hoiakuid ja orientatsioone puudutavaid töid oli viis. Erinevatest meediumidest oli kõige rohkem vaatluse all internet (13 tööd), suhteliselt palju ka ajalehed (kümme) ja televisioon (kaheksa). Möödunud aastal olid ülekaalukalt esikohal ajalehed — 19 tööd.

Käesolevas aastaraamatus on esitatud ülevaade kolmest bakalaureusetööst (Rutt Ernits, Gunnar Leheste, Liis Velsker).

32 uuest magistrist lõpetas 18 magistritööga, 14 magistrieksamiga. 11 kaitstud tööd seonduvad ajakirjanduse ja meediaga (vt nimekiri allpool), seitse muude kommunikatsioonivaldkondadega. Käesolevas aastaraamatus on esitatud ülevaated viiest magistritööst (Ly Aunapu, Mihkel Lendok, Jaanika Niinepuu, Marko Paloveer, Teele Tammeorg).

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad magistritööd 2012

Ly Aunapu. Eesti väliskorrespondendid aastatel 1991–2011. (hdl.handle.net/10062/25778)

Karit Kaasik. Eesti kuvand Prantsuse meedias 2010. ja 2011. aastal. (hdl.handle.net/10062/25780)

- Lennart Komp. Oluliste teiste roll 3. klassi laste toimetulemisel *online*-riskidega. (hdl.handle.net/10062/25781)
- Mihkel Lendok. Professionaalne ajakirjandus ajakirjanduse eriala üliõpilaste perspektiivis. (hdl.handle.net/10062/25783)
- Liina Märtn. Internetiküsitlus Eesti Rahvusringhäälingu auditooriumiuuringute näitel: metodoloogiline analüüs. (hdl.handle.net/10062/25784)
- Jaanika Niinepuu. Ajakirjanike autonoomiat mõjutavad tegurid. (hdl.handle.net/10062/25786)
- Egle Oolo. Eesti noorte privaatsusstrategiad suhtluses veebiauditooriumiga. (hdl.handle.net/10062/25787)
- Marko Paloveer. Ajakirjaniku eetiliste dilemma-de määratlemine kultuuritööstuse kontekstis. (hdl.handle.net/27474)
- Virge Tamme. Põlvkondadevaheline suhtlus uue meedia kanalites. (hdl.handle.net/10062/25793)
- Teele Tammeorg. Koosolekukommunikatsiooni analüüs Eesti Päevalehe näitel võrdluses Irish Timesiga. (hdl.handle.net/10062/27445)
- Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad bakalaureusetööd 2012**
- Riin Aljas. Eesti ajakirjanike hinnangud ajakirjanduse aruandekohustuse ja vastutuse suhtes. (hdl.handle.net/10062/25812)
- Martin Altraja. ETV loodus- ja keskkonnasaade „Osoon“ 1993–2011: muutuv formaat, teisenev käsitluslaad. (hdl.handle.net/10062/25813)
- Liisu Arumäe. Terviseteemade konstrueerimine Eesti ajalehtedes. (hdl.handle.net/10062/25887)
- Liis Buht. Teismelistevahelised kiuslikud suhted Facebooki keskkonnas Otepää Gümnaasiumi tüdrukute näitel. (hdl.handle.net/10062/25815)
- Piret Eero. Haridussaadete tootmine Eesti Rahvusringhäälingu teleprogrammides. (hdl.handle.net/10062/25816)
- Rutt Ernits. Raadiosaate „Kirjutamata memuaare“ sisu muutumine aastatel 1977–2006. (hdl.handle.net/10062/25817)
- Eeva Esse. Kollektiivse mälu kujunemine ja muutumine tähtpäevaajakirjanduses küüditamiste näitel. (hdl.handle.net/10062/25818)
- Janne Jaagant. Tavainimeste võimalused kehtestada end meediaga suhtlemisel. (hdl.handle.net/10062/25888)
- Marta Jaakson. Kommentaarium kui ajakirjaniku töö mõjur. (hdl.handle.net/10062/25823)
- Mark Joa. Vallaajakirjanduse võimalused Nissi Valla Teataja näitel. (hdl.handle.net/10062/25825)
- Marten Juurik. Metoodiline vahend väärtusselitsuse arendamiseks ja selle rakendamisest ajalehetoimetuses. (hdl.handle.net/10062/25826)
- Liine Jänes. Tartu linna asenduskodudes elavate kooliealiste laste meediakogemus. (hdl.handle.net/10062/25821)
- Madis Järvekülg. Piiri konstrueerimine ajakirjanduses klassikalise ja popmuusika vahel Areeni ja Sirbi näitel. (hdl.handle.net/10062/25822)
- Marii Kangur. Laps dokumentaalsarjas „Eesti lood“. (hdl.handle.net/10062/25829)
- Anneli Kann. Rahvatantsupidude trükimeedia kajastuse analüüs 2007., 2009. ja 2011. aastal. (hdl.handle.net/10062/25831)
- Kärt Kelder. Eesti kujutamine Soome *online*-meedias sündmuskohal viibivate ja Soome kohalike ajakirjanike pilgu läbi. (hdl.handle.net/10062/25833)
- Madis Kimmel. Ringhääling Eestis plaanimajanduse tingimustes 1959–1969. (hdl.handle.net/10062/25836)

- Gunnar Lehest. Veebiajakirjanike tööd mõjutavad tegurid. (hdl.handle.net/10062/25841)
- Merike Leitu. Postimehe *online*-väljaande lugemine 12. klassi õpilaste hulgas. (hdl.handle.net/10062/25842)
- Mariliis Lemberpuu. Leina väljendamine internetikogukonnas YouTube. (hdl.handle.net/10062/25843)
- Tiit Loim. Meeste ja naiste internetikasutuse põhjused: kvalitatiivne uurimus. (hdl.handle.net/25844/)
- Gerli Luste. Facebook kui perekonna virtuaalne pildialbum. (hdl.handle.net/10062/25741)
- Helen Mihelson. Lugejate reaktsioon veebiartikli pealkirjale kui tähelepanu äratajale. (hdl.handle.net/10062/25847)
- Kaur Paves. Euroopa Finantsstabiilsuse Fondi representatsioon Äripäevas ja Õhtulehes. (hdl.handle.net/10062/25853)
- Eva Maria Põldmäe. Erinevad põlvkonnad teleauditooriumina 2011. aastal. (hdl.handle.net/10062/25851)
- Iris Raudsik. Õpetajad ja eakaaslased internetikasutuse vahendajatena põhikooli õpilaste pilgu läbi. (hdl.handle.net/10062/25859)
- Laura Rimmel. Wikileaks: õiguserikkuja või õigusemõistja globaalse poliitilise kommunikatsiooni maailmas. (hdl.handle.net/10062/25862)
- Sigrid Salutee. Eesti Televisiooni lasteprogramm 2011. aasta sügishooajal. (hdl.handle.net/10062/25865)
- Sander Salvat. Venekeelsete gümnaasiumide üleminek eesti õppekeelele eesti- ja venekeelses Delfis 2007–2011. (hdl.handle.net/10062/25866)
- Jorma Sepp. Andrus Ansipi ja Edgar Savisaare demokraatiadiskussioonid Eesti Päevalehes ja Postimehes aastatel 1998–2009. (hdl.handle.net/10062/25867)
- Liisa Suba. Üliõpilaste hoiakud samasooliste paaride suhtes ja selleletemalise meediaarutelu retseptioon. (hdl.handle.net/10062/25869)
- Gerda Suumann. Kujuteldava kasutaja suhtlusportali profiililoomeloominguliste uurimismetodite abil. (hdl.handle.net/10062/25870)
- Sander Sõõrumaa. Nõukogude aja representatsioon arvamusalustes 2007.–2010. aastani ajalehes Postimees. (hdl.handle.net/10062/25868)
- Mattias Tammet. Ajalehetoimetuste riskikäsitlused ja strateegiad. (hdl.handle.net/10062/27956)
- Indrek Ups. Raadio 2 uute Eesti artistide tutvustajana. (hdl.handle.net/10062/25872)
- Johanna Vahuri. ETV spordiuudised. (hdl.handle.net/10062/25873)
- Marit Valk. Teaduse kujutamine postimees.ee ja elu24.ee veebiportaalides. (hdl.handle.net/10062/25874)
- Siret Varblane. Joonisfilmi „Lotte ja kuukivi saladus“ kasutamise võimalused eelkooliealiste laste meediapädevuse arendamiseks. (hdl.handle.net/10062/25875)
- Liis Velsker. Telesaade „Võsareporter“: vaatajate tõlgendused. (hdl.handle.net/10062/25876)

Preemiad, aunimetused, stipendiumid 2011–2012

Sulev Uus

Aasta ajakirjanikud 2011

- Eesti Ajalehtede Liidu ajakirjanduspreemiate konkursi peaauhinna ja aasta ajakirjaniku tiitli sai KADRI JAKOBSON Äripäevast artiklite „Arst või valges kitlis müügimees“, „Ravimifirma värbas arste Nuvaringi seksti“, „Kupeldamine usumeeste moodi“ jt eest.
- Aasta parima noore ajakirjaniku tiitli pälvis LAURA MALLENE osaluseksperimendi ja Eesti Ekspressis ilmunud lugudeseeriaga Maxima müüjate töötajadest. Preemia on välja pannud Tartu ülikooli ajakirjandusosakonna 1984. aasta vilistlased.

Eesti Ajalehtede Liidu ajakirjanduspreemiad 2011

- Aasta parima üleriikliku uudise auhinna võitis KOIT BRINKMANN Äripäevas ilmunud looga „Võlgades kohtutäiturid“.
- Aasta parima arvamusloo „Juhtmega seinaküljes“ avaldas TIINA KANGRO Postimehes.
- Parima olemusloo auhinna sai SULEV VEDLER Eesti Ekspressis ilmunud lugudega lastest, kes elasid koera kombel, ning eluheidikutest, keda kahtlustatakse laste sünnitamises peamiselt raha saamiseks.
- Parima maakonnalehes ilmunud uudise auhinna sai ERIK KALDA Põhjarannikus ilmunud loo „Miljonivõlgnik Avo Viio on edukas ettevõtja“ eest.
- Parima maakonnalehe arvamusloo auhind läks jagamisele Sakala ajakirjanike GERT KIILERI ja HANS VÄRE vahel lugude „Kuidas päästa vaimset „teist Eestit““ ja „Tuleviku teine Eesti — lollidemaa“ eest.
- Parima maakonnalehe olemusloo preemia võitis AIME JÕGI Tartu Postimehes ilmunud lugudeseeriaga „Insult halvaks korraga nii ema kui poega“, „Logopeed aitab sõnu leida nagu detektiiv“ ning „Kirevad ja rasked taastumislööd“.
- Aasta parima uudisfoto ja pressifoto auhinnad anti (koos Eesti Pressifotograafide Liidu ja Nikoniga) ANDRES PUTTINGULE Delfist fotoseeria eest Andrus Veerpalu pressikonverentsilt. Parima olemusfoto auhinna sai ERIK PROZES Äripäevast, parima spordifoto auhinna LIIS TREIMANN Postimehest, parima portreefoto auhinna ANDRAS KRALLA Äripäevast.
- Ajalehtede kujunduskonkursil sai kogu kujunduse kategoorias suurtest lehtedest auhinna TARTU POSTIMEES, väikestest lehtedest SAARTE HÄÄL. Uuenduse kategoorias sai auhinna samuti SAARTE HÄÄL.
- Uuriva ajakirjanduse auhinna ehk Bonniereri preemia said MIHKEL KÄRMAS ja RASMUS KAGGE Pealtnägijast ja ERR-i uudistes ilmunud lugudega „Eesti isamaalised poliitikud hangivad Vene miljonäridele elamislube“ ja „Investorid esitasid oma elukohana Stelmachi kolleegide aadresse“. Esmakordselt pälvis Bon-

nieri preemia telulugu. Preemia on välja pannud meediakontsern Bonnier ja ajaleht Äripäev.

Eesti Ringhäälingute Liidu aastapreemia

Kuldmikrofoni pälvis 2011. aastal TV3 kauaaegne uudistediktor SIRJE EESMAA ja 2012. aastal ETV kauane spordireporter LEMBITU KUUSE.

Valdo Pandi preemia

Valdo Pandi ajakirjanduspreemia sai 2011. aastal Raadio 4 pikaegne toimetaja ja saatejuht IVAN MAKAROV ja 2012. aastal ETV kauane saatejuht ja toimetaja VAHUR KERSNA.

Hea Sõna auhind

Eesti Naistoimetajate Ühenduse Hea Sõna auhinna pälvis 2011. aastal kirjanik, ajakirjanik ja tõlki ja JELENA SKULSKAJA ja 2012. aastal rahvusringhäälingu saatejuht ja toimetaja KAJA KÄRNER.

Oivalise Ajakirjanduse preemia 2011

Hans H. Luige asutatud Oivalise Ajakirjanduse preemia võitis Eesti Päevalehe ajakirjanik TUULI JÕESAAR looga „Üle 36 000 pensionäri ei ole saanud 856 eurot, millele neil oleks õigus“.

Kuldsulg 2011 ja 2012

Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi ja Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi üliõpilastööde konkursil „Kuldsulg“ tunnistati 2010. aasta parimate ajakirjanduslike kaastööde autoreiks magistriõppe teise aasta üliõpilane Mart Zirnask (Kuldsulg) ja bakalaureuseõppe kolmanda aasta üliõpilane Laura Mallene (Hõbesulg).

2011. aasta parimate ajakirjanduslike kaastööde autoreiks tunnistati magistriõppe esimese aasta üliõpilane MIRJAM Nutov (Kuldsulg) ja bakalaureuseõppe kolmanda aasta üliõpilane Eeva Esse (Hõbesulg).

Auhinnad anti üle traditsioonilisel Juhani-päeval (professor Juhan Peegli sünniaastapäeval 19. mail) akadeemilise seltsi koosolekutel.

Kalev Kesküla preemia

Eesti Sommeljeede Assotsiatsioon annab kultuuriajakirjaniku, kirjaniku ja veinieksperti Kalev Kesküla sünniaastapäeval välja temanimelise preemia. Esimesena võitis selle ARNE PAJULA kirjutisega „Seda Barbie ostaks“ ajakirjas Oma Maitse. 2012. aasta parimaks veiniajakirjanikuks tunnistati SIIRI KIRIKAL artikliseeriast „Veiniuudised“ ja „Toit ja vein“ eest samas ajakirjas.

Eesti teaduse populariseerimise auhind

Aastast 2006 annavad seda välja Haridus- ja Teadusministeerium, sihtasutus Archimedes ja Eesti Teaduste Akadeemia. Konkursi preemiaid jagatakse mitmes kategoorias. Toome ära eeskätt meediaga seotud auhinnad.

- 2011. aastal sai elutöö preemia pikaajalise süstemaatilise teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest TIJU SILD, 2012. aastal sama, nüüdsest Tiiu Silla nimelise preemia TULLIO ILOMETS.
- Teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest audiovisuaalse ja elektroonilise meedia abil pälvis 2011. aastal peapreemia „Audiovisuaalne materjal: 100+ katset keemias“ (projekti juht JAAK AROLD), 2012. aastal saatesari „Rakett 69“, tootja VESILIND OÜ, teise preemia saatesari „Eesti lugu“, autor Vikerraadio vastutav toimetaja PIRET KRIIVAN.
- Teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest trükisõna abil sai 2011. aastal peapreemia ajakirja Tarkade Klubi peatoimetaja ARKO OLESK, 2012. aastal TUUL SEPP lasteraamatu „Putukad õhus, maas ja vees“ ning lindude elu käsitleva artikliseeria eest Eesti Looduses, teise preemia MARGUS MAIDLA Eesti TA liikmete persoonilugude sarja eest ajakirjas KesKus.
- Kategoorias „Parim teadust ja tehnoloogiat po-

pulariseeriv teadlane, ajakirjanik, õpetaja vms“ sai 2012. aastal peapremia TARMO SOOMERE merefüüsika aktuaalsete probleemide selgitamise eest populaarteaduslikes artiklites ja avalikes esinemistes.

Teadusajakirjanduse sõbra auhind

Eesti Teadusajakirjanike Seltsi 2011. aastal asutatud auhinna pälvis esimesena vulkaaniuurija HEIDI SOOSALU entusiastliku, sõbraliku ja asjaliku suhtumise ning asjatundliku ja selge jutu eest. Auhinnaks on keraamik Piret Kändleri taies „Ökul“.

Euroopa teadusajakirjaniku auhind

Euroopa teadust ja kultuuri toetava fondi Euroscience Foundation Euroopa 2012. aasta teadusajakirjaniku auhinna sai Eesti Päevalehe teadustoitmetaja ja teaduskirjanik TIIT KÄNDLER.

Euroopa Liidu ajakirjanduspreemia

Sakala ajakirjanik MARGUS HAAV pälvis Euroopa Liidu ajakirjanduspreemia „Koos diskrimineerimise vastu“. Tunnustuse tõi 2011. aastal ilmunud

lugu „Kuidas leida mustmiljonite võõraste seast üles üks ja õige“ oma sookaaslasesse armunud naisest, kes suhte jätkamiseks oli sunnitud Eestist ära kolima.

Andres Küngi stipendium 2012

Vabakutselisi ajakirjanikke toetava Andres Küngi fondi stipendiumi sai Sirje Normet.

Pressisõbrad ja -vaenlased

Eesti Ajalehtede Liit valis 2011. aasta pressisõbraks kohtunik HELVE SÄRGAVA, pressivaenlaseks EESTI SUUSALIIDU. 2012. aastal valiti pressisõbraks juhtiv riigiprokurör HEILI SEPP, pressivaenlaseks justiitsminister KRISTEN MICHAL.

2012. aasta tunnustustest jõudsid aastaraamatusse need, mis tehti teatavaks enne aastaraamatu trükkiminekut.

Ajakirjanike Liidu **aasta ajakirjaniku** konkursi ja **Juhan Peegli stipendiumi** konkursi 2012. aastal välja ei kuulutatud.

Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts 2012. aastal

2010. aasta veebruaris taastatud Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts (EAAS) jätkab aastatel 1990–1996 Juhan Peegli juhtimisel tegutsenud samanimelise seltsi tegevust. 2012. aastal toimus kuus seltsi koosolekut: viis ettekandekoosolekut ja seltsi aastaraamatu esitlus. Anti välja kaks raamatut ja Kuldsule preemia üliõpilaste parimate ajakirjanduslike tööde eest.

Koosolekud

20. jaanuar 2012, esimest korda Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi uutes ruumides Lossi 36, Juhan Peegli auditooriumis — „Ajalehtede ellujäämismudelid“. Ettekannetega esinesid Mart Kadastik, Helve Laasik ja Väino Koorberg. Ülevaade Kadastiku ettekandest ja arutelust on ära toodud käesolevas aastaraamatus.

27. veebruar 2012 — seltsi aastaraamatu esitlus. Aastaraamatut 2010/2011 on veel piiratud koguses saada instituudi kantseleist Lossi 36-228 Katrin Lendoki käest.

16. märts 2012 — „Ajakirjanduse eneseregulatsioon Eestis“. Ettekannetega esinesid Halliki Harro-Loit, Eve Rohtla ja Sulev Valner. Ettekannetel põhinevad artiklid, samuti teemaga seonduvad Urmas Loidi ja Halliki Harro-Loidi artiklid on avaldatud käesolevas aastaraamatus.

19. mai 2012, Juhan Peegli sünniaastapäev ehk Juhani-päev — „Vestlusring ajakirjaniku tööst ja Eesti ajakirjanduse olukorrast“, põhikõnelejad Erki Berends, Maarja Lõhmus, Tarmo Õuema, Külli Riin Tigasson, Sulev Valner. Ülevaade vestlusringist on avaldatud käesolevas aastaraamatus.

Selsamal koosolekul esitleti raamatut „Alguses oli Juhan. Meenuslood Õpetaja Juhan Peeglist“,

milles 45 ajakirjanduse eriharu ja ajakirjanduse osakonna vilistlast aastatest 1957–2008 meenutavad oma erinevaid kokkupuuteid õpetajaga läbi aastakümnete. Raamatu väljaandmist toetasid Eesti Meedia ja Postimees. Raamatut on veel piiratud koguses saada instituudi kantseleist Lossi 36-228 Katrin Lendoki käest.

Selsamal koosolekul kuulutati ka välja üliõpilaste ajakirjanduslike tööde konkursi „Kuldsulg“ laureaadid Mirjam Nutov ja Eeva Esse.

12. oktoober 2012 — „Internetikommentaariumid: praktikaid, funktsioone ja võimalusi“. Ettekannetega esinesid Hans H. Luik ja Anvar Samost. Ülevaade ettekannetest ja järgnenud arutelust on ära toodud käesolevas aastaraamatus.

Selsamal koosolekul valiti seltsile juhatus, kuna senise juhatuse volitused olid lõppenud. Juhatuse koosseis jäi suurel määral endiseks, vahetus vaid üks liige, nagu ka samal koosolekul valitud revisjonikomisjonis. EAAS-i juhatusse kuuluvad lähemal kahel aastal Peeter Vihalemm (esimees), Indrek Treufeldt (abiesimees), Maarja Lõhmus, Külli Riin Tigasson, Indrek Ude, Sulev Uus, Sulev Valner; revisjonikomisjoni Ragne Kõuts, Janek Luts, Varje Sootak.

30. november 2012 — „Kuidas luuakse ajakirjanduslikku tegelikkust?: Ajakirjandusliku faktiloome modaalsused tänapäevases mediakeskkonnas“. Ettekandega esines Indrek Treufeldt, kes kümme päeva hiljem kaitses oma doktoriväitekirja, millest on ülevaade avaldatud ka käesolevas aastaraamatus.

Seltsi tegevust kajastab koduleheküljel www.aki.ut.ee/et/instituut/koostoo/eesti-akadeemiline-ajakirjanduse-selts

31. detsembril 2012 oli seltsis 117 liiget.